411

वृंदावन माहात्म्य from आदिपुराण

Vrindawana Mahatmya : Title

from Ādi Purāna. : Author

: Editor

: Year, Vols.

: Publisher

411 : Remarks

मा० ॥श्रीगणेशायनमः॥श्रीकृष्णायनमः॥ ॥जयतियशोदासुतुर्योहिसमस्ताश्रयसाक्षी॥भवभ
१ यतिचयनिचयहन्तोद्धारणागतानांवाहकश्चेति॥१॥नखलुबलविलाससंतमापुर्विरिंच्या
कमजलजभवमुख्यास्तेजयान्तचिन्ता॥स्वयमपिनिजवन्नेतिनूनंसजयतिनिजभक्तमे
मेवापीमराज्यलः॥२॥इदंपुराणंपरमाद्भुतंयतोनकिंचित्सरमस्तिपूर्वं॥श्रीनारदेनाभिनि
वेदितंतद्भूतालवेवैद्विजशौनकाय॥३॥एकदानारदोलोकान्पर्यटन्स्वयहच्छया॥शौनका
दीन्समुद्दिश्यगतोनैमिषमालयं॥४॥दृष्ट्वातमागतंदूरान्मुनयोदीर्घसत्रिणः॥कृतंसुखा
गतंतस्मैप्रत्युत्थानादिभिस्तथा॥५॥समर्हयित्वातेप्रोचुर्मनेभाग्योदयंमहत्॥अस्माकंदुर्ल
नादेववृगितंदूरगतमः॥६॥अद्यनोजन्मसाफल्यमद्यास्माकंपरंतप॥योगेश्वराणांदुर्दर्श रामः
र्यमोहगोचरोभवान्॥७॥मायाबलवतीविश्वमोहिनीस्याःसर्वजंतुषु॥प्रवर्त्ततेमहाघोरा
ह्यमुनेवारणंकथं॥८॥अजयानियतंबद्धामुनयःकोविदाभवे॥रूपयोनियतंबद्धायोगिनो

योगमोहितः॥९॥केकेनवंचितास्तस्यमायामोहितचेतसः॥आसक्तादेहगेहादिषुधमायांतिवैत
मः॥कश्चिद्योगरताम्रष्टाकेचिद्दानदयापराः॥केचित्कर्मपराववतावंचितास्त्वाजमायया॥११॥
॥ ॥श्रीनारदउवाच॥ ॥विष्णुमायास्वरूपंतुदुर्घटंब्रह्मवादिभिः॥तत्ततःकथितुंनात्रहसमं
विष्णुपरायणाः॥१२॥विमोहायस्वरूपाणिकृतानिचयथाजया॥नाम्नेवाहंप्रवक्ष्यामिश्रुणु
यःश्रोतुमर्हथः॥१३॥प्रथमंदेवतासेवाद्वितीयंवनितारतिः॥तृतीयंधनंकोशतितुर्यंबंधु
समागमः॥१४॥नजानातिमहामूढोकेदेवैःसेवितैःसुखं॥सिद्धांपुलंसमाश्रित्यवारिधे
तर्तुमिच्छति॥१५॥देवांतररतायेचपापिष्ठाःकर्मिणोधमाः॥पतितस्कंधयथानार्यःप्रयांतिनरके
ध्रुवं॥१६॥देवाश्चकर्मसचिवानचकर्त्तुंसमाकियत॥अपकारपरासंतदेहदविंदूनाशक
॥१७॥येयैःसंसेविताःदेवाध्रुवंतेनहिकिंमताः॥यथासंसेव्यहंसवेपगुस्ताक्ष्यंतुगाभवत
॥१८॥शिवसंवासमासाद्यवृकोनामासुरःस्वयंगतः॥कामासेवांतुनाशाहिप्राप्तःकष्टमकोप
तः॥१९॥विश्वरूपःसुरपतीसंतोषनिधनंगतः॥विरोधोराधनाम्नोवेनाशोभवतिनान्य

इ०मा०
२

या॥२०॥राजान्नसंगतो नाम दुर्गसंसेव्यविद्रुजं॥ जाजन्म स्वकरे मत्तो विनिहन्सुतराः श्रमः॥
२१॥ सुमेषां का कथा विप्रा देवानां जनने च॥ यांति नरकं घोरं विना हरिपदाम्बुयुग्म॥२२॥ स्त्र
परस्त्रीसंगमे दोषान्न कथयामि मुनीश्वराः॥ घृणा धृष्टा दया ज्ञानं रेका च मूलसा न घः॥२३॥
क्रूतिस्मृतिपुराणेषु संगः स्त्रीणाम पाकृतः॥ यत्संगात्कस्य यं याति पुमानग्निगतो यथा॥२४॥ र
चितास्वमं ये यं विमोहाय जनस्य हि॥ विना स्त्रीसंगमान्मोहो न जने बुद्धिरुत्पते॥२५॥ स्त्रीसं
गात्क्रायते पुंसां सुतागारादि संगमः॥ यथा बीजांकुरा वृक्षो जायते फलपत्रवान्॥२६॥ एक
यायोषिता लोकान्नंधतमसि पातिताः॥ यया गजो मदोन्मत्तः करिण्या नितरां मतः॥२७॥ त्र
हे विमोहस्य जनस्य परपतांक यं प्रवृत्तो मुनिसंघ एषः॥ पतंगपंक्तिपातं प्रमदाग्न्याग्नि यथा पतं
गः खलु रूपवंचितः॥२८॥ त्यजति नर खलु मूलः कामकोनानिरूढः हरति निजयो यदिहकूलमवा राम:
हः॥ त्यक्तहि निशि विज्ञयापाशाव दुस्त्रियां यो रविजगणगतो सो याति चांधं तमिस्रं॥२९॥ स्त्र २
हीन यो किं न कृतमनर्थं पुरुषेषु पि॥ या निर्वंशं समानिता स्वरया पुत्रदारया॥३०॥ स्त्रियाऽ

स्त्रिकया महान्सर्वे किल वंचिताः॥ कंदर्पे दमितो भस्मी ता केन निधनं गताः॥ बालो यथा दुग्धबद्धिर्दृ
ष्ट्वा चेत्स्वसितो भवेत॥३१॥ हहु दुःखं न जानाति स्त्रियं दृष्ट्वा तथा पुमान्॥३२॥ वरं मत्त पुरीषेभ्य म
रितं मनुते नतं तु॥ स्त्रियां मे दोषविम कोऽकं मोहिता रमते धिकं॥३३॥ यथा विट्सु समुद्भूतः कीट
स्तत्क्रीडते निरंतरं॥ तद्वद्वै जायते धूलिस्तथा देहस्त्रियां रतो॥३४॥ तथा निवेशितो मोहं तद्दता
नृगहं॥ यथा बालाश्रयं लब्ध्वा याति प्रसरणं द्रुमे॥३५॥ तन्मोहेन महादुःखी तदुःखमिव
दुःखितः॥ सुखं वस्ते वा ज्ञाधनार्थं प्रसरणं द्रुमे॥३६॥ तस्मायान्नवबाहिरिणाजरीरतो ज
नस्ततः॥ नात्मनो हि हितं वेत्ति हि ज्ञो धावत्सद निशं॥३७॥ स्त्रीत्यां वै दुर्यमप्यां हि पचती हरव
लिंययागा॥ विहाय चेद नेधां सितया याति जंतुर्वया॥३८॥ हाधनं कधनं कच्चं क वित्तं च सुहृ
दं॥ प्रियाप्राणहरं संत्यक्त्वा उरसंगं प्रतिवं चितं॥३९॥ न जाति स्वकं लोकं न परलोकं गतिं॥ तस्मा राम
नीहारन्नष्ट सो वयो याति न पतति॥४०॥ न बंधुर्न पिता माता न तस्यास्ति सहोदरः॥ एकमेव

वृ॰मा॰ ३ वपरं चित्तं वंधाद्विपरिमुच्यते ॥४१॥ यदर्थे सृजति प्राणान्कात्र बंधुसहोदरान् ॥ धर्मं संत्यजदयां
दाराद्धनं धान्यं जहाति हि ॥४२॥ ग्रामं तरुछायमूर्धायं दिशो याति दिशस्त्वघां निहतोपवमानेतु पु
रपद्रुमसमाश्रितः ॥४३॥ यथा छाया पिविद्धिता सद्भिर्दूरात्तिरस्कृता ॥ समासाद्य ततो यावत्त
धर्मं दीनवत्तरन् ॥४४॥ अन्यायोपार्जितैर्वित्तैरनिशं स्वविनश्वरैः ॥ अन्यो न जायते कश्चिद्दुनि
तः साधुक्वात्मनः ॥४५॥ कष्टेरुपार्जिते वित्ते जायते भोगवासना ॥ पोष्याः पुत्रकलत्राद्याः देहमे
तत्सुखं मया ॥४६॥ अयं कृपादितत्तद्धनं स्वीयबलेन हि ॥ न साधुसंगः कदाचिद्वैदात्तु मजंस
मुत्सहेत ॥४७॥ यद्दिनास्ति गृहे वित्तं विदादिह तेधमः ॥ करुणाभावेन कार्यं हि प्रतिदिनं पापप
तो भियः ॥४८॥ कालो हि दुरतिक्रांतो भ्रातृबंधुः समागताः ॥ जानाति दुःखमेते मोहं दृष्टो हसके रमाः
विनश्यति ॥४९॥ गृहं कस्य सुताः कस्य कस्यामित्राणि बांधवाः ॥ शरीरं केवलं विप्राश्वाप्यपम ३
घिगछति ॥५०॥ मुनयः संति लोकस्मिन् ॥ तपसा कालवंचिताः ॥ ३ ॥ किंमाघोरसंसाराग्नि

नरं वमृमाश्रिताः ॥५१॥ केचिद्धरिपदं प्राप्ताः परावृत्ता न चुतने ॥ न किंनावभ्रितिलिनाः स्ते पार्षदा
: सन्निधो स्थिताः ॥५२॥ नमजंति रक्षणं रूक्षं नयांति कापि केवलं ॥ तस्मादेकाग्नतिस्थावात्रलोकानु
रूरकर्मिणां ॥५३॥ कृपयकुचुः मुने त्वं पार्षदानो हि मुरेकाभिन्नगवत्तमः ॥ कल्पं हित्वा के
पलोकास्रुतिपूर्यंनं नवः ॥५४॥ श्रीनारद उवाच ॥ अस्मिन्विले संपतितं जनं हित्वा स्व
कृदनादि विषये मुखीनेस्मरणं च ॥ कालाहिनाग्रस्तमिती दृष्ट्वा कारुण्यात्मा मामनसोदितिहि
॥५५॥ मोदस्थ तु यो विधिनोपसृष्टः स्वरूप नतः परमोपजायाः ॥ निवारणाय प्रवदाम्युपा
यं विप्राः शृणुध्वं विदितं वचो मे ॥५६॥ न ह्यकिंचिदुपायोत्र भगवतं हरिं विना ॥ सदा स
त्वा सहचरस्य वस्वास्वनुवर्तते ॥५७॥ येन पित्रोश्च संयोगं निमित्तीकृतवारिणा ॥ गर्भे
सवर्द्धिताजीवस्तयाः संप्रवदाम्यहं ॥५८॥ यदैव जायते गर्भः शुक्रशोणितयोर्हि ॥ पित्रोः
संबंधमात्रेणातदा रभ्यप्रवर्द्धते ॥५९॥ कूरुपं तदेकाक्षः कलिले जायते तवः ॥ बुद्बुदः

बृ॰भा॰
५

नाकपृष्ठे ऽहो देहात् संति सर्वे किंकरास्तव॥ त्वं हि त्रिभुवनं वर्त्तेते कथं मोहस्त्व प्राकृतः॥ ८२॥ यद्दितेन
सहस्रे ऽहो हरिणा च गृहाद्दिष्टः॥ कथं मोहस्त्वतः कार्यो यतो हि नरकं व्रजेत्॥ ८३॥ तस्मान्नित्यं
सनगनुस्सेव्यः सद्गुरुर्यैरयं॥ नत्वा तेन मया विप्राः सेव्यो ब्रह्मशिवादिभिः॥ ८४॥ ये यथा तं
प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहं॥ यथा कल्पतरुः साक्षाद्दाश्रितेभ्यो ऽर्थदो नवेत्॥ ८५॥ बंधुभिः के
शिभिर्युक्तैर्नितरां बहिर्मैषिभिः॥ कर्तुं न शक्यते यत्राद्य येच्छारूद्रर्निवेत्॥ ८६॥ उन्नापयति प
तिं नाभुक्तिभात्मानं यात्मरि॥ कृत्वा ग्नहृदयंते वंशे तथा पापं स्मरणादपि॥ ८७॥ चिंतितं पुरुषैः सर्वै
र्यत्रैश्वपरिरक्षितं॥ नाशोपायै विरचितं यातितेन विनाशितं॥ ८८॥ तमीकरोति वै मेरुं तृणा
न्मेरुं करोति वै॥ ह्रस्वं दीर्घं करोत्याशु ... स्यतमपि॥ ८९॥ अहितं हि हितं कुर्याद्दिधून रिस रामः
मानपि॥ गरं विनिर्दिष्टं पथ्यं चाधर्मं धर्ममपि हृतं॥ ९०॥ ब्रह्मादयो नाचकोरिनास्त... चेस्समा ५
नतः॥ संहृतापालकस्त्रेकस्ततः के नामनवेदिषु॥ ९१॥ ये संश्रितास्तस्य मे वचनक्तास्तरुत्ति

नावेन सुखं निविः॥ स्वर्गादि सर्वं परिकृत्स्न रारादानंतसमस्तं तमसंमतं हिः॥ ९२॥ न नाकपृष्ठं न वि
न्नतयो वो विरतयो वौ विरंचिलोकं न च चक्रवर्त्तितां॥ सर्वं जगत्कालविचालितं किलानंतमे
षामपि नारकमात्रं॥ ९३॥ नयस्थलस्मादुरसिस्थितापि प्रियान ईशोन विधिः प्रियश्च॥ अनंत
भोगान संस्थितोपि प्रियो स्वनक्तो भजते नित्ययः॥ ९४॥ लोके स्मिन स्वामिनः संति सेवकैः प
रिरक्षिताः॥ तथायं न हरिः स्वामी पाति नृत्यान स्वयं यतः॥ ९५॥ कृषयन्तु॥ केन क्ताः का
क्रियातेषां किं तेषां लक्षणं मुने॥ कथं हि जनन विद्योयतिः प्रीतः स्वयं प्रभुः॥ ९६॥ नारद उ
वाच॥ अनन्यशरणाः शांताः साधवः साधुभूषणाः॥ यशो मुरारेः श्रृण्वंति कथयंति गृणं
ति ते॥ ९७॥ ये कलत्रगृहप्राणसुतवित्तादिमं परं॥ त्यक्त्वा तं शरणं प्राप्ताः कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहेत॥
९८॥ अहर्निशं प्रियो येषां हरिः साक्षात्सतां गतिः॥ नान्यं ते हि न जानंति विना प्राणप्रियं हरिं
॥ ९९॥ तद्भक्ता बाधकायस्य भक्तानां बाधको गतिः॥ ममैते ता न हरिर्ब्रूते ते भक्तवंति हरिर्ममा॥

वृ०मा०
६

॥९७॥ यादृशी चक्रिया तेषां शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥ यद्दृष्टे गृहकार्याणि देहागारसुतादयः ॥९८॥
प्रियो हरिर्नितरां रूपः श्रवणं कीर्त्तनं तथा ॥ वार्चनं गायंति तन्नीलोकस्मेमान द्युशाकृतिः ॥९९॥
पश्चात तन्नेत्रगमनं कराम्भां मंदिरक्रिया ॥ नद्धिंगो सा च चक्षुर्मां नासांतद्गंधसेवनं ॥१००॥ त
त्सगात्रसंस्पर्शस्तथा पादोदके सतां ॥ मनसास्मरणं शश्वत्तैर्वैद्यं च दरे हरेः ॥१॥ निर्माल्येति
लकं नासे तुलस्याः शिरसि स्थितिः ॥ एषा क्रिया हि भक्तानां लक्षणं निवदाम्यहं ॥२॥ लोक
स्तुति विभक्तानि सर्वशास्त्रार्हणानि च ॥ दृश्यंते यानि भक्तेषु तैरिह्वाति प्रियो हरिः ॥३॥ स्निग्ध
व मानिताः शश्वत्ताडिताः पीडिता अपि ॥ न विक्रियं ते प्रभवः प्रतिकारे हरिप्रिया ॥४॥ हितं
कुर्वंति सर्वेषां करुणादीनवत्सलाः ॥ तितिक्षवश्चाल्पवचनाः मुदितालोकपावनाः ॥५॥
भजनं विज्ञायं येषां न क्लिन्नाविन चासक्ताः ॥ पुंसां न पुरुषार्थोन्यः भजनाद्दितिसंस्मनः ॥
ज्ञानयोगो न च सांख्यं च न दानं न तपः क्रिया ॥ नेष्टापूर्त्तादिकं शश्वन्न परं दोषाय केवलं ॥६॥

राम०
६

याज्ञिकानां फलं स्वर्गस्तपसश्च तपोमहः ॥ सांख्ययोगेन विज्ञानं ज्ञानं ब्रह्मैकदर्शनं ॥८॥ क्रि
या फलममुत्रापि सुखं भुक्त्वा पुनः पतेत् ॥ तस्मात् निःस्वमखिलं दूरतः परिवर्जयेत् ॥९॥ इष्टा
पूर्त्तादिकं कृत्वा लब्ध्वामुत्र फलं सुखं ॥ कालं प्राप्य पुनर्मूढो निपतेत्सु नरके ध्रुवं ॥१०॥ तस्मात् नि
रासवं त्व चिरनाशि वै ॥ सुखस्य कारणं विद्धि भजनं परमो विधिः ॥११॥ जन्मतद्भोजनं ज
न्तोः कर्माणि सद्गुणानि च ॥ आयुर्धनो वचो विद्धि संयते हितकृद्धरिः ॥१२॥ कर्णौ प्रशस्तौ विज्ञाद्येनि
रंतरं यावैव गोविंदकथा प्रविष्टा ॥ गात्रं च तद्भूतलशारीरलिंगितं पादोदकेनापि सुपावितं स्या
त् ॥१४॥ दंडपातकरणेन मितं यन्न च्छिरो नितिविद्धि मनुजानां ॥ देवकीतनयपादयोः परं नोन
मेत दपि भारमिवात्र ॥१५॥ यानवति हरिकीर्त्तनं प्रसंसाहि भेकरसनानतवध्नी ॥ किं करो
कनककुंडकांतौ तत्कथाति विमुखावपि कर्णौ ॥१६॥ केवलं फणि विलाविव नष्टौ नष्टसं
गविवनष्टौ ॥ विरपकथाश्रवणाप्य पुष्टौ केवलं तमसि पातकहेतू ॥१७॥ मुकिकारजत

बृ०भा०
७

नृपगणकांतेयोकरीनकुतःपरिचर्याः॥श्रीहरिराज्ञावेवमुक्तमखिलैरपिशिष्टैः॥१९॥केकि
पिञ्छसदृशेनयनेतेयेहरेरविलुप्तसोचसिंधुं॥पद्मपतेनविज्ञाहंगमनिष्टंकेवलंनसफलेफ
लरिक्ते॥दग्धनूरुहचुविप्रतिमौतौयोनविष्णुसदनेव्रजतोवै॥मानुषस्यहिपदौफलरिक्तावे
वमुक्तमखिलैरवशिष्टैः॥२०॥किंवदामिबहुशोमुनिसंघाद्यल्पवाककथनाल्पमिहैव॥नाग
संघश्चखिलःकिलविष्णोर्भक्तिवर्जितनुपैतिफलंसः॥२१॥मुनयऊचुः॥कास्तेहिनितरां
रम्यक्रीडनंकूहरेःसदाः॥काभूमिकापुरीश्रेष्ठाकोगिरिःकासरिद्वरा॥२२॥काग्रामः
किंवनंविद्धनृतन्नोब्रूहितपोधन॥एवंपृष्टोमुनिःश्रेष्ठःप्रतिपूज्यवचोऽब्रवीत॥२३॥इत्यादिपु
राणेश्रीमद्गर्गादिरचितेमुनिनारदसंवादेप्रश्नविशेषोनामप्रथमोऽध्यायः॥ ॥मुनिरुवा
च॥नस्थानसदृशंस्थानंयत्रास्तेमित्रहाहरिः॥सर्वलोकनतालोकोवैकुंठेपिसमोनहि
॥१॥नन्नूमिःकलितास्वर्णनकालकलितोजनः॥योगीनांदुर्लभंतरंमुनीनांत्रजतामपि॥

रम:
७

मण्डलंमाथुरंश्रावद्विंशतियोजनंस्मृतं॥चक्रंसुदर्शनंनामतस्योपरिविराजते॥३॥तत्रास्तेसत्र
हरिःसाक्षान्नित्यंसंनिहितःस्वयं॥नमुंचतिकदाचैस्थानंस्वीयंसदाप्रियं॥४॥तत्रैकविशत्या
सासापुरीमधुपुरीपरा॥सरिद्वरायमुनाकालिंदीतिसमाख्या॥५॥हेमभूभृद्धरश्रेष्ठोगोवर्द्ध
नइतिश्रुतः॥यत्रगोवर्द्धनधरोगोपजःकृष्णरूपधृक॥६॥काननंनंदयापालंवृंदावनमनु
त्तमं॥गोपराजगृहंयामोनंदग्राममुदाहृतः॥७॥वासोस्तिगोपगोपीनांयत्रमुक्तितिस्व
ता॥सिद्धयोऽष्टौवशाकिरणःसर्वेषुंनसमानयः॥८॥नस्पृष्टिविषयाणांहिस्त्रहुर्वाविव
धेरिह॥नशिवस्यनवेलस्मात्सभेवेशौनकदाचन॥९॥व्रजंतांतुबहूनांवैवैकुंठमुक्तिभाज
नंरूपंचतुर्भुजंस्वीयंमुनेदत्त्वानृणांभवेत्॥१०॥योगिनांयोगसंसिद्धिकामंदत्त्वातुकामि
नां॥मुनीनांपरमांमुक्तिंहरिर्दत्त्वानृणांभवेत्॥११॥केकेनवेचितांशाश्वतदत्तानीष
मनेहजं॥माथुरमंडलश्रेष्ठंततोवृंदावनंवरं॥१२॥नदानेनतपोभिश्चउग्रैयोगादिभिस्त

वृ०मा० ८ या ॥ भक्तिर्नास्ति रहस्यं तद्वृन्दावनमनुत्तमं ॥ १३ ॥ वनानि द्वादशाबुधैः कथितानीह मंगले ॥ नामानि
तेषां शृणु तत्त्वदासु देशतः स्फुटं ॥ १४ ॥ वनं मधुवनं चैकं द्वितीयं तालमेव च ॥ तृतीयं कुमुद
नाम बहुलाख्यं चतुर्थकं ॥ १५ ॥ खदिरं पंचमं चैव षष्ठं बिल्वमेव च ॥ सप्तमं लोहसंज्ञं तु भां
डीरं चाष्टमं स्मृतं ॥ १६ ॥ नवमं भद्रकं नाम कामिकं दशमं वनं ॥ एकादशं छत्रवनं वृंदावन
मनुत्तमं ॥ १७ ॥ द्वादशं सर्ववृ विपिनेषु तदेव परमं मतं ॥ नैतत्समं वनं क्वापि भूतं न भविष्य
ति ॥ १८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कुतो वृंदावनमिदं महत्प्राप्तुरमंगले ॥ किं कृतं तद्धरिस्तत्र कीं क्रीडा
नावदाशु नः ॥ १९ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं भो द्विजश्रेष्ठा सुगोप्यं वचनं मम ॥ नेद
दं मयापि कथितं गुह्याद्गुह्यतरं यतः ॥ २० ॥ किंतु वः साम्प्रतं पुष्पान्नकुर्वतस्वाद्रयतः ॥ गो रामः
पनीयं न वक्तव्यं यतस्त्वेदमनुत्तमं ॥ २१ ॥ पुरा वृत्तं तु मुनयः न दृष्टमेमहद्भुतं ॥ एकदाहं ८
प्रयातोस्मि श्वेतद्वीपमनुपमं ॥ २२ ॥ यत्रास्ते भगवान्साक्षाद्विष्णुश्च मम वै प्रभुः ॥ दर्शनार्थं

भगवतो ह्यनिरुद्धस्य चात्मनः ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा मामनिरुद्धोपि श्वारादुत्थाय भास्वरः ॥ आलिंगयित्वात्र
पीठाग्रे प्रपृच्छ नानारिनिस्तरां ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा च स्वागतं शश्वत्तत्सुनेलोकेषु का कथा ॥ किंस्वित्त
याद्भुतं दृष्टमनुत्तं तव राज्ये मो ॥ २५ ॥ पृष्टोहं तेन मुनयो जगदीशेन भास्वता ॥ तमेवोच मिदं विप्रो
लोकवृत्तं विस्वरं ॥ २६ ॥ क्वापि स्थिरतो मे ति चित्तं मे विषदाकृते ॥ चरलोकांस्त्वोज्ञायनूलीला
भुवनपावनी ॥ २७ ॥ अनुमंतं प्रभुं विज्ञाय किंचिन्मेधुना हरे ॥ भारते विंध्यपादांते सरोवरम
नुत्तमं ॥ २८ ॥ आगाधमविज्ञा तत्र दृष्टमेमुनयो हरा ॥ ध्यायंतः परमात्मानं गृणंतितं गुणोदय
॥ २९ ॥ करंगानां तु तस्माद्वैतितानां तु कारयः ॥ न मृणवं तिनपश्यंति न वदंतिपरंगताः ॥ ३० ॥ स्थिता
स्महं चिरं तत्र कस्माचित्प्रवदंतिचेत ॥ नाक्रवनब्रह्मसम आगतोहं ततोधुना ॥ ३१ ॥ त
ध्या द्रहित्वंहृषीकेशा कथयंति ते बुधाः ॥ करं नाकानां कथ्य पातः केषां तेवदस्मा विभो ॥ ३२ ॥
॥ ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ ॥ नारदाद्भुतमेतच्च कथनीयं न मे क्वचित् ॥ तथापि तव सुस्नेहात्कथ

वृ॰मा॰ ९ ष्यि॥ मितव्रताः॥३४॥ ते ध्यायंति महात्मानः कृष्णं वृंदावनेश्वरं॥ गोपिकारमणं कांतं परं लावण्यभाज
नं॥३५॥ कदाचिद्ध्यायमानानां माविरासीच्चतुर्भुजः॥ तं दृष्ट्वा परमानंदं वैकुंठेशं रमापतिं॥३५॥
अदर्शयित्वा महात्मानः प्रत्युत्थानादि निस्पृहाः॥ प्रसन्नोन्नगवांस्तेषां तपसाराधितो यतः॥३६॥
यदभिष्टं वरं ब्रूतेत्युवाच यदुसत्तमाः॥ मद्दर्शनं हि नितानां श्रेयसां परमोवधिः॥३७॥ मदुक्तमा
ऊचुः॥ ॥यदि त्वं वरदो विष्णो वरस्संव चाधुना॥ किं ते रूपं द्वितीयं तदस्मद्दापि महत्तमं॥३८॥ कौलो
कः का प्रिया त्वमिः क्क निवासो वदाच्युत॥॥ यदि नः कृतये योग्यं ततो ब्रूहि सनातन॥३९॥
वासु ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥अस्तीमे परमं रूपं यदंशात्संभवो मम॥ स नित्यं क्रीडते यत्र वल्लवी
गुणवेष्टितः॥४०॥ गोलोकं नाम तद्वर्षमिपुरामंडलोज्ज्वलं॥ भूमिः प्रियासु नितरां तत्र वृंदाव राम: ९
नं महत्॥४१॥ गोवर्द्धनो गिरिवरो नंदग्राम निवासनः॥ प्रियारतिदशा यत्र कालिंदी यमुनाथ
वा॥४२॥ इत्याकर्ण्य मुनिश्रेष्ठाः साकं गदर्शनोद्यताः॥ ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्मोघावो मनसा

नातिः॥४३॥ यादृशेनापि तपसा सम्यगाराधितोस्म्यहं॥ एतादृशानां कोटीनां तत्तुसा गान्नलभ्य
ते॥४४॥ इत्युक्त्वांतर्हितो विष्णुः स्वलोकं भास्वरं ततः॥ ततो मनः समाधाय ध्यानं चक्रुरतंद्रिताः॥
४५॥ पुनस्ततोतितपतां विष्णुध्यानरतात्मनां॥ पतितानि शरीराणि गलितानि पुनः पुनः॥ नक
र्मजनितान्येव तपसा सिंचितानि हि॥ अस्थानीन विनश्यंति देहांतरमनुक्रमात्॥४७॥ कालो
हि गमितो यावान्न करं काः कति संति हि॥ तद्वदामि मुनिश्रेष्ठ श्रृणु एवं हितोधुना॥४८॥
राकैकस्य शरीराणि कोटिकोटि समानि च॥ पतितानि मुनेश्रेष्ठ एकस्मैकस्मै विपर्यये॥४९
॥ एतावंति गमिष्यंति शरीराणि यदा मुने॥ तदा हि वृंदावने प्राप्य तपसा गोपि भविष्यति॥५०॥
प्रेमभक्तिरतानां हि शरीराणि नवानि हि॥ गलित्वा विपिने तस्मिन्न सुखं प्राप्स्यति शाश्वतं
॥५१॥ इत्याकर्ण्य मुनिश्रेष्ठ इष्टं सुष्टं स्तितो नवता॥ स्मरन् वृंदावनं भूयो नसयो नसयोति
जगाम ह॥५२॥ त्वमाज्ञापय गच्छामि मिन्नानिरुद्धमयाब्रवीत्॥ कथं मुने त्वराजातान्स्कं तं

वृ॰मा॰ १० तत्कारणं परं ॥५३॥ प्रयाहि त्वं महारण्ये स्नात्वा मानसरोवरे ॥ तदा हि भगवान्कृष्णो दर्शनं दा रामः १०
स्यति ध्रुवं ॥५४॥ इत्युक्तो लोककरुणो नारदो मुनिसत्तमः ॥ जगाम मधुरावीणां वादयन्कीर्त्ति
यन्हरिं ॥५५॥ गत्वा हि मानसरसि दृष्ट्वा तत्र महत्सरः ॥ महत्पद्मनःप्रस्वपद्मं त्रिवातपरि
सेवितं ॥५६॥ हंसकारंडवाकीर्णं नानाद्रुमलताकुलं ॥ विचित्रकमलाभासंनतद्रुमरसं
कुलं ॥५७॥ त्रिलोकात्ममती प्रीतो ह्यविशत्तत्र देवर्षिः ॥ स्नात्वा नत्वा यथास्नानतः पश्चात्किन्नाहमन
वलदा ॥५८॥ परं न विस्मृतिस्त्वासीद्बुद्धिर्गास्य मममापि हि ॥ कस्मात्त्वा विनिमग्नतः परं मे विस्म
यो ह्यन्ततः ॥५९॥ तदा कन्यास्वरूपेण घट्टमेतदचिंतयत् ॥ कुतोपि संस्थिता कन्या कोपि स्म
हा ह्यदो मम ॥६०॥ एवं चिंतयतो मोहि पप्रपंती च दिशो दश ॥ अकस्मादागता काचित्सखी
तस्य प्रणोदिता ॥६१॥ दृष्ट्वा च कन्यकां सापि चापृच्छदिदमद्भुतः ॥ कात्वं कस्यासि वामा
गी किमर्थमिह तिष्ठति ॥६२॥ किमन्वेशयसी ह त्वं विस्मृतं तेधुना ॥ वद किं ॥ कथयाश्रुम

मा ह्येवयत्नेमनसि वर्त्तते ॥६३॥ एवं पृष्टा तदा हं वै प्रावोचमतिविस्मिता ॥ न जानासि कुतेहं का माता
कः पिता मम ॥६४॥ कास्मि न मे प्रियबाले त्वं कुतश्च समागता ॥ यदि तेत्र निवासोस्ति रवं वद व
रानने ॥६५॥ कोधिकारी निवसति किं सुखं ते वरानने ॥ तद्यतेदर्शनात्प्रीतिर्मनसोतिप्रवर्त्ति
ता ॥६६॥ इत्याकृत्य वचस्तस्याः कन्या यास्तत्र गानदा ॥ उवाच वचनं चारु कंमां मां मनसोद्भवां ॥
६७॥ त्वदंते गुणसंपन्ना जातास्मि वशवर्त्तिनी ॥ अतो हाई प्रकथयेपरद्य परिवर्त्तते ॥६८॥
श्रुणु मे वचनं नीरुतववाग्निर्वशीकृता ॥ वृंदावनकथा मनः कृष्णोवृंदावने श्वरः ॥६९॥ रूपा
मंगामुदरः सासाक्षिषिपिच्छावतंसकृत् ॥ पीतांबरधरः स्त्रग्वा साक्षान्मन्मथमन्मथः ॥७०॥ कोटि
दुर्दं मविशदा गोपिकावृंदसंवृतः ॥ क्रीडनवृंदेरेशायाति राधिकावृषभानुजा ॥७१॥ या च कोटि
प्रयाधिनो मानिनो वा रिविनायया ॥ स रंगो परमे तत्र क्रीडते च दिवानिशं ॥७२॥ कुंजे कुंजे ल
ता पुंजे शय्याः कुसुमनिर्मिताः ॥ कुटीरकी रनादोपि ज्ञानंदान्न वदेदिहा ॥७३॥ दुहिणानतमु

बृ॰मा॰
११

स्थानानप्रवेशः कथंचन॥ के योगिनो वराका हि तपोहनपराश्च के॥७४॥ नक्तानांश्रीपतेश्चा
पित्रनप्रवेशः कथंचन॥ दूतिकाः सुविलासिताः ह्यष्टौ सुः परिचारिकाः॥७६॥ ताश्चास्मिन्व
नेरम्याविचरंतिसुदानितागोपीनांक्रीडनेसिमाद्देवनद्यापतः॥७७॥ अमापोद्रस्थलंप्रा
प्यक्रीडागोपिभिर्रचिता॥ जलस्थलवनक्रीडारासलीलाविभेदतः॥७८॥ नान्येगसमोस्तिगो
पीनांमहाकल्पतरुंप्रति॥ वृषभानुसुतायत्रक्रीडमेनसखीजनैः॥७९॥ चपलानांतुकोटीनां
रविचंद्रमसामपि॥ कृशानुकामकोटीनांसमतांनप्रयांतिहि॥८०॥ गोरांगीनीलवसना
नसनारत्नमंडिता॥ सन्तपुरपराघातेस्वपांयाविमनोनवः॥८१॥ किमहंवर्णयेवाले
क यस्मुखंविधृतेमम॥ किरोमितवाद्यामहंवयन्मनसीप्सितं॥८२॥ कन्मोवाच॥ वृंदावने रा॰म॰
श्वररम्येनिवेदयममागमं॥ नहीश्वरत्वांचवनेप्रवेशः स्वयमेवहि॥८३॥ कथयित्वापुनः ११
वाक्यंनिवेदयममाग्यतः॥ सखीचचालवचनाज्जित्वाकृष्णमुवाचह॥८४॥ कृष्णकृष्णकृपा

सिंधोगोपिकामालवध्वज॥ शृणुषवचनंवाक्यमिन्दृष्टंयन्मेमहाद्भुतं॥८५॥ चरंतीविपिनेकमा
दृष्टामानसरोवरे॥ रूपमसद्भुतंतस्याः कथमेवकथ्यंतव॥८६॥ नरतलेनपातालेनदेवभु
वनेक्वचित॥ अपूर्वतेनस्वरूपेतत्तयपश्यातस्याः प्रतिष्ठितं॥८७॥ रंगांकिंनजानामिकथंमत्रास्थि
ताशुमा॥ सर्वत्वंवेत्सिमेनाथयथारुचिकुरुप्रभो॥८८॥ सखीवचनमाकर्ण्यमुदितोभग
वान्हरिः॥ व्रजस्त्रियोपिमुदिताः दृष्टमुत्कंठितास्ततः॥८९॥ कृष्णंविज्ञापयामासुरतिप्रार्थ
नकर्मणा॥ ततःप्रोवाचताःकृष्णःश्रृणुध्वंव्रजयोषितः॥९०॥ स्त्रीणांचलक्षणंवापिकौ
तुकायमनोवृत्तिः॥ नचांगवस्त्रस्मारणंशिरोधृत्वाचलेगतिः॥९१॥ कस्मकाचाद्भुताकू
च्चितवनेदृष्टंसमागता॥ समस्तगुणसंपन्नालावण्यपरिपुसंमता॥९२॥ यदियास्यपत्स्माश्च
उपहासंगमिष्यथः॥ तस्मान्नयाघंगन्नवतीनिःप्रयन्नतः॥९३॥ दृष्ट्वासंमोहनंयातिविस्मि
तात्रपितानवेत॥ तस्मैसुखंप्रदातव्यंसर्वमस्मानिरेवहि॥९४॥ कृष्णमंडलंगोप्यापाद

वृं०मा०
१२

मासविलासनं ॥ चलध्वं तत्र नो दृष्टुं मयाप्सरसमं ततः ॥ ९५ ॥ ततो मंडलमध्यस्थो विरेजे भगवा
न्स्वयं ॥ पृथक् सन्निधाः सर्वास्तया जातास्तदीदृशाः ॥ ९६ ॥ वनं कुसुमितं तावत्तापका भ्रमर
जगुः ॥ रसोऽपूर्विकमेवासीत्तदैव विपिने महत् ॥ ९७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कति गोप्यः कथं कृष्णेऽव
द्धी निःक्रीडनं कथं ॥ एको वा बहुरूपी वा स्त्रियो वा सर्वदा स्मृता नः ॥ ९८ ॥ कदा क्रीडा समारब्धा सदा
कृता पि वा ॥ केषां स्वर्वर्तिनां पूर्वं कृपैतन्नो निवेदय ॥ ९९ ॥ अस्माकं महदाश्चर्यं तत्क्रीडाश्र
वणोत्सवः ॥ तदत्र श्रद्दधीनानां ब्रूहि त्वं कृपया मुने ॥ १०० ॥ ॥ इत्यादिपुराणे श्रीनारदशौ
नकसंवादे द्वितीयोऽध्यायः ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ एकदाहं प्रयातोऽस्मि सत्यलोकसना
तनं ॥ तत्रोपविष्टं सदसि श्रुतीनां मूर्त्तिधारणं ॥ १ ॥ पितरं सर्वशास्त्रज्ञं सर्ववेदस्य पारगं
॥ विनयेनाभिसंगम्य पृष्टमेवं मुनीश्वराः ॥ २ ॥ ततः स चेतु पुरावृत्तं महाश्चर्यं भगवानजः ॥ तद
हं तत्र वक्ष्यामि शृणुध्वं तु मुनिसत्तमाः ॥ ३ ॥ संकुले सर्वजगत्सर्वं सुप्तशक्तिरधोक्षजः ॥ मयी

रामः
१२

लीनमिदं चास्ति बहिर्निःसारयामि तत् ॥ ४ ॥ इत्थं तदा भवेत्तत्र यत्र यदुरूपः प्रवर्त्तकः ॥ बहुस्यामहमे
कोऽत्र इत्यालोचितवान् स्वयं ॥ ५ ॥ तदा तन्नाभिसरसि जातं पद्ममासीदनुत्तमं ॥ ततो भवं महाभागमन्नी
तः संभुतोऽरके ॥ ६ ॥ दिशो विलोकयानस्य चत्वारि वदनानि मे ॥ बभूवुरतिभीतस्य तदा मे विस्म
योऽभवत् ॥ ७ ॥ किं करोमि क्व यास्यामि को मे साहाय्यकृद्भवेत् ॥ कस्मादकं प्रवृत्तोऽस्मि नाम तद्रूपा
मकरात् ॥ ८ ॥ किमेतदब्जं सुजलेऽप्रदृष्टपते यद्यस्ति तत्साधकस्तदा मम प्रोद्भवः ॥ स्वजन्मदातारमि
दैवतां तं विलोकयेऽहं प्रचुरं निवेद्य ॥ ९ ॥ तदब्जनालीविवरं प्रविष्टमंतर्जले तं पितरं विचिन्वन्
॥ गतश्चिरं कालमहो न दृष्टस्थित्वा पृकालं इरदंडातमे ॥ १० ॥ तदा स्वयं नगपतिस्वरूपः स
माजगामाभिमुखो ममैव ॥ स दृष्टवानब्जवमन्तमं किं स्त्वं किमर्थं कमलांतरस्थः ॥ ११ ॥ नाहं
विदामीदममात्मनिध्या किं कस्मात्प्रजातोऽस्मि शिलीमुखाद्यस्वजनकर्तुः सदनांतरज्ञो कस्ते
ममाद्यैव निवेदयांत ॥ १२ ॥ यद्यस्ति ते गम्यमहो ऽब्जपारे तदास्य वार्त्ता कथयाद्य मह्यं ॥ क्ष

बृ०मा० त्वामुखान्नैय विचारयामि गच्छामि चाग्रेण पवानयामि ॥१३॥ उवाच नंगाधिपतिर्विभुर्मा विचः
१३ मृगेक्षणावहितो मम माद्य ॥ स्वर्गा गवो वसुगतस्य काले गतो महान्मेन गतिः परात्मा ॥१४॥ वर्षा
णि दिव्यानि गतानि मह्यमन्वेषमाणस्य गतिर्न लब्धा ॥ संख्या प्रदिष्टा नियुतानि विद्वन्न
वेद कश्चित्परमेश्वरांतः ॥१५॥ अहं वदामी गतिं तदीयां रूपद्वयं निस्समतोस्य विष्णोः ॥ एकेन नि
त्यं नियतो विहारस्तथा द्वितीयेन जगत्प्रवृत्तिः ॥१६॥ जगत्प्रवृत्या जगदीश्वरस्य तस्यैव नाभे
स्समोऽप्नमेततः ॥ तस्मात्त्वमत्र तस्य विहाय विद्वन्सजास्तु तच्छक्तिमवाप्य सृष्टिं ॥१७॥ तस्मात्प
दिष्टादुपविश्य निश्चलश्चिरं समाधाय मनः स्वकीयं ॥ विष्णोरधीशो जगदात्मके तोऽ
ह्य तदा तं परमेश्वरं हि ॥१८॥ ततोऽहमूचे नगवंतमेव नंगाधिराजं परमेश्वरं च ॥ वदांशु मे राम:
नित्यविहारिणो हरेः क्रीडास्थलं चास्यैव कथं विनोदः ॥१९॥ वैकुंठलोके ह्यथवास्ति सत्य १३
लोकं तथैवाथ च विनागलोके ॥ पातालदेशे यरसातले वा नित्यं समाक्रीडति कुत्र विष्णुः

॥२०॥ इत्येवमाश्चर्यवचो विरिंचेरथो जगादाद्रिशिलीमुखेशः ॥ पुरा कथा या निजमंदिरे मच्छिलीमु
खात्कीरवराय पृष्ठते ॥२१॥ एवमेव पुरा पृष्टो वैकुंठेन्द्रमणाधिपः ॥ कीरेण मुनिना तत्र पक्षि
रूपेण नास्वाता ॥२२॥ इदं ममाश्चर्यकरं रहस्यं निवेदयिष्यामि तवाधुनैव ॥ नंगाधिपेनाभि
निवेदितं तच्छृणुष्व लवेकीरवराय विद्वन् ॥२३॥ न यत्र मृत्युर्न जरा न शोको न ह्यस्ति सत्वं न
जस्तमश्च ॥ न जातवायुर्न दिवाकरो विधुर्विराजयः स्वरूचा स विष्णुः ॥२४॥ तस्यैव वैकुं
ठपुरेश्वरेस्यैव संति तत्कीर्तिपरायणास्ते ॥ प्रवर्त्तते दिव्याकृतयः समस्ताद्देवाः खगा वा वनिताः
पुमांसः ॥२५॥ गायंति कीर्त्तिं मधुरं मुरारेर्यथा यथात्र समाजमध्ये ॥ वक्तास जातिजयनेष
पीतिसंदेवतेषां मजनानुमोदः ॥२६॥ सुतरां सुगोप्यं परमं रहस्यं प्रपृच्छ कीरो मधुपो तमाय
॥ अथ पुतः प्रश्नयवा तपिच्छं वैकुंठवासात्पकरोठवाणा ॥२७॥ कीर उवाच ॥ किंपररूपमस्ती
ह विष्णोर्भगवतः प्रभोः ॥ चंचरीकः समाख्याहि कालीलाभगवत्प्रिया ॥२८॥ कुत्र क्रीडति श्री

वृं॰मा॰
१४

नातःकोलोकोवनिरुत्तमा॥सरित्काप्यवरोग्रामःकाश्चिसरतिंव्रजेत्॥२९॥तत्राश्चर्यमयाधीनह
न्तिर्वागिवानपि॥जनेवनेरहस्यास्तेलीलानेदंप्रतंग्रामे॥३०॥वैकुंठेकुंठमूर्त्तिश्चेद्यस्मोनम्यसेवना
॥किमस्मन्मतमोवापिनगवानतीतिष्ठति॥३१॥नजानंतिनैवजानंतिमुह्यंत्यपिविपश्चितः॥प्रभुत्वे
नीतिसेवायामनुरागोनवर्द्धते॥३२॥स्नेहातिशायनावेपिशंकास्मात्मनुधामनि॥कदाचिद्राग
कालेपिद्वारपाविवविच्युतिः॥३३॥तस्मात्पिविकुंठंदेवदारंन्यातिन्मीस्थिह॥प्रेमराशिपदंधि
ष्ण्यमस्मदस्तिनवाक्कचित्॥३४॥कृत्वानुरागविच्छेन्नेरभावःसंप्रवर्त्तते॥यत्रानुरक्तासततमुद
मायांसविच्युतां॥३५॥नगाधिपउवाच॥इदंगुह्यंतमंकीरत्वेयापृष्टंमहामते॥तथापितवव
क्ष्यामिमेवास्यकथाप्रियः॥३६॥रासक्रांताःप्रियाःसर्वास्तोन्यविशेषवान्॥ब्रक्षोवरांगनाः राम:
पाद्मासेनसंतिकेवलं॥३७॥नानमानादितानेश्चवाधेनन्निविधेरपि॥समकांतकलानु १४
लोमूर्त्तिमानमन्मथोयतः॥३८॥कीरानुवाहृत्यादनुरागपरायणां॥रहस्यमतुलंयस्मात्तत्रेदम

तोबुधैः॥३९॥वेयहंचविधिर्वेत्तिनारदोवाकुमारकः॥सनिरुद्धोनिशंवेत्तिनान्येषामत्रविस्तरं॥४
०॥वदंतिसाधवःसांतंनिजवित्तंनवैक्कचित्॥शम्भ्वदर्पयितारंहिदर्शयितितितोधनं॥४१॥सेवा
तिरससिंधुश्चयत्राधीनातिविष्णुः॥विभुत्वमपिविस्मृत्यतत्रैवसतिकेवलं॥४२॥वनंवृंदावनंना
ममहद्यशोद्धिधनंखग॥किशोरमूर्तिःकृष्णस्यरस्यंवदतिस्थलं॥४३॥विज्ञातियोजनानांहिमाथु
रमंडलोत्तमे॥एकादशवनानांतुवरंशंवनमुत्तमं॥४४॥निसकीडपरस्तत्रगोपीभिर्गोपवेषधा
धकः॥नरूपसदृशंरूपंनस्त्रियोगोपिकामता॥४५॥स्वबिंबप्रतिबिंबेनक्रीडतेविपिनेनिशं॥
कथयंतिमहात्मानःसंख्यातासांवदामिते॥४६॥तत्रातीवरहोरमंवर्द्धिषेयेतिवद्धते॥य
स्मैत्रैरूपमयाकृसतिहत्ताधिनवहितुः॥४७॥काचित्कलानिधिःप्रागावद्धनभावद्धनोंगि
ना॥माधवीमधुराकारानतांजानंतिपंडिताः॥४८॥तिस्रःकोट्योवृद्धनीनासमाजस्यमध्येतु
वद्धनवस्तुल्यरूपः॥काश्चित्तासंवाद्यविद्याप्रगल्भाःशम्भ्वच्चामागानवेदप्रवीणाः॥४९॥काश्चित्ता

ह०मा० सांवीटिकादानरक्षास्थाम्याविलासन्नैयप्रकर्त्तः॥ काश्चिन्नासंवाद्यविद्योरुविज्ञानर्त्तकोस्यास्तान्न
१५ तारप्रकर्त्तः॥५०॥ तत्रत्तसम्भ्रान्तसकलसप्रदांसांकुर्वन्त्समास्तोषयेत्सात्मनायां॥ एवंताश्रिः रूस्याए
वानुरूपः कर्त्ता तत्रकोपिकाभावनानां॥५२॥ सर्वप्रथमसंरम्भानंगाता नित्रीलिविन्नमैः॥ तिथु
नेनियतेमुष्यास्त्तासानामानिमेमृण॥५३॥ विधुंतुदा१ विधिमता२ रामरंगा३ सुरागिणी४ काम
कंदा५ सुनंदा६ चंद्रनंदिनी७ नाहनंदिनी८ नेत्रसौभाग्यसुभगा९ मोदमाला१० मनस्विनी११
मनोभवा१२ पिरागीच१३ अहरद्भूता१४ रतिप्रदा१५॥५४॥ धानीधनेश्वरी१७ धामा१८ भामा१९
भावप्रमोदिनी२० मुक्ता२१ मनोहरा२२ माधवी२३ मालती२४ मलयाश्रया२५॥५५॥ मदालसा
२६ मनोनीदा२७ मनोज्ञा२८ मानसी२९ कला३० चित्रावेत्रवती३२ भीमा३३ भावनेंद्रविदा३४ र०म०
वाला३५॥५६॥ चंचला३६ चपला३७ कांता३८ काला३९ कामप्रमोदिनी४० कनिष्ठा४१ रनिष्ठा४२ १५
४३ कलावती४४॥५७॥ अनंगनंदा४५ विधृता४६ मन्मथोत्सवपंजिका॥४७ कामकंदा४८ पु

नंदाच४९ नंदिनी५० नयनोत्सवा॥५१॥५८॥ कनकांगी कुरंगाक्षी५३ चंद्रास्या५४ चंद्रमंगला५५ मानो
न्नतामनोल्लासदा५७ हंसी५८ हंसगतिस्त्रया५९॥५९॥ कंदर्पमंजरी६० वेला६१ बलिष्ठा६२ बलभा
षिणी६३ वरांगदा६४ विशालाक्षी६५ विनयाषा६६ विशाटाक्षपा६७ रूसा६८ रूसावनी६९ भावाग्रा
७० नयनेंद्रघटदर्शिनी७१ नवांगा७२ नववासांता७३ नवीना७४ प्रेमकारिकारिका७५॥६१॥ सारि
का७६ सरला७७ शांता७८ कांतकामप्रयापिनी७९ प्रेमवती८० नागरिका८१ नवीना८२ अ
वमंजरी८३॥ भेदभावा८३ विशिष्टा च८४ धन्या८५ साध्वी च८६ गोमती८७ आनंदा८८ चाय
नंदा च८९ प्रमोदा९० मुदितामन९१॥६३॥ मानसाध्वी९२ मधुमुरवा९३ मनोज्ञा मंदगामिनी९५
रामनीरमिता९७ रमा९८ रतिनेष्ठा९९ रूढोदरी१०० ॥६४॥ वरांगना१ प्यविंबोष्ठी२ वेला३ विल
यद्रवणा४ वद्दवी५ विनिता६ क्राष्टा७ वरनंदा८ विनोदिनी९॥६५॥ बलोन्नता१० बलाका
वा११ पावनी१२ पमिकापरा१३ पयोदया१४ दया१५ देवी१६ देवती१७ ललनाललता१८॥६६॥ आनं

वृ०मा० १६ तनदा२० मंदागारा२१ मदनाख्या२२ विलासिनी२३ अंगदा२४ नंगदा२५ धात्री२६ वसुमयीदा२७ वरोदरी२
दा२९ माधवी३० मदगा३१ ण्णागा३१ गुर्जरी३२ पार्वतीतथा३३ पारा३४ तारा३५ परेखाच३६ परमास्
रमापरा३७ समोहिनी३८ समवर्णाच३९ कामिनी४० रतियामिनी४१ पंजिका४२ मदना४३ अभी
रणा४४ अभ्रांजनी४५ मननावनी४६।६०। चंद्रावती४७ शशिकला४८ मनिमुक्ता४९ मनोरमा
५० मदवली५१ नगवती५२ ततःसौदामिनीमता५३।७०। चंपावती५६ चंपकला५३ पराबीस्वती
पमा५८।। माननीच५६ मनोज्ञाहा५७ तथामंदालसा५८।७१। पद्मी५९ पटोलिका६० पुंडा६१ खंडिता
६२ मन्मथोज्ज्वला६३ वरूथिनी६४ वनलता६५ व्रजवल्ली६६ तिलोत्तमा६७।७२। रमा६८ गांधर्विनी
६९ नागपा७० व्रजानागप्रदा७१।७३। वेकुंठमंजरी७२ रुक्मा७३ तथारूपवतीमता७४ कुंजरी७५ राम: १६
मदरेषाच७६ हरिणी७७ नदरूपिका७८ चक्षिता७९ चंद्रतिलका८० कंदरी सुमंदिरा८१।७४।
चित्रारेखा८३ तुंगविद्या८४ मंजुमेधा८५ रसालिका८६ सेरसेनी८७ सुगंधाच८८ सुमध्या

।।८९।। तनुमध्यमा९०।।७५।। गुणचूडा९१ मेदिनीच९२ केवरी९३।। नागवेलिका९४ मंजुको
ष्ठी मंजुवक्का९६ तथाकंदर्पसुंदरी।।९७।।७६।। सुसंगता९८ मधुस्पदा।।९९।। इंदुलेखा१००
मनोनवा१ परमना२ तिर्विला३ प्रमीला४ पुटना बिरामी५।।७७।। पेरालिका६ परोत्कर्षा७ कलि
ता८ कलगामिनी९ मारहा१० वनमालाच११ देरहार१२ तिलोत्तमा१३।।७८।। चारुनेत्रा१४ चलो
त्रेषा१५ चलक्रीडा१६ कलाताच१७ चेदिनी१८ चतुरानना१९।।७९।। पानपात्रा२० परप्राणा
२१ परेखा२२ परवावना२३ पटोष्ठा२४ कलकेशीच२५ कलभावा२६ कलंजुषी२७।।८०।। कार्य
पद्मी२८ परप्रीता२९ परकामा३० परंमदा३१ यामिनी३२ ज्वलिता३३ याषा३४ यत्नवागपीनत्त
दान्३६ यशोधना३७ जलजाक्षा जयप्रदा३८ जामिला४० यमता४१ कामा४२ वालभावा वुरण
करा४३।।८२।। मंजुपालि४४ मंजुपदा४५ वरदीप्ति४६ मनोरमा४७ केजनानि।।४८ रघोरकाध
०र जनी५० रंगसंगता५१।।८३।। नीलुका५२ भाविनवला५३ नीरू५४ भावप्रमोदिनी५५ वरां

वृं॰मा॰ ९७ गना५६वनामोदा५७वनवंधु५८वनोत्सवा५९॥६०॥वननामा६१वनमता६२वनमंजुव
नांबुजा६३वननन्दा६४वनजा६५घोषा६६॥घोषमंजु६७व्रजाबला६८॥६९॥व्रजांगना॥७०
व्रजवधू७०व्रजिकेव्रजोत्सवा॥७२॥व्रजवाला७३व्रजेशा च७४व्रजेशा परमप्रिया७५॥
७६घोषवृंदा७६घोषलता७७घोषसजविलासिनी७८घोषानंदा७९नंदनंदनकंदा८०नित्या ६
नंदविनोदिनी॥८१॥८२॥नानुवृंदा८२चंद्रवृंदा॥८३कामवृंदा८४कलापटुः८५किशोरी८
६नागरी८७नेत्रा८८नयकांता८९नयानुगा९०॥९१नीतिवाक्नयताकांता९२रत्ननेत्रा९३श्र
नयोदरी९४सर्वश्रेयप्रधाना च९५॥९६॥श्रयापनोदिनी९७९८विशेषाविषा९९युता॥१००॥
इत्याद्याष्टयुग्याश्चपृथेलक्षाणि धेमतः९०॥अथ पुरा राधिकायाः सखः श्याम मनोरमाः राम॰ ९७
विमताराधिकाजनीहिता मातापरामता॥९१॥तथाशेषसदृशास्तस्याः किंचिन्न्यूना नवं ति
चेतताःसांनामानि कर्माणि वस्त्राणि विधानि चा॥९२॥सूर्यप्रभावचनं कीरकथ्यमानं माया

धुना॥ललितासुंदरी वाग्मी गोरोचमनिभानना॥९३॥मयूरपिच्छवस्त्री च विशेषिकास्याः पिताम
सः॥श्रारदी जननीयस्याः पतिवाह्निकसंतकः॥९४॥ताबूलकृत्सकरसेप्रगल्भा ललिताव
रा॥द्वितीयातुविशेषेतिदेवी विद्युदिवाद्भुता॥९५॥तारावली च वस्त्राणि पितानस्यासुपा
वनः॥यस्य नाम्ना पावनसरः सर्वविशेषकपावनः॥९६॥माता याधेरसिलातास्याः पतिवंदेव
वसंज्ञिनः॥९६॥सामर्दानततोमेदनयादिश्चतिसंगता॥नानावस्त्रप्रयोगेसाप्रगल्भा
परमासती॥९७॥तृतीयाचंपकलताचंपकांगासुलक्षणा॥नीलपट्टदुकूला च पिता
रामस्तथैव च॥९८॥माता च वाटिका तस्याः पतिःश्वद्वासएव च॥इतीदंत्राधिकारेस्याः
पाकनेहाधिकारिणी॥९९॥मत्स्वमुकरेषैव हरिप्रीतिकरामता॥चित्रदेवीचतुर्था
चकुंकुमांगीमनोहरा॥१००कचवर्ण सुवस्त्रा च पितास्याश्चतुरस्मृतः॥माता तस्याश्च
र्चिकानाम पतिरस्याश्च पीवरः॥१॥त्रिकालज्ञानसंपन्ना ख्यातिः शास्त्रविशारदा॥पक्षुवि

कृ०मा०
१९

ह्याविरध्याचमानरवानविरांवरा॥२॥सुगंधकार्येवैतुअधिकारेऽत्रसंमता॥पंचमीतुंगविद्याच
सुगंधकुंकुमोपमा॥३॥पाटुमंडुनवस्त्राचक्तातिद्रस्यामनोहरा॥पितापौष्करसंज्ञोस्याः
मातामेधाचबालिका॥४॥पतिस्तस्याद्यधिकृतिःसर्वशास्त्रार्थवेदिनी॥संगीतसंगनि
रतावीणाहस्तनिवेशिनी॥५॥संधिकार्यामिगव्यैवास्तरणहस्तुविलासिनी॥इंदुलेखात
तःषष्ठीहरीतालसमानना॥६॥सर्वांगशोभाहिसमाहाडिमीकुसुमांशुका॥वसंतसुं
दरीकांतावावदूकाविलासनी॥७॥सागरस्तुपितातस्याःमाताबेलामहोदया॥डुब
लस्तुपतिस्तपतिस्तस्याःकामशास्त्रविशारदा॥वशीकरणमंत्रेषुपुष्पतिरसोनाय
यंत्रिता॥लि–नेसाधारयोहतीकर्मण्यपिविचक्षणा॥८॥नाडारहस्ताविमलाक रामः
मस्विद्यधिकारिणी॥सप्तमीरंगदेवीतुपद्मकिंजल्ककासुरा॥१०॥जातीपुष्पांशु १९
कातस्याःरंगसारःपितामतःमाताचकरुणातस्याःपतिर्वक्रेक्षणःस्फुरं॥११॥अनु

लेपनगंधेषुधूपव्यंजनकर्मसु॥शृंगाररचनायातुअधिकारिणी॥१२॥यमताभगिनीतस्या
:राधिकायाश्चसुचित्रिमा॥देवबंधुःपितातस्यासुदेवीजमीश्रुना॥१३॥तत्तरूपातिसुरक्ता
कोमलांगामनोहरा॥पतिस्तस्याःखलैदुश्चकोपनःख्यातिमाश्रिता॥१४॥अंजनामंगकु
त्रालाकेशसंस्कारकर्मणि॥राकुनागमवेरतेषुकसारसपारने॥१५॥गंडुषक्षेपपात्रादि
ष्वधिकाराधिकारिणी॥इत्यष्टौनायकामुख्याराधिकायावनेचराः॥१६॥चरंतिसंह्यपारामकुं
जेकुंजेमनोरमाः॥ ॥इतिश्रीआदिपुराणेश्रीनारदसौनकसंवादेरतिरसासर्वरसास्वविर
दस्यापंहेडोनामततीयोध्यायः॥ ॥कीरउवाच॥ ॥नंगराजमहाबुद्धेब्रूह्यद्यराधिकाकुलं
कस्यवंशेसमुत्पन्नाततस्याकुजनकोभुवि॥१॥कामाताभ्रातरःकेवैहोतसर्वंनिवेद
य॥त्वंहिब्रह्मविशविज्ञोघहंतेतुचरोयतः॥२॥नंगराजउवाच॥धन्योसित्वंमहाबुद्धे
ममानुग्रहकृद्भवान्॥आदिर्हिवेणुर्महागोपःपुरासिदतिपावनः॥आदिश्यामवर्णतस्यवसतिः

वृ०मा०
१९

सर्वसंमतं ॥४॥ तस्याः पुत्रो महात्मानुः कुंजनामातुः सत्यतात्मजः ॥ तस्मात्सिद्धतिपुन्मात्मा वृषभानुः परो
दयी ॥५॥ तस्यात्मजास्तु चत्वारः श्रीकृष्णसखीनः सदा ॥ वंदवंधुमनःसौख्यः स्तोककृष्णस्त
थापरः ॥६॥ श्रीदामा यचतुर्थस्तु कन्यैके कृष्णवल्लभा ॥ राधिकायमतावालेति सर्वबुद्धिविलो
दये ॥७॥ नविधेः सृष्टिसंबंधः प्राकृतेनकथंचन ॥ तत्रापिराधिकाद्याश्चरतिभाग्यभिया
दशा ॥८॥ किमहावत्सपेनागयं यत्रमध्यतिपंडिताः ॥ ब्रह्मादयोपिनविदुः परमानंदमंदिरं ॥
कीरउवाच ॥ श्रीकृष्णस्यान्वयं ब्रूहि पुण्यात्पुण्यतरं मम ॥ येनश्रवणमात्रेणयांपापाः
प्रशांतिं ॥१०॥ नगराजउवाच ॥ ननित्यवस्तुतोजन्मनचकर्मकृत्क्रिया ॥ तथापिस्व
क्तिमापन्नो भगवानकरोत्स्वयं ॥११॥ भक्तिद्वाराद्युनेकात्मा स्वयंतत्तत्स्वरूपभाक्
स्वयंपितास्वयंमातास्वयमेवकुलाकरः ॥१२॥ नातितत्तत्स्वरूपेणनित्यरूपेणनित्यदा
॥ नेदंकुलंकुलमिदंनित्यमेतद्विराजते ॥१३॥ अथापिकथयिष्येत्वांश्रद्धयाशृणुचेतः

रामः
१९

श्रवणमात्रेणनांहिरहस्यंनात्रगोप्यते ॥१४॥ प्रणम्यावस्थितः कीरस्तुगोप्यंमरणंमम ॥ मया
नकथितंवापिवंशंपरमपावनं ॥१५॥ आभीरजातुगोपेशोवसतिस्ममहावने ॥ तत्तु
त्राश्चंद्रसुरभिस्तस्यासीद्वीलकोमहान् ॥१६॥ तस्यात्मजोमहात्मानुस्तत्पुत्रः काननेच
रः ॥ कंजनाभिस्ततस्तस्माद्धीरनातुरतः कृती ॥१७॥ तस्यात्मजोधर्मधीरस्तस्यधर्म
श्रवामहान् ॥ गोराजोदेवकेलिस्ततोनंदवसुस्तोमहान् ॥१८॥ काननेंदुः कृतितस्मा
काननेंदोः सुतादश ॥ जयसेनोजयबलोजयकीर्तिर्यशोधनः ॥१९॥ कंवनातुर्महा
बुद्धिर्मानमेरुर्मनोरथः ॥ वरांगदश्चविसेननस्तस्यपुत्रानतावत् ॥२०॥ सनंदश्चोपनंदश्च
महानंदोयनंदनः ॥ कुलनंदोवंधुनंदः केलिनंदोयसत्तमः ॥२१॥ अष्टमः प्राणनंदश्च
नंदोयनवमोमहान् ॥ तस्यपत्नीयशोदाचमहाभागपवतीशुभा ॥२२॥ तयोश्चभक्तिभा
वेनभगवानभवत्स्वयं ॥ श्रीकृष्णः करुणासिंधुस्त्रधिराः सर्वशक्तिधृक् ॥२३॥ व

कानां वृक्षमापन्नो नित्यानां नित्यदर्शकः ॥ अनेकरूपरूपोसौ चैकरूपः सनातनः ॥२४॥ व्रजो
व्रजविनोदी च विपिनोद्देविनोदकृत् ॥ वैकुंठे कुंजरूपोसौ जलशायी जले सदा ॥२५॥ सृष्टिरि
च्छाकृता ज्ञाम्यतं सर्वलीलाकरो हरिः ॥ अनाविराविः कुत्रापि व्रजे लुप्तेन्द्रचिता ॥२६॥ घोष
च सखिभिः ॥ साईनं स्वयं अन्नव्रजौकसां ॥ क्रीडते हि निर्गुणाः स्वाश्चारयन् विना तरे ॥२७॥ स
दावने व्रजस्त्रीभिः कोटिभिस्तिसृभिः सदा ॥ क्रीडनं रासलीलायां नोपरामः कदाचन ॥२८॥
सजो निकुंजे श्रीराधिकाप्राणवल्लभः किशोरवेषवान्नित्यं किशोर्याः कंठमंडनः ॥२९॥ सा
चैवाष्टविधा राधाः राधा क्रीडाकालविभागतः ॥ अस्या वेशाश्चैव बहुधा हि रहःकुंठिता
इवा ॥३०॥ खंडिता१ विप्रलंभा च२ वाससज्जा३ अभिसारिका४ कलहांतरिता चान्या५ तथै
वोत्कंठिता६ ॥३१॥ स्वाधीनभर्तृका चैव७ तथा प्रोषितभर्तृका८ संभोगो खंडिता द्याश्च
नायकाश्चैनिवेदिताः ॥३२॥ यन्निद्रिता जनितरागविलोहिताक्षा साकांतमन्यरसतवि

ह्नोपविचक्ष्णितांगा ॥ यस्याः प्रभातसमये गृहमेति कांतः सा नायिका निगदिता खलु खंडितेति
॥३४॥ सद्रूहृदनुरागा दूतिकापूर्वसंगा अस्य सुकुसुपजाता सैव संकेतगेहे ॥ न मिलितमपि
यस्या वल्लभो दैवयोगात्त्रिगदति बुधवृंदा नायिका विप्रलब्धा ॥३५॥ या वासवेश्मनि सुकल्पि
ततल्पमध्ये तांबूलपुष्पवसनैश्च समं सुलज्जा ॥ कांतस्य संगमरसं समवेक्षमाणा सा कथ्यते
कविवरैः खिवासजा ॥३६॥ उद्दाममन्मथमहज्वरवेपितांगी रोमांचकंचुकितगात्रलतां च
हंती निःशंकिनी व्रजति या प्रियसंगमाय सा नायिका निगदिता तदभिसारिकेति ॥३७॥ प्राणेश्व
रं प्रणयकोमलमुग्धवाग्भिर्यश्चाटुकारमचिराद्वधार्ययाति ॥ संदह्यते मदनचारशरेण गा
त्रं बाष्पाकुलानुकलहांतरितानुसा स्यात् ॥३८॥ दुर्वारहारुणानो नवबाणपानपर्यंककुलांत
रलमानसमुद्वहंती ॥ प्रेसवे स्वेम पूधनापुलका विताणीमुकं गितावतिताप्रवरकवीन्द्रः ॥३९॥
आश्लेषचुंबनरतैः कुसुमादिदानैः प्रेमाल्पसन्मधुरकोमलमंजुवाग्भिः ॥ या सर्वदा प्रियतमे

वृं०मा०
२१

न निषेधयंते सा स्वाधीनभर्तृका परं प्रकटीकरोति॥४०॥ निःस्वामिनी मन्नीनवस्त्वव पूर्ववंदंती हिहीरपि
दुपरिपांडुरगंडरंजिनिःश्री॥ निर्निमेषगां प्रियविरहवियोगसुखदुःखतासां तां प्रोषि॥ प्रियतमां प्रवदंति
संतः॥४१॥ इसह्नायिकानां तुलक्षणानि रयकरयकं॥ वर्णितानि मया कीरराधिका याःप
रंमया॥४२॥ संभोगयोकालेच जायंते च पृथक् पृथक्॥ सुखस्संमतितया चा हि मयापूर्वं निवे
दिताः॥४३॥ नीलक्रीडानिकुंजेषु कदाचिद्विरमेवेहि॥ भ्रमंतलीलस्पृहरेत्रिधालीलाहि नीस्त
दा॥४४॥ कीरउवाच॥ सखायः कतिकृष्णस्य तथा नामानि कान्यपि॥ ब्रूहि मे मधुपायैवुशि
ष्यायप्रहितात्मने॥४५॥ मधुपवाच॥ केचिंसंख्याः सखायस्ते तेषां मुख्या हरेः प्रियाः॥ ज्ञानेक
संख्यया ख्याता नामा मे षां वदामि ते॥४६॥ देवं धुः१ मनसोरवाः २ स्तोक कृष्णस्तथैव च३ श्री राम: २१
दामा४ वृषभानोः५ सुबुत्राश्च ख्यातरवते४॥४७॥ अनंतनंदो ५ वृषभ ६ तुजिस्ती ७ चवरूथपः॥
देवप्रद्रो १० हिनोदरखो ११ सुबल १२ श्चार्जुनोपरः॥४८॥ कामकंदो ॥१३ मनोज्ञाह्वः १४ प्राणभा

नुः १५ समीरणः १६ शांतनुः १७ परमानंदो १८ गंधर्वेदोषः १९ चंद्रमाः २० इंदिरानुः २१ श्वंद्रभानुः २२ जयि
नानुः २३ यशोधरः २४ परोदयी २५ परोज्ञाहोर २६ विद्युतिः २७ श्यामसंगमः २८॥५०॥ वारिजाक्षो २९
हंसगतिः ३० कलकंठ ३१ मनोहरः ३२॥ विनेता ३३ कलवाहु श्वन ३४ वृंदानुरणापरः ३५॥५१॥
चारुः सुचारु ३६ श्चतुरो ३७ मदचारुस्यापरः ३८ केउ ३९ सुकेलिः ४० सुभगो ४१ बली ४२ वलय ४४
रकलः॥४५॥५२॥ मारकेलिः ४६॥ कलोतानः ४७ कलानाशी ४८ कलस्वनः॥४९॥ शीतरश्मि
५० र्विधुनाति ५२ नाविनो ५३॥ सावनो ५४॥ नवः ५५॥ ५३॥ रतिप्रियो ५६ वीरसेनो॥ ५७ मं
जुबुद्धि ५८ र्बलानुगः ५९ कीर्तिसिंधु ६० र्मनस्तोम ६१ श्वेतनश्चतुराननः ६२॥५४॥ रेवः ६४
परेषो ६५ रैतारखो ६६ मनमेरुः ६७ परांजनः ६८ पावनो मदनः ७० कांतः ७१ कुंकुमः ७२ क
मलाकर ७३॥५५॥ शांतेजाः ७४ ज्ञातशक्तिश्च ७५ ज्ञातानंद ७६ समोषणः ७७ संतोषः ७८॥
शंकरः ७९ साधुः ८० शांतिनंदः ८१ संतांवरः ८२॥५६॥ देवनंदः ८३ सुनंदोथ ८४ सुदेवश्च

कृ०मा०
२२

सुखसागरः९५ नागरः९६ परमसुरामोद९७ ॥ रजनीकरवच१०० ॥५७॥ श्रीनन्दो१०१ नामसुरः१०२ श्रीद
ः१०३ शालिनन्दो१०४ गदेपरः१०५ नरा१०६ नारायणस्वामो१०७ मनाः१०८ कृतिसुरतस्तथा ॥१००॥५८
॥ सञ्जयो१०० तीन संजस्पष्टस्य सुखिनोपरेक्रीडं तोद रिणानि संख ने संचारयंति गाः ॥५९॥
ततोनत्रंपतिलोकोतेव यः यरिणातिनहि ॥ किंशोरश्च यसः सर्वे निसानंदस्वरूपिणः ॥६०॥
प्रारोद्यास्य प्रियाः प्राणा इवानुनियतं तया ॥ न प्राकृता सुतेगोप्यो गावो व्रजेन वै ॥६१॥ नारा
यणोनंगउवाच ॥ इति ते कथिता ब्रह्मन्पूर्वरूपव्यवस्थितेः ॥ नित्यरूपमिदं विष्णोः सदाक्री
डापरायणे ॥६२॥ ॥ इतिश्रुत्वा ततो ब्रह्मा कस्त्वं च मरस्पधक् ॥ स मास्थाहि स्वरूपेस्वं मम
परिरूपापायपुः ॥६३॥ इदं नाज्व महो विद्रन्न तत्वं मधुपरूपवान् ॥ यथातथ्यमथो मह्यं ब्रूहि
मे पृष्टिते रूपा ॥६४॥ नंगउवाच ॥ ब्रह्मन्त्रिदंवपुर्मह्यं दृष्ट्वा न कस्य च न ॥ गच्छाश्रुत्वं परा व
सवितयाज्वरस्तोपरि ॥६५॥ इत्युक्त्वां तर्हितो नंगस्ततोऽहं विस्मितोऽभवं ॥ पराहतनमस्कृत

राम:
२२

सेवाग तःपुनः ॥६६॥ तदाज्ञ्वसोपविष्टिताध्यान्तवास्मदं हविरं ॥ ततो वर्षसहस्रांते दृष्ट्वा नाराय
णोमम ॥६७॥ तदाहं सर्वानुमहिंयथापूर्वमिदंतु वा ॥ अनुग्रहान्महाविष्णोः परं मे कथितं
सुत ॥६८॥ श्रीनारदउवाच ॥ इत्याकृतमेरूपपयो नवशो विनिवेदितं ॥ मुखाद्ब्रह्मवस्यापि पु
राहत्तमिदं महत ॥६९॥ यदासीदद्भुततमं कन्यारूपस्य मे महत् ॥ वृंदावने भगवता दर्शि
तं तद्वदामि वः ॥७०॥ इत्यादिपुराणे श्रीनारदशौनकसंवादे पुरावृत्तकथनोनाम च
तुर्थोध्यायः ॥ नारदउवाच ॥ मदं क्रोत हलेनेवक्षाजगामस्वयंभतुः ॥ नस्मरंति तनुं तास्तु
गोप्योरसविमोहिताः ॥१॥ प्रतिगोपीघनश्यामं कामं कंजविलोचनं सर्वतापानां पापानां
स्मरणादपि ॥२॥ दृष्ट्वा संमोहितस्तत्र कन्यारूपोहमद्भुतं ॥ न मे देहविदां स्फूर्तिरासित्तत्र
द्विजोत्तमाः ॥३॥ नतश्चित्रं द्विजाश्चित्रमवज्ञां स्मरदृग्नि ॥ भवतीहविदांवारे गोपी निः
सहकिंपुनः ॥४॥ तेरावतनवज्ञाजो स्नाचयमेव निराकृता ॥ सोनामिनीज्ञातं प्रोत मतमा

कृ०मा० सान्नं वेवादि ॥५॥ काचिन्मंमंमुकुंदेन गायंती स्वरमुच्चकैः ॥ काचिद्दालिंगनं तस्य कृत्वा स्पर्शं प्र
२३ कुर्वती ॥६॥ काचिद्वामकरं वामा पद्मपंक्तिविदर्नांबुजं ॥ कांतस्य सुस्थिता ग्रीवं बाहुभ्यां परि
षस्वजे ॥७॥ काचित्करांमांचकरैः प्रतिगृह्य परस्परं ॥ तालमानमिषेणैव गंडे गंडं न्ययोज
यत् ॥८॥ चरतामचरतत्वं स्थावराणां चरेत्वं तिः ॥ आसीच्चीत्रमुग्धानां रासरागावितानतः
॥९॥ नानावादित्रघोषेस्वरशनाकोरिजस्वनैः ॥ नांतमस्य विलासस्य वर्णनैर्विबुधैर्घपि
॥१०॥ सा मान्मसीम कथं नैर्वर्णनीयो न विस्तरः ॥ यथामति वचो रम्यं गामं नं त्रिदशो घपि
॥११॥ श्रीकृष्णः सुनरं प्रीतः पादतांबुलचर्वितं ॥ काचित्करांबुजे शौरेः श्रांता धारस्तनं पा
ःस्थितं ॥१२॥ नृत्यंती गायती काचित्कुर्वतिविकलस्वनं ॥ वक्षुमोपरि पद्मपती कृष्णस्य सर्वांग राम:
सुंदरं ॥१३॥ वलयानां न्रपाणां विरावः परमो महान् ॥ नानारसविनोदेन गोपीभिः क्रीड २३
नमहता ॥१४॥ त्रिलोकाद्भुतमत्युच्चैर्विस्मयं परमं गता ॥ किमेतदद्भुतं तेजः किमानंदामहे

न्नमः ॥१५॥ अहो कृष्णं मया दृष्टं किमयाचरितं मुने ॥ इति मं चिंतयंती मद्दर्शिना प्रेषिता सखी ॥१६॥
उवाच वचनं श्रेष्ठं कृष्णं गुकमेवराननं ॥ यथा वक्तयथा मद्दद्दीदंतं स्वे हृदयं चिंतता ॥१७॥ त्वया हं
प्रेषिता तस्मै कृष्णाय निवेदितुं ॥ श्रीकृष्णः श्रुतमात्रेय माजगाम तवांतिकं ॥१८॥ तं विलोकय च
क्षुर्भ्यां पानं पात्रं तु चक्षुषा ॥ इति तां कथयंती तु सख्या गोपीः समागमत् ॥१९॥ किमिदं किमिदं
नातित्वयि चित्तं वराननं ॥ विस्मिता सिकथं नीरुकिं ते दृष्टमदद्भुतं ॥२०॥ एवं दृष्ट्वायदा कमान
ग्रा आकावलोकितुं ॥ कृत्वा मुखमधो कन्या किंवदामि नवा यतः ॥२१॥ त्वं मे प्राणप्रतिः सम्यक्
गतिस्त्वं मयि जीवनं ॥ नान्यं स्मरामि मनसा तु च सानवदामि च ॥२२॥ तस्मा मी पेक थस्थास्यद
तिमे प्रार्थनं परं ॥ नयामि पादमलात् स्वरणां सख्या प्रियोत्तमा ॥२३॥ प्राणेशस्त्वं मम प्राणास्त्व
दायत्तामहेश्वर ॥ को जिवति विना विद्युत्स्तं शसंनवः ॥२४॥ तेषां धिग्जीवितं लोके ये षां त्व
य्यचलारतिः ॥ न नवे दिह विध्वंश गोपि वृंदमंडले ॥२५॥ येनदृष्टा तव क्रीडा तेषां कुलेगता ॥

वृ॰मा॰ २४

धर्मराजांतिके रंभा रामसंज्ञा मनोरमा ॥२६॥ अहोऽहं हन्त पापिष्ठा मम प्राणास्त्वराश्रयाः ॥
वृंदावनविनोदास्ते कथं त्यक्ष्यामि मानद ॥२७॥ यद्यहं तान्न पश्येयं चक्षुर्भ्यां प्राणवल्लभान् ॥
तदा मम दशा ज्ञाप्या नूनं याति प्राणान्विना तनुः ॥२८॥ नार्ये ज्योतिस्तथा स्वामिन्न चापि नयनाद्यपः
॥३॥ तत्क्षेमं नन्निलयं किमिदं भावति नास्वरं ॥२९॥ एतावदुक्त्वा लपर्यंते वृंचितास्मरूपानि
धेः ॥ कान्तिस्मरमनुस्मरंतं तेषु रैवैतन्न किंकृतं ॥३०॥ निशाम्य चैतत्सकुमारिकाक्रंदनं गागरि
धा ॥ कान्तिस्मरमनुस्मरंतं वेमुधिं नकान्तमसर्चि ॥ विचार्यदैयं ममसुप्यमस्येयतो वद्योषं न पुनः प्रदेयं ॥३१॥ इत्येवं नि
गदंती ताम दृष्टैवान्न कृनार्दनः ॥ सखीस्य क्रामर्मेवांतिगोपीनिः सह केशवः ॥३२॥ अंतर्हि
ते भगवती संजाता विकला ननु रुरोदा वेः स्वरं बाला मृगबालविलोचना ॥३३॥ पतिता
नु विनावेन हा नाथ इति वादिनी ॥ चिरं विमूर्छिताद्यासीन्न सस्मार ततुं तदा ॥३४॥ विलो
कास्या सखी तां तु गाढ मतिविह्वलां ॥ समुत्थाप्य स्ववाहुभ्यां मृचे सांत्वयतीव चा ॥३५॥ राम: २४

किमितीदं विचिंतयामि दर्शयिष्ये त्वरा हरिं ॥ रुद्रो विहारिणं कांते सकांता वत्राववर्त्तिनं ॥३६॥ शौ
नक उवाच ॥ ॥ केयं सखी मुने नाम्ना किं कर्मास्या निवेदय ॥ यां सख्का तां हित्वा विसृष्टा गोपी
निः प्राणवल्लभः ॥३७॥ ॥श्रीनारद उवाच ॥ ॥ सखीयं नंदनिर्नाम्ना दूतीकर्मणि सं
मता ॥ नित्यं सन्निहिता विष्णोः परमानंदवर्द्धिनी ॥३८॥ दूतिकालक्षणानीति वदाम्पद्यद्वि
जोत्तम ॥ स्वरूपा चावहितः शश्वद्रहस्यं परमाद्भुतं ॥३९॥ सुवेषता दुःखसहिष्णुताश्व
सुशीलता कामलवाकता च ॥ सन्मित्रता छादितमंत्रिता च छंदानुवर्त्तित्वमलज्जि
ता च ॥४०॥ प्रोक्ता दूतं गुणा कथा कथनं वलानां विश्रमनं बहुलता घनदर्शनं च ॥॥
दानुरागरचनं वचनस्य सिद्धिः कर्मेति षोडश विधं कथयंति दूत्याः ॥४१॥ सप्तविंशति
कर्माणि दूत्यास्ताश्च वदहत्तमैः ॥ निवेदितानि न्यूनानि विलिखितानि द्विजोत्तम ॥४२॥ सहचर्य
पि चैवान्न कथितारसवेदिभिः ॥ अतिप्रिया समीपस्था राधामाधवयोः सदा ॥४३॥ प्रोक्ता द

उ०मा०
२५

नश्चार्यनिवेदनेचरगुणप्रशंसातितरांप्रतीतिः॥तत्रानुरागानिनिवेदनंचकलानितोवा
कथनंद्वयोर्ख्या॥४४॥ग्गर्थप्रकाशंबुहमित्रताच८मुवेशता९॥दुःखमहिष्णताच॥१०
बहुक्तिता११मंत्रनिपुणता१२सुसौख्यवार्त्ता॥१३॥चसतंत्रताच॥१४॥४५॥उपयज्ञ
ता॥१५कालनिवेदिताच॥१६॥देशज्ञता॥१७वैमहनज्ञताच॥१८॥सर्वत्रिकर्मण्यस्विवि
ज्ञताच॥१९॥दोषाकराक्षालनकार्यपद्य॥२०४६॥अनोद्यारब्धापनशीलताच॥२१॥
सोदर्यपश्च॥२२॥पिशुनोक्तिदंक्ष॥२३॥मद्धक्तिता॥२४॥चार्यनिदानवादिताच॥२
४॥विवेकविज्ञानकथाप्रसंगा२६॥सर्वत्रतत्वानिनिवेदिताच॥२७॥प्रोक्ताचदतीस
हचर्ययोपि॥अनेकविज्ञानवचोनिरंजसानियोजयंतीनिजकोतयोरपि॥५२॥इत्या राम०
दिलक्षणेपुंक्तासुष्ठारानंदनिःसखी॥मामुवाचायखिन्नरखामतिप्रणयवित्रिता॥५३ २५
कथरिवन्नासिवामोरुदक्षसितमहन्मुतं॥मयासहश्चनखाद्यदर्शयामिजनार्दनं॥५४॥

तद्रूपंमेप्रियनमेमन्तुखंपरमंयतः॥अमापोहासरश्मिस्रवर्त्तिप्राणबंधनः॥५५॥आयाप्रि
यासखीनिस्वन्नरहोनिःपरमोदयाः॥यस्यागुणाहरहरूद्रःस्वाधीनवछ्रितः॥५६॥कुंजपुं
जगतश्रीनत्रावश्रीराधिराजते॥माननीमाननमात्मीयंनजहंतिकदाचन॥५७॥कुलं
बलंरूपशीलेगुणमाधुर्यपेशले॥कामंकामसमावेशातश्रीकृष्णःसववशोकृतः॥५८॥
जितःपुनःसोपिरसारतिपरायणः॥क्षणंसकुंनशक्नोप्राणेभ्योतिगरीयसी॥५९॥
राध्युतेसान्नगवताराधाइममिधासकृटी॥वृषभानुसुताकांतागौरांगीसुनयाननाः॥६०
॥यस्यास्वयंषणसर्वेत्तुगानन्दविष्णुपुरोगमाः॥ईश्वरानुविकल्पंतेसईशोराधिकावशाः॥
६१॥यन्नीपावातिवातश्चनानुस्तपतियद्धियाः॥इन्द्रंदत्तयाकालःसेस्वकार्येचरंति
हि॥६२॥सर्वपरमोविष्णुःश्रीकृष्णाख्यावशेनवे॥राधिकायाइतीहाद्यदर्शयिष्येव
रानने॥नेदृशानवलोकयितुंशक्ताःपुंसस्तेनपुरुषर्षभाः॥अतस्तवाधिकारोस्तिस्त्रीरूपस्य

वृं०मा०
२६

वरानने॥६४॥नवोपरि रूपा बाले श्रीकृष्णस्य विराजते॥करग्रंथिस्थितां नीलां नित्यविहा
रिणः॥६५॥मामुत्क्रांतर्हितः कृष्णस्त्वपेनामानयेति मे रहः केलिस्थलेनी रुक्मेयं म
त्प्रियायतः॥६६॥एतां संदर्शयिष्यामि राधिकां प्राप्य वक्षनां॥ममप्रेमाद्धिमकरां ल
लितापिजीनाधिका॥६७॥विशाखाप्यास सर्वसांकास्यग्रमतमेदुरां॥पौर्णमासी तथु
प्रेमपात्रीमत्समितं स्थिता॥६८॥कुंजाधिराजमहिषीं वृंदावनविहारिणीं॥सदाकिशो
रिकां गोष्ठयुवराजविलासिनीं॥६९॥स्वजन्मसफलितोनुगवप नानुकूलस्फितिकिलासवि
धाव्रतस्तातां क्रीडाद्विनकारणां॥७०॥रासोत्सवपुरोगषांदर्शयिष्ये सखिप्रियां॥इत्यु
त्क्रांतर्हितो बाले भगवान्नंदकृष्णलः॥७१॥ज्ञात्वा तस्य मयासार्द्धत्वरा श्रीकृष्णमंदिरे
॥नानाकुंजानि धिकर्मसलंस्मान्नेमनोरथाः॥७२॥इत्यामुत्सप्रचलितासदृसुख
न्मका॥समुद्धंधुश्रमापोद्दंततोपद्मपन्मयाकुतं॥७३॥तेजःपुंजमतिश्रेष्ठं ९९ मेवा

रामः
२६

वलोकितं॥सखीसमाजसुखदं श्रीकृष्णानंदवर्धनं॥७४॥महाकल्पतरुं नाम्ना हेमभूमिसमु
द्भवं॥सर्वत्र कांचनी भूमिर्नानारत्नाभिमंडिता॥नरजोनैवमालिन्यमादर्शमिवकेवलं॥अ
तलयत्रवसती राधामाधवयोरपि॥७५॥अनंतलीलानिरतौ श्रीमाधवौ यतः॥क्रीडा
तो नित्यमेवास्मां मुदं यांति सखीजनः॥७६॥अनंतलीलानिरतौ श्रीराधामाधवौ यतः
क्रीडतो नित्यमेवास्मां मुदं याति सखीजनः॥७७॥सदाविहारीकृष्णस्तु श्रीराधाप्रेमयंत्रि
तः॥क्रीडत्यत्रैव स्वात्मानं प्रियया राधयाचिरं॥७८॥हावभाववचोभिश्च मानमंडनमं
जुभिः॥स्वनायकं चातितरां सुखयत्येव निश्चितं॥७९॥कुंजपुंजविनोदैश्च रतिराग्य
योनिधिं किशोर्या राधया सार्द्धं हरिः संवर्द्धयत्यपि॥८०॥निकुंजवनवृंदैश्च परस्परंतीकन्य
कातदा॥सख्या सह तदापश्यद्राधाकृष्णौ मनोहरौ॥८१॥सखी प्रोवाच कमाधवेयाम
हं निकरं तयोः॥राधामाधवयोरग्रे कथयामि तवागमं॥८२॥त्वमत्रैवाद्यतिष्ठेतिप

राधा

वृ०मा०
२७

रूपंत्तिपुनरागमं॥ अहं तदद्भिर्विनोदं दृष्ट्वा श्रुत्वा वचनामपि॥८२॥ कथयिष्ये द्यनुद्देयं स्वेच्छा भवसु
चिस्मिते॥ त्वरा नैवात्र कर्त्तव्या प्रश्नेणागदम्नोति:॥८३॥ इच्छा बलीयसी ज्ञात्वा तू नामार्हं प्र
ज्ञाकाते॥ रहो विनोदसमये प्रवेशार्तेष्टयानदेता॥८४॥ इत्याश्वास्य सखी कन्या माजगाम्मां
तिके तयो:॥ राधामाधवयोरासुनंदनि:प्रेमसंगता॥८५॥ चिरं विलोकावदनं तयो: सं
क्रीडमानयो:॥ मौनमाश्रित सर्वत्रालेनेसुखमनुत्तमं॥८६॥ तत्सुखं वेत्ति सा नित्यं सखी
नंदनिसंज्ञिता:॥ न शक्ता तेवलोकयितुं ब्रह्मरुद्रादिको गणा:॥८७॥ विलोक्य सुचिरं क्रीडं
तयोर्निरममाणयो:॥ पश्चादाकथयामास कन्यका गानंदरि॥८८॥ हरे: प्राणप्रिय प्राण
कन्या प्रणयती तव॥ आगता सा मया सार्द्धं मिदं रादप्यवस्थिता॥८९॥ पुरा निवेध मद्धृत्तं
मंतर्द्दानमगादपि॥ तवाज्ञया समानीतात्र हि मे किं करोम्यहं॥९०॥ किशोरस्तामुवाचेदं
धन्यासि त्वं ममानुगा॥ समानय प्रियां कन्यां निकुंजानि प्रदर्शय॥९१॥ मम क्रीडारहस्यं

रामः
२७

च राधिकां मत्प्रियामपि॥ सर्वां समाजमखिलं श्रीराधामानमद्भुतं॥९२॥ निकुंजमंदिरे राधा तिष्ठ
त्यत्र निवासिनी॥ मानमात्मीयमासाद्य रसरूपं मनोरमं॥९३॥ निकुंजांतरमद्दक्षिवावृंतेय
मधुनासखि॥ उभयोरंतराहूतीत्वं नवाभुतयासह॥९४॥ आमादियाद्दिवाका निउकेश
धांतथैवमां विन मे प्रिया मानं कन्यायास्त्वं प्रदर्शय॥९५॥ इत्युक्तानंदनिर्नेतु गताकं न्यावरान
नां॥ आनीय दर्शयामस निकुंजभुवं महत्॥९६॥ चामीकरमयी भुमिर्वज्ररत्नविमिश्रितामा
पिरत्नमणितोपेतं वतानशायनासने:॥९७॥ विराजि— विद्रुमानां सोपानमयमद्भुतं॥ पत्र
तत्र सर:संघे वनमद्भुतशीतलं॥९८॥ हंसकारंडवाकीर्णं कलकोकिलकूजितं॥ शीतमंदसु
गंधाद्यं त्रिधा वातनिषेवितं॥९९॥ आरामोपवना मोदमत्तभ्रमरराजितं॥ सुगंधनीरसंसि
क्तं श्रीहस्मागुरुधूपितं॥१००॥ मनोरमं सदा स्त्रीणां मनोनयनवर्द्धनं॥ षडूर्मिरहितं शांत
मनिसद्मवर्जितं॥१॥ तन्मध्ये राधिकां देवीं सर्वलक्षणसंयुतां॥ नासैयंती वनं सर्वं सा

णकांतासुराननां॥२॥अनेकहावभावादिद्योतयंतीवनेश्वरी॥सर्वविभ्रमसंभावेनभावितांम
गलोचनां॥३॥कलस्वनांकलगीतामवलोकासुविस्मिता॥मनन्तलेतसदृशीमानवीचु
नपालजां॥४॥सुरेन्द्रलोकेसुरजांदैत्यकन्यापयापिवा॥ननागीमयवासांवानक्रियं
तुलितामपि॥५॥नकोटिमारसौंदर्यंनचिरंविलुतामपि॥राधिकामिहवाम्ननचामे
यमतामियात॥६॥महामानवतींवीक्ष्यकन्यासाविस्मितानवत॥वनेश्वरीनमस्कृत्य
विलोक्यचपुनःपुनः॥७॥बद्धांजलिःसम्यचेदंराधिकांस्नेहयंत्रिता॥त्वमेवाधीश्वरीमातः
सर्वेशाप्राणवल्लभा॥८॥स्वभावगुणधैर्येणश्रीकृष्णःस्वनेकृतः॥नत्वादृशीसुराक्षि
त्रैलोक्येनविलोकिता॥९॥तदापन्नंजीवनंमेत्वमेवातिप्रियाहरेः॥ममभाग्यप्रयोगेनच
शुभांमलोकिते॥१०॥यत्रब्रह्मादयोदेवाःप्रविशंतिनवैक्वचित॥नत्वंविनिर्मितावेधा
मांचविधिनापिवा॥११॥प्राकृतःसहितरहितानित्यसर्वांगसुंदरी॥यदिमेरक्षणाःकोधो

नवृत्तिविशारदायकः॥१२॥नत्वांवर्णयितुंशक्तास्तेगुणानवेत्तिमाधवः॥अनेकहंसरणां
कानोपमेयाःकथंचन॥१३॥तथांगिकप्रत्येकांस्यकलानार्हतिशोडशीं॥१४॥यस्यानखम
णोसर्वधात्रशिल्पिमयोमतः॥१५॥नशोभतेप्रथकृतत्रस्वद्योतरविरश्मिषु॥यस्यागुणा
गयोःकृष्णःसर्वेशोपिवशीकृतः॥१६॥अतस्तेशरणंप्राप्तामामेपरिरक्षताकुरु॥अतिप्रा
पाप्रियाविश्लोस्तद्दायंतःस्वयंहरिः॥१७॥क्षणमात्रंत्वत्समीपात्रापसर्पतिमाधवः॥अ
नस्तेकिंकरीरूपामेरूपामःसाक्षाद्वशीकृतः॥१८॥नकेनापिजितःकृष्णस्तवनाम्यंमहत्त
मं॥इत्युक्त्वाराधिकांबालाविररामममनोरमां॥१९॥नापरूपतत्रविश्वेशांसखीमुख्येकमेप्रि
यः॥सएवास्याःसमीपेचेप्रवेतस्तुणमिसादरं॥तथाकुरुपवित्रांगिप्रियनयोःसंगमोभवे
त॥२०॥श्रुत्वाथनंदनिर्वाक्यकिंकन्यामुचेवलाश्रुगा॥कुंजांतरेप्रवेश्याचःराधिकाप्रा
णवल्लवं॥२१॥नमस्कृत्यततोराधांचलितेत्वरयान्वितेतादृशोकुंजभवनेददृशातेहरिं

प्रियं॥२२॥ वृन्दोवाच सखी कृष्णं किशोरमतुलोपमं केकिपिञ्छावतंसं च सुहृत्पीवराहतं॥२३
॥ दर्शनीयतमं श्यामं कामं कंजविलोचनं॥ सुचारुतिलकं चारुकुंडलेकर्णमंडिते॥२४॥
सुकपोलविलोलं च सुनासं सुंदरं भ्रुवं॥ सुकंठनालमालाभिः शोभमानं महाद्युतं॥२५॥ व
नमालानिवीतांगं सुगंधद्रव्यसंभृतं॥ कटिकौयवसनं रत्नानापरिमंडितं॥२६॥ नूपुरैः क
टकैर्नातं मुद्रिकाकरमंडितं॥ सुस्मितेनावलोकेन सुखयंतं सखीजनं॥२७॥ कथं प्राण
प्रियाकृष्णस्त्वत्तो भिन्नाघ वर्त्तते॥ क्षणं न तिष्ठसे नत्र या विना कारणं वद॥२८॥ इत्याकर्ण्य
सखीवाक्यं नगवानाहं तां॥ मनसा कर्मणा वाचा नाचरेय मतो प्रियं॥२९॥ न वेद्मि
कारणं तस्याः भिन्ना तायाः मानोरमे॥ स्त्रीणां चित्रमणुप्राये क्षणे कोपः क्षणोकृपा॥३०
॥ विचित्रचित्रमासक्तो न विनक्तः कदाचन॥ नत्रेमकोपकेलिर्मोनायं यत्र ह्यस्ति मान
ने॥३१॥ मनोरमकथाभिश्च रंजयेयं त्वहर्निशं॥ तामत्र नियतं जत्वा सखि मेवर्त्ततेधु

ना॥३२॥ गच्छाम्युक मयासार्द्धं दृष्टुं तां विनिवेदय॥ पुनरागसमामत्र त्वं हि सर्वगुणाकरा॥३३
॥ इति श्रुत्वा स वचनं मैत्री यां राधिकां मिष्ट॥ कथं स्थितासि कुंजे स्मिन् हरिप्राणप्रियं विना
॥३४॥ किं वदिसा कांतारकरणं रसिस्थितेः॥ अनेक मधुवालापैः पृच्छत्य मनाकुला॥३५॥
इत्ती विदितवाक्यो स्य समाराध मप्रियां॥ अहं चेतत्र गच्छामि मानमाधिकातां त्रतांत्रजेत
॥३६॥ पतिः प्राणप्रियः स्त्रीणां पत्यौ मानो विराजते॥ कथमन्मत्र कुर्वंति पतिधर्माः पति
व्रताः॥३७॥ सस्सतिः सर्वतः सेव्यः स्त्रीणामध्ये विराजते॥ यतस्त्वां सांत्र तस्त्वत्रकः सो
दावनिताकृतं॥३८॥ अतो या हि न यातत्र कमयातत्र कन्मसहनंदनि॥ मुद्रिका
कुसुमादीनि गृहीत्वा गंधनाजनं॥३९॥ दत्वा वचनचातुर्यं स्व बुध्य वधिमं जलाक
ययित्वा समाराध्य पुनरगच्छ मां प्रति॥४०॥ अना राध्य प्रियां गच्छ तत्रापि वं याति वै पति
॥ इतिवाक्यविनोदानि श्रुत्वानंदनिरब्रवीत्॥४१॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं देहि वस्त्वनि

मेविन्नेः॥ततोहरिर्ददौतस्यैमुद्रिकाकुसुमानिच॥४२॥गंधभाजनमप्युच्चैनरूतंनजविष्य
ति॥ततःप्रचलितादेवीनंदनिःकेतमंपयासमं॥४३॥समायायौनिकुंजातःराधिकांहरिवद्य
मं॥आगतविनयेनोच्चैरुवेम्लीकृत्वद्धनं॥४४॥किमर्थमत्रभुवनेस्थिताह्येकाकि
नीप्रिये॥मायानत्राक्षतेद्रष्टुंविछेदमुभयोरणु॥४५॥प्राणप्रियंविनात्वांविनाप्राणव
ल्लभं॥४७॥नघत्रागस्फुरदस्त्रीहत्वागरोनगायनार्यदः॥४८॥सएवातितरांहीनइवबि
म्बरोहरिः॥त्वदायत्तोत्रवसतिकांतःकमललोचनः॥तस्मिन्नराजतेमानोमानिनी
त्वादृशापिहिविप्रियंनैवयदिकुर्यात्तदाप्रिये॥४९॥त्यजमानमयोवाह्निनावज्ञेभुवनेश्व
रि॥स्वाधीननायकेमानेकुर्वतीनविराजसे॥५०॥मानिनीमानमेवात्रकुर्वतीपरि
शोभते॥यदिस्यान्नायकोमानीनान्यथारतिभेदकः॥५१॥मानिनीपटुतामेतिपत्यौ
मानंप्रकुर्वती॥गुणराशिर्यदिस्त्रीस्यात्स्मात्वंनान्यकदाचन॥५२॥यद्यप्येतेनते

धर्मकिलमानेनमानदे॥तथापिनायकेत्नत्स्नेनतीकर्तुमिहार्हसि॥५३॥किमत्रकारणंकां
तेह्यामानोनराजते॥किमद्यमौनमाश्रित्यस्थितासीत्युत्तरंनहि॥५४॥एवंविवदमानाय
जातःकालश्चिरंतनः॥कथनोत्तरमद्यैदिषनेमेत्वापानघे॥५५॥इत्याकर्ण्यमहाकामुद्रि
कागंधभाजने॥गृहाणहरिणादत्तेप्रीत्याहंप्रेषितायतः॥५६॥इत्याकर्ण्यततःप्राहसु
खीराधाननां॥देहेतुत्वयामत्ताचेतस्मान्नमनसैवराजते॥५७॥नवतियोषितःशम्बरेत
चित्तहराभुवि॥यदितासांवशेयातिकिंकुर्यात्सर्वनायिका॥५८॥किंजानेक्वगतःकांत
:मासत्काशुवनांतरे॥किंतवंःकुरुतेधार्ष्ट्यंत्वन्मुखेनराननेः॥५९॥यदिश्रद्धेमनस्त
स्यस्वयंकिंनागतः॥परंजानेत्रचातुर्यंकुत्रापिरतोन्यतः॥६०॥सखिकृत्वागसावेदो
चैर्दिनयंनविराजते॥किमर्थंमानिनीचित्तंचोरयत्तिनिगद्यति॥६१॥त्वरागच्छतयासा
र्द्धंकमयाचयथागतं॥कथयेतदवोदत्वामुद्रिकागंधभाजनं॥६२॥इत्यादिपुराणे

नारदशौनकसंवादे राधिकासखीसंवादो नाम पंचमोऽध्यायः॥ ॥श्रीनारद उवाच॥ ॥इत्या
कर्ण्य सखीवाक्यं राधिकायास्तु शंकिता॥ उवाच रत्नाहस्ये मुद्रिकागंधभाजने॥१॥ रू
स्मकांत मम प्राणकांतामामप्रियाभवत्॥ यामाश्रित्य निकुंजेस्मिन्स्थितो राधाविहायच
॥२॥ वहुधा बोधिता कांता राधिका मे तियुक्तिभिः॥ नजाहाति निजं मानं त्वयि किंस्वित्कृता
गसि॥३॥ न कांत सदृशी कांता राधिके त्वमिविश्रुता॥ त्रसत्का तामम ततःस्त्रेहस्तवैव गु
णहानिता॥४॥ सत्यं ब्रूहि निजागस्त्वं नायके घतिनायकः॥ न च समाम गुणवान्सि
त्वं सर्वसंमतः॥५॥ क्षणं न यासि तो सत्का प्रियां प्राणसखी मम॥ कथमत्र निकुंजे ते प्र
वेशस्तां विनाभवत्॥६॥ यथागतस्तया सार्द्धं कथं नागम्यते त्वया॥ इति ज्ञानि स्तु मह
तीयानातस्या मनस्यपि॥७॥ नस्नाने शेषधं किंचिल्लतीतिर्नोपजायते॥ तस्मात्त्वंकिमे
त्रकर्त्तव्यं वद साधमनोरमा॥८॥ इत्याकर्ण्य तस सखीवाक्यं प्राह तां मतिरंजयन्॥ कृष्ण

कमलपत्राक्षो वचोभिः पेशलैः स्मरन्॥९॥ श्रमोपोहस्थले प्राप्य प्रवेशो परते कथं नायरिनाम्ना
परापत्नी वर्त्तते कमकांविना॥१०॥ एकान्त कमका काचिद्दृश्यतातिवरानना॥ सा त्वयैवगता
ने तु त्वत्तोद्य विदितं भुवि॥११॥ इयं सकौतुका कस्मानित्सप्रत्युत्कंठितायतः॥ निःकामा त्व
संगेन चरंती विपिने स्फुटं॥१२॥ इदमावेद्यतां तस्यै पुनर्गत्वा वरानने॥ ममातिपरमा
कांता त्वत्तोनहि कथंचन॥१३॥ कान्या त्वत्सदृशी कांता वर्त्तते भुवनत्रये॥ न ते वयःश्रि
णाति न रूपवलसंक्षयः॥१४॥ सदानंगच्छलाकांता कलवाक्पराश्रया॥ यद्दाहं स्म
णमात्रं हि त्वत्तोतिविरतोभव॥१५॥ न मे प्राणाः प्रहर्षं वै याति मानापहारिणी॥ त्वद
यत्तं मम मोयेस्तिकुतस्तिद्दमतस्तव॥१६॥ स्वाधीनो मीनजलवत्त्वां लक्कुमि हो स्महे
यावद्वारिणि वर्त्तेत तावज्जलचरो भवेत्॥१७॥ ततश्च्छिन्नतामेति न जीवति कथंच
न॥ जीवितं चेत्सरोगका लेपरितापेन जीवति॥१८॥ तथा मे जीवितं राधावद्धत्रवीवध्व

कृ०मा०
३२

वप्रिया ॥ किमहं वर्णये तस्या गुणपंक्तिपरोदयं ॥ १९ ॥ सैवात्र जीवनं मह्यं मुरगस्य मणिर्यथा
॥ न मे केऽतत्वहत्रिश्वद्यद्दमेकां न सर्वतः ॥ २० ॥ अनेकरूपरूपोस्मि मत्तो भिन्नं न किंचन ॥
कृत्वाप्यंशाः कलाः कुत्रचिद् प्रवर्त्तिताः ॥ २१ ॥ अंशांशाः शक्तिसमावेशाः कला ज्ञानप्रबोधनं स
र्वेश्वरोहमत्रैव राधिका प्राणवल्लभ ॥ २२ ॥ संति रूपाण्यनेकानि हत्स्वपदृशास्मि चंद्रवत्
॥ अत्रैवाहं पुमानेकः केवलो गम्य ईश्वरः ॥ २३ ॥ स्त्री द्वितीया तु राधैव तस्मात् सरव्यश्चरंति हि
॥ न कस्माश्चिदहं प्रेम्णा त्वं चास्य प्रेयसी ॥ २४ ॥ आवयोरिह सर्वत्र क्रीडानिशं विराजते
॥ कस्मान्मानो विधेयोत्र यद्यहं नितरां प्रियः ॥ २५ ॥ आयाहि कुंजभुवने मामाकृय सखी
मुखात् ॥ अहं चेत्रागमिष्यामि तदा मानः परावधिः ॥ २६ ॥ एवमेव पुनर्गत्वा सखिश्च
श्वत्रिवेदय ॥ निवेद्याराध्यमत्सार्धं पुनरायाहि कि मया ॥ २७ ॥ सहाप्तं तामहं गत्वा तोषयि
ष्ये सदुक्तिभिः ॥ इत्याकर्ण्य स सखी कृष्णमुखाद्वचनमुत्तमं ॥ पुनरागत्य तां राधामुवाच

रामः
३२

हं सुयंत्रिता ॥ २८ ॥ कांते कांतप्रियासि त्वं त्वया मानं न तिस्तव ॥ नायके गुणराशौ च श्रीकृष्णे
प्रेमसागरे ॥ २९ ॥ राधे राधेति राधेति परमंत्रमुपासते ॥ निविडकुंजभुवने एकाकी तव व
र्त्मनः ॥ ३० ॥ घनवृंद चितयस मां वाचानवदति स्फुरं ॥ नाम्नं कमकिरोत्तेव मेवं नृत्यति निशि
त्वयि ॥ ३१ ॥ तवार्थे कुरुते शय्यां मृदुतासुमनोत्तमां ॥ अनेकभावविहिताकथमस्मिन् प्र
कोपिनी ॥ ३२ ॥ ईशानामीश्वरः कांत यद्वशो भुवनत्रयं ॥ लोकपाला विरंच्याद्याय स्यादेशा
नुवर्त्तिनः ॥ ३३ ॥ स एवः परमः साक्षाद्धीरास्तेवशोकृतः ॥ न जहाति तवासंगं क्षणमात्रं
कदाचन ॥ ३४ ॥ तवार्थे कुसुमानां हि संचयं कर्त्तुमुद्यतः ॥ कुंजांतरगतः कृष्णस्तस्मिन्मा
नो न राजते ॥ ३५ ॥ कुसुमानि सुगंधानि संचिता वि वरानने ॥ तवार्थे चलनं श्रेयस्त सार्धं
तमयाकृया ॥ ३६ ॥ अनयोः संगमो राधे अस्माकं परमं सुखं ॥ जीवितं हित हास्माकं सफ
लं नो विलोकनं ॥ ३७ ॥ त्वं पादिपाद्विरसिका तिमनोरमे मे प्राणाभिगच्छेत एव देहात ॥ सं

कृ० मा०
३३

केनिधायरसपुंजनिधिः किशोरः संजीवितं परमवैहि मुनेतिमह्यं॥३८॥ कंदर्पकोटिकलकेलि
विलासशीलैकरसस्य सुंदरवरे तवनायकेच॥ सख्याभिमानमनुसृत्य मिदाहमसित्वमेन
मनोभवशरैरभिविध्यमानः॥३९॥ रससात्त्रुरोमरणयतीतिसुनामतुम्मं राधति बालमृग
नेत्रधरे विदग्धे॥ ध्यात्त्रिधायवरवामकरैककपोलं लोलांतरो भुवि निविष्टमपेक्ष्य तेषां॥
४०॥ मालां सुगंधकुसुमैर्रचितामनेकैः कंठस्थितामपि विलोक्य फणिभ्रमेयाः॥ हृत्स्म
ः स्वयंत्र मनुते तव संगमेन विनामनोजमुदितो न कांत॥४१॥ यद्वाति वातस्त्रिविधो नि
कुंजे नागाधिराजगरलं मनुते मुकुंदः॥ कुंदाब्जपंकजसमानमनोभवस्मतयेषुवृंदान्
रविंदमानवैति॥४२॥ श्रीखंडसंचर्चितमंगमंगनेतप्यातितमं मनुते विनात्वां॥ भृंगा रस
भार विनारनारं विचारयत्येकनिरंतरं सः॥४३॥ कथं न नेमानमपास्य गम्यते प्रियस्ते प
रमतिचेष्टः॥ त्वं नामधेयानि निविष्टचित्तो चिंतंतु तस्यैव तवागमश्च॥४४॥ गुणाकरस्या

राम:
३३

भिमता प्रियासि प्रयोगयोगोपचितैरनेकैः॥ ध्यायन्नयो त्वां मदनेभिकामं मनसस्वरूपं विश
देविविष्टः॥४५॥ तेनैव नाथेन निवेदिताहं समागता त्वामतिनेकुमत्र॥ प्रसन्नबुधावद
मे सुवाक्यं यथा मनो मेद्य तिमोदमेति॥४६॥ त्वं वाग्विदग्धानुवनेश्वरी त्वं त्वमेव रूपा
तिशयप्रशस्ता॥ सखास्तु राणां वनिता समस्ता यतो हरिस्त्वे वशगोनुवर्त्ती॥४७॥ नस्त्रीत्व
मासाद्यपितस्य विश्लेषरनारि सिद्धानियतं विदग्धे॥ सानंदवंत्रीकनकांगिकांगिकांते कां
तप्रियाहं समपये नु किंवा॥४८॥ सदैव वृंदाविपिने तिभास्वरे तत्रापि कुंजेषु रहः स्थले
षु॥ विलासशाली विलसत्यनेकैर्भावैर्मनोज्ञैः परमप्रियस्त्वां॥४९॥ न कुत्र विलंबं कांते
कांतमनोनवस्या सासीदिति तेवनमाली आलिनसोढुं तवांतरं कांत॥५०॥ कलवचने
रतिशिछंदत्वा शाम्बनो दितावाहं॥ स्वसाकुरं मनसा वै कांतेन कांतसंगमसोढुं॥
५१॥ इत्सवधार्यसुराधाभावविलासैस्सुवचोत्सनी हि नंदनिमानमनोज्ञं वचनं मान

वृ०मा०
३४

मयास्मेव कांता ॥५२॥ सखि संदेशेन दृष्टेन नारं धृष्टास्मि मानिनी यास्त्री सा स्त्री नित्यं कांतान्
र्तुर्भावानुसारिणी चेत्स्यात् ॥५३॥ यद्दिजानामिनोज्ञं रूपमत्र रूपं ममानुरागोक्तं ॥ तद
पि न मानमपास्य श्रोतुं नाथ गुणाकरं सख्या ॥५४॥ यदि यास्यति तत्सा मृग्वैत्वा यान वाच
मेवमन्वर्थे ॥ मानमपोह्य सुकांताव रतिनमद्यं प्रियन्नमात्रे ॥५५॥ नायं कामी कांतः कृ
ष्णः सर्वेश्वरः स्वामी ॥ त्वं तर्पिता हंता कर्त्री ब्रह्मांडकोटीनां ॥५६॥ यद्यपि कोटिकृतागस
मपि नागः करोति स गुणमात्रं ॥ मयि परमोत्सवेवाद्विरहविनोदी ममानुरागी च ॥५७॥ नं
दनीपुत्री मानं त्यजति यदा मिया निःकांतं सा ॥ नाघवतामुपयाति प्रणाय विलासे सुह
समुपैति ॥५८॥ सहचरी सहसा कांतामानमपास तयाति नत्वरं ॥ मानो मधुररसो
द्वेषिन चामाविलासिनी काचित ॥५९॥ गत्वा पुनः स्वं ब्रह्म विवरे रासु कांतम द्यैव ॥
वरुधामेयस्तु नीतं नानुनयं प्रैति विनात्वामद्य ॥६०॥ याहि प्रियरातेप्रीतिः केलिपर

राम:
३४

पं प्रियायांच ॥ त्वं तु गुणगणवेत्तातामाराधय निरंतरं विलसस्व ॥६१॥ इत्याकर्ण्य सखी सानं
दनियातासु कमयाकांतं ॥ विस्मय मापाबालावीक्ष्य रहस्यं महाद्भुतं विरहे ॥६२॥ पुनरा
गत्य सखी सा कांतमुवाच वाक्यं ॥ विविधनयोक्ति विलासैर्हंदिमवरूपं विधुधराधायाः ॥
६३॥ हा हा कांत विलंबो नाद्य विधेयस्त्वलासु कांतां तां ॥ त्वद्दर्शनैरखबाधा पद्यपायस्ते
स सुखं नेत्रैः ॥६४॥ त्वयमपि समयः प्रेष्ठः प्रेष्ठ प्रेष्ठ प्रेयसीमवेत्य तुष्टां ॥ कुंज कुंजा
तन्वं विनेमरंनं विनोदैः सुखं नोदेहि ॥६५॥ यदि परयावः कांता संगमेतं परेश्वरे वि
स्तो ॥ नयननिवेशाननं तत्त्वामवलोक्य पुनर्नमे विपाकः ॥६६॥ तामनुसरमनुजेश्व
र राधामसात्मकीकांतां च ॥ त्वत्तु सरितेत्वपितस्यां दृष्ट्वा नेत्रे फलानुगे मेस्तः ॥६७॥
नित्यक्रीडायुव यो वीक्ष्य मनो मे प्रसन्नतां याति ॥ मुह्यंदा न मिह्नेदेयमवरूपं चला
श्रुतत्वाश्वें ॥६८॥ इयमपि कम्मामाम्नायुगलक्रीडाविनोदस्नारैश्वा ॥ दृष्टुमतोस्या स्त्रि

त्वमरुत्कंगमुपैतिनितंच॥६९॥अलमलमपिचेदक्कौहत्वमिमालमंचयंत्राप्स्यतासख
मात्रैयदिगुवयोर्भिन्नविभावःस्यपायमेस्यात्॥७०॥तस्मादस्यामिनित्यंनित्यविनोदेन
सहचरीतेह॥कस्माकांतावृत्तेचलनमतोविधेयमद्येव॥७१॥इत्याकर्ण्यसकलात्मावृच
नमनेकधासरव्या॥श्रुत्वकंठितचित्तोचित्तंतस्यास्तुराधिकाकांताः॥७२॥स्मरणमेनरि
निवाकंधन्यासित्वंममातिप्रेष्टाः॥नित्यविनोदाद्दत्तौरंक्तासिमेत्राप्स्यत्॥७३॥नेयंक्रीडा
गम्यारम्याविश्वेश्वराणामपीह॥नवनागोदयपूरादद्विनियतंतवांतरेनैव॥७४॥इयम
पिकस्याप्रेष्टापूर्वमनीदमनन्यथानेष्टः॥नानाप्रीतिविभागेस्तस्मादस्यैसुखंमेप्रदेयं
॥७५॥गच्छतमाशुमनोज्ञेतस्याःपार्श्वेनिवेदनंकुर्यातां॥आगच्छतितवकांतस्तस्मा
चादरेकार्यं॥७६॥इत्याकर्ण्यसमस्तारंमहितिनिस्चैमनोरमंवाक्यं॥नारदरूकांक्षाकाया
कंतैःकंतामुपायात्मनस्तत्र॥युवयोरेवरहमत्रैवतवानुगानित्यं॥सहगमनेतयपिकृत

वतिमामनुतेममैवकरणंच॥७८॥धन्याहतीप्रौढाद्यनयानीतःप्रियोमनोज्ञश्च॥तस्मा
दस्याःक्रीडानहिमोप्याकदाचिदत्र॥७९॥तुल्यवधार्यपरेशोसहइत्याकमयासार्द्धंस्वय
माजगामराधानुवनेनतानिननमाप्तः॥८०॥श्रीराधयामानमुपास्यचाहतःस्वयं
सकृष्णोनुवनेविष्टः॥अनेकभावाभिमतांप्रियांस्तारेभिभावेनमनोरमाकृतिः॥८१॥अ
नंतकेलिःकुरुतोनिषक्तौस्वयंचभावेनपरस्परंतो॥नमन्मथःप्राकृतएववर्त्ततेना
धायपीतस्वतनंकदाचित्॥८२॥आनंदवल्लीकलभावयुक्तानित्यस्वरूपारमती
सुमुक्तः॥स्वयंचतस्याःफलरूपएकःस्वयंप्रकाशःपरमेश्वरस्य॥८३॥नानंतितस्या
श्चरितंनकेचिदुल्लासयोजावशगाःसमंतात्॥अनेकलीलास्यविलोकनीलाहरेर्मु
दायकुमारिकासा॥८४॥श्रीनारदउवाच॥॥इत्याद्भुतंकेलिरहस्यमस्यकन्यापरेवि
स्मयमापतत्र॥कृत्वाप्रणामंबहुशोनिमुक्तोमुक्तानदीवाचहरिप्रपन्नाः॥८५॥बद्ध

वृ०मा० ३६

जलिः प्रणायगरुत्स्याभिवाचाजगाद्दसारहस्यमेतत्॥ बुधाद्भुतं तस्य रहस्यमेवं कृष्णाय मोदाभि
निविष्टचित्ता॥८६॥ कृष्णउवाच॥ धर्माप्रियाते परमेश्वरायपयस्याम नीहं रमते त्र नित्यं॥ त्व
मेव मे प्राणनिदानबीजं सदैव मे ते विरहः स्थितिः स्यात्॥८७॥ नत्वा महं सकुमितो ऽत्र हेस्स
प्रभो भवेत्तनृविनोदलीलां॥ विलोकयेयं नवनीतमेनकुंजांतरस्थ वनमध्यतस्त्व॥८८॥
धर्मास्ति मुनयो यदर्थमधक्नातमंततउग्रंतपो येषां देहसमूहस्वपतितो घ्राविनान्यंग
ताः॥ धर्मः सो ऽस्ति निरूढ एव भगवान्यो वेत्तिलीलांपरं तस्यैनुग्रहतो ऽत्र भगवन्नहं परं
कौतुकं॥८९॥ चित्तं तेपहृतं समस्तकरणैः कृष्णा घटं संमदत्कांतानां वृविनोदकेलिसदनं
मारापहाराकरं॥९०॥ धर्मा ह करुणानिधे तव कृपा जातान मोपप्रहो किंमे पुल्पसमृ राम: ३६
द्धमत्र नियतं जातेन विश्वेश्वरः॥९१॥ तुष्टं नकोऽपि विनिक्रमदद्भुतं नहि परं कृपि
तुं परिशिक्षितो॥ यदिमत्र रहस्यमपेक्षितं नेत्रगोचरमत्र दतिधन्या॥९२॥ किम

पाकृतमहोनविदामपरात्मनाथ कृष्णकरुणाकरविष्णो॥ हा हममनुदेहिसदा त्वं वासम
त्रवनितापरतत्त्वा॥९३॥ किं वरैर्विहितजन्मभिरस्मैर्देववित्रवरशास्त्रसमूहैः॥ हा हरे न
गालताद्रुमसंघेषापिरत्र रहसि प्रवरं तत्॥९४॥ कालमत्र क्षपयंति मूढाः ते घे भिमानवड़
तो न भजंति॥ ते प्रियांति भवसिंधु समस्तेकेवलं निपतितानरके ते॥९५॥ कृष्णकांत
करुणाकरविष्णो विश्वभावन परेश परात्मन्॥ मे तनुर्भवकुगुल्मलतासु प्राणिनां
पइदमेव समीहे॥९६॥ कि तपः किमिह धर्मदधर्मसमूहैः किं यशः किमथदानमनंतं
॥किं जनैः किमिह प्रीतिपरागे येन लक्ष्यमिदमेव रहस्ये॥९७॥ हे विभो चिरमहं परि
वर्त्तुं लोकमेवनिवयंसन्नितोगां॥ एतदेव सुखसिंधुमनंतं नावलोकितमहो न क
दाचित्॥९८॥ नित्यमेव नियतं तव लीलाराधिकावरगतस्य नदृष्टा॥ यतक्षणं न व
तितं विपिनेस्मिन् कोटिकल्पसुखमेति न तुल्यं॥९९॥ धर्मं च सुर्यं निसंपश्यमानो॥ ध

बृं०मा० यंचसुपैनसंपद्रूपमानं॥धन्यावाणीयानिवाक्येनमत्र॥धन्यंतेषांजन्मविप्रोरहस्यंये
३७ षांचित्तेचिंतमानंपरंतत्॥१००॥किंसावाणीयानवक्तीमनमत्रकिंतच्चसुपन्नपद्रूपतस्ते
ह्रणां॥किंतज्जन्मजायतेनात्रविप्रोकृष्णप्राणप्रेष्ठवृंदावनेस्मिन्॥१॥प्राप्यंविप्रो
देहिमेजन्मयत्रत्रतेलीलांनित्समेवानुपश्येः॥वृंदारण्येपक्वांतन्मूमिप्रवेशेयदृष्णाहं
यामिमोदेश्यपारे॥२॥तदेतद्रहस्यमेततेन्मावन्निदमद्भुतं॥रासक्रीडास्थलंचापिव्र
जलीलांप्रदर्शय॥३॥निसाचेद्व्रजलीलातेमह्यंदर्शयमानदे॥कन्यारूपेणचेद्दिव्यं
दर्शनाधिकृतिर्मम॥४॥दर्शनादिहतेोसत्ताकन्यारूपमिदंजगत्तत्सन्मयाकरणी
यंमेब्रूहित्वंपरमेश्वर॥५॥इत्साकर्त्यवचस्तथ्यंकन्यायाकरुणाकरः॥उवाचवचनंर राम०
म्यंकन्याकमललोचनः॥६॥किशोरउवाच॥॥कन्येशृणुवचस्तथ्यंयथावत्कथयाम ३७
मिते॥इतोमधुवनेरम्याश्रीगंगाकृष्णसंज्ञिता॥७॥तत्रस्नानेनपुंस्त्वस्याकन्यारू

पस्यतेनव॥पुंस्त्वेनतेनतेलीलांदर्शयिष्येव्रजोद्भवं॥८॥इत्युक्त्वासासमागम्यगंगामानसरोर
ये॥स्नातापीत्वापयस्तस्याःपुंस्त्वंप्रापतंदेवहि॥९॥अपद्रूपताद्भुतंतत्रस्नात्वानंपुंस्त्वमाश्रि
तं॥तेनेमनोरथान्सर्वान्व्रजंदृष्टुमथाययौ॥१०॥नारदेनस्वरूपेणव्रजंदृष्टुमथागमत्
॥समायंतनवेलायामाविष्टोव्रजमंडले॥११॥ददर्शाथिसमायांतेगोपैर्गोभिर्धांक्षजं॥व्र
जमेवानुगायद्भिःकीर्त्तिंपरमपावनीं॥१२॥अयाव्रजाद्विनिःसृतागोप्यःसर्वाद्दिदृक्षवः॥मा
तरश्चयशोदाद्याद्दृष्टुमात्मसुताचपि॥१३॥वलकृष्णोचसर्वेशौगोपवेषेणकेवलो॥
चारयित्वावनेगाश्चव्रजमेवाभिजग्मतुः॥१४॥गौरश्यामतनूश्रेष्ठौसर्वविश्वेश्वरौहि
तौ॥अनंतलीलावीन्नौतौगोपवेषधरावपि॥१५॥निसक्रीडतिगोपीभिर्व्रजपत्नीभिरा
त्मवान्॥आलोक्यवनितासर्वाःप्रीताःश्रीकृष्णदर्शने॥१६॥स्वमायात्रिकंकृत्वाव्रजं
नीतोव्रजेश्वरः॥व्रजेश्वरीगृहेरम्येव्रजस्त्रीभिरयाविज्ञात॥१७॥नारदोपितथाप्राप्तोव्र

जेशासदनंमहान्॥निरीक्ष्यारादयोध्यायभगवान्प्रयतांजलिः॥१८॥उवाचवचनंचा
रुकदायातोमहामुने॥अद्यमेजन्मसाफल्यंमद्यमेपरमंतपः॥१९॥नंदसुरपसमूहे
नजातंवैदर्शनंतव॥गोपेराजगृहंधन्यंयत्रविष्टोमहामुनिः॥२०॥धन्यंहितदृहंतेषां
सर्वतीर्थाकरंमहत्॥गृहस्थानामपीहास्मिन्यत्रविष्टोमहामुनिः॥२१॥अन्यथात
दृहेयांतिप्रसन्नाःसर्वदेवताः॥नभवंतिनियतंतत्रपादोदकमभीप्सव॥येषांपादोद
कंतीर्थतीर्थानामपिपावनं॥नस्पृशंसदनंतत्रस्मशानेवसतिध्रुवं॥२३॥नयत्रश्री
विष्णुकथारसाश्रयोनयत्रतेभागवतापराश्रयाः॥भवंतितद्ब्रह्मगजमंदिरंनिर
र्थकंतद्गृहवासिनोजनाः॥२४॥अहोतिधन्यंसदनंवरिष्ठंयस्मिन्स्वयंतेप्रविशं
तिभक्ताः॥येपारतीर्थेनपवित्रयंतिगृहंगृहस्थंसदनस्यभूमिं॥२५॥मुनेशमस्त्येव
तदैवलोकेपदाश्रितःयत्परिनंपरंतः॥अहोद्यसर्वंसफलंप्रजातंयतस्त्वैवागमनं

गृहेस्मिन्॥२६॥नंदोपितामेजननीयशोदाधमस्तरांसापरमत्रधन्या॥ययोर्गृहेत्वंपरमोत्रया
वत्प्रविष्टमात्रंसफलंपुनासि॥२७॥तस्माद्वदस्वाद्यकिमर्थमागतःकिंतेप्रियंभोकर
वाणिवित्तन्॥वयंगृहस्थाःसुतरामपूर्णास्त्वमेवात्रातिनिरीहश्चात्मा॥तथापिप्रियाचैव
दकिंकरोमित्वयास्मेनचास्यस्यमहत्फलंस्यात्॥२८॥त्वतारेणख्यनमामिनंत्वंसाध
हंदेधतिसाधवर्यः॥यन्मेरहस्यागणेदेहएषत्राताद्वितीयांतुकलापमेतत्॥यद्याद
मस्मीहव्रजाधिराजदेहेननूनंनिवसामिनित्यं॥यथाहिदेहान्मृतिवप्रशोदंसन्को
नमोदंसमुपैतिनागः॥तथामदेहानुगतिःसमंताद्विनाराहोदेदशागतादनीस्याः॥न
प्रीतिरागोणरूतानिसर्वेषुतीवरम्याणिभवंतिविज्ञः॥तन्नेवदृश्येव्रजकेलिपश्चा
दतीवरम्यंतुरहोविहारं॥गोचारलीलेमनपरोनुरागानमेनुरागःसखिषुप्रसिद्धः॥मुनी
न्द्रवृंदाविपिनांतरेवानितंव्रजाम्यात्मतनुप्रदष्टुं॥३२॥जानंतिगोपानसुगोप्यमेत

न्नदेन गोपीगणैरवकश्चित्॥ जानामि नन्दं तु रहोविहारं तत्प्रीतये निस्समहं वनस्थः॥३३
॥ततो निनितस्तु महती समाज्ञा ज्ञाम्ब हिध्येयाद्य तु कंपया ते॥३४॥ ॥इत्यादिपुराणोद्
रिनारदसंवादे षष्ठो ध्यायः॥६॥ ॥इत्थं निशम्याशु मुनिस्तदाब्रवीत्स चतुर्परेशं भगवं
तमाद्य॥ आनंदबाष्पाकुलया गिरैव निवेदनीयं कथयेद्य विस्मा॥१॥ लीला निवेद्याप्र
कटीकृतां ते वृंदालये स्मिन्वसता त्वयैव॥ अपंजसा यां श्रवणानि घातामवेस गेहस्
रतिं छिनत्ति॥२॥ कौमारता वेनुवने ऽत्र ते कृता तथापि पौगंडवयःक्रमेण॥ अनेकवि
स्तारतया कृपालो निवेदयाम्यत्व मतीव मे प्रियः॥३॥ यस्मिन्दिने ते जननं प्रतीति
लोकेषु सर्वेषु तथा विरासीत॥ अजस्य जन्मोत्सव नाशनाय क्षेमाय लोकस्य चरा
चरस्य॥४॥ यथैधसाग्निर्मथितो ऽपि तस्य ते पुराप्रसिद्धोपि तथात्र नन्दात्॥ संसेव्यमानः
स्वजनस्य गेहे पुत्रात्मना त्वानतितत्त्वमाविश॥५॥ न ते विकारः करुणाकरोस्मिन् प्रकुर्वतः

कर्म कदाचिदेव॥ यथाकरास्तेद्दविकारवंतो न स्पृष्यते सारसनाः कदाचित्॥६॥ अश्वेतोपलस्यांति
विनास तेयथा रक्ताद्यनेकप्रविवर्णभेदा॥ न विक्रियां यांति विभिन्नभावास्तथा त्वयि क्रोप धर्मः
समस्ताः॥७॥ ज्योतिर्यथैकेदककूपरितेषु दृष्टेष्वनेकेषु विलोक्यते वै॥ तद्धर्मयुक्तं प्रतिबिंबि ति
तस्य न वस्तुतः स्वेनिगतस्य तस्मात्॥८॥ अतोद्य मे भ्रांतिरपायता गता ह्यनेकधा ते गतिर
त्र दृष्टा॥ तस्माद्धि शिष्टं वद मे सुलीला व्रजाधिनाथा सुव्रजप्रवृत्ता॥९॥ श्रोष्ये परस्मादिति
सिंधुनंतरहोविहारं प्रभुरंतवेहं॥ सकारणं कृष्णकथानुरागात्कोवा विरज्येत विना न
रेतरात्॥१०॥ इत्थं वधार्यार्थिजगाद कृष्णस्तथा मुनिं प्रेमनिमग्नचित्तं॥ श्रृणुष्व मेयत्तर
मं रहस्यं व्रजाधिनाथस्य ममाप्त तत्त्वं॥११॥ मदंघ्र पुरा नित्य विनोदकारी व्रजस्य नित्योव्र
जवासिनश्च॥ गावश्च गोप्यश्च सबालवत्सा यपायप्ता निवसंति नित्यं॥१२॥ अजादि
मोहाकुलचित्तवत्त्वयस्त्वापि मोहाकुलता स्तु लोकाः॥ पश्यंति नैवात्र विनष्टचक्षुषो वि

वृ०मा०
४०

यतो ज्ञान तमोंधबुधयः ॥१३॥ सर्वे जनास्ते विषयेषु रक्ताः सर्वप्रवृत्ता विगताः कथामे ॥ धर्मश्च
ते सद्गिरतोधिनायं स्मृतिस्मर्तीनामनुसारितापि ॥१४॥ विप्राकलैरेव विवर्जिताश्च चरंति लि
केषु खलु रूढवृत्तयः ॥ इतस्ततस्ते ज्ञान पाल जोजनानि रस्तमस्तकर्मसमर्द्दुष्टाः ॥१५॥ य
न्मपदाब्जमनजतोनुरक्त्याय तोजनानामपिदृष्यं तवरंति कर्मागगतात्मबुद्धयः शुद्धिर्न ते
षां कुपरे शाहीना ॥१६॥ किं कर्मपाकस्य परत्र होतुः समंतात्स्हिकमनसात्त ॥ अहो ह्यवि
द्यागगनाममैव पयं येह लोकोस्य जडो जडोन्नत ॥१७॥ यत्ताहृतस्यापि नृपस्य नत्तो
हरिप्रवृत्तो विदितारुणाद्रि ॥ न तद्धि रस्तद्धरिरेव माया मोहेन लोका नखिला नरूणा
द्धि ॥ येमे पदाब्जं न भजंति मूढाश्चरंति देहादिषु रूढभावाः ॥१८॥ स्वप्नोपमे धंधरत्रा
कयायां कथयं प्रियत्वे पथि संचरंति ॥ कायालिकमालिजनैर्वदंतो न तद्विपाकं प्रवि
दंति मूढाः ॥१९॥ यदा विरंचादमृतं समग्रं मद्भक्तिरेका विदुरामंधनोति ॥ मत्तानुरागो

रामः
४०

व्रजजनप्रदेशे व्रजानुरागाद्विपिनेनुरागः ॥२०॥ वनानुरागेन रहो नुरागस्ततोनुरागं पदयोर
तिः स्यात् ॥ राधापराज्ञानुरतान नीरागं नजामिनि संमुनि वर्यकामं ॥२१॥ ततः परं श्रेयकरं जो
नामनन्यभावेन पदं गता नो ॥ राज्ञां प्रवृत्तिर्जन दंडताडनैर्गृहीतसर्वस्वचरुः स्वरश्मिनिः ॥२२॥
स्पाल्यमाना विवशाः प्रजास्ताः प्रयाति नष्टा गिरिकाननाश्रयावै ॥ ऋणास्तु नष्टानि पतंतु रू
रास्ते करपात्वंड विलुब्धबुद्धयः ॥२३॥ चरंति ग्राम्यक्रयविक्रया दो वदंति मिथ्या शपथैः
समस्ता ॥ शूद्रा विधर्माभिरता न नु गोविप्रसेवा विमुखाः परा ते ॥२४॥ तदाधरा नृपति
भारती ताविधायगो रूपमजं प्रयाति ॥२५॥ मयापि धाताखलं विधाताः कथं सहामीस
ति ज्ञारमद्य ॥ न धर्मवार्त्तानि कथा न विष्णो कि माश्रया रंनि वसामि श्रेष्ठ ॥२६॥ यदित्व
मेवासि समर्थ ईश ज्ञात दानि दृसासुरवंदपूजा ॥ विधेहि मे शीघ्रमुपायं प्रवत्त यं प्रमाण
ज्ञिष्टानि गतं विरंचे ॥२७॥ ततो मयावारणशक्तिहीनस्तदाशु पायं परिचितयाश

वृ॰मा॰ श्चात्स तत्स्याव चनं प्रयातो महेश्वरः देवेशवृतोधिनीरे ॥२५॥ गतायस्त्रकैः सुरूपः प्रधानैः सं
४१ स्तूयविज्ञायमानुरेशः ॥ प्रतिश्रय देवानय गोप्रबोधनेत्रीशितो मे स्वगृहं जगाम ॥२८॥ तत्साध्वी
नेनाहमिहावतीर्णो जन्मस्थले देवकिनंदनोहं ॥ नीतः स्वपित्रा वरगोपगेहे मायां मदीया
मनुगृह्य यातः ॥३०॥ ततः समारम्भसमृद्धिनिर्व्रजो विरामानीय तं बन्नवसंतानमान्नस्य म
हो महो त्वव्रत पित्र गृहे किं कथयेद्य तत्सुखं ॥३१॥ अनेकशोमाः प्रददौ पिता मे गोपांश्च गोपीः
प्रतिपूज्य हृष्टः ॥ विप्रेभ्य एवातिगुणाकरेभ्यो ऽशुश्राव चाशीर्वचनानि तेभ्यः ॥३२॥ वादित्र
गीताद्यनितो विनोदैरनेकधा वर्द्धनाधिपितेश्च ॥ गोपैः प्रहृष्टैरमरोत्सवो न्वक्ति वर्ण्यये
यं तत्र नारदाद्याः ॥३३॥ तत्रापि तेमागधसूतवंदिनस्तदाभिदानैः परितर्पितास्तेदृउस राम॰
द्राशीर्वचनानि नित्यरिशो नंदेन तेतेमुदमापुरत्र ॥३४॥ सुमंगलद्रव्यदधिघृतांबुभिः प्र ४१
सिक्तमानामुदमापुरन्य ॥ अनेकगोपीगणगानगर्वितो महोत्सवो नु द्विविदेव संस्तुतः

॥३५॥ तदा प्रसन्नोहमतीव नारदैवं वेणुलीलाकरणोत्सुको नवं ॥ तेषां सुषा यं व्रजवासिनां
वक्तुं समुद्धक्क विनोदलीला ॥३६॥ द्वापरांते कलेरादौ वतीतेष्टशरद्भते ॥ प्रोष्ठपद्यामथा
ष्टम्यां निशीथे न जनिर्मम ॥३७॥ तदा मनांसि साधूनां प्रसन्नान्यभवन्नृणां ॥ दिशिश्च वि
मलास्तत्र वियद्विमलतारकं ॥३८॥ महोत्सवस्तु सर्वेषां साधूनां च गृहे गृहे ॥ श्रवणकी
र्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं ॥३९॥ अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनं ॥ सुगुप्तम
पि सर्वं च नाविरासीज्जनेषु वि ॥४०॥ सर्वत्र मंगलं नूनमोविधमोविलयं गतः ॥ रतः सर्वे
न गवति न्निक्तिना वेन भाविताः ॥४१॥ कलेसारस्वतेद्यासीन्ममजन्म निमंगलं ॥ देवकां
देवरूपिणमनवं सर्वगोस्म्यहं ॥४२॥ जननमा सेवितः पूर्वं पित्रा वा संततधर्मतः ॥ दिव्य
वर्षसहस्रे स्वसाम्य द्वादशानि युवि ॥४३॥ तयोस्तपःप्रभावेन वरदानप्रसंगतः ॥ पुत्रोहं यु
वयोरेवं नविष्येतो नवं सुतः ॥४४॥ येन रूपेण च तयोर्वरदानाय मागतः ॥ सरवाहं परं रूपमा

दं०भा०
४२

ऱ्याया स्वपथं गतः॥४५॥ दृष्ट्वा मां तौ च पितरं मामकं तु तं॥४ तरो मुदमापतुरच्युतं॥ दृष्ट्वा महद्दुकर
संपुटः॥४६॥ स तु भावमपोह्य सविनयानतकंधरः॥ विहितार्घ्यश्च गतानीरसैतोद्दिश्येश्वरं मु
वः॥४७॥ दृष्टं महद्रूपमहो ह्यलौकिकं चतुर्भुजं कंजविलोललोचनं॥ शंखारिवासिचक्रांबुज
पाणिमद्भुतं किरीटिनं बोधयुतं मनोज्ञं॥४८॥ त्वमेव विष्णुर्भुवनेश्वरस्त्वमनन्तवित्ते दधि
रोचमानः॥ इनं तत्त्वं दांड्डचयानियोजनकं प्रविरूपते देवपिपर्षिन्नमन्॥४९॥ त्वत्तः पृथग्गो
पलनेयमत्र किंचित्त्रनूनं ममसत्त्व विस्मयो॥ त्वमसत्तया सर्वमिदं चकास्ति यथा मृषारीपेन गृहं चत्त
म्यां॥५०॥ एकस्त्वनेको बहुरूपरूपितो ह्यनंतलीलाललितो विनोदी॥ गुणैरनीहो ह्यसि वसीदम
द्भुतं न व्याप्यते केन चिदंगतस्य॥५१॥ सरस्व विहायाजमे गृहे जातोसि कालावयवो सतां च
॥ सतां सदा धर्मसंरक्षणेत्सवेशशाश्वद्धरणागतो हो॥५२॥ त्वमेव मारस्य महासुराद्यया द्विभेमि ते जन्म
निमित्ततश्च॥ इहागमिष्यसर्पालिरं धोक्षतां प्रसोजातभुवनेश्वरं त्वां॥५३॥ यावन्मने

रामः
४२

वचः कृत्वा विरराम पश्चिन्त्य वच्चवत्॥ वसुदेवो हरिं तत्र तदापे देवकी सुतं॥५४॥ तत्रूपं योगिनो यो
गमग्रं शाश्वधाय्यं सेवयोगप्रपन्नैः॥ यत्रस्थायः सर्वदं नोपविष्टो दास्तन्मे जातः केन विस्मेभवस्त्वं॥५५
विश्वं निश्यां ते स्वतनो विनिर्मिर्य यावत्कालं सकथं सुतोसि॥ स्तोन लोकस्य विडंबनं ते कथं न
विस्मो भवनानुवीति॥५६॥ विडंबनं ते न न वेद्य यां तथा विधेयमत्रैव तनुं स्वकीयां॥ पुत्रानुरागो
ममकाम वेत सोन मे परं शोकुन वेस तापः॥५७॥ याम्याभिलाषो वकुमानमेति न चेश्वरं तं
मनसास्प्रकांता॥ कंसो यथा वेत्ति न ते त्र जन्म तथैव वस्त्वमधोस जाद्य॥५८॥ स त्वममा
तर्जठरे निविष्टस्त दोपहास्यं प्रतियास्यसीह॥ तस्मादिदं गोप्यतनुं सुगोप्यं कर्तव्यमेवाद्य
परं ह्यलौकिकं॥५९॥ इत्थमुनेमेकथितं च मात्रा पित्रा प्रभावेन च ताता॥ तयोर्निवेद्याह मनो
नियास्य पितः प्रशास्तं व्रजमेव सत्वं॥६०॥ नीत्वा महांगहशीघ्रं च घोषं नंदस्तवैप्रीतितो न्यादि
नावं॥ कुर्वन्ति स्तेय त्र तत्रास्ति कंस्या मन्मायां त्वं चातयाद्यन्तमाय॥६१॥ इत्याज्ञप्तो मां निधा

वृं०मा० यांकमध्येशौरिर्वाह्यगंतुमेवान्नबुध्या॥ लेछेद्यावन्नावदेवांतरयारुयासन्नाप्युप्रांतमागो
४३ लिसद्यः॥६२॥मेघोमंदंमंदमेवाभिवर्षनागेन्द्रोगेवारियन्नाजगाम॥वारिप्राप्तोप्यनुजाती
रमात्राहिछानीरंनीरुराहातिदुर्गः॥६३॥रात्रिघोरांघोरतोयानदींयांसेविस्तीर्णःपारमस्या
कथंचित्॥प्रापगायांसमेवमेवाप्युकंसोज्ञात्वान्नसान्नुप्रेषयिष्यथोनु॥६४॥नीतस्त्व
वंयावदेवास्तिवृक्तितावन्मार्गंमिसादहोनीतिमासाःप्रानोःपुत्रीसत्यरिपुत्रायसोपिप्रामो
यंगोपगोपीमनोज्ञः॥६५॥सुप्तानुगोपान्नंदगोपीश्चकृत्वाशिरित्वानंदस्यालयंसंप्रविश्यप्रा
दृष्ट्वातत्रस्त्रीयशोदाभितस्येनीत्वाकन्यांपुत्रमादायचागात्॥६६॥ज्ञागतैवंदेवकीतस्येदे
ग्रोधत्वाकंस्मांतत्रवेवासवृद्धःपश्चाद्दस्येतसर्वात्रामिनीष्यपूर्वघोषप्रेमलीलांम्द्रगु राम:
ह्या॥६७॥यस्यांरात्र्यांनंदगेहेप्रविष्टःप्रातःकालेचोत्सवःसंबभूव॥दत्वादानंविप्रवर्येभ्य ४३
नंतेनत्वामन्नाचाशिषःसंप्रगृह्य॥६८॥धेनूनांनियुतेद्वेतुसवत्सानांमहामतिः॥साल

कारानिगश्च्रीनंदस्तेपरमयामुदा॥६९॥तिनिरेशोलानतिप्रीत्याज्ञातकोर्नावराहतान्॥वज्र
रत्नसमेतांश्चदत्वादाननमनुत्तमं॥७०॥ततोविचित्रमतीवात्रगोपाःकृपराहन्नपुः॥मदीयान
स्ममनसोनंदनागारकासिरणः॥७१॥स्वात्माविकमथोदायंमिदकेषतिवर्त्तते॥मच्चित्ता
नांमनोवृत्तिर्नमिवत्ररतिकारकां॥७२॥यत्राहंममलोकैकमलोकेकथमाप्रिताः॥चार
तानिसमाधुक्तामीतिस्तंसंनवेतदा॥७३॥ततस्ताद्रूपगोपालानुस्वात्मवंशसमुद्भवा
न्॥गोपीश्चकुलजाःसर्वास्ततोघोषपतौ॥७४॥ततःसमागताःसर्वेनानोपायनपाण
यः॥नंदालयंप्रमुदितासुवस्त्रमणिभूषणाः॥७५॥धोमादैवचपल्लाकांतास्तायदाद्व
गोपकाः॥ज्ञागच्छंतोविरेजुस्तेपृथग्भावाघनोपमाः॥७६॥ध्याताधर्म्मोयेनदत्तःसुतो
यंहृद्धत्वंवैनंदगोपस्यगेहे॥नित्यंजीवत्वाशिषःप्रक्रवंतोगोप्योहर्षान्नंदसद्मप्र
विष्टाः॥७७॥ज्ञागत्यमिलिताःसर्वेतुसर्वयत्कुरूत्तमं॥नवनीतहरिद्राभिस्तपाम

गात्रवस्तुभिः॥७८॥ विलिंपं सोपि विप्रेंद्रसो जगुस्तास्ते प्रहर्षिताः॥ तदाहं गोपिकारूपमाधाय वि
प्रा मद्भुतं॥७९॥ गोपीषु गोषु गोरूपो गोपरूपो निरंतरं॥ प्रविष्टो विप्रदाराकीर्तिकालयसमन्वितं
॥८०॥ मम रूपं तु ये सर्वे गायंति ये नेह लक्षिते॥ यदीदं गोपगोपीषु नंद्यलुप्तमहामुने॥८१॥
गोपिकावचनान्येवह्यासांप्यवात्र निश्चितं॥ सर्वश्रुतिसमेतानि मुने पापहराणि च॥
८२॥ अहो यशोदे तव पुत्र संतवो वंवनारायणनाम निर्मलैः॥ अनंतमानंदरूपधोय
पित्रोर्धनं जन्तु पुर्वियोरेव नमो॥८३॥ आगतो वयस्यावनिह त्वरत्स्ययोर्यतो जनिप्रोस्सका
रकोयं॥ इतो त्रवां केलिभिरात्मनस्तु संनंदयिष्यलपराश्च सर्वान्॥८४॥ यदानुकि
चिंतुवनप्रवृत्तिर्यासीत्तदा यं पूरितोपसंजः॥ तदानचासंसप्रदृपिप्रतीभिं निरीक्ष्यस्तासि
न्नुविदमेव रोस्सतो॥८५॥ ईशोहमेको न हि दृश्यमन्यत्कथं प्रकाशेन विना प्रकाशः॥ त्रि
लोकवक्तुस्यामितितन्मनीषया सर्वं जगत्मोद्रुरस्य तत्रैव॥८६॥ यदिंद्रिये रिंद्रियवृत्तिरेष

यत्प्राणतः प्राणविनागवृत्तिः॥ मनोपि संकल्पविकल्पकं बुधाः प्रवर्तते यन्मनसा विकृस्ते
॥८७॥ एवं प्रकाशान्न पि विश्वमेतद्यत्स्वविश्वापि न लिप्यते स्मिन्॥ यथा प्रदीपो नवनीतर
स्त्रो विकाशायन्नैव न मश्च तस्मिन्॥८८॥ तसेश्वरस्येश्वर एव सन्तुः परं तु जानाम तु
मानमस्य॥ यत्रानुरागेन विलोकनेन तत्रासमंतादखिलाश्रियास्तुः॥८९॥ चेहेदृशि
सन्तुः सुतरां तयास्तु नेतस्य दृशोभवितान ततः॥ मातर्नमातासदृशी तवाप्यामातुर्धि
याय परिपोषणीयः॥९०॥ पद्मपाद्म पद्मपाद्म मुखं मनो नं पुत्रस्य मातः सुखसंततिस्ते॥
पुरैष रंगेन हि तस्य मक्ष मासीन्न विप्रीतिकृतोदयं किं॥९१॥ अहो यशोदे किमिती
दृशांगनं यस्य जन्मानि जनिस्तवासीत्॥ त्वया तपश्चीर्णमधोक्षजाच्युतं त्वतानुकंपा
किमु तेस्तु कर्म॥९२॥ नामान्यनंतानि तवात्मजस्य कर्माणि जन्मानि तथैव मातः॥ न श
क्ता तेमे कथितुं समंतात्तेनाग्यमतद्भुतमेव मेमतिः॥९३॥ एवं गदंती बहुधा प्रिगीतं जगो

वृं॰मा॰
४५

कलं गोपवधूषु गोपी ॥ स्वरूपमाधाय मनोज्ञमूर्त्तिरहो मुने कापि न वेत्ति तत्त्वं ॥ ९४ ॥ ततोनंतरं सानंद
मयप्रगीतं मया तत्र महोत्सवे च ॥ गोप्यो जगुर्मामनुसंगतास्ता ह्यनंतगीतैरतिमोदमापुः ॥ ९५ ॥
एवं त्रिगोपे गोपीध्यवोच मेवाद्यवदामि तत्त्वं ॥ शृणु प्रयत्नादपि यत्प्रगीतं श्रुतिस्मृतीनाम नि
तांतिगुह्यं ॥ ९६ ॥ गोपरूपमुवाच ॥ मन्नासिनो नेदृश्यतीव दृष्टान्यासनपीह ह्यघनविघ्नलतत
॥ किमुस्विदस्मिंस्तनये तवाद्भुतं न पुत्र एषः किमयं परेश्वरः ॥ ९७ ॥ पत्र्यपाधुनात्त निजघो
षमद्भुतं समस्तसंपत्तिचयं समंतात ॥ विलोकाते केवलमत्र सोऽनगवैकुंठलोका
दधिकं मतिर्मे ॥ ९८ ॥ दिनेश्वरं कौतुकरोतिचौद यत्रव्रजेशा विश्वेश्वर एष बालः समागम
त्तैसदने निलसंतौ विबुधा ते विहिर धोसजोयं ॥ ९९ ॥ गृहांतरं यदि हि मदा व्रजेशात दाति रामः
तः संपदएव निखाः ॥ एवं नदृष्टाः परितो न च श्रुताः किमेतदेवाद्य विलोकयामः ॥ १०० ॥ ४५
गावस्तनेताः प्रतिगेहमासनपात्राणि सर्वाणि सनाणि हिरण्यजानि ॥ यद्मात्रं च विक

नेवयं किमद्य गोपेश्वा विचित्रमासीत् ॥ १ ॥ इति स्फुरंते तनयः सुरेशाः समागतः साधुजनावनाय ॥ तयां
तकोद्दुष्टजनाभिघाती प्रतीक्षते तेत्र सखा ततः समंतात् ॥ २ ॥ धर्मो ह्यनंदो निजनेत्र धर्मायुक्त इशाए
षः खलु पुत्रनंतः ॥ समस्तनापोदयमद्य धत्ते गोपेषु गोपीश्वति चित्रमेतत् ॥ ३ ॥ गते वयसि वतवा
धुनैवतनूजउद्गतस्त्र धोसजो सौ ॥ यद्वासमः सर्वगुणैरधोक्षज स्वाम्यप्रसेव्यानवतात्र जेश
॥ ४ ॥ पुत्रानुरागेन निरंतरेणानंदाद्यनिसंनजनीयएषः ॥ अनीदमेतस्परतिस्तवैव इति प्रदि
ष्टंसु विचार्य कार्य ॥ ५ ॥ एवं सु गोपेन निवेद्यमानं निशाम्य नंदो मुदितो नु मेने ह्यात्मानमाप्त
मयाशिषां वै महामनाश्वास महाप्रमतिः स ॥ ६ ॥ ततो महानुत्सवघोषआसीद्दिशामयाम्मान्न
श्रुतंनंनप्रख्यता ॥ सर्वत्र मांगल्यचयाभिवृत्तं जनेषु साधुष्वितरेषु दुःखं ॥ ७ ॥ ततोनंतरवस्त्रैः परि
तःसुनृपरौ व्रजेशापालिप्रचुरं सुपूजिताः ॥ व्रजौकसस्ते मुदिता जगुर्हरेविचित्रलीलानि
चयैर्वचोभिः ॥ ८ ॥ ततोनेकगानोत्थविधानपंक्तिनिर्महो ह्य स्वो ह्यन्महतां मनोज्ञवः ॥ हिरण्यमा

वृं०मा० स्ताः खलुकंठमंडलास्तयांबराणामतिरोचिषस्ताः॥ विरेजुरत्कुम्भचयातिरिक्ता गावः सुवर्णा
४६ ः सुरुचः समंतात्॥ गावो विचित्रांबरचित्रितास्च सुधातुभिर्गैरिमशालिशिलाभिः॥१०॥ लि
प्तास्तनवनीतैश्च गोप्यश्चिक्रीडिरे चिरं॥ परस्परं प्रमुदिता गोपाश्च दधिमुष्टिभिः॥११॥ गालि
भिः परिहासैश्च जगुः सर्वे मनोरमं॥ तदाहं गोपिकारूपी गोपरूपं निवेदितं॥१२॥ स्ववाचमि
द्मारव्यास्ये मृत्कृष्णैकायमानसं॥ गोपिकामुख्यवाक्यैश्च सर्वस्फूर्तिमनोहरं॥१३॥ निसा
नदच्युतः ग्रामेद्दत्तं सेवक्ष्वनात्मना॥ केतवं तु समाश्रित्य तव चेष्टा प्रवर्त्तते॥१४॥ न ते माताषि
ता कश्चिन्न च बंधुः सहोदरः॥ तवात्मजा जरासाध्वी परचित्तप्रतारिणी॥१५॥ गृहे गृहे प्रविश्य व
त्स्यस्ते नु वनत्रयं॥ ज्ञाता वेत्ति न ते कूटं कर्मयत्त्वं करोषि हि॥१६॥ कयाचिद्राधितः पश्चात्स्वमोहे राम:
न वशीकृतः॥ बाला न जानते वेत्ति योवेत्ति स न मुह्यति॥१७॥ आत्मरूपसमं मे नो सोविज्ञ रोचुवि ४६
गच्छति॥ तवात्मजा कृतच्छिद्रं प्रविश्य ज्ञातरिस्फुरां॥१८॥ तदा तास्मविसस्मारत्वयात्सकोन

वेघ.चित॥ एते ते श्वानरो गोपीतवस्नेहेन यंत्रिता॥१९॥ गायंतमनुगायंति नृत्यंतमनुनर्त्तका
॥ वदंतमनुवादेन वदंति वचनान्यपि॥२०॥ चलंतमनुगच्छंति तव चेष्टापरायणाः॥ तथाहं गो
पिकामध्ये नो वर्त्त मिहस्फुरं॥२१॥ अस्मत्प्रीत्याप्रीतिरेषाम स्मद्भ्रात्रवर्त्तनं॥ नंदगोप गृहे
पुत्रोयशोदागर्भसंभवः॥२२॥ सर्वेषां गोपगोपीनां नयनानंदभाजनं॥ अनेकलीला
भिर्नवं कुर्वन्नात्र व्रजौकसां॥२३॥ सुखं हस्यस्य यत्नेन तरिष्यंसंजसा ततः॥ इति तं
प्रगायंतो गोप्यश्चातिप्रहर्षिताः॥२४॥ गोपाश्च हर्षमापन्नाउ सर्वं चक्रुस्तु तं॥ गावश्चाल
कृताः स्रग्भिर्हरिद्रातैलरूषिताः॥ जांबूनदसुमालाभिः सवत्साश्चासलंकृताः॥२५॥ सु
पूजिताः स्तुतिचक्रुः सूतमागधबंदिनः॥ श्रुतिघोषमनंतत्र द्विजानां च सवादिनां॥२६॥
तथातिदुंदुभीनां च वादित्राणामनेकशः॥ भेरीतूर्यमृदंगानां शंखानकमुखस्वनाः॥२७॥
द्रिविरिवगणाः रूपास्तत्रीयाः पुष्पवर्षिणाः॥ आहं जयं जयेत्युच्चैरप्सरोभिर्यथा जगुः॥२८॥ दि

वृ०मा०
४७

ग्राममंगलं नष्टं स्वयंदेवंचसस्मरुः॥ गोपागोप्यश्चदेवाश्चमहद्धासीन्नदद्भुतं॥२९॥ एवंयामार्द्धं
पर्यंतमखंडपरिकीर्त्तनं॥ वनेवनेदनेवनेमुनेमोदाभिवर्द्धनं॥३०॥ यत्राहं तत्र संपत्तिस्तत्रसौ
ख्यमनुत्तमं॥ सूतमागधवंदिभ्योवासोलंकारगोधनैः॥३१॥ बंधनामेकानावश्यबलेवी
यमिनेतकं॥ नंदोमहामनास्तस्मात्‌दोदानमनुत्तमं॥३२॥ पूजिताश्चाशिषः शिष्टाद्दुस्तेगु
राजीविनः॥ ततोगोपानसंश्चगोपीश्चातिप्रहर्षिताः॥३३॥ स्वात्मानंमुदितोमेनेसर्वा
नीहमनोरथैः॥ परिपूर्णंसुपित्रोर्हाप्रियत्राहंतत्रकिंनहि॥३४॥ एवंमहोत्सवेसर्वेप्रशांतेसंतो
गहेयुः॥ जनाःसर्वेप्रमुदितागायंतःपरमेश्वरं॥३५॥ इत्यादिपुराणेनारदशौनकसंवा
देनंदमहोत्सवोनामसप्तमोध्यायः॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ इत्युत्सवप्रमुदितोगोपराजो रामः
महामतिः॥ श्रीश्रुतेपरयाकांताघनापायेविधुर्यथा॥१॥ एवंयशोदानंदश्चसूनोर्म ४७
ममहोत्सवः॥ कृत्वानिशायांनियतंसुखंपत्तुमेजे॥२॥ निद्रायांस्तुरीयेनागेहेवेत्रि

हयगोपराट्॥ स्वप्नेपश्यत्तदाकंचित्पुरुषंपरमाद्भुतं॥३॥ किशोरवेषेणमनोहरंतंश्यामांग
दीप्ताद्भुतदर्पहारिणः॥ पीतांबरेणातिविराजमानंचतुर्भुजंकंजविलोचनंच॥४॥ हारेण
चानर्घ्यसुरत्नरत्नेनविरोचमानंकलयायकांच्या॥ विचित्रमुक्ताफलमालयाचकिरीट
केयूरसुकुंडलाभिः॥५॥ निरीक्ष्यचोत्थायननामसांजलिर्नंदस्तदोवाचकिमर्थमागत
॥ त्वमीश्वरोयोगिभिरप्यलभ्यःकथंममाद्येवसुचक्षुगोचरः॥६॥ यागम्यहंवायसुपु
भिमान्तःकिमद्भुतंयन्निचयैरलभ्यं॥ अहोनवेद्मीदममातिभाग्यंविलोकितेनेत्रगत
सुतत्वं॥७॥ नारायणाग्रजगदीशजगन्निवासनतांधिवासपरमात्मनमस्ते॥ वि
श्वेशविश्वविलयोद्भवविश्वमूर्त्तेकिंतेममानीहमयापशुरोशु॥८॥ तत्रश्याहनाराय
णस्साक्षाद्देवोगोपेशमत्सद्भुतकारिवाक्॥ नंदाद्यतेहसदनेसमागतोनिवेदितुं
त्वामतिमावतुष्टः॥९॥ त्वयापुराहंपरिसेवितश्चयद्भवसूनाप्रवरःप्रशांतः॥ द्रोण

कृपाख्यातद्वंशधराख्यापत्नी तवेक्ष्यनयातिसेवितः ॥१०॥ इतोयुवाक्तकिंचिद्भं तरात्मास
मागतोस्मीहसुरेशनाथः ॥ योहंसुवंशोविदितोमनुस्तस्यांशाद्देवइहविख्यातकीर्त्तिरा
सीत् ॥११॥ तस्यात्मजोयश्चदिलीपनामारघुर्बभूवतनयश्चतस्य ॥ तस्मादजस्तस्यम
हामतिःकृतीनिरंतरंदशरथइत्तनीजः ॥१२॥ तस्येवपत्न्यःपतिधर्मयुक्तास्ताश्चत्वारपुत्रा
निजमातरस्ताः ॥ तिस्रःसुमित्राथसुकैकयीचकौशल्यकारिष्कृतिनागपत्नाः ॥१३॥
कौशल्यायाःपुत्रतामासमाद्यःसौमित्रिर्मेसोदरश्चेयणीतः ॥ कैकेय्यांवेचांशत्रुघ्नोसु
तोद्वौरामानुघौमेभरतोविख्यातःश्च ॥१४॥ तन्मात्राराज्यकालेमुनिवरवचनाद्यापितः
सत्यवक्ताराज्यमेपुत्रयोस्तुकथयरघुपतेःसानुजस्याधुनैव ॥१५॥ वासःकांतारस्य
धेसदनमतनयासार्द्धमाद्योवरोद्वावुक्तौराजन्त्वचिरमतुलामासयात्रिंपितामे ॥ त
दृष्ट्वाकालनांतवंसतिरनुजेनासपत्न्याचगाश्चद्वारेणकालप्रहितनिचयारक्षसांस

प्रणाश्यमायासीताहृतासीदृशावहनजनेनापिछिद्रप्रवृत्ता ॥ तद्धेतोःसेतुबंधःसहहनुमग
वरैःसिंधुपारंप्रयातः ॥१६॥ गत्वालंकांकनकरचितांवानरैराहतानांकृत्वापश्चाद्विविध
समरेराक्षसैर्वानरैश्च ॥ युद्धंघोरंविलयकरणंरक्षसांनाशहेतुर्जित्वालंकेशसैन्यंवि
करदशमुखंसंनिहत्यासुरेजे ॥१७॥ नीत्वासीतांस्वनायोंतदनुजमहोराज्यसिंहास
नस्थोभूत्वायोध्यांनिविशसकलसुखकरःकेवलारामचंद्रः ॥ नाम्नाश्रीलक्ष्मणेनाप्य
पजनकसुतानूपितोरेजलोकेरागसार्दृसनीतोविमलसुखरंसंप्रविश्यातिरेजे ॥१८॥
तत्वमेनंपुत्रप्रणयरसनापाशबद्धोविकुंठात्द्रष्टुंनूनंवदनकमलमादिरूपस्समस्य ॥ अ
त्रायातःप्रथममतुलंनागपुंजंतवेदेवकुंवादर्शनेमेनिशिशयनगतायापिसंदर्शितं
ते ॥१९॥ नायंसूनुर्नचापिप्राघनाथःसमेताभिरसक्रीडामेवरूपत्रयेणघोषेरसिकुंजपुंज
प्रदेशेकुर्वन्नास्तेनिसरूपोमुरारिः ॥२०॥ एतेवयंयत्रतरूस्वरूपानित्यंवसामःकिलमो

ह्वधानः ॥१८॥ वृंदावनांतर्नयनैः किशोरं तथा किशोरं तथा किशोरीप्रचुरंप्रपन्नाः ॥२०॥ ब्रह्मस्वयमि
कं किमु रामचंद्रो मम मात्मजस्य प्रिकथां ब्रवीति ॥ सर्वेव यं यस्य लांशभागे रामाय कार्यार्थि
मयोत्रजाम ॥२१॥ सखवत्सेस्त्रुरनुव्रजेशं मद्देशादेव्रजापदेरम्नी ज्मः ॥ यन्न तेन पासो विदित्वा बालक
स्तस्यपुत्रत्वबुधा न च विद्मुरद्य ॥२२॥ त्वं प्राख्यन्नति विद्वास्क्कथा नंदगोपो महात्मा रात्रौ स्वप्ने
विदित्तविहितां विष्णुना संप्रगीतां ॥ निशापायाद्विस्मयेनातियुक्तः प्राह प्रेयो गोपगोपीषु घो
षे ॥२३॥ ब्रह्मलोके पूर्णनाम्नोहमस्मिन् घोषे किंचिन्मंगलं नान्य विष्ण ॥ साध्वप्राह्नं दत्तनिं
रामचंद्रस्याप्रियचान्न प्रायय्यास्य ह्यद्य ॥२४॥ इत्या वेद्यतु गोपीषु गोपेषु च महामनाः ॥ पुन
र्ददौ तदा दानं विप्रेभ्यः श्रद्धयामहत् ॥२५॥ एवं दिने घतीते पुत्र्या स्वमिमहासुरः ॥ कंस
स्वप्नेव्रजेशान्नुंज्ञात्वा प्राह बकानुजं ॥२६॥ हे केंडवे द्य निप्रेशा त्वमतीव ममाधुना ॥ बा
लरूपो महास्वप्ने कालदेहो भव व्रजे ॥२७॥ तेनोक्तं मामिदं स्वप्ने त्वं मा हसमि केवलं ॥ मा

त्रेद्य दिवसान्मद्वधे चैक द्ग्रोस्फुटं ॥२८॥ स्वप्नेवान्नाचि मिथ्यास्ति कदाचिन्न त्वत्तं व्रजेत ॥ २
तस्त्वया घ्नुद्येयं व्रजबालविहंसनं ॥२९॥ त्वद्दृष्टिपथमायातान हि जीवंति बालकाः ॥ यदि
जीवंति कश्चिद्दं निर्दंतयः भयत्ततः ॥३०॥ छलेन छलवेषेण शत्रुर्नाशिफः पुराविदः ॥ वदंति
शंधर्मो यं न दोषो विदुषां वधे ॥३१॥ स तो गत्वा व्रजे बालान्निहत्याग्म तां त्वरा ॥ तुभ्यंदा
स्यामि रत्नानि राज्यं भोगाननुत्तमान् ॥३२॥ इत्याश्रुत्य वचः प्राह पूतना बालघातिनी ॥ कुं
समानाथ देवारिमधोमुखतिर्ग्रां कितां ॥३३॥ दुर्निमित्तानि राजेंद्र रात्रौ दृष्टानि संयशः ॥ कथयं
घ्नुष्टाघातु करिष्ये तेव चस्त्ततः ॥३४॥ पीडस्तनप्रदेशे मे श्मस्म द्युक्ति तामम ॥ बालेन
केनचिद्रात्रौ स्तानं प्रपिबता हता ॥३५॥ पश्चात्तकैश्चिजलैश्छिन्न स्लिउ श्मो सोमे तनुस्त
दा हन्निर्वेद्य पित्तानो निसिप्तासंतदुःखिता ॥३६॥ एवं श्रुत्वा ततः कंसः पुनर्वचनमब्र
वीत् ॥ कैंडवे तेनयं नास्ति देवादिभ्यः कथंचन ॥३७॥ बालकानां कृपा कात्र मरणं मा

वृ॰मा॰
५०

नवैः कथं ॥ न हि स्वप्नगतं ज्ञात्वा श्वस्तनं न वित्तुमर्हति ॥ ३८ ॥ यद्यसंभावितं किंचिद्दृष्टं स्वप्ने न तद्भवेत्
॥ मम स्वप्नो सत्यमिव प्रीतो भवति नान्यथा ॥ ३९ ॥ बालकालस्वरूपो मे दृष्टः स्वप्ने नोदितं वचः ॥ श्रु
त्वाथ नीतिमापन्नः स्वयमेव विनिर्णयः ॥ ४० ॥ मम पत्न्याः प्रिया घोरा विड्बाराक्षसीयतः ॥ ४ ॥
तस्यात्मजा द्युतिवत्साश्रुतनात्वं ममानुगा ॥ ४१ ॥ त्वयि मे द्युतिविश्वास कार्यगौरवसाधने
॥ अतो गच्छाद्य घोषं वै मम कार्यपरा भव ॥ ४२ ॥ तदाह पूतना कंसं भगिनी मेव कोदर ॥ सुबु
द्धिबलसंयुक्ता दृष्ट्वा तां गमनं मम ॥ ४३ ॥ न विष्यति महाराज नाबंधवत्तु स्फुटं ॥ इत्युक्त्वा
तु गता घोरा पूतना नागिनी प्रति ॥ ४४ ॥ प्रपच्छ तां व्रजं पामि बालं को पाय देत वे ॥ श्रुत्वा दुष्ट
प्रेष्य नं दृष्टं कंसो मां प्रेषयत्यपि ॥ ४५ ॥ किं करोमि वदाशु त्वं विचार्य नागिनी स्फुटं ॥ तदोवाच
पूतनां घोरां नागिनी प्रणयाद्यदि ॥ ४६ ॥ कंसो ब्रूते वचनात्स्वाज्ञा पालनीया प्रयत्नतः ॥
अस्माकं किं तवाधर्मः किं तवोद्वृत्तिमाश्रिताः ॥ ४७ ॥ विचराम परद्रोहे कर्म मुख्यं सदा

राम:
५०

स्फुटं ॥ इह मुख्यकर्त्तव्यं विद्धि नास्माकं नयमरणं वपि ॥ ४८ ॥ विधाय वेषं सत्यात्मा स्तनौ गरसमन्विते
॥ हत्वा सर्वत्र बालेभ्यो मारयित्वा न पश्य हि ॥ ४९ ॥ उग्रसेने परं कार्यं कर्त्तव्यं मधुनैव ते ॥ कंसे
प्रीते प्रजाः सर्वाः प्रीताः स्युः सर्वथा वचः ॥ ५० ॥ नागिन्युदितमाकर्ण्य पूतना पुनरायया ॥ कं
सः कंसानुजानीहि वीरकं देहि मे करे ॥ ५१ ॥ हत्वा व्रजशिशून्नद्य श्वः पागमिष्याम्यहं पुनः ॥
घटोदरोऽपतिर्मर्द्य घेलितुं निर्गतो बलिः ॥ ५२ ॥ यावद्यातिक्रीडितां पुनर्गेहं मृतः पुरा ॥
श्चागमिष्याम्यहं शीघ्रं निदेशं देहि मे नृप ॥ ५३ ॥ इत्याश्रुत्य वचो मूढो दैत्येस्य प्रहर्षित
ः ॥ वीरकं बकुमानेन प्रेषयामास गोकुलं ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीपुराणे श्रीभगवन्नारदसंवा
दे पूतनागमनो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यदा प्रचलिता घोरा राक्षसि
णां गेयवेपथुः ॥ बभ्रव घक घक नादो पिम सुहृत इवाश्रुगः ॥ १ ॥ काचित्समागतां कंसं हतं
सन्निनिवेदितुं ॥ पतिनाशं च्याघ्रकृतं शतनायाश्च सन्मुखं ॥ २ ॥ तथापि पूतना दुष्टा चलि

तास्खलितान्नवृत्त॥ पतित्वा धरणीदेशे जाता मुक्तशिरोरुहा॥३॥ आस्तगत्या प्रभु अंघ्राभावजं
गोकुलमण्डितं॥ विधाय परमं घोषं लोकविमोहनं॥४॥ गोपैः रियं जलधिजा हृष्टुं पतिमिवा
गता॥ नवा रिक्ताय गोपी निर्जनं मोजननीमिव॥५॥ मुनेर्विमोहः सर्वोमेत्र जेनामविमो
हनं॥ इति संमोहिताः सर्वे वीक्ष्य मारणमत्र जोकसः॥६॥ आगत्य बालरूपं मां मीलितास्तं तु
कैतवात॥ अबुधा महद्बलं मूढा जगृहे स्वं तकं तरा॥७॥ तदा विमोहकैर्वाक्यैरुद्दतं मामु
पाब्रवीत॥ त्वं मे प्राणधनं बालमेवं मातास्मि ते ध्रुवा॥८॥ कालकूटगरालिप्तं स्तनं मे प्रददौ
यावा॥ यदाहं नपिबाम्यगतं संस्पारोप्य लालतः॥९॥ पुनः पुनः पयः पाप्नासा प्रोस्तायतिचात्म
जं॥ मातृवाक्य समं हेत्य तदा संतोषितास्महं॥१०॥ यत्कृत्तं जन्मकोटीनां तस्याः स्वकृतानि
पातनैः॥ महाकरनमयापापूता नेगसंगतः॥११॥ विहाय कैतवं तत्र निजरूपं समाश्रि
ता॥ पतंता यत्रि गव्यूतिक्रोशमष्टस्याः प्रचूर्णिताः॥१२॥ तस्याः स्वनो महानासीत्त्र्यं यं तो

दिशो दश॥ गां द्यामपि च सर्वत्र महदासीन्नद्भुतं॥१३॥ तस्यां निपतमानायां जीतास्ते निश्च जोक
सः॥ स्वरविन्नस्तहृदया निपुतेसितिमण्डले॥१४॥ विकीर्य केशान् स्वरणो पुजोसा निःस्वन्नगात्र
क्षिपती वकीसा॥ यया तन्नमावृतिपीडिता तरा ममारकष्टेन गता सुमुक्तिं॥१५॥ देहस्वतस्या
ः षट्क्रोशाविस्तारतया यन्नमो॥ चिरं समुत्थाय तदा व्रजौकसो विलोक्य तं त्रासमथानिज गम
दुः॥१६॥ आस्यं च यालं गलरंध्रकीर्णं तथैव नासे गिरिकंदरोपमे॥ स्थूलोपलौ द्वौ गिरित
स्युतावि वस्तनौ मुने॥ अद्भुतमेतदेव॥१७॥ ज्ञातमतावारुणमूर्द्धजं परं तयाध कूपास्तमतं
वगकरं॥ सरिन्निशा रोमवतीव सेतुवदद्भुतं तयोर्वं क्षिपरं मद्भुतं॥१८॥ रूपोदरं तत्र विलोय मद्भुतं
विलोकाते संमुमुहुः समस्ताः॥ पूर्वं तस्याः स्वनेनैव भिन्नहृत्त्वरसमस्तकाः॥१९॥ चिरं तस्य
स्मरु गोपिगोपश्चाति सु विस्मिताः॥ तस्या उरसि संबं तं जगृहु मद्भिगोपिकाः॥२०॥ स्त्रा
रायमात्रे मां दत्वा मतं पुनरिवागतं॥ कुशलाव यवं दृष्ट्वा मातामोदमयायशो॥२१॥ गवां

बृ॰मा॰
५२

रजो निरस्तं न्यायगोमूत्रेणाथ गोपिकाः ॥ मिलिताः सुजलेनापि गोपुच्छभ्रामणादनु ॥२२॥ संत्रां
ताः स्वस्तु चिन्तां सुमहासंचक्रुरतंद्रिताः ॥ स्वात्मनो गोपुत्रवमेपृथ्वादपि विधानतः ॥२३॥ नाममं
त्रमिश्रैर्वैस्तु शृङ्गाधावद्दिता मुने ॥ पादौ ते पातु विश्वात्माऽजो विष्णुश्च जानुनी ॥२४॥ उरगौय
स्तयोरू ते कटिं देशं तथाच्युतः ॥ हयग्रीवोथ जठरं वक्षः प्राणेश्वरो हरिः ॥२५॥ सभालस्तु हृषीके
शः पातु ते वदनं मुकुन्दः ॥ दृष्टौ नरकजित्पातु घ्राणं सौमित्रिवत्सलः ॥२६॥ नेत्रे देवेश्वरः पातु श्रो
त्रं तु वनपालकः ॥ केशवः केशान्देवस्वरूपः सर्वत्र रक्षतु ॥२७॥ डाकिनी शाकिनी रत्नपूत
माहृगणाश्च ये ॥ कूष्माण्डायेप्यपस्मारा देहप्राणेन्द्रियद्रुहः ॥२८॥ सर्वे नश्यन्तु ते नाम्ना नारायण
परे नहि ॥ अधस्तात्पातु श्रीरामस्त्रिविक्रमस्तथोपरिस्थितः ॥२९॥ ऊर्ध्वं वैकुण्ठनाथस्ते चतुर्दिक्षु च
तुर्भुजः ॥ एवं मासे विधिं यावच्चक्रुर्गोप्यः समेततः ॥३०॥ तावत्कृष्णापाः शरीरं ततस्पाहितासु
हृततः ॥ सिंहाकुतिं स्वरूपं छाकाध्वेषितं ॥३१॥ दह्यमानस्य देहस्य धूमो नद्दति सौरभं ए॰म॰ ५२

॥ कृष्णस्यागुरोरपि महाक्षुल्लांगस्य न्नहितुनः ॥३२॥ नास्या मुक्तेच्चमिः कार्यः पापराशेस्तयापि हि शिम
द्रंगसङ्गयोगेन केन मुक्तिं गता मुने ॥३३॥ येके रंतमनिस्युवचिंतितो रतयासकृत् ॥ तेषां मुक्ति
रत्र छीध्वं किम मांगस्पृशो मुने ॥३४॥ नहि वस्तु स्वभावोत्र बुद्धिनेदमपेक्षते ॥ यथागदं ज्ञान
तोपितं मत्ताध्यमरो न वेत्त ॥३५॥ वकुसंस्पर्शतः स्पातां दारकरंपरं ॥ नवीक्ष्यते यकोमस्य
कामिमं वा तथा हरं ॥३६॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ देवदेव व्रजेशाद्य श्रुतं ते वचनं महत् ॥
नाश्च यत्किरसतं तमीश्वरस्याखिलेशितुः ॥३७॥ अरं ते नियतं नत्वात्तं मेनायश्चिरं ततः ॥
इति विश्वासनावेन तत्वं पृच्छामि तेनघ ॥३८॥ किं पुण्यं पूर्वमस्या ति पूतनाया महौजसः ॥
येनांगसङ्गमापन्ना तव योगेशदुर्लभं ॥३९॥ तपस्विनस्य यो घोरं च्चषयो जोमहात्तपः ॥
तपंतोपि न ते प्रापृता तवांगसंस्पर्शनं महत् ॥४०॥ ईश विस्मय मस्तीह मम सर्वोत्तमोत्तमः ॥
ज्ञातस्त्वं करुणासिंधुश्छेत्तुमर्हस्यसंशयं ततः ॥४१॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया विप्र

लोकान्साधुनुगच्छन्तायेनश्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वतो भयात् ॥४२॥ पुरा सरस्वती तीरेव
सतस्त्वाद्द्विजोत्तमः ॥ कसीवान्कः परंब्रह्म ध्यापतां तत्परायणः ॥४३॥ दिव्यवर्षसहस्रंतु तपस्ते
पे सुपुष्करं ॥ कामी कामसमः पत्नीसमुद्दोर्ध्वमधः शिरा ॥४४॥ तस्याश्रम मनुप्राप्तः कालनी
रूमहातपाः ॥ सहानीय सुतां रम्यां सपत्नीकः स्वयंवरं ॥४५॥ नाम्नाम्चारुमतीबालाबुल
द्दलयन्नूपलं ॥ समायांतेसमीक्ष्याराद् दुश्चिन्तस्थासनात्त्वरा ॥४६॥ कसीयाः कामसंतप्तो
स्पर्कंनासु शोभनां ॥ सापितं च कमेवामा सपित्रा सादराचिता ॥४७॥ समीक्ष्य कालनी
रूश्वसुतायाहार्दमद्भुतं ॥ हर्षेलसं गुणाढ्याय कसीवान्स्वापसर्वतः ॥४८॥ दत्वासप
रिवर्हं तु आत्मजामसितेक्षणां ॥ पुनर्वचो निरादेहं मुनिमनन्तमराः ॥४९॥ ॥ कालन
नीरुरुवाच ॥ ॥ कुलकन्यापरित्यागः कर्त्तव्यो न कदाचन ॥ परन्नीतैः पुरुषैर्दितिःस
तवतीश्रुतिः ॥५०॥ देवविप्राग्निसंपर्कात्परिणीता द्विजोत्तमैः ॥ ज्ञातीनामथसं

निध्यान्नसा त्याज्या कुलजा वधूः ॥५१॥ कुलेमहतिसंभूता देवविप्राग्निसंनिधौ ॥ परिणीता नवैसा
त्याज्यासंत्याज्यासासतांश्रुतिः ॥५२॥ निःशम्येत्थं पुनः प्राह कसीवानमुनिसत्तमं ॥ कालनीरुम
तिश्रेष्ठसमस्तधर्मपरायणं ॥५३॥ ससंताज्यानकुलजादेवब्राह्मणसंनिधौ ॥ परिणीतायपरि
गुणैः श्रुतुल्लैः समता भवेत् ॥५४॥ पतिव्रता पतिगुणैरुपेता ह्यनुगामिनी ॥ सुशीला स
ससंयुक्ता गृहकार्यानुरागिणी ॥५५॥ पतिस्वास्तु सुभक्ताव स्योगतेष्वतिथिषपि ॥ स्वता
दृपरानिसं न सा त्याज्या कुलजा वधूः ॥५६॥ पतिधर्मसहायाच दर्शनक्ति विशारदा ॥ मिष्ट
वागनसूयाच न सा त्याज्या कुलजा वधूः ॥५७॥ कर्कशा वाकोः प्रतिद्वेषणोद्भवनिद्रा पराचा
तिथिवज्ञवादिनी ॥ पुंस्यरहंहाररता महद्भिस्त्याज्या वधूः स्वैरं दुःशासनुदासपी ॥५८॥
याहीनजातुद्भवनायुपारतामार्गेचलंती पुरुषान घेसति ॥ अनेकुलावल्पछलाति
वादिनीसा त्याज्या वधूः स्वैरं दुःशपुत्रदायिनी ॥५९॥ इत्यावेद्य मुनिर्विप्रः संतोष्य वचनैः शुभैः ॥

बृ०मा० ५४

कन्यायाश्चकरंतत्रजगृहेविधिनामहान्॥६०॥कालेनीरस्यानुज्ञाप्यस्वलोकंस्वकंगृहं॥सपत्नी
कःसमायातोमुनिनाचाभिनंदितः॥६१॥प्रस्थितोपितरिप्राहपतिधर्मपरायणा॥पूर्वंचारुम
तीबालाजाताकृष्णपरायणा॥६२॥हरिरेवैकविश्वेशःसेव्यःसर्वजनैरपि॥स्वाव्ययोःसमयो
न्ययानन्नसेवोपयोगिकः॥६३॥ज्ञातोहिकिलयुष्मत्तोविनेहानुमतोत्तुवि॥सविष्णुजीव
तान्नूनंसेव्यःसकृतिभिःसता॥६४॥सापत्नीसपतिर्ज्ञेयायोयोहरिंनजतोत्तुवि॥पतिपत्तिविघो
रेवैमुखस्तमसिवमज्जोः॥६५॥पत्नीपरिग्रहोनूनंपतीनांनरकायवै॥यदिकृष्णोनमसि
धतोविषयलंपटैः॥६६॥पत्न्याप्रबोधितोविप्रस्ततःप्रारप्पनत्किमानु॥स्वमूलकमपरि
सज्यसाधनोबधकारणं॥६७॥नपिबसंबुमात्रंहिविनापितिमहोदया॥हरिस्त्रैलोक्यना
थंहिप्रसह्यंतोषयस्वपि॥६८॥भक्त्यापतिश्चभगवान्कस्मीवाविप्रसंमितः॥तावयामा
सभावेनहरिंविश्वगुरुंप्रभुं॥६९॥एवंगच्छतिकालेवैतयोर्भजमानयोः॥केवलंकृष्णप

रामः ५४

रयोःप्रीतिरासीन्निरंतरा॥७०॥स्वयंवृत्तिकथांविष्णोःप्रीतासानुशृणोतिहि॥कदाचिद्दैतया
सार्द्धंकीर्त्तनेनैवकर्हिचित॥७१॥स्मरणेनकदाचित्तुतयातस्याहरेवनै॥अर्चनेनकदाचिद्दैत
दासाद्यागवंदनैः॥७२॥दास्येनाथसख्येनतयावात्मार्पणेनचा॥तयोर्निरंतरंकालोगच्छते
वमहर्निशं॥७३॥भजतोरथदंपत्योःकन्याजातोपितोहरिः॥एकदातीर्थसेवायैपतिर्गेहाद्विनिस
तः॥७४॥उपरिष्टप्रियांभार्यांपातिव्रत्यमनुरागतां॥नकार्योरिहसंस्कारोविनामुद्रानुधारणं
॥७५॥त्रयणोदचयैनैवविनामालानुधारणं॥भोगमेवनकर्त्तव्यंविनाप्रासादिकंक्वचित
॥७६॥स्मर्त्तव्यःसततंकृष्णप्रतिमासुनिरंतरं॥लीलावतारीभगवान्सदासेव्योननिर्गुण
॥७७॥निराकारेनसेवास्तिसाकारेमनसोगतिः॥परगेहेनगंतव्यंबंधुनैमित्तिकंविना
॥७८॥दास्यंपुंसानकर्त्तव्यंविनानंदहरेस्मते॥कौतुकार्थंनगंतव्यंविनाकृष्णमनोत्सवे
॥७९॥परनिंदानकर्त्तव्याह्यात्मकर्मविनाक्वचित॥सताम्मनादरंनैवकार्यमात्मनो

विना ॥ ८१ ॥ नातिथिर्विमुखं प्रेष्यो विना विषयवासनं ॥ स्वीयमेव मयो गेहे स्वं न मन्त्रार्पणात्मना
॥ ८२ ॥ तया कालोन वैरे योगे योवाचा हरिस्फुरं ॥ एवमादिश्य नार्याया नाम्ना चारुमती शुभं ॥
८३ ॥ काशीवातीर्थसेवार्थे निजगाम गृहाद्वहिः ॥ सा करोति तया कर्म यथा पत्युर्दिनं गते ॥ ८
४ ॥ एकदा हरिसेवार्थं फलपुष्पार्थिनी गता ॥ कानने स्वाश्रमोपांते पातिव्रत्यपरायणा ॥ ८५ ॥
चिरमादाय पुष्पाणि परावृत्ताग्रहं प्रति ॥ आगच्छंती गृहं साध्वी ददर्शागतमंतिके ॥ ८६ ॥ का
मिनं केचिदासक्तं शूद्रं सहत्तु जिघ्यया सो पि दृष्ट्वा महापापी निःकामामप्यकामतः ॥ ८७ ॥ समाग
त्य मुखं तस्या बाला ता मप्यबोचयत् ॥ बहुधा मोहकैर्वाक्यैर्नीतिमिवानयद्वशं ॥ ८८ ॥ वांनि
वाक्यो निर्विघ्नेद मम राघवदितो मया ॥ देहि मे देहयोगेन विषयाख्यं तु सौख्यदा ॥ ८९ ॥
इत्याकर्ण्य सकी रपर्यन्तं विषयानि मतो बुधैः ॥ अज्ञा इति वदं सेवकुर्वतीय पत्र संचयं ॥ ९० ॥
देहान्ता मुक्तिकामास्ते मुक्तिर्दर्शनकेश्च न ॥ ९१ ॥ तुर्याडकाकः किल लोमशाश्च द्विजो

त्तमो वै बक एव ॥ अनेककालं तपसि स्थितास्ते कल्पं समीपुः किल नैव मुक्तिं ॥ ९२ ॥ तस्मा
न्न कार्यं करनं स्कृतं वा भोग्यं परं प्राकृयतस्त तस्य प्राप्नेस्व तः पुंसि नृदेय तास्मात्स्त्रीणां
कदाचिद्विधि संप्रयुक्ते ॥ ९३ ॥ अनेकभावैर्न जमां निरूढं स्वजीवितस्यैव फलं न जस्व ॥ किं
के श्रव स्वागमिते प्रवृत्तं नकालकांते पतिनायकि स्यात् ॥ ९४ ॥ पतिव्रता किं मुनिगीतमस्य
पत्नी अहल्या निजधर्मदानो ॥ अनुष्ठितानैव तया पलत्वमासादतः किं परिदेवनेन
॥ ९५ ॥ इत्याखिवाक्यै वनिता विमूढा मूढत्वमाप्ता नश्रुणा कथं तं ॥ दृष्ट्वा मनो वै विषयाँ
स्तु विशान्तता जधर्मं किल दुष्टसंगात् ॥ ९६ ॥ चिरं समागस पतिस्तु तादृशीमन्वतपूर्वां
वनितां विलोक्य ॥ शशाप तां वा रयितुं न शक्तो यन्मे रनेके विषयानुरक्ता ॥ ९७ ॥ प्रयाहि
राक्षसी योनिं दुष्टे दुष्टानुदूषिता ॥ वंचयित्वा च जंतीमा त्वमं किंतवानुगा ॥ ९८ ॥ कदा
चित्करुणासिंधुः कृष्णः संतारयिष्यति ॥ निजभक्तिप्रभावेन ततः सा पूतनाभवत् ॥ ९९

वृ०मा० नवधानुष्ठिता भक्तिस्तत्प्रभावेन मोचिता ॥ एतत्ते विहितं सर्वं पृष्टं ते विप्रसत्तम ॥१०॥ श्रीनार
५६ द उवाच ॥ ॥ कृष्णस्त्वस्तु दुष्टपापस्य श्रोत्रिहरतो धमः ॥ इदं तु मारात्मसमर्थोपि कथं स्तमेधता
मतिः ॥१॥ कारणं किं चिह स्त्रीरत्नमेव हि कृपानिधे ॥ प्राक्तनातिस्थुनं किं स्विद् धन्तं तम
हाद्भुतं ॥२॥ यथा विनिहताः पूर्वमसुराः कोटिशस्त्वया ॥ नतथेयं विनिहतास्तन्नेउपविता
विनो ॥३॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कृशानोर्वलिनः पुत्रा पुराकैलासवासिनः ॥ शान्ताः स
मासनस्थिता षष्टिसाहस्त्रसंख्यया ॥४॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ कोपराधोभवत्तेषां शिवे
ब्रह्मिमहेश्वरे ॥ तदस्कस्मात्मजास्ते वै संशयं छेत्तुमर्हसि ॥५॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ च्यव
नस्याश्रमे पूर्वं तपसागतकल्मषः ॥ मनोपुयोज्ञात्मचलं सर्वात्मन्यखिलेश्वरि ॥६॥ चि रामः
रमेवं प्रतपति मुनौ धीरे तन्नमेतदा जग्घुमारेभिरे देवताः पातालतलवासिनः ॥७॥ च्य ५६
वनं ब्रह्मनिर्वाणपदवीमाश्रितात्वरा ॥ कृत्वा विरावमुत्तस्थौ छिधि धिभिधीति धावत

॥८॥ चुकोपोद्दीप्तनत्तुतः समुत्साद्य बलीयसः ॥ देवान्षष्टिसहस्रांश्च निहन्तुमसुरांस्तथा ॥
९॥ बद्धांजलिपुराः प्राचुर्निहतेषसुरेष्वथ ॥ च्यवने किंकराः सर्वे किं कुर्म इति तद्दृशः ॥१०॥
च्यवन उवाच ॥ ॥ प्रयात गिरिशं देवमुपाधावत सत्वरं ॥ प्रणम्य प्रयत्नात्तम्हताधानं महे
श्वरं ॥११॥ तत्रोपविष्टाः सुचिरमुपांके वीक्ष्य पार्वतीं जहसुर्दर्शनेनैव कामकृत्समलचेतस
ः ॥१२॥ अतिरूपवतीं देवीं श्रुत्वा भावा तपतिव्रतां ॥ मुहूर्त्तं मात्रं मनसा स्मरन्तेन मोहिता ॥
१३॥ ततस्ते संस्मरेद्देवी गर्दर्पं तोमनः परं ॥ प्रोचुः परस्परं वार्त्ता शीघ्रं सद्दु योभवत ॥१४॥ धि
ग्मनो नः परं शावुर्नतमात्र विनिंदितं ॥ परिह्रुस्परं तत्त्वं प्रयाति हि परस्त्रियां ॥ नूनं ते पतिता
लोके मनसा चिरवैरिणा ॥ दृष्ट्वा परस्त्रियं मोहमाप्नुवंति महाधमाः ॥१६॥ परस्त्रीस्मरणा
त्पापमत्तोगादविवेनमः ॥ जायते हि नृणामत्र ऽन्नतेस तत्वतीक्ष्णतिः ॥१७॥ ऽत्पतः प्रसाद
यिष्यामः शिवं सर्वेश्वरं यदा तस्सेति वै ध्याने देहस्मृतिमयागतं ॥१८॥ एवं ते विश्मास्य

स्तुवीस्यंतोध्यानमोचनं ॥ गतेवर्षसहस्राणां दिक्संख्येध्यानमत्यजत ॥१९॥ त्रिवक्त्रात्मस्त्रि
यंकुर्वाणावतपञ्चपति ते सुराः ॥ बद्धाञ्जलिपुटाः प्रोचुरपराधमहाकृतं ॥२०॥ शृणु यावदिता
देवत्वयं तेदर्शनार्थिता ॥ अवनांगास मुद्गतास्त्रागतास्त्रिदिवं गताः ॥२१॥ चिरंस्थितादेवकृश
तावतीरूपमोहिता ॥ मुहूर्तमात्रं तु बुद्धिर्विशागाः किलकामिनः ॥२२॥ विनेमस्तेनपापेन
समुद्धर्तुं त्वमर्हसि यथा नैवं पुनः कर्म कर्मोदृशं विधियता ॥२३॥ इत्याकर्ण्य समस्तां देवस्तु
हस्तानि तु वाचह ॥ नविष्णुकृष्णानोस्तु पुत्रा यूयं मे द्विजसः ॥२४॥ दत्तनिर्दिश्यानून्मत्स्यपित
स्नानदानेन पूतना ॥ राक्षसगोकुले यास्यत्तपिनंदालये तदा ॥२५॥ कंसप्रमोदितामृत्वा हन्तुं
नंदात्मजं हरिं ॥ विलिप्य गरमत्तु पीस्तनयोः कालजालकं ॥२६॥ तदा यास्यति तस्याश्च स्तनमस्य
च हरिः स्वयं ॥ नवनीतावशिष्टं तु मुक्तिं यास्यथ केवलां ॥२७॥ इति निक्ववचः स संकर्तुमेवत्वरा
मुने ॥ स्तनपाने मतिर्जाता मुक्तये पूर्वशापिनां ॥२८॥ पापाह्रिमोचितं चेव कश्चित्रिंशो हि जा

त्रमः ॥ न कर्मबंधनं पाशं छेत्तुमर्हति कश्चन ॥२९॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ यदा ते विहिता साध्वी
पूतना बालघातिनी ॥ तदा नंदः पिता विष्णोर्व्रजे वा मत्र वागत ॥३०॥ रातन्मेब्र हि विश्वेश परं कौ
तूहलं हि मे ॥ कथयां तस्य नामानि त्वया कथितं किंचित ॥३१॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मम जन्मदि
ने विप्र कृत्वा जन्मोत्सवं पिता ॥ दिने षष्ठ स्वतीते तु गोपैः कतिपयैर्वृतः ॥३२॥ वार्षिकं तु नो
जराजाय करं दातुं पुरीं गतः ॥ तत्र नत्वा वुषितः श्रान्तो विश्रामार्थमथो दिने ॥३३॥ रवौ
नगोगते गत्वा नत्वा राज्ञे करं ददौ ॥ मथुरापतये पश्चाद्राजगामावमोचनं ॥३४॥ श्र
त्वा शौरिः समायातं नंदमात्मनियंतदा ॥ राज्ञे दत्त्वकरं ज्ञात्वा ज्ञातरं दृष्टुमाययौ ॥३५
॥ ततो विलोक्य सहसा उत्थाय राज्ञ्मागतं वसुदेवं सुरसुतं सस्वजे प्रेमविह्वल
ः ॥३६॥ चिरं विमुच्य हृदयादुपवेश्य वरासने ॥ वसुदेवमुवाचेदं किंचिच्छोकरान्तव ॥
३७॥ जीवितं ते सुतं ज्ञात्वा कंसे जीवति निश्चितं ॥ बहवो हि निता येन शिशवः पावको

पमा॥३९॥ सुवृशिष्ठा सुता चैका सापि नेन गृहे स्थिता॥ तदा प्रहीतु पार्श्वे सदुःखं भाव्यं न
ते कचित्॥३९॥ परिखिन्नेन हीयंते तदा पुत्रादयो नहि॥ दहाति हि दुर्नदैवं तदा हि सुतसं
गमः॥४०॥ कदाचिदर्थकालेन ममापि विरहः सुतैः॥ सदापि जायते कश्चित्कोपि
मार्जितुमीश्वरं॥४१॥ वसुदेवविदां बुद्धिर्न मोहाय न वेदिह॥ दैवतंत्रमिदं ज्ञात्वा नत्वं
शोचितुमर्हसि॥४२॥ पिता माता सुता भार्या भ्राता भार्गधनादयः॥ उत्पद्यंते विलीयंते
तेषु का परिवेदना॥४३॥ स्वबुद्ध्यैवं विचार्याशु न त्वं शोचितुमर्हसि॥ ईश्वरेण कृतं यत्त
घत्तद्भवति नान्यथा॥४४॥ इति नंदवचो शौरिः श्रुत्वा वचनमुत्तमं॥ विहाय शोकं मो
हं च नंदमाहाथ मां स्मरेत्॥४५॥ वसुदेव उवाच॥ दिष्ट्यानंद भवयसः पुत्रस्ते जनि
तायया॥ पश्चोद पापरा प्रीतिर्ममासीन्मनसः परा॥४६॥ कथयाशु ममाद्य त्वं नयं
कुटुंबवीरुध॥ नानामयमपि त्रातं नश्यस्ति यत्रास्ति तिष्ठिति॥४७॥ त्वनया मम क

ययागृहमानोनिजांतरं॥ रत्नवाननुरागेण पुत्रयोः परमं शिवं॥४८॥ तद्वनस्य न ते गावश्चरंस
पिपिवन्पयः॥ गव्यं पयः पिबंत्येव यशोदा याश्च गोपिकाः॥४९॥ यशोदायाश्च रोहिण्याः पुत्रौ द्वौपि
बतः पयः॥ आरोग्यता तयोः शश्वत्तव गृहे न मिसुता॥५०॥ न गावं सोत्रिवर्गश्च तस्माकं फ
लभावनः॥ विपद्यापन्नशरीराणां मित्रबंधुसमाश्रयः॥५१॥ धनंजनस्तस्य जनस्य लोके
सन्मित्रसद्बंधुसमाश्रयः स्यात्॥ विपत्तिकालेस्य पयंति बंधो मित्रस्य घोरापदरवध
स्मा॥५२॥ तदेवमित्राणपयुवंधवश्च ज्ञायंत एवास्य विपत्तिकाले॥ कुर्वंति ग्रस्तुमध
नेन चात्मना मित्रस्य बंधोश्च विपत्तिवारणं॥५३॥ नंदाद्य सर्वं मम पोषणं कृतं विप
त्तिकालेन नयश्च पोषितः॥ नापत्तिदीपे सहने निविष्टा प्रयात्मते मापि यशोदयैव॥५४
॥ नापेक्षितं साधुजनस्य किंचिन्मित्रं च बंधोरपि निस्पृहस्य॥ धर्मात्मनः केवलधर्मसंग्र
हात्फलं परत्राति सुखप्रदं न॥५५॥ वरं परेणानुवृत्तानिरंतरं न कर्तुमीशाद्युपकारमा

बृ०मा० तथापि पास्यन्न न यस्तु बालः कालस्तवै वाद्य सहायरेव ॥५६॥ एवं निवेद्याय पुनः सुबोध मु
५९ वाचनंदं हितकारिवाक्यं गोरिस्त्व पानानचिरं च विद्वन्स्थेयं व्रजे मातमवेक्ष्य नेमे ॥५७॥
परं घ्नमेवाम भुजः प्रकंपतेनतथैव चक्षुः स्फुरति स्फुरं मे ॥ अयोदृमेतेन विदामि नूनं मित्र
स्य गोहेन विनाविपर्ययं ॥५८॥ शत्रोर्ममस्य भविपर्ययो नूनमता सुहृदं पतिता यरास्ममी ॥
तद्रोपसंघैः परिछिद्यमाना कुवारधारा निरंतरं सा ॥५९॥ शिवासु हृदं पतिताय दद्
भुः समंतात्न काहैः समावृत्तमहाग्निनाय ॥ गोपश्च तस्याः कलिंगात नूतास्ततो व्रजे
गत्ता गवेशग्नी घ्रं ॥६०॥ एवं निरुम्यायुगवाम धीरो व्रजं त्वराग सदृद्द्ध तिदृत ॥ स
द्दा ह्यमानस्य तनोश्च तस्याधमो तिसोगं ध्यवहाग्नि यातः ॥६१॥ किमेतदत्मद्रुतमत्र रामः
नातिकेयं प्रनष्टाकु तूरावृध माः ॥ सोगंध्यमासः परितः प्रसर्पति इति ब्रुवंतो व्रजमा ५९
मयुस्ते ॥६२॥ आगसनंदोपि निरुग्मसर्वं गोप्ये श्मशरं वति सुविस्मयं गतः ॥ अंतस्समा त

त्सुखेन संस्थितं निधाय कंठे प्रययौ जुगोप ॥६३॥ चिरंनतस्या जपरां मुदंगतन्नशोपरत्रासु ग
तः समागतः ॥ दत्वा मदृष्टान मनुव्रतं सः सुविप्रमुख्येषु विधानतश्च ॥६४॥ इत्यादि पुराणे हरि
नारद संवादे नवमोध्यायः ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ निहते वंबकीदुष्टा नंदराद्व्रजमावसं
सुखयन्स्वाल रूपेण सर्वेषां तु जनौकसां ॥१॥ इति संश्रुत्य वान्कंसो मन्ता घोरा व्रजेव
की ॥ स्तनौ गरमयौ बालकाया निगर्विता ॥२॥ गरस्य विक्रियातस्या प्रहत्न मरणायच ॥ स्व
यं मन्तत्किंसो वैमेने नामेन सा मृता ॥३॥ नयैवोक्तं मम स्वप्नः सद्यो मरणसूचकः ॥ एवं
विवृद्म्यानंतमाजगाम वृकोदरी ॥४॥ मतामेन्त गिनी कंसत वकार्याय सागरा ॥ तेजीविते
न किं मंद गौपेरन्से निपातिता ॥५॥ धिक्तेजन्मद्यामानिन्न भिमानवतस्तव ॥ त्वयि जीव
ति मे कांता भगिनी निहता व्रजे ॥६॥ अहोम्हगालेव वानग्गाईलं प्रसिन्नयाति ॥ मा जरिमा
रा हृदति बलवान्तुर यो हृतः ॥७॥ वधश्रीवरनवक्तं निन्नोतिहृति निर्नयेः ॥ पतंगः काल जा

१०मा. तस्मिन्पातितास्तेत्र जौकसः॥८॥ अहोचित्रमतीवात्र मर्तुकामाव्रजौकसः॥ निवारि
६० तांतसमयेबालकोनन्निवारितः॥९॥ विनाशसमयेबुद्धिमतांनांकानतौकसां॥ विप
रीतगतिप्राप्ताऽहोभयंदुरत्ययं॥१०॥ जानंतोपिनजानंतिविहायसिपतत्रिणः॥ स्व
स्मागद्यमुखाविद्याययामृत्युमयांतिते॥११॥ बलूकालेबलंपस्तुआत्मीयंनप्रकल्पयेत
॥ वैरिषुप्रचरंपश्चाद्विरोधनयतेतिसः॥१२॥ पद्योष्पतिपतिस्तस्मामहाक्रोधोघटोद
रः॥ अघासुरवकोचापिचातरोक्तोधमूर्तितां॥१३॥ ब्रजस्थानांचसर्वेषांनमितारस्तया
स्फुटं॥ नविष्पंतिपरंदीरफलंतेषांफलिष्यति॥१४॥ कोनसेनिस्तपावाकांजगर्दापर
कारदी॥ स्वयंमतागरालिनस्तनामृदागतायतः॥१५॥ ह्यणांनहिकेषांचितस्सर्वेषांव्र राम:
जवासिनां॥ यदिजानासितेनाशानीतावैरंपुनर्नवं॥१६॥ तदाहंकिंकरोम्येवंभवसाऽन्यातर ६०
बुद्धौ॥ बलिष्ठेव्रजगत्वातुनिहताद्यत्रजौकसः॥१७॥ अस्मयाम्सस्वरणावर्तान्नितोमेचाति

वद्धनः॥ गमिष्यतिपदाज्जतोव्रजनः शापकेवलं॥१८॥ घटोदराद्योयावत्समेष्यंतिद्दको
दरी॥ तावत्त्वंतिष्ठसदनेविधास्यामोजसामनं॥१९॥ इतिकंसवचः श्रुत्वागदप्रा प्राहको
दरी॥ कंसोपितद्धिमस्माररराजकार्यातिविकलः॥२०॥ ततोहंसुखमादायबालचेष्टानिर
न्वितां॥ मुनेगोपसमाजेस्मोगोपीभोवारदंमदतां॥२१॥ नदद्भंतेप्रवस्यामिश्रद्धयावृहितः
शृणु॥ यदिमेजननीरात्रोसुप्ताभवतिमोहिता॥२२॥ तदाहंरोदनमिषान्निद्रांतांगक
रोम्यपि॥ जागरंसमवाप्याशुकरेणमयिवादनं॥२३॥ कुर्वन्नमेनुकुर्यांरमांपरिणीतांम
हाज्ञवे॥ संगायतिमुनेदुःखंकयपेतीतमुत्तमं॥२४॥ त्वंमेप्राणप्रियोवत्सत्वदाधारैकजी
वनं॥ रुदनंत्वमपाकृत्यसुखंशयनमाचर॥२५॥ त्वयिजागर्तिजागर्तित्वयिसुप्तेस्वपाम्य
हं॥ कदाचित्स्तनमादायमुखेवेशयतिस्फुटं॥२६॥ कदाचिद्रसिस्थाप्यशायनका
रयत्सपि॥ स्वरोगनिद्रासुसरोगमद्यंजागरोजायतेनिशि॥२७॥ मुखमास्वादयंतीमेचुंबना

हं॰मा॰ ६१

लिंगनादिभिः॥ पादांगुलिनखज्योत्स्नानमस्तत्रनवर्त्तते॥२८॥ जागरे दर्शनात्सौख्यं स्वापने सम
दर्शनात्॥ नेत्रयोरग्रतस्तस्यानयामिक्षणमात्रतः॥२९॥ जनुर्यस्याः स्वरांतेनैव याति निःफल
तां क्व चित्॥ मन्मात्रास्त्रीयते प्रीत्या मुने मयि निरंतरं॥३०॥ स्वभावात्पुत्रभावेन मयि मा
तापि तोऽस्तु का॥ तस्मां मे मातृतामाप्तस्नेहस्तु मा पयाविना॥३१॥ एवं निशाव्यतीतांचेत्
प्रातःकालो भवेद्यदि॥ समुत्थाय जननीमुखं पश्यति मे त्वरा॥३२॥ विलोक्य वदनं रम्यं
मालस्यनयनांबुजं॥ मोदमायाति मे माता मुखाद्दति शोभनं॥३३॥ उत्तिष्ठ तात भद्रं ते पश्य
यं ते मुखांबुजं॥ विलोक्य गृहकार्याणि कुर्यामि मे गतंयतः॥३४॥ एवं नंदोपितं वीक्ष्य मोद
माप्नोति शाश्वतं॥ आरोप्यांकमयो मह्यं मूर्ध्नि घ्राणमाचरेत्॥३५॥ अवघ्राय मुखं मह्यं पु
नः पश्यति मे मुखं॥ कदाचिदंकमादाय कंठेमां योजयत्सपि॥३६॥ आलिंग्य परमानंदं याति
मे जनकस्फुटं॥ अनुनयसुधाम्नेव मुत्राम्मामुच्यते कया॥३७॥ परस्परानुमोदेनयद्भूतं त

रामः ६१

त्रिवेदये॥ आवोधयोर्मयथयोः पुत्रो गते वयसि शोभनः॥३८॥ सर्वत्र प्रिये जीवा सौपंचैश्वारदारात्तां
बिभिवोहृष्टिदोषाद्देवहि स्थाप्यो न ते क्व चित्॥ यदि स्थाप्यो यत्नेन भालकज्जलबिंदुना॥३९
॥ विद्धा व्याघ्रनखं कंठे राममांत्रांकितं स्तवं॥ आवयोर्जीवनं बालः श्यामलः श्यामलाप्रदः॥४१
॥ पूर्वपुण्यप्रचयान्नेव कीनीहग्घनविग्रहो॥ ये रत्नदर्पं ते पुत्र वदनं सुखकारणं॥४२॥ पूजि
तासाधवः सर्वं सेवितः परमोदरः॥ तेन पुण्येन पुत्रोऽसौ आवयो रक्षणः स्फुटं॥४३॥ पितरौ मा
तरुत्थाय विलोक्य वदनं मम॥ विचित्रवाकादं रेन नितरां मुदमापतुः॥४४॥ पश्चान्मे मह्यं
स्थापयित्वा निजांतिकं॥ पश्यंती मे सुखं शाश्वन्मम यदधिनाजनं॥४५॥ गायंति मम कर्म
णि गीतानि तु मह्योत्सवे मम मैव गोपिकारूपे णातिकालत्रयान्मपि॥४६॥ यत्किंचित्कुरुते म
तागायंती कर्म मे कृतं॥ तथानंदपितामह्येन विस्मरमिमां क्व चित्॥४७॥ जंदो सर्व हिनं प्रा
प्यः सर्वाः समं ततः॥ मुखं विलोकयं सस्त्र गायं सोनंदमंदिरं॥४८॥ न सज्जंति कदाचिद्वै बाल

रूपेण मोहिता ॥ आनयंति यशोदायै श्रियं श्रीफलमिश्रितां ॥४९॥ वसनानि विचित्राणि तथो
त्रीयं च कंचुकी ॥ श्रीकृष्णपरिधानार्थं तिलकामपि सा स्वतं ॥५०॥ आलवृंदा समाचारा यशोदा
पूजिता पुनः ॥ प्रयांति स्वगृहं प्रातः पुनरायांति वीक्षितुं ॥५१॥ अनेकसुखवृंदैश्च पुत्रपुंजास्तु गोपि
का ॥ गोपा विसस्मिरे गेहं कार्यमन्यत्कृतं कृतं ॥५२॥ गणयंति न वै किंचिन्महानंदवशानुगाः ॥
निरीक्ष्माणं कृष्णचिह्नं गोपैर्गोपीश्च संगतान् ॥५३॥ स्मितं करोति सुखदं ततो मोदं प्रयांति ते ॥
एवं दिनान्यतीतानि एकादशेति महामुने ॥५४॥ जन्मर्क्षयोगमापन्ने ज्योतिर्विद्भिर्योनिते ॥ समा
हूय ततो गोपीकुलजा मंगलाचिता ॥५५॥ ज्ञानकर्त्री समाहूता वादित्रं खकारकाः ॥ मंगला
वस्कृतानि समानीयाप्यसंघशः ॥५६॥ ततो भगवता देवी महोत्सवमकारयत् ॥ जगुस्ताम
उल्लेहृत्वा मानकर्त्ता समंततः ॥५७॥ करतालीरवैः सर्वा स्तारमुच्चैरथो जगुः ॥ संबोधनपदैः
स्तत्र मममाहात्म्यसूचकैः ॥५८॥ अनंतानंत गोविंद गोकुलेश जनार्दनः ॥ नारायण रूपी

केशव कृष्ण दामोदर रूप्रिय ॥५९॥ परेश परमानंद जगदीश जगत्पते ॥ जगन्नाथ जगत्स्वामिन् जगधा
म जंतुपवित ॥६०॥ देहिनामात्मसाक्षीत्वमनादिनिधनाव्ययः ॥ कृपासिंधो मनोज्ञाग माराम मोह
नपावनः ॥६१॥ श्रीपते ज्ञानवकि(?) हि स्वोचिरं विजवराभुतः(?) ॥ भक्तभावन भक्तात्मन् भक्ताभक्तोद्धि क
पालकः ॥६२॥ मीनवाराहकूर्मांग नसिंह द्विजनायक ॥ श्रीवामन नरपश्च(?) सर्वेश्वर नमोस्तु ते ॥६
३॥ इत्याद्यंश्च जगुर्गोप्यो नाना रागमहारवैः ॥ षड्रागमूर्तिमंतश्च नामानि मे शृणु ॥६४॥ भैरवो
मुख्यरागश्च द्वितीयो मालकौशिकः ॥ हिंडोलकस्तृतीयश्च चतुर्थो दीपकः स्मृतः ॥६५॥ पंचमोमे
घनादश्च श्रीरागः षष्टमः स्मृतः ॥ ते षड्रागतः प्रोक्ताः पंच पंच वरांगनाः ॥६६॥ एवं भैरव पत्न्यश्च
पंचैते अभिधानतः ॥ भैरवी नरनाम्नी च ततो मालश्रीमता ॥६७॥ पटमंजरी चतुर्थ्यां च पंचमी
ललिता मता ॥ मालकौशिकपत्नीनां नामानि मे शृणु ॥६८॥ विचित्रा रागिणी चैका द्वितीया भा
वती मता ॥ तृतीया माखरी प्रोक्ता तुर्या रामगिरी मता ॥६९॥ पंचमी गुर्जरी ख्याता हिंडोलस्या

हं०मा०
६३

पवक्षत्ना॥ वैरावली रागिनी चैका देवगीना मीलया परा॥७०॥ ततीयादेशाविरयाता तु बंगाली वारसं
तका॥ माघवी पंचमी प्रोक्ता दीपकस्याप रास्त्रिया॥७१॥ धन्यासिरी वसंता च कल्याणी तत तीयाम
ता॥ वैराटी च चतुर्या च पंचमी मधुकरी स्फुट॥७२॥ मेघमारस्त्रियः पंचनामानीतानि मे श्रृण
॥ टंका देसकराली कुंचैका गौरी चापि वरांगना॥७३॥ ततीयाककुभा नाम्नी च तुर्या च विभावरी
॥ वंगाली पंचमी चैव श्रीरागस्याप रास्त्रियः॥७४॥ माघ फाल्गुणयोर्गेयो दीपकारव्यो तिशोभन
॥ मेघनादः परोरागो मधुमाधवयोरपि॥७५॥ ज्येष्ठाषाढकयोर्गेयाश्रीरागः सर्वसंमतः॥
मालकौशिकरागस्तु वर्षर्त्तौ वैव संमतः॥७६॥ भैरवश्च परो मंदः शरदृतौ निरंतरं॥ हिंदोलगान
कालश्च माघपौषयोः॥७७॥ अथैषामेवरूपाणि वूमनिघ्यानि व संयो॥७८॥ अनंग
मूर्त्तिर्वरगौरवर्णः समंजरीकं कुसुमं दधानः॥ नीलांबरो रैविचित्रवेषो सुनेरवास्याः पर
मो विलासी॥८०॥ तमाली नांचा॥ सरोवरस्य स्फटिकस्य मंडपे सरोरुहैः श्री हरिमर्चयंती॥

रामः
६३

तालप्रयोगेप्रतिबद्धगीता गौरीमहुर्नरिहं मे स्वीया॥८१॥ तुरंगमस्कंध निबद्धरागा खलप्रियालोपरि
तशोणकांता॥ संध्याम नौमौन रतीधनासि नटेय मुक्ताफिलक कृपे॥८२॥ नीलं निचोल वपुषाव
हंती वियोगक्रमार्ग कृतं नक्रि रेषा॥ तमाल नीलेत मिदं वहंती प्रियानुगामाल सरीप्रदिष्टा॥८३
॥ वियोगिनी कांतविशीर्णपुष्प संस्रं वहंती वपुषातिमुक्तं॥ साम्याध्यस्य मानप्रिययाचलस्त्या
विधूसरांगी पटमंजरीयं॥८४॥ स्वकांतसंगानि निवेशगतश्च समुत्थितापंकजकरारुणेः॥ ने
त्रैर्दधाना पटुकंठ मंडिता प्रातः प्रयुक्ता ललितानिधेयं॥८५॥ आनंततश्रृंगारपरा विनोदिनी
सुहारचामीकरगात्रवल्ली केलावकीका चैव मुखे दधाना॥८६॥ अथ मालकौशिकः॥ मेघागमे सं
तविघूर्णनेत्रकलाकुलांगो मदनापहारी॥ विचित्रमुरवाव नितापियोसो विराजते मालसुकौ
शिकश्च॥८७॥ सानंदमालं वितपुष्पचापा प्रियांग संगाम नसाधत्र्या॥ पर्यंकमध्ये सुरतं तो
परेत्याविभातिनिद्रालस्थितचित्रगोरा॥८८॥ वासोवसाना शरदभ्रविरं चिरं देवाय मकमसक्ता॥

वृ॰मा॰ ६४ कुंदावदाता चतुराननस्य रंभावती लब्धसमृद्धसेवा ॥ ८१ ॥ अनेकभावरनिदानशीला प्रियांक
मध्ये नितरां वसंती ॥ चारूक्तिरम्यैर्वचनैर्हसंती विलज्जिता मारवणी प्रदिष्टा ॥ ८० ॥ स्वर्णप्रभाभा
सुरनूपुराणाचनिले निचोलं सुतन्वी वहंती कांतोपलोपांतमधिश्रितोपि मानोन्नता रामगिरी प्रदि
ष्टा ॥ ८१ ॥ रूपामासुकेशी मलयद्रुमाणां मृदुध्वस्तसद्ध्वतस्य याता ॥ कृतिस्वराणां दधती वि
नागं तंत्रीमुखा दक्षिणगूर्जरीयं ॥ ८२ ॥ श्रांता वदातांपलितां दधाना प्रलंबकर्णा कुसुमैर्दुवर्स्मा ॥
विचित्रवासा स्वविहारचारिणी मद्वाक्तिकै पुंड्र विशंतिमूर्त्तिः ॥ ८३ ॥ अथ हिंदोल ॥ नितंबिनीमं
दतरंगिता सुडोला सुडोला सुकलादधानः ॥ शुकाकपोतद्युतिकत्तु रेख हिंदोलरागः कथितो मु
नींद्रैः ॥ ८४ ॥ संकेतशय्यां दयितस्य रत्वा विनत्रवती मंडनमंगयष्टेः ॥ रूढास्मरंतीस्मरविभ्रमा राम: ६४
दैवं वैराजलीनीलसरोजकांतिः ॥ ८५ ॥ उन्निद्रपंकेरुहचारुवक्त्रा कुरंगमातंगकृतावरेला ॥
संभावयंती विपिनोपकंठे तोडी मुखेंदीवरदामरम्या ॥ ८६ ॥ आस्फोटना विद्रुतरोमहर्षा

नितंबसंयुक्तविशीलबाहुः ॥ प्रांशुप्रचंडद्युतिरिंदुगौरा देशी परागिरणपथमध्वरासौ ॥ ८७ ॥ अ
नेकवस्त्राभरणाकुलांगी पद्मागहस्ता नयनांजनेन ॥ मनोहरंती मदनागदरागिणपथवामध्येस्था
॥ ८८ ॥ विस्पष्टकस्त्राजिनमध्यवर्त्ती कांता पवित्रा स्थिरा विमुक्ता ॥ संगायती मारहरं तु वराम्बाश्री
माधवी नामकया विचित्रा ॥ ८९ ॥ सौभाग्यसंगर्वितगौरदेहा मनोभवस्या यत्शिली मुखानि ॥ वि
मुंचती विश्वविमोहनाय सौभाग्यसंज्ञेति विशालनेत्री ॥ ९० ॥ अथ दीपकः ॥ विशालनेत्रोनय
नाभिरामः कलाविदग्धः कलकंठगीता ॥ मारंगयद्धातिविमोहनो सौस्त्रीणां पद्दीपकरागरा
जः ॥ १ ॥ इस्त्रविद्वलरूपामतनुर्मनोज्ञा कांतं लिखंती पटिकस्वहस्ता ॥ बालाचलालोचनमदनावैध
नासरी नाम मुनींद्रदिष्टा ॥ २ ॥ अनेकपुष्पाकरपत्रवद्धौ विमोहरूपा मदनाधिरूपा ॥ वसंतरागि
णपथका मकांता मनोहरंती विपिने निष्टा ॥ ३ ॥ द्वितीयपाठांतरं ॥ शिखंडिबर्हौघ्नूपवद्धचूड
पुष्पंति वमांतलतांकुराणि ॥ त्वमंतयावासमनंगमूर्तिर्मत्तात्वंगस्ववसंतसंज्ञा ॥ ४ ॥ अतिप्र

रा०मा० ६९ मन्नावलम्बाचयुक्तागौरांगयष्टिकनकांगयष्टिः॥ वीणादधानातिसुकंठगानकर्त्रीचकर्णाटकि
काप्रसिद्धा॥५॥ विराटदेशेसुजनासुगौरीऽनेकगानाकलिताकलांगी॥ मृदंगहस्तानवयौव
नाढ्यावैराटिकेयंचमरागनियुक्ता॥६॥ पाठांतरे॥ विनोदयंतीदयितंचगौरीस्वलंकृताचामर
चालनेन॥ करेदधानासुरपुष्पहस्तंवरागनेयंकथितावैराटी॥७॥ मुखादनंतंमधुचाम्रवंती
स्वकांतकेलिःप्रचुरंप्रयाता॥ उच्चैःप्रयाता॥ उच्चैःस्वरेणानिजगोपदासामानोन्नतामाधुक
रीप्रसिद्धा॥८॥ दीनाननावृद्धतिमंगलयानकालेलाजांजलीविदधतीगलदश्रुधारा॥ हेम
द्युतिर्देवनखांशुमुद्राश्रीसौरठीमानयुतःप्रदिष्टा॥९॥ अथमेघनादः॥ तमालनीलांगमनो
जवेषोविचित्रवाचापरिवक्तिमार्याः॥ आताम्रनेत्रांतविलासशीलाश्रीमेघनादकथितोमु रागः ६९
नींद्रैः॥१०॥ आघूर्णनेत्रांतमनोहरंतीश्चचिस्मितांसुंदरमानकर्त्री॥ आम्रलवतीपत्रदल
प्रहस्ताकंगालिकाकेलिकिरातिपद्धौ॥११॥ सानंदमालंबितपुष्पचापप्रियाधरस्वादसु

धानिरता॥ पर्यंकमध्येसुकृतोपवेशासालस्यगात्राविदितात्रगौडी॥१२॥ नीलंवसानावसनंसुवे
षावनेरुदंतीमदनाग्रदहती॥ विलोकयंतीककुभोयमीतामर्त्तिप्रदिष्टाककुभंप्रमेयं॥ प्रातः
समुत्थायप्रियांकमध्येतत्केलिरक्ताकुलितातिमत्ता॥ सालस्यनेत्राप्रतिबोधयंतिखगान्द्रु
मस्थांश्चविलासनाम्नी॥१४॥ मनोजमौंजीगुणगुंफितांगात्वचंदधानाधरणीरुहस्य॥
वंशाकुमारीकमनीयमूर्तिर्वंगालिकासागमनेनसख्या॥१५॥ सदारंगारतिरसकांतवदनाम
नोन्मत्ताप्रतिपदालिंगितंकरा॥ वराल्लापप्रेमपूरप्रदिष्टामकारेवीटेवमोहातिसक्ता॥१६॥
अथश्रीरागः॥ किरीटवाजित्रयुतःसमाजेसंगीतयालीमदनांगयष्टिः॥ आतालमानाधि
कृतोविवेकश्रीरागराजोवनिताभिकांतः॥१७॥ शृंगाररसंगाररसमूहनांगाद्यनंगलेखे
वनितांगकांता॥ प्रातःसचामीकरचारुकर्णाश्रीमेघरागानीमदनाभिमत्ता॥१८॥ अजस्र
मालांकरेधृत्वावसानागौरवीत्वचंजयंतीकवीतीरेमोदकांतितपस्विनी॥१९॥ नीलांशु

वृ०मा० कालं विनेदेपीवाबिन्द्रस्यवालाधरयस्यवक्त्रं॥ तत्पामासुकेयादयितेन सार्द्धं केदारिकाब्दंदध
६६ तीकरेसा॥२०॥ तस्सावरीमन्मथदर्पहारिणी वक्त्रेद शान्तकुरिप्रांतिपुसां॥ मानोन्नताकां
तकरानिमर्दप्रमोदभाराविगतासदेव॥२१॥ कामोदकीकामकराविदग्धाशम्यन्न
नोही रक्तवर्त्मवल्ली॥ कर्णांतनेत्रामदनांगयष्टी नीलोत्पलं साद्धतीमनोज्ञा॥२२॥
मात्तु मनोस्याद्विनासयंतीकंदर्पसंपीडितदेहयष्टिः॥ प्रियप्रवासातिवियोगिनीसा
महावियोगं परितप्यमाना॥२३॥ गायंतियत्राधिगतस्वरूपा रोगान्समंताद्धिगोप
गेहे॥ पत्नीनिरात्मीयतमानिराजिभिर्नसस्मरुस्ते निजदेहयष्टिः॥२४॥ अनंतआनं
दनिधौ निमग्ना गोपास्तु गोप्योतिमहोत्सवेवे॥ नसस्मरुस्ते स्वतनुं समंताज्ञानस्वनस्वा रामः
समहोनभिन्ना॥२५॥ परस्परं रामोरमहामृताब्धौ निरंतरं ते विहरंतु नाकुः॥ नंदस्सन ६६
णेदयमघवामलं नविग्रहतत्किमनन्महद्वा॥२६॥ गायतांनसतांतत्रवादित्राणामहा

स्वनं॥ सुरेरितस्वांतरिक्षे समलोकमघोषयत्॥२७॥ स्वनमंतिरमत्र निद्राम्याश्रुप्रजापतिरयोत्सुकः
॥ बुधामहोत्सवं नमोप्रजेन्द्रोराद्वतोभ्यगात्॥२८॥ चतुःसनमुनींद्रश्च समागत्साथविस्मृतः॥ नि
रीक्ष्यातद्भुतं तत्र सर्वे ते विस्मयं ययुः॥२९॥ ब्रह्मांडकोटिकोटीनां मात्रिंशा बालस्वरूपधृक्॥ तल्पप
र्यंकमध्ये चरद्दृष्टुबालिरूपिणं॥३०॥ इत्यादिपुराणे हरिनारदसंवादे दशमोध्यायः॥ श्रीभगवा
नुवाच॥ ॥ब्रह्मादयः सुराधीशा नीलघोषमहोत्सवं॥ शक्रादयोल्पपर्यंके दृष्ट्वा यानं मानवाकृ
तिं॥१॥ जगतामीश्वरं कृत्स्नं गानमस्तु तं प्रजे॥ परस्परमथोचुस्ते वद्दबुः तुष्टहृदयाः॥२॥ हु
हितोस्यवचस्तथ्यं शृणु देवर्षिसत्तमः॥ यत्नोक्तं कथयतो ब्रह्मा रागाः कथ्यतेधुना॥३॥ ब्रह्मो
वाच॥ जन्मातिशोभनं चेम्नेतपः परमदारुणं॥ प्रजेशास्तनयायस्य नास हिर्हिंप्रवाहकृत॥
४॥ समस्तेदेवदेवेशाः स्मृतिवेदप्रवर्त्तकः॥ तथापि नियतं सर्वं निकलाभिमुखं मम॥५॥ एताव
त्कालपर्यंतं ह्यातसंतपोमया॥ कमरिष्टुहितामेव सफलानि मुखान्यपि॥६॥ धमागोपाश्च

वृं॰मा॰ ६७

गोप्यश्च तथा नामैव व्रजौकसः ॥ येषामस्मत्पदे विष्णुर्बलिरूपेण दृश्यते ॥ ७ ॥ अतएवायं न पश्यंति
निति पद्भैः स्फुरं ॥ कथयं तत्स्थिरं सोऽत्र मासान्मासेन वरूपधृक् ॥ ८ ॥ अहो भाग्यवती ह्येषा यशोदा
नंदगेहिनी ॥ येन मारोऽप्यसौ श्रीगेहमंगणे चुंबति निसंशयः ॥ ९ ॥ यज्ञेषु द्विजमुख्यैर्यो घैराहूतो मंत्र
कोटिभिः ॥ नायाति कर्हिचिन्नेषु स एवास्यासुतोऽभवत् ॥ १० ॥ योगिभिर्ध्यातेनिसं ते निसमप्रम
त्तैर्जितेंद्रियैः ॥ अंतर्मनसि नायाति स एवास्यासुतोऽभवत् ॥ ११ ॥ व्रह्मवःधुमवंतश्च पूर्वेस्यकृत
बुद्धयः ॥ अनेन तयत्ननिचयैः श्रुतिपथविवर्जितिः ॥ १२ ॥ त्रिलोकिंतं न शाकांते स्वरूपकृतमीश्व
र ॥ स एवास्यासुतः साक्षाद्दत्तोऽस्या भाग्यमुत्तमं ॥ १३ ॥ ज्ञातिसुकृतसमूहैर्यैः पनहैः समंता
त्समरहृद्विजकुलेमः केवलं धर्ममेतत् ॥ सुरनिकुलमसुष्मिन्नंदनामाधिगोपः समनतिनिय
तोयं यत्र हलावतारः ॥ १४ ॥ अखिलकलिलहर्ता विश्वकेऽप्येककर्ता सुरपतिदनुजेंद्रैर्वं
द्यपादश्च भर्ता ॥ भुवनगतजनानां कोटिमारांगयस्मिन्नयनपथगतोसावीशघोषौकसां

राम: ६७

गैः ॥ १५ ॥ धमात्रजौकसश्च होति विलोकयंति बालात्मनोखिलपनेर्मुखमद्भुतं च ॥ यं पंति चैनु
मनुरक्तधिपश्च सर्वे सानंदगाङ्गिरःप्रणाम्य कंगः ॥ १६ ॥ कोवर्णितुं समर्दति वमतीवभाग्यधे
योकसां सुवचनैः पटुतां प्रणीतैः ॥ येरंजसा च सुपथाधिलक्ष्वः सुरासुराणामधिपोपि बालः
॥ १७ ॥ अहो हरे मे महती हृपा ते करास नक्रिम्रिव्रजन्समं दरोगागुल्मौषधीनां शरणाकीटपक्षिणां
जनुर्न वीरं नविता कदाचित् ॥ १८ ॥ अहं व्रजेशाः किमितीह ते कृतः पितामहः सर्वजनेष्वहं
पः ॥ न मे निधायांकमिहाभिलालितस्त्व बालगात्रः किल नंद वृद्धिः ॥ १९ ॥ यज्ञाय याद्गम
तोपि वृत्तं यया भिरस्यालमधीश्वरो हरिः ॥ यत्र हृत्तये द्यापि न चाल मधुराधमाहरेन्ते
जननीय सोदृशा ॥ २० ॥ एवं निवेद्याय निशम्य गीतं विमोहितो रागवरैः प्रणीतं ॥ विधिर्नसस्मा
रतनुस्वकीयं तयासचित्रार्पितपुत्रिकेव ॥ २१ ॥ ततः शिवं प्राह निशम्य कौतुकं प्रचालयन्ना
त्मशिरः करौ वा ॥ अहो मया भिःफलयोग वर्यैर्यितुष्टिनेकाल च लेप्रवृत्ते ॥ २२ ॥ किमेतदस्त

द्भुतमीक्षितं महः। प्रेंखच्छ्रितं मारण्वरूपमत्र॥ नाविःकृतं मे यततोपि चित्ते यद्वीक्ष्यते घोषनिवासि
भिर्जनैः॥२३॥ अहोसमीभिः किमकारि शोचनं॥ न विंदते हेत्व व्रजवासिभिस्त्र॥ स्त्रीभिः समंताद्
रूपैर्विलोकातेद्य प्रेक्ष्य गोबालतनुः परेशः॥२४॥ गायंति तस्याप्यतरवृ गोप्यो न संति गोपाः कि
जनंदवेत्रमपि॥ अनंतगानैः सहराममूर्तिभिः प्रपश्यमानाव्रजनं हरेर्वै॥२५॥२५॥ यत्स्त्रीतिरि
तोर्वसुनानि मे ते तैनैव युक्तानि कदाचिदेव॥ नस्माव गुंगमलदेहरवचरामि यो राम प्रियो ग
चर्यां॥२६॥ सख्यानोगानेवलोकप्रियान्वैकांताविंतेनोधृतामेकदाचित॥ कामःकूटस्थाग्नि
नांतं प्रानीतःप्रायः कृष्णोबालरूपे व्रजयं॥२७॥ एते सर्वे देहगेहादियुक्ताः कामस्त्वेतैर्नैवदू
धःकदाचित्॥ योगाभ्यासो नस्समानोन दृष्टः कृष्णस्तुष्टः केन घोषौकसां वै॥२८॥ अक्षतया
मुनयश्चैव योगयुक्ता योगिनः॥ न विदुस्तेगतिं यद्दां परेशस्यारचितामिह॥२९॥ व्रजौकसो धन्यतमा
नुविस्फुरंजनाश्चधन्यं व्रजवासिनां वै॥ ये वीक्ष्यमाणा भुवनेव कंक्ष्ति दृश्यंति नित्यं नयनाभिरामं॥

॥३०॥ इयं यशोदा जननीव धन्या नंदः पिता धन्य इति त्रिलोके॥ पयोरयां काधिगतो विराजते तन्
जस्वरूपः परमेश्वरो सौ॥३१॥ किं जन्म तेषां नगरेक्षि सेवाहरेस्तयासावजनागमश्च॥ विलोक्यते
चैवसुचक्षुगोप्रेकृतावतारस्तु हरेस्तु लिंगं॥३२॥ वाचानकीर्तिः कथिता जनेयैर्हरेस्तु युम्नापर
मात्मनश्च॥ धिग्जीवितं निःफलमत्र तेषांच्च संतिनस्चेवहयाजनास्ते॥३३॥ व्रजौकसां चक्तिर
नुत्तमासीद्दृशीकृतःकृष्णतनुः परात्मा॥ नारायणोसु तरूप एषां सुखाकरं तं प्रपयनु समं तात्
॥३४॥ गायंति चैनं मुदिताश्चनित्यं भवस्सम त्रैव विलोकयंति॥ ब्रह्मात्मकं बालमनीशमद्भुतं
महेशघघोषौकस एव धन्याः॥३५॥ हा कृष्ण कृष्णाद्य परेश विष्णो ह्यलं त्रिवारखेनसु जन्मनापि
॥ व्रजेन्माविः किमुपी दुनायस्यामवनानमच्च समीहितं मे॥३६॥ किं जन्मनामदतिसद्मनि वि
द्या वा मागेन रूपेण धनेन वापि॥ तपः प्रयासेन तु योगतो वा न जायते चेद्भजनं हि विष्णोः
॥३७॥ तज्जन्म कर्मालिमनो वचो मामदोपरात्मनूपरिसिद्धतेये॥ यस्मेव नंदुर्लभमेव शोच्यहम्

वृं॰भा॰
६९

न्निरेवात्र विरंचिमुखैः ॥ ३८ ॥ इति क्रवंश्राय निशम्य गीतं महोत्सवे रागभरैः प्रगीतं ॥ विमोहमापे
ऽस्मिनकं गरशोन चास्मरे देहगतिं तदैव ॥ ३९ ॥ इत्थं दैवादहमत्र लोकेऽधिगस्मान्नस्वर्गाधिराज्यमि
मिविष्टचित्तान् ॥ व्रजेयदानंदचयं त्रिलोकान् वंतिमवैविगताभिमानाः ॥ ४० ॥ नेदं सुखं मेनु
वनेकदाचिद्वैकुंठलोकेन च मतलवे ॥ पाताललोके वरुणाधिवासे दृष्टं श्रुतं मेन विधातृसद्
नेशा ॥ ४१ ॥ इहैव मे जन्म भवेत्कदाचिद्भजेयता रिषयकिंचिदस्मिन् ॥ सुरेशजन्मालमहोह रे
धन यत्र बालाहमनिरीश्वरस्त्वं ॥ ४२ ॥ न कल्पकोटिप्रभवं विकुंठे सुखं कचित्समतां न याति ॥ व्र
जाधिवासक्षणकालजन्मसुखस्य कोट्यंशमवैनराश्वतं ॥ ४३ ॥ श्रीकृष्णविलोकुवनेश
मध्यं व्रजौकसां पादरजोऽभिषेकं ॥ तस्माद्दरेणाति जुपां कदाचिद्वैगुल्मलतौषधीनां ॥
४४ ॥ इत्थं तयैवोचुरनेकशास्ते जनलेशालोकेशा जनाः समस्ताः ॥ कटाक्षपातेन विलोक्य विष्णु
स्ततोऽतिमोहाय रुरोद बालः ॥ ४५ ॥ विमोहितास्ते प्रययुः समस्ताः प्रणम्य बालाकृतये सुरेशा

रामः
६९

ः ॥ अमन्दुतं तत्कथयंत एव स्वकं तयैवाश्रममंडलं ते ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ कथं रुरोदामितवि
क्रमप्रेमाप्रपंचश्चितो बालतनुः परेशः ॥ महोत्सवे हर्षसमाजमंडिते मनोज्ञगोपालवधूगरिष्ठे ॥
४७ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ मुने यदा मे सुखसिंधुमग्नाम हे हरेवाद्य महोत्सवोऽस्ति ॥ गायंति गोप्यः प्रव
राश्च गोपाः सरागवृंदैरथ रागिणीभिः ॥ ४८ ॥ गृहं गृहात्तद्वरमतोप्यधस्तात्तथैव निधाय पिगतस्म
तिश्च ॥ आसीदतीवात्रिमतिः समंता तस्मस्मारमां नैव चिरं प्रसुप्तं ॥ ४९ ॥ समुत्सुको हं गुणगीत वि
क्रतोसुरक्षुरव्ययधिया स्वकीर्त्ति ॥ मांद्दरमास्थाप्य ततो यशोदा महोत्सवाविष्टमतिः सुविस्मि
ता ॥ ५० ॥ नाहं वसामीति विकुंठसद्मनि न योगिनां वाहृदयः कथंचित् ॥ गायंति मत्कर्म मयत्र
कीर्त्तिं तिष्ठामि तत्रैव निरंतरं मुने ॥ ५१ ॥ ये मे कथासाधु पिबंति नित्यं तेषामहं तेपि दिवाप्युगा
नः ॥ यत्कीर्त्तिविक्रारमितं धयंति येः प्रयपतिप्राकृतदेवजंतुः ॥ ५२ ॥ मत्कीर्त्तिगानं सहशोनबं
धुः पितान माता सहशो गुरुर्वा ॥ न यत्र पापे यपदं च तस्मिन्न विराजते वै द्वचनः प्रमाणं ॥ ५३ ॥

वृ०मा०
७०

योमेप्रियो जयतिकीर्त्तिनप्रियोप्यप्रियोनमेसोस्तिकदाचिदेव॥ यत्कीर्तनं प्राणधनंममैवकथंस
हामीतिनरंतरास्य:॥५४॥ निहन्नधपरणामिसुखंमुनींद्रप्रगायतंकीर्त्तिधनंसुरमं॥ नेत्रांतरा
योनममास्तितेम:कीर्त्तिप्रियोहंभगवाननीज्ञ:॥५५॥ इतिप्रशेषाकुरंहतंमतयाधिमात्रा
नविधारितंचिरं॥ इत्थंमयाकेनिहतंविपर्ययात्तपपातइत्थंतप्रविभिन्नसंधि:॥५६॥ भिन्नानि
पात्राणिसुगंधरत्नचकास्समांसंधिमयोविभिन्नं॥ सुरूवनचामीकररिक्तमनस्तसात्रनहंकि
लमेविधाता॥५७॥ निशम्यनयंशाकटंतुगोप्योमातात्वरामाजगरु: समंतात्॥ विमुह्यमा
नोनविदुर्निरंतरंकेनेहभग्नंशकटंमनोज्ञं॥५८॥ विचारयामासुरयोकिमद्भुतंसुरेन्द्राद्दैत्ये
न्द्राद्दैतेनद्राहतंनकर्म॥ नविद्यतेपातनिदानमस्यसविस्मयानिश्चयमापुर्नं॥५९॥ बा
ला:समूचु:परिविंसमानानगोपाननेनैवहतंविपर्ययात्॥ विश्वासमाजग्मुरथोनगोप
स्तेषांवचोबालनधियानसत्यं॥६०॥ ततःसमंताद्व्रजवद्ध्वनांगनायशोदयासाद्धमनन्यबु

राम:
७०

द्धय:॥ममांगसंस्पासवतानिरक्षा:प्रमोदमापु:कुशलीयतोर्भ:॥६१॥ नंदादयोविप्रगणोप्यविद्वन्दानंम
हद्देहरक्षणंतं॥ गा:स्वर्णवासांसिमहाधनानिरत्नानिम्हद्दाविधिसंमतानि॥६२॥ तत्राशिषस्तेहरु
स्ववाद्यानिमादप: केतिरिंगणवशाप्तत॥ वालस्यकल्याणमवेस्यमाताजहर्षचित्तेसुमहोत्सवाधिकं
॥६३॥ मात्रानंदेनतागोप्य: पूजितावस्त्रादिभि:॥ विप्राशिष:प्रदद्ध:सत्याभासतानिसरूपिण:॥६४॥
सौष्ठानिकेकमणियाःसमागता:प्रयांगनास्तानितरांप्रपूजिता:॥ सानंदमानादरतावलाविता:
स्वनहनि:संभवसन्नजांतरे॥६५॥ सप्तेवसर्वेपरिपूजितास्वन्यात्मीयविद्यापचितात्मवृत्तय:
रदु:समंतात्त्रियताशिषश्चनंदेराजरक्षातिमहामनाश्च॥६६॥ पेसुपेसुगुणाहृत्तिस्ततेवृद्धापजी
विन:॥ वसंतिस्मव्रजेनित्यंनयांतस्मन्तकर्हिचिंचिंत॥६७॥ व्रजोकसांहृत्चित्तापास्तयाधाध्या
त्मिकाश्च:॥ स्पृहांसेवनंदेवपेमत्कृपावलमाश्रिता॥६८॥ इत्यादिपुराणेहरिनारदसंवादेएका
दशोऽध्याय:॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥इतिसंपूजिता:सर्वेज्ञांसंतोमामकंमह:॥ महोत्सवसुखा

हं०मा०
७१

विशत्रयपुःस्वगृहान्वि॥३॥नारदउवाच॥ ॥भगवन्देवदेवेशब्रूहिमेकरुणाकर॥महोत्सवाद
तुहृतंशास्यापिपातनात॥२॥यद्बालचरित्रंमेपरमानंदकारणं॥मनोनतृप्तिमायातिश्रुत्वतोमे
पुनःपुनः॥३॥कोनुवेदंयिवान्पत्रवत्बालचरितंहरेनसृष्णपारनितोमनुःश्रोतममरोन
निः॥४॥कृपयाब्रूहिमेनाथयात्मीयंबालचेष्टितं॥येनश्रावणमात्रेणशुध्यंतिमलिनोजनाः॥
५॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥शृणुनारदवक्ष्यामिबालचेष्टितमात्मनः॥त्वयाहारहृतमश्रान्निवेद्यम
धुनामुने॥६॥एकाशीतिनाथायाहारस्ममचेष्टितं॥शृणुयावद्दितोवत्से परमानंदकारणं
॥७॥आंकमारोप्यजननीयदापश्यतिमेमुखं॥वदंतितुजनाभेतिस्मितंतत्रकरोम्यहं॥८॥पालद
वेद्मिसदोमायासर्वेशोमामिदंवदेत्॥सावेत्तिबालभावेनस्मितमात्मसुखप्रदं॥९॥मयिनि
तंतुमन्नानंदुर्घटंनजनोकसां॥दुर्लभंपुत्रवत्सेतिकयनंमयधीश्वरे॥१०॥इतिज्ञात्वामयामा
त्रेपुत्रप्रेमनियोजितं॥आयांतिगोपिकास्तत्रहस्ताग्रहणंतिमांतदा॥११॥उपविश्याथिपश्यंतिजा

रामः
७१

न्वोरुपरिसंस्थितं॥सर्वांगंवीक्ष्यमाणानांपश्यतांतद्देहेनुकिं॥१२॥नवदाम्यतिबालत्वाद्दाच्यमानोऽह
साम्प्रतिं॥मंदस्मितंतुसर्वेषांपरमानंदकारणं॥१३॥आयत्वयमस्मीतितत्रतत्रनवेषुकुचितु॥मदंगकों
सानेत्राणांसुखंघोषौकसामपि॥सर्वेषांस्वभेचाक्षपथानुग॥सुखांतरायकस्मिन्चित्कालेन्नवतिनो
मुने॥१५॥एकंजनोकसांघोषपश्यतामद्यमसगात॥तदागतःश्रुतनायाःपतिगेहेघृतोदरा॥१६॥आ
लाम्यामतिचंडस्मानाबुलोकात्मवत्सं॥सुतांहकोटरीवीक्ष्यतामुद्वाप्याहदुःखिता॥१७॥स्व
यासुखकेचैवरुरुदंतेमहाबलो॥हदोदारकमेमायानिपपातिगेहात्कुचित॥१८॥हृषिमात्र
णबालानांमरणंविधिनिर्मितं॥नवत्सवत्सेसावाप्याकुगतावदतत्वतः॥१९॥तदानिशम्यकणि
नीघदोदरखचोमदतउवाचाधोमुखीनत्वाशोकततान्हकोटरी॥२०॥यशोदरमहाबुद्धेकंसेनप्रेषि
ताब्रजे॥बालकानांविनाशायराक्षोदुःखप्रदर्शिना॥२१॥मयापिकथितंतस्याकंसमीतिचिकीर्षया
॥नागतासामतानत्ररतज्ञातंविचेष्टितं॥२२॥पद्मांकेसमयोयाहिश्रणोवातांनियोजय॥त्रे

कसं विनाशार्थं येन याति विनाशिता ॥२३॥ इत्थं घटोदरः श्रुत्वा क्रुद्धः कंसमथाब्रवीत् ॥ पूतनाव
घासुरबकौ त्वरता तावपि जग्मतुः ॥२४॥ उवाच सोग्रसेनेः किं मार्या मे नाशिता त्वया ॥ इति प्रियानरा
वश्लिष्टा बालघातिनी ॥२५॥ तृणावर्त्तापि मत्क्रुद्धा वावृचतुः कंसमासुरौ ॥ आवामद्य व्रजं राजन्नजा
वो व्रजयोत्तमे ॥२६॥ मत्ता गोनगिनीप्रेरणा वशिष्टा व्रजवासिनः ॥ आज यातेनि गच्छावो व्रजं गो
कुलसंकुलं ॥२७॥ मत्स्यमिदं विनिर्दिष्टं धात्रा कंस व्रजानिधं ॥ इति तयोर्वचनं निशम्या
ह महासुरः ॥२८॥ उग्रसेनमुवाचेदं मुनेश्शृणु ममाननात् ॥ यदुदं वाचयामेषा जीवानातद्द
चःस्फुरं ॥२९॥ घटोदरमहाक्रुद्धस्सघासुरौ ॥ मयैव प्रेषिता घोरा पूतना चात्मदेतवो ॥३०॥ दुःस्व
प्रदर्शिता शीघ्रं बालकालं विनाशिता तया मया कृतं कर्म केवलं मरणाय वै ॥३१॥ कालकू
टगरलित्वा स्तनयोरन्तमोगता ॥ कैतवं रूपमाश्रित्य जग्रहे बालकं परा ॥३२॥ स्वभावाद्दके
राग्रेण बलमापाद्दितं स्तनौ ॥ बाले जगार दोषो वै प्रविष्टो रक्तमार्गतः ॥३३॥ मत्ता गरेणसाम्र

दृष्टात्मवद्दिविकाशितः ॥ ततो न कस्मचिद्दोषो व्रजवासिजनस्य हि ॥३४॥ यदि वै विधियो दृयं घो
षवासिजनेषु पि ॥ तदा दं प्रेषयामद्य तृणावर्त्तं महाबलं ॥३५॥ महावातस्वरूपेण मारणाय नवि
नयेत्नमः ॥ नीत्वा वाकाशमार्गेण पुनरायाति सद्मनि ॥३६॥ ततो बालं स्तवायेदं घातयिष्यंतवे
व परं मंत्रं नयतां यदि शोचते ॥३७॥ इदं वचनमाकर्ण्य त्रयस्ते तिप्रहर्षिताः ॥ कंसमाकुरदा शी
घ्रं तृणावर्त्तं समाहृयः ॥३८॥ कंसस्ततः समाहूय तृणावर्त्तं महासुरं ॥ तैः प्रसुप्तमुत्थापयल्लम
सानविद्दया ॥३९॥ उवाच वचनं घोरं गतबुद्धिर्महाधमः ॥ तृणाव्यो हैस्सरा कंसोन्नतहिंसा
परायणः ॥४०॥ तृणावर्त्तमहाबाहो कार्यमिकं समागतं ॥ सम्यक्समर्पितं कार्यं नाम्नस्त्वं त्वंहि
मे प्रियः ॥४१॥ त्रैलोक्यपतिना ज्ञाय्यमपितेम्नतरं मतं ॥ इदमसम्यरूपं हि व्रजमाराव मारणं ॥
४२॥ पूर्वं दुःस्वप्नयोगेन पूतना प्रेषिता मया ॥ सा न दात्म प्रयोगेन गरालेपप्रमादतः ॥४३॥ न
या पितस्सतितस्ततिर्दोषं न मुंचति घटोदरः ॥ ते पि त्वात्मजो घोरो बकासुर अघासुरो ॥४४

ह०मा०
१३ ॥क्रुद्धो मारयितुं मुग्धः कृष्णं लोकसत्तमः ॥ ततो निवारितास्त्वद्य प्रजा घातनपातकात् ॥४५॥ मद्
भावतस्वरूपेण बालकं ध्यानपाधुना ॥ बकनवायेन हिंसिता पूतना रुधिराशना ॥४६॥ एकं सौम्य
स्वरूपेण पूर्वमेव व्रजलोकसः ॥ इहगता मारिता केन मार्गं वै न विलोकितं ॥४७॥ ततो गोपस्वरू
पेण पूतनाकाल्ल बालकं ॥ वीक्ष्य मामनिरंतरं बालकेन तु व्रजस्य बालकः ॥४८॥ यायस्मान्मता पूतना
सा तत्र यातां समहाहितः ॥ तत एवाद्भुतं गच्छाद्य सर्वेषां प्रीतिमावह ॥४९॥ इत्याकर्ण्य तच्चरणा
वर्त्तेमुरिः कंसमब्रवीत् ॥ यदि त्रैलोक्यघातार्यं ममाज्ञापयसि प्रभो ॥५०॥ परमेकं वचो
मद्यं निशामय नृपोत्तम ॥ अकस्माद्देव पुत्रस्य हृदये मे निरंतरं ॥५२॥ सीदंति मम चां
गानि वामः स्फुरति मे भुजः ॥ स्वप्ने मया मे जननीं कंदालिप्यारुदंत्यथ ॥५३॥ पुत्रस्ते मरणं
कदाचिन्न विपत्ति निरंतरं ॥ इत्युक्त्वान्तर्हिता सद्यस्ततः स्वप्नात्समुत्थितः ॥५४॥ प्रातरेव त्वया
कृतस्त्वागतोऽद्य यतेऽगृहं ॥ किं करोमि तवाज्ञाकाकरणीयं वदाशु मे ॥५५॥ इत्याकर्ण्य स वचः रामः
१३

कंसस्तु तावत्तमियोऽब्रवीत् ॥ त्रैलोक्या जातजीवेष्वनेन मत्सुकरा च ना ॥५६॥ त्वमसुरा स्ते प्रियाः सर्वे सु
राश्चात्मवशाः स्फुरं ॥ प्रियासजंति ते लोकान्ममैकेवलं वर्जिताः ॥५७॥ यदि त्वं प्रगता वात्रासि ता
भवति निसन्नाः ॥ तदा रंको निज्ञारात्मप्रातः किं न भुनक्ति हि ॥५८॥ पर्वता रेम्हणांस्त्व मेऽद्धरेद्य
गतिस्ततः ॥ संगमो मे त्रातृजायाभिः प्रातर्नैव विलोकितः ॥५९॥ सुप्ते न पुरुषे लोके न त्वं भोगमनुत्त
मं ॥ स्वदपापं न वेद्याति सर्वं स्वप्नगतं मृषा ॥६०॥ गतो याद्य चिरं घोषमम वा कामं तं कुरु ॥ द्रा
स्ये तिविविधान्भोगान् यद्यागतात्स्वका पक्षिता ॥६१॥ इति कंसवचः श्रुत्वा हर्षितो नन्मदासु
रदे हि मे वीरकं राजन् गमिष्यामि तवाज्ञया ॥६२॥ प्रहर्षैर्वीरकं कंसः ज्ञातवणीव निर्मितः ॥
गृहीत्वा चालितो दैत्यं संस्तवणावर्त्तेमिहाधमः ॥६३॥ तस्मिन्प्रचलिते दैत्ये मेसधूमं पावकं वरा ॥ मि
लिता पति विना स्त्री मुक्तिकेशा समाययौ ॥६४॥ पुनः समागता काचिद्रुदंती पतिता ॥ हा हा त्र
इसमहांतापघ्नं नीत्रिरसि स्फुरं ॥६५॥ तथापि बलिनो घोषमगणत्समहासुरः ॥ गोपवेषेण

वृ०मा० १४

दुर्बुद्धिर्विवेश व्रजमंतरा ॥६६॥ पश्यमानो महादुष्टः पूतनागमनादिकः ॥ निविष्टो नंदभुवने मां
विलोक्यागतस्त्वरा ॥६७॥ व्रजनाद्दृश्यो देवस्य चक्रवातस्वरूपधृक् ॥ बभूवातिप्रचंडो सौ नीष
पंश्च व्रजौकसः ॥६८॥ दिवसे तृतीये यामे प्रविवेश महाधमः ॥ तदाहं मातुरंकस्थो विचार्यासुर
संसयं ॥६९॥ अतिभारवद्भूत्वा माता भुवि संन्यस्य गृहं गता ॥ आहूतस घोरो व्रजमंधकारं समीर
यन् पांसूंश्च यानानेकान् ॥ मुहुर्मुहुश्च संविग्न व्रजौकसां वेतमश्च सर्वत्र बभूव घोरं ॥७०॥
नापश्यदात्मानमथो जनो वै परं तथा कश्चन पांसुवर्षात् ॥ मुहूर्तमात्रा
धिगतं मशान मो जहार मास्व मतिर्नभोगतः ॥७१॥ मया समस्तां उ वयानिधारिणा सार्द्ध
प्रगंतुं न शशाक चासुरो ॥ उरसि छिन्नपिकंठदेशो गृहीतमीतोऽम्पपतच्छिलायां ॥७२॥ या
वन्नतो वा न नसि प्रचंड पुनश्च नमो नपपावतः ॥ माता निनीता भुवि तातु लोकमामेव पुत्रं रुद
तीगतान्नत ॥७३॥ निशाम्य तारं जननीसमीरितं हा पुत्र पुत्रेति महाप्रचंडं ॥ गोप्यः समाजग्मु

रामः १४

रथोसमं तातु तुल्यमथा संरुरुः प्रसन्नाः ॥७४॥ मुहूर्तमात्रं करनं मरुद्दैत्यं व्रजौकसामासविचे
ष्टितानां ॥ गतेंधकारे पतितं शिलायां नैव घोषौकसः रूपमनन्यप्रजीविनः ॥७५॥ पुनश्च यावत्स विलो
कयंती तावत्स्मपातासुर मूर्ध्नि रत्नमणि ॥ विशीर्णसर्वावयवो महाधमो ममार पूर्वं गलनिग्रहेण ॥
७६॥ निशाम्य पतितं दुष्टं नरं सा तिनयानकं ॥ गतभारामयासंक्षु विस्मितास्ते व्रजौकसः ॥७७॥
विलोक्य मामयमूर्ध्नि मां स्वामं चक्रुर्यशोदितः ॥ एवंविन्मुदमापन्नाः समं चुस्ते परस्परं ॥७८॥ न जानी
मः कथं दुष्ट शिलायाम पतद्ध जं ॥ केन वा पातितो बालः सजीवः समुपागतः ॥७९॥ नंदपू
र्णोदयं हर्ष परं प्रपन्नो निरंतरं ॥ पश्यरे पुनर्बालमिह्वि सजीवी समागतः ॥८०॥ अहो तदुतमेत
दैनाना कर्तुं मिहागतस्स्वयं मृतो न बालो मो बालकस्य दैरेक्षपः ॥८१॥ वने रणेगोत्रतनो महा
राजित्वाग्निमध्ये विपरीतसंकटे ॥ महारिहिंदृयुनिवारितस्थले स रक्षिता रसति यो विनाशी ॥८२
॥ नापं बाल नंद नाम्यं करेण मा मनः ... वक्रोपि देवे मुझं ... सौ ॥ नो चेद्विषु विषु नापाल्स मानः
प्राहिमी तास्तालेने नाति पुत्रं ॥८३॥ निखिल भुवनपालो नंदते बालकस्य यममदिनि जशान्ता

रक्षकः केवलात्मा ॥ सकलसुकृतपुंजप्रोदयान्ते निधीनः पूर्वमिह निजकर्म्माणि पर्यपूर्णीयानितस्मै
॥८४॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥महासुरस्नातमवेश्य सर्वं लोकं सो विस्मितचेतसस्त्वं ॥ विशीर्ण
सर्वावयवं करालं वनान्तरे दृष्ट्वन रनिविविसुः ॥८५॥ नज्योतिरसद्भुतमुच्छ्रितं महद्विवेशमण्ड्व
ममप्रभावात् ॥ वातमप्यनन्तं मिषतां द्विकसामनस्त्वनोधम महासुरेशो ॥८७॥ महान्तरास्
त्वानितो मुरोपि पापः स्वरूपपरितापकर्त्तारक्षान्तेनः प्राप गतिमदीयां मुने न चित्रं किल ते विधेयं
॥८८॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ रुक्मावन्नोऽसुरः पापी कर्म्मणा पापरूपधृक् ॥ कथं ते निरतः स्व
स्वर्गं गम्य स्केन विष्णुना ॥८९॥ तत्कर्म्म इह षण्णा द्विसागतिरसंतनंदिनाः ॥ न विवित्नु स्व द
हां ते सन्मतिः सांप्रतं कथं ॥९०॥ किं प्राकृतं नं तुनं तस्य किं वास्ति त्वनु पश्चिन्तं ॥ सन्ना पापम
हान् जातस्तत्त्वं छत्तुमिहार्हसि ॥९१॥ ॥श्रीब्रह्मउवाच॥ ॥ शृणु विप्रमहच्चित्रं यज्ज
न्मप्राग्भवे सर्वे ॥ श्रुत्वं नतानिधिं शाश्वस्म ममे मोदकारणं ॥९२॥ पुरासि द्राविडे कवि
ईपो नागवतः कृतो ॥ नाम्नारवाति मनविद्वान्चलीयाचंधुरूपला ॥९३॥ नस्य राज्ञे प्रजा॥

सर्वभिमतं भक्तिपरायणाः ॥ वसंति स्म सुसंकाशे यथेच्छाकरदाः सुरं ॥ साधयोसाधयः स्ता प्रान्न
वंतिकदाचन ॥ मद्भक्तिबलमाश्रित्य कालत्रासपराङ्मुखाः ॥९५॥ अहर्निशं हि तेऽभ्यर्च्य पुरे ज
नपदे तथा ॥ भेरीडुंडुभिघोषेश्च नुजनानां प्रजा हरि ॥९६॥ वर्त्तते च लव गोक्ति येन कत्तुं सिंह डमा
क ॥ परब्रह्मं सो माहं ते यमदेवस्य सातु मान् ॥९७॥ अहो किं वर्ण्यते तस्य भक्तिभावं महामुने ॥
सास्वाद्य जीहृतः कालेस्मा समेतियतः स्वयं ॥९८॥ एवं प्रवर्त्तमाने वे नरदेवं शिरवामणौ ॥ समा
ज्ञः समन्नृत्कापिकीर्त्तनाविष्टचेतसां ॥९९॥ राज्ञो रितांस्त दाहृता शिक्षाम वं विधाय च ॥ ता
नानयतनोहृताकीर्तने छास्तिमे यतः ॥१००॥ गतास्तत्रैव तेहृतास्तान् दृष्ट्वाद्यकृतादरात् की
र्तनाविष्टमनसोरुरुधुस्तान् सभागवतः ॥१॥ अहो राज्ञ महोवृद्धामत्तनामानयत्स पि ॥ स तो राज्ञा
मयापीह कान्ये धानुवर्त्तिनः ॥२॥ तैरेवं वचनैर्नोधं सोराज्ञि दोषेन कस्वनः ॥ इत्याख्न स त
तो हृता राज्ञे तत्र निवेदयन् ॥ स्वामिन्नत्रिमहाभागपरस्वेषु परोदया ॥ वेल्लवोरसितेऽस्माभि

बृ॰मा॰ ७६

वादेशानिवर्त्तिभिः॥ न दंडोस्मासु कार्योद्य निदेशातिक्रमस्पृशि॥१५॥ विनिमश्चोयदंडंतंदेयमद्यानु
यं नृप॥ ततः परं तु किं कुर्मो हम्मो वा रक्षयामहो॥१६॥ इत्युक्तं निशम्य नीतस्तु तानुवाभ्यंच महामतिः॥
विकुण्डरूपस्यातिसमागाद्धांतयेबुधः॥ आनयध्वं ममादेशाद्रुमांगसंहरेः प्रियं॥ अस्मादेशाम्मु
बुधं विकुंडकमतिप्रियं॥१८॥ अज्ञां तां गृह्य विधेस्ताता नयतः पुरुषर्षभः॥ परमेश्वरः पुरुषनामा
ख्यातः पतितपावनः॥१९॥ इस्सन्नयाम्स्ततो नृसा विकुंडकमथानयत॥ दृष्ट्वागतं नृपश्रेष्ठो
नन्नाम शिरसा तु वि॥२०॥ तमुवाच मुने श्रेष्ठ एन जहि मामद्य पापिनं॥ अपेचोपदिशाश्शु वे
प्रायश्चित्तं महाहसः॥२१॥ कथं हि मेनिर्मोसोनवेदिह ममाद्यतः॥ विकुंडकगतं दोहमपाक
र्तुं निशाकुयात॥२२॥ जनो जन्म ज्ञातोन्नं तैः सुवृत्तैरपि केवलं॥ अतस्त्वाद्धि रूपामन्त्रं त्वामहं
शरणं गतः॥२३॥ परदोषतातिनक्रोधन विनक्तिमनसस्पि॥ नजनानंदमात्रत्वान्न विषस्पृशतै
कचित॥२४॥ किमत्र विदितं विदन्मम मानरामानुत्तमं॥ यत्कृत्वेहतमोघोरं न गच्छेयं कदाच॥

रामः ७६

॥२५॥ इति स्मृतिपुराणोक्तं वेस्त्व दोहमुल्वणं॥ न शक्नोति वारयितुं कस्मैकोतिदुर्शनेरपि॥२६॥ इत्या
कोशाममयाश्रुत्वा विचार्य श्रुतिशास्त्रतः॥ यादित्वमासुरीयो निमनेनावद्यकर्मणं॥२७॥ विकुं
नकिमहा वेन त्वां हनिष्कृतिके वलं॥ त्वहस्तेनततो मुक्तिं हरेस्त्वं पास्यते पदे॥२८॥ ततो नृपस्सु
रःश्रेष्ठस्त्वरणावर्त्तो महाबली॥ हतो मे विपिनांतरे नीतोयाकाशवर्त्मनि॥२९॥ अथ यद्गुणावर्त्त
वधं निशाम्य कं सोनुमेने ह्यमलस्यससं॥ नीवाचबालं मनसिप्रयातः॥ कदाचिदापत्र पदे
हवेदतिः॥३०॥ नेतुरुवेषाः प्रचरंति नमो हैवैद नम्यानियतं तु वेश्मि तेरेव चाकाशगते
रधोत्नु विप्र याति तो मेनितरां सुबंधुः॥३१॥ अतोम्मयावालतनोमतिः कथं नवेद नं तामित
विक्रमस्पर्दस्य देस्सस्य विख्यातगतेरहोद्धुं तं सम्यग्विचार्यानुविधं करिष्ये॥३२॥ ॥इत्यादि
पुराणेश्री हरिनारदसंवादे तृणावर्त्तवधो नामा द्वादशोध्यायः॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥
निशम्य वार्त्तामनतिप्रियां सः कंसः समाहूय स्वगणान्॥ गच्चाद्य घोषं मम मित्रमृत्युः

वृ०मा०
११

कथं व्रजेवेति गदंतु मह्यं ॥१॥ पृष्टाश्च गोपा नय गोपिकाश्च कथं मतोयं न वतां प्रदेशो ॥ दैत्यस्तृणाव
र्त्तइहाद दुरात्मा दृष्ट्वा व शिष्यंति यथार्थवादं ॥२॥ निशम्य सर्वं विनिवेदयंत्य माश्रु प्रपातान्मृगद
ममेष्ट ॥ पश्य तृणावर्त्त वधानिपाकं प्राप्स्यंतिये वानिरतोसुरेभ्यः ॥३॥ आगत्य नंदस्य पुरितो नि
दृष्ट्वा गोपाः समर्चुर्मरणं सुरारेः ॥ वातस्वरूपेण समागतो व्रजे हृत्वाशु बालं न नभसि प्रया
तः ॥४॥ पुनर्गतो वा पतितोप्य कस्मात्त्वबालेन सार्द्धं ध्रुवमत्र देशे ॥ विशीर्णसर्वावयवो मम मा
रन बालको मत्सुवशं प्रपातः ॥५॥ केवेद केनाभि निपातितश्च नंदस्य पुत्रेण सुतो नन हः
एवं निशम्याशु निवेदयं कंसं समागताः स्वाश्रममंडलं ते ॥६॥ कंसोभिमेने मरणं सुरारेर्दुख राम:
प्रसंग तत्फलेन राम्यतां ॥ निंतां तमस्तु विहितो विधात्रा को वा प्रमार्टुं परिशाकानेन्ना ॥७॥ ११
व्रजेव संत्येव जनाश्च साधवो विदाम प्रवंन विपाद कालकाले प्रतत्तस्य जनस्य शोको
वदंति विज्ञास्तनुहानिमूलं ॥८॥ घटोदरस्त्वघ गर्हे निविष्टः पालाव पीडं तु वने प्रसुप्तो

यद्येप्यतः सौतु घटोदरो वा तदैव कर्त्तव्यमयाकरिष्ये ॥९॥ एवं विचार्यासुरराज गेहे गतो व
न वायस्तु नं समंतात् ॥ उपाधिना शोभमहतां तु मोदो न वेदि दैवा निशामत्र नूमो ॥१०॥ श्रीनार
द उवाच ॥ तृणावर्त्त वधे मस्य किमकार्षीमहाप्रभो ॥ तव लीलाकथां मह्यं प्रियाद्विस्र एव
तः खलु ॥११॥ नाचार खलु व च स्तप्यं तव कीर्त्ति समन्वितं ॥ श्रवणावपि मे पेसौ कथायामु
रवैरिणः ॥ त्रिलोकनपथे वृ ओरंगानां च सुधीवरं ॥१२॥ पादौ व्रजन्तु वः शास्त्र सर्पणाप
रायणौ ॥ यद्वान्नत्र मयां ते चेत्तवे वायानिलापि रौ ॥१३॥ तवोत्तीलाडुलस्यास्तु गंधलुध
सुनासिका ॥ ब्रगानितव नत्रो मेपादनी ररतान्मपि ॥१४॥ अन्यथा निःफलं सर्वं तव प्रेमवि
वर्जितं ॥ देहगेहादिकं सर्वं मम शानसदृशां खलुः ॥१५॥ दुर्लभे मानुषे जन्म सत्संगास्तत्र दु
र्लभं ॥ कथाश्रवणमसंते दुर्लभं सन्मुखादपि ॥१६॥ वक्तारः संति बहवः परेषां बुद्धिदानु वि
लस्कनके मितावक्ता दुर्लभः खलु भूतले ॥१७॥ त्वमेव सत्यसर्वज्ञिस्तन्मे ब्रूहि दयानिधो ॥ श्री

वृं०मा० ७८

तुकामायतेकीर्न्निबालनावप्रकाशिनं॥१८॥श्रीभगवानुवाच॥धन्योसित्वंमुनिश्रेष्ठमत्कथाम्
वृषोरतः॥अतस्तेहंप्रवक्ष्यामिशृणुष्वावहितोधुना॥१९॥यदाहिजातोभुवनेनिविष्टःकंसोनिशा
यांमुनिदुः॥तदाहिनिश्चिंतमनाःसुरारिःसुष्वापचेत्यासहगंदबुद्धिः॥२०॥सस्मारमृत्युःस्व
प्नेनिशीथेवचःप्रयुक्तंवसुदेवपुत्रात्॥मय्यष्टमजन्मनिमुक्तकेपरशौरिर्द्विजाकानि
निवेशितायाः॥२१॥श्रीनारदउवाच॥यदाहिजातोवसुदेवगेहेपित्राप्रणीतःखलुनंदधा
म्नि॥तेनैवनीताकिलकन्यकैकाततःकिमासीद्वदमेच्युताद्य॥२२॥श्रीभगवानुवाच॥मुने
कन्यांगृहीत्वाशुनिशीथेनवनंगतः॥तावन्नैयेवंवदेनसर्ववृत्तंखलाचये॥२३॥ततो
रुरोदसाकंसात्तुरमुच्चैर्निशम्यतेसमुत्थिताद्वारपालाःकंसेनातिनियोजिताः॥२४॥
चराजगृहुर्नृपंकेविदाचक्षुरपरेस्थिताः॥ततःश्रवणमात्रेणखड्गपाणिसमुत्थितः॥
२५॥सकंसःशीघ्रयनेमृदुसुप्तापत्नीसमाययौ॥त्वराधावन्नयोद्वारेस्खलितोप्यपतद्भु

राम: ७८

वि॥२६॥शिरसःपतितंदृष्ट्वाभीषमसुरस्पृहि॥तयोर्हदेनगंगेनरक्तश्चावस्थितोभवत्॥२७॥
तपाणिमार्जयन्ताजगादेकमसकावरा॥देवकीविनयेनोच्चैरुचेमृदमथाग्रजं॥२८॥भ्रा
तस्त्वानुजानूनंदनपुत्रानिरंतरं॥कस्मैपंचरमांमस्यंनहंतमात्वयाधुना॥२९॥गर्भस्रा
हपरिश्रान्तःसुतोवाकस्मकथ्यते॥निहन्तव्यामयैवाद्येनभावाण्यानिवैस्यात्॥३०॥निश
म्यभगिनीमृदारन्तांदाहिघकन्यकां॥प्रसेपेमहमनियतांपश्यामुस्थाप्यचोद्यतः॥३१॥तद
स्ताआविनिर्गम्यतदैवान्तरमाश्रिताः॥बन्नेवाष्टभुजीदेवीसायुधातिप्रतापिणी॥३२॥ज
पाप्रताररितिविम्बदेहगेहसुतादिषु॥हतस्नेहमयोयातिपरत्रसुमहत्तमः॥३३॥मंस्त्र
यमानादेवाद्येरुवाचेदंमहाशुगं॥कंसमृत्युनयावाचासमानाप्यवरांगना॥३४॥मयानि
हतयामूढकिंकार्यमधुनैवते॥यत्रक्वचित्तवशत्रुर्जातःखलुतवान्तकः॥३५॥इत्युक्तां
तर्हितासद्यस्ततःकंसोतिविस्मितः॥देवकींवसुदेवंचविमुच्यप्रसतोब्रवीत्॥३६॥वसु

देवमहावुद्धेस्पृणु देवकि मे वचः ॥ साधुस्त्वं देवकी शम्भ्वद्युवयोर्दुःखदोस्मदं ॥ ३७ ॥ अमृतं केव
लं जंतुषपिदृष्ट नमे कृतं ॥ देवमप्यनंतवृक्ति किं करोमि प्रतारितः ॥ ३८ ॥ यद्दिष्टं नारद मु
दःखसुर्तिर्तवात्रिमुः ॥ निराग मः क्रमेघोरान वित्रीगती रुच्चरा ॥ ३९ ॥ वसुदेवाद्यम
घोरो स्तं तस्य स्वाधुनात्त्वसा ॥ न साधुर्दर्षितां पश्येपुलाद्द्रिरवुत्तमः ॥ ४० ॥ साधुनासम चित्ता
नां मित्रो दास्तपि द्विषां ॥ प्रसादः सर्वदा तेषां महाकर्षपिस्फुटं ॥ ४१ ॥ भगिनी च्छितपादुःखव
कर्तव्यं कदाचन ॥ मृतानाम पि पुत्राणां मनुरत्वं ध्यो न कः स्फुटं ॥ ४२ ॥ गर्भाविष्टं जायमानं तु
बालं कालन्त्र रोहदं म हुंद्दरिदं ॥ विज्ञमुरव्यपो वृनं पत्नं रवं क्षं तस्यां सेवाद्दनिर्शंडु निर्वाषंः ॥
॥ ४३ ॥ इच्छं ज्ञात्वा नैव शोका विधेयः शम्भ्वद्भिर्वविमा गोनं किंचित् ॥ एवं धात्रा निर्मितं को
निमार्ष्टुं शक्तो तीद्दःप्रारब्धं कर्मतंत्रः ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एवं स्फुत्वा शोकरिश्रु
प्रसन्नस्त्वम्का रोषं दुस्त्यजं साधुबुधा ॥ देवीं शम्भ्वद्देवकीरोषमुग्रं मत्त्वा मात्रे सुप्रसन्नाब

भव ॥ ४५ ॥ ऊचतुरिदमद्भुतं वचो वै साधु समग्रमंड नौ बुधा ॥ गच्छाम्सुमापिदत्तमद्य मात्र मोस्र
मेनोनकिं चिद्दुधुनात ॥ ४६ ॥ धात्रा रचितमनेकं कर्मफलं तु सः ॥ बीजं कूटमयो वै द्विविधं नेकम्प
मेवात्र ॥ ४७ ॥ बीजं प्राग्जनितं वै कूटं तत्काल संगतं कर्म ॥ द्विविधमयोपरिभोगं प्राप्य याति क
दाचिदेवैव ॥ ४८ ॥ किल कर्षरामत्रे सोरस्नमन्नितोच्यनक्ति पात्रा हौ ॥ न ह्येव स्त्रानितदृदेहेन प
पिपरिणामतिपरगामी ॥ ४९ ॥ यद्दिङ्गं तरयोगो भवति वली याम्पर घाताय केवलं तत्त्वं ॥ त
स्मागेरा निराम्सु प्राणा नियंतु भवत्तेसेवा ॥ ५० ॥ न ह्य परः परदुःखं कोपि विधत्ते तु तेस्तिमुत्तः ॥ इ
मवधार्य परस्मेन वयं चैनं विलोकयाम त्र ॥ ५१ ॥ इत्यवधार्य सुकंसस्तु सोविवेशधामनि
स्वकीये ॥ राजमष्टानिमत्तो वा विसस्मार पारमायया मुहुः ॥ ५३ ॥ तच्च कदाचिन्मदोरूरः
कांता नुजा तरे रात्रौ ॥ ससमारा कलितं तद्भ्रावाक्यं निवेदितं तत्र ॥ ५४ ॥ वालः कालेन विता
चेद्रजेनिरस्वरूपेण ॥ ञ्ञतरवाक्सपत्नो भवामि परंतो नितं ॥ ५५ ॥ वकीपतिश्चैलुनरेवमेगए

इ०मा० ८० समेष्यतीह ॥ बकासुराघासुरनामनीवा तान्मेष्यवालं तु विना ज्ञापयिष्ये ॥ ५६ ॥ बकीविषादेन विमो
हिमास्त्रिपुः स्वपतिता वन्निजसद्मनि स्फुटं ॥ जानाम्यहं ज्ञापकान्न वितथ्यमेव यशास मेष्यति त
दा विचार्य ॥ ५७ ॥ एवं विनिश्चित्य पदादिकं सो निश्चिंतचित्तो नितरां वनस्थ ॥ कृतं तदार
भ्य निजं चरित्रं निबोधयाहं कथये मुने ते ॥ ५८ ॥ गृणाववर्त्तां गमेमांगोरखाविष्टधीमम ॥
किमन्नहिति शोचंतीनविस्मारनारदः ॥ ५९ ॥ एकदाहं तदुत्संगे वर्त्तमानो महामुने ॥
सा वीक्ष्यती मुखं मह्यं चुचुंबाति पुनः पुनः ॥ ६० ॥ नारदाकार्य पाकं तु जननी मे विचिंतितं
॥ यावत्तु वित्तमुद्धृत्य पुनर्मुखमुत्तमं ॥ ६१ ॥ तावद्ददर्श विस्फारनेत्रा उमखिलं मम ॥ सागज
गमरूपं हि चतुर्दशसुमंदिरं ॥ ६२ ॥ सा दिदीपाधिभूगोलं खगोलं ज्योतिसंयुतं ॥ वना
न्युपवनान्येव सहैवासीत्सुविस्मिता ॥ ६३ ॥ निमील्य नयने शीघ्रं ज्योतिषा हृतमानस
॥ बुध्यापरेशं तनुजं नारदशंकातरा जहौ ॥ ६४ ॥ ततः परं च जानुभ्यां पाणिभ्यां मम प्य राम: ८०

टनंगं ॥ सुखमस्तं तमेवासां व्रजस्त्रीणां रहाम्यहं ॥ ६५ ॥ तत्सुखं कथये किंचित् शृणु नारद मन्मु
खात् ॥ माताम्मे किंकिणीजालमाबद्धं कटि पादयोः ॥ तदा तदेव मञ्जुमत्वरागमनमद्भुतं व
त्सवत्सपरूपेण गोप्यो मुमुदिरे मुने ॥ ६६ ॥ यावत्सा तं जलं वापि वत्सजातं स्पृहाम्यहं ॥ ज
माहाव्य मद्बुध्या दाहाहमथोच्यते ॥ ६८ ॥ इदमास्थापितं वृक्षछिद्रं एकं तु नेवाहं सा
नारायणस्मृ जावैपश्याहास्य समर्पते ॥ ६९ ॥ तदिहि मंतरेणाहमयि किंचिदत्र स्वर
॥ समागत्सवृद्धिं न्या नाकिंकृतं नाततेऽद्भुतं ॥ ७० ॥ महाक्रोशान यान्माता न ता उपातिमां क्ष
चित ॥ इति सखेदवतीयस्मादेकान्तम जपरायणा ॥ ७१ ॥ मानेति वाकांस्फुटं च चिरंस्य
हमखिलं पुनः ॥ ममवाक्यविनोदेश्च पितरो मुदमापतुः ॥ ७२ ॥ कदाचित्तोषमादाय
विलुंठामि धरातले ॥ तस्येन प्रीतिदाकोनप्रसन्नोहं न वाम्यपि ॥ ७३ ॥ किल मे जननी
प्रीता स जसेवनमांकुचित ॥ हृद्यानुकं टकफलिहृंस्मीता निरंतरं ॥ ७४ ॥ न तु क्ते तुंज

तीमद्यं पिबती पायतस्त्वपि॥ मय्यर्प्य सर्वं सा भुंक्ते यत्किंचित्प्रिय मात्मनः॥१५॥ पुनः किं न दीनत्वि
ना मामेव वस्तु मात्रतः॥ सा चाविक्रीतया चैकिंकरा सीत्प्रेम निर्यंत्रिता॥१६॥ आगच्छेति
यदा गोप्यो विलोक्य वदनं मम॥ प्रामुवंति मिदं नन्तं पञ्चपंच्यो पितुनः पुनः॥१७॥ दृष्ट्वा
चिरं प्रगच्छंतीं ता साम नुव्रजाम्यहं॥ किं किमीरवमाश्रुत्य पश्यन्ता इह सगोपिकाः॥१८॥
त्वरा पलाय्य वै मातुरंतिगच्छामि केवलं॥ प्रनीत वृत्तं तु पुनरायाति गोपिकाः॥१९॥ ए
वं कुर्वन्नजे विप्र सुखया मित्र लोकसः॥ अचिरेणैव कालेन पच्यामे वाचरन्नंतता॥
२०॥ तदा च लसद्भावे न गोपिका गृहमाविशं॥ प्रतिगृहप्रवेशेन पद्यल्कमकृतं मया
॥२१॥ गोपीभिरुक्तं मात्रे मे प्रतिवासरमद्भुतं॥ गर्गाचार्येणनाविध ता निबद्धा धाम
म॥२२॥ तामहं तेन वृत्तस्वामिष्टं गृहे धाव दितो मुने॥ गर्गोपदिष्टात्मित्रुरुः सर्वत्रग
मुनिः॥ कदाचिद्वसुदेवेन समाहूतो निमंत्रितः॥२३॥ नो जितः परमाद्रेण दत्वाता बूल

दक्षिणां॥ उवाच निर्गम्य सु मुनिं प्राह शौरिः परं वचः॥२४॥ यजमानहिताय यि मुने पयरिनं तव॥
पुरोहितपरब्रह्मा सर्वेषामप्यसेव्यवा॥२५॥ अतो मम हितं कार्यं व्रजे गच्छ द्रामुने॥ पुत्रयोर्ना
मकरणं कुरु गोप्य यपन्नत॥२६॥ यथा नंदो न वेत्ते व जन्ममेसदने मुने॥ त्रिकालज्ञो न वेत्तन्नो
नुविकल्प्य न वर्तते॥२७॥ इत्याश्रुत्य वचः शौरेस्त्वबाल मुनिसत्तमः॥ व्रजमेत्याप नंदस्याधि
वेशानु वृन्मोत्तमे॥२८॥ अतिस्मति पुरा लज्जमहराढी स्पर्गोपति॥ समुत्थाय ततः शीघ्रं नना
म नुविद्रं दंडवत्॥२९॥ दत्वा ष सिन मन्त्रुमं पूजयामास तत्व वित्॥ भोजितः परमान्नेन सुगंध
द्रव्य संपदा॥३०॥ दत्वा तांबूल दक्षिणा दानैराराध्याह पुनर्मुनिं॥ नंदो महामतिस्तत्र पूर्ण स्मिकरवा
लिकिं॥३१॥ गृहस्यकर्मसंसक्तौ रस्पर्शैरस्मदादिभिः॥ संपद्भिरपि संयुक्ते न मनः शांति
मच्छति॥३२॥ गृहे यावि ज्ञातां पूर्ण सा शर्मतामेति नो मनः॥ विद्धुमा या वि मन्ना नानी तर
यं जायते क्वचित्॥३३॥ तेषां गृहाभिगमनं युष्माकं श्रेयसे मतं॥ अवृथक कुटुंबानां

यत्नाकुलचेतसां ॥९४॥ कृपालवो न चेत्तस्य वीक्ष्य कर्मात्मिकं ततः ॥ गरहस्यानां गदेषु पुमनाकु
नाः विज्ञांतिहि: ॥९५॥ सत्ताप्रवेशमात्रेणास्य शांतिमलिनो गरहाः ॥ इज्ञानस्य ज्ञानैर्धुरुपं पापिना
मपि निश्चितं ॥९६॥ एवं वचो गिरा राधमुनिः प्राह महामतिः ॥ नंद गोपो निसं बोधपूज्ञात्मनो म
नसि स्थितं ॥९७॥ पूर्वं शास्त्रज्ञतां स्तोति नंदः स्वार्थप्रयोजकः ॥ कार्यार्थिनः स्तुतिं कृत्वा पुनः
स्वार्थं ब्रुवंति हि ॥९८॥ ज्योतिःशास्त्रमिदं प्रदीपसदृशं कर्मांधगेहांतरे ॥ तत्सर्वं निवर्तते च क
लकलितं लोके प्रनष्टं पुनः ॥ व्यक्तिं व्यक्तिमवापितं सुविदुषां वर्त्रित्रैकालिकं ॥ शास्त्रं चेद
पराग च्चानुनगरात्प्राकट्यदेशं स्फुटं ॥९९॥ अहो मुने मे वचनं कृपालो विबुध्य कार्यं करुणा
कारा घपुत्रौ प्रजातौ न गवत्ससाद्य संज्ञा विधेया च न यो विचार्य ॥१००॥ निशम्य गर्गः पुन
राह नंदः मिदं ममाद्य एतत्सुगोप्यं ॥ परं मद्भिः प्रचुरं विधेयं रहो विनोदेन सुखाकरं तत् ॥१॥
दुष्टोहि कंसोऽतितरां हि साधुषु विद्वेषकर्त्ता विपरीतकर्मा ॥ कदाचिदाशंकितचित्तएत्य

करोति किं घ्नंत्त्वनयस्तदास्मात् ॥२॥ कस्माच्च चिंतयते त्वहर्निशं शत्रुः क्रमे कोऽपि न वेद तन्मौक्ष
चायदा मेत्वनिधानविधानं कृतं तदा विघ्नमयो करोति ॥३॥ अतो निधानं प्रकरोमि पुत्रयोः परं
रहस्याप्नमवेस्मन्नं ॥ विचिंतयामुपमयमं रहस्यलमध्ये व्रजं नंदात्मजकर्मकार्यं ॥४॥ नंदो नि
शम्याथ रहःस्थले गतः सदैव गर्गेण तथात्मजाभ्यां ॥ पश्चाद्यशोदापि सुहृज्जगर्गतो निधा
नानि चक्कार ववर्गः ॥५॥ गर्ग उवाच ॥ ॥ स्वयं पुरा सुप्रसमस्तशक्तिर्भुजगद्विलासाखिलमात्म
निस्फुरं ॥ इच्छायदात्मानमपश्यदेकं दृश्यादिभिर्त्रं परितो नितस्य ॥६॥ मायात्मिकां शक्ति
मवेक्ष्य पूर्वं मे को ब्रुक्ष्यामि तिरंत्तचिंतः ॥ तच्चिंतनाज्ञर्वमिदं बभूव चराचरं तत्र विवे
शातिसः ॥७॥ पृथ्वीं नराक्रांतवशातिदुविधायगोरूपमतिप्रयाता विधिं करुणां निवेद्य
ततो विधिस्त्वकृत्वनं द्धार ॥८॥ तदा समाकृत्य शिवेंद्रमुख्यान् देवान् अनेकांश्चि निवेद्य
नमेः ॥९॥ एवं ततस्तैः सहितो जगाम महाब्धितीरे धरया विरंचि स्तोत्रयोऽरुस्तकवा

कोश्चित्तं समाधाय परेश्वरं हरिः॥ चिरं प्रसन्नः प्रजगाद वाग्भिः पुण्यमस्य वेद्यात्मिकया हरिर्वः॥१०
॥अहो देवि रं चे किपदे तदेवं न नारदानौ मम यन्नमद्य॥ मयैव दूर्वां विधृतो धराह्नरस्तथापि
चेद्वं कथयामि तुभ्यं॥११॥ प्रयातु देवाय तु वंशजन्मना स्त्रीभिः समेताः परितश्च नमो
स्पतो हमेष्यामि बलेन सार्द्धं त्रौरेग हे देव कन्यकायां॥१२॥ ततः स्वनकेषु वितत कार्निय
पांजसो रूक्षसनं नवाद्यि॥ श्रुत्वा श्रुसन्मुख रितं विशदां समस्ता यास्यंति पादमत्त
त्नां तु विपारवार्ध्यौ॥१३॥ स्वकालज्ञात्वा विचरामि यावत्तावत्सुरास्ते तु विसंतु नित्तं॥म
द्योगमाया मम कार्यकारिका भविष्यस विष्यत येषसु नंदगेहे॥१४॥ गर्भं विरूप्याश्च
वरोदरी प्रतिमन्मातुरात्मयमं संनेष्यति॥ नात्मा परिस्थापरिस्थातसुदेवकस्य पुत्रा
स्तदाहं चैर यागमिष्ये॥१५॥ एवं निशम्याथ विधिः सुरांश्च समाहवाक्यं मम संप्रयुक्तं
॥ सहेसुरामे गगने पितावै गांपोरुषीं ब्रह्मस्वरूपी हरम्यां॥१६॥ श्रुत्वा विरमपिं तेव कर्त्तं

यं तथैव नवद्विश्च॥ पद्मकुलकमले सर्वेशोंऽशो न्नेमितामधुनैव॥१८॥ राष्ट्रतिशी प्रविशुर्वसु
देवसस्मनि देवकीगर्भनाति॥ नवतां कार्यसर्वं करिष्यस्येवासुरादिनाशं॥१९॥ इत्युपरिहृष विधा
तार्देवाधीनयो जगाम स्वलोकं॥ तेनायं तव बालेनं दतवात्मजः सदाविनाशी च॥ नाराय
णाइति नाम्ना जलशायी सर्वजीवाश्रयो वेति॥ द्वितीयं पुरुषरतीहं नाम निरंतरं जगद्व्या
पी॥२०॥ सर्वभूतेषु वसति क्रीडते वात्र जंतुषु॥ वासुदेव इति ख्यातो भविष्यति न संशयः॥२
१॥ प्रवृत्तिर्वा निवृत्तिर्वा तु भेते ब्रह्मवाचके॥ तयोर्निमित्तं यद्ब्रह्म रूपं ह्रस्वइत्याकृपास्फुटं॥
२२॥ इंद्रियाण्यमधीशत्वात् हृषीकेश इति स्फुटं॥ गोशब्दा ह्यभिमते सर्वं विंदते यस्त्वयं प्रभुः॥
२३॥ गोविंद इति विख्यातो भविष्यति तवात्मजः॥ दाम मालाति वितता उदरे यस्य वर्त्तते
॥२४॥ दामोदर इति प्रोक्तो विद्वद्भिः सर्वतो बुधैः॥ साधुपीडाहरेणास्माद्धरिरेव भविष्यति
॥२५॥ अनाद्यंतगुणो विष्णुरनंतोयं भविष्यति॥ वैकुंठस्थानवसते वैकुंठ इति विश्रुतः

बृ० भा० ॥२६॥ उरुभिर्गीयमानत्वादुरुगायइतिस्फुटं॥ मायाविनाशकोयस्मान्मुरारिरितिविश्रुतः॥२७॥
२४ नामानिवहूनिकिंगोत्पनंतानिमद्गमते॥ गुणकर्मानुरूपाणितानम्हंवेदनोजनाः॥२८॥
युगेयुगेवतारेस्मन्नयोवर्णयुगानुगा॥ कृतेशुक्लोधर्ममूर्त्तिरक्तस्त्रेतायुगेमतः॥२९॥द्वा
परेवाकलौकापिश्यामःसुभगलोचनः॥ नयनाभिरामःसर्वेषांपतुषनंदाद्यसांप्रतं॥३०॥
प्रीतिर्येषांपरालोकेतवपुत्रेनविद्यते॥ भुवनेष्वपिसर्वेषुनास्तिसामुरवलांछित॥
यानिवध्नातिगोपेन्द्राकलनंवालकंतव॥३२॥प्रेममन्तानिधारज्जुर्वधनेस्यपरास्फुटं
॥याप्रीतिपरमाबुद्धिःसस्यमोहायकेवलं॥३३॥विरंचिरिवमुख्यास्तेपस्यपावगार
ताःसएवायंवृगानन्त्वात्ततोनकैर्निरंतरं॥३४॥तस्मादीश्वरएवासौपरिपुत्रतव रामः
स्तव॥परित्यज्येश्वरंज्ञानंपुत्रपुत्रेतितंनजः॥३५॥ईश्वरेछेवनकानापालनीया २४
प्रयत्नतः॥पुत्रयोःपुत्रतामासुस्तयैवेजस्तयाधुना॥३६॥इतिनंदमुपादिश्यपूजि

तोनियर्योमुनिः॥नंदोपिमुदितःकृस्नंपुत्रबुद्धिरभूत्ततः॥१३७॥ ॥इतिश्रीसहिषुराणेश्रीह
रिनारदसंवादेश्रीयोदशोऽध्यायः॥१३॥श्रीभगवानुवाच॥मुनेविनिर्गतोनंदोगत्वानंदप्रलोकं
श्रीवामेनेपश्चात्तत्रतंयन्मेनिशामयमहामुने॥१॥चलितोहंयदापश्चात्गोपिकाप्रेमयंत्रितःप्र
तियत्स्तुतासांवैगछन्नेवंकरोम्यहं॥२॥व्रजमध्येममैवास्तियत्किंचिद्वस्तूत्तमं॥तस्मिन्गोप्य
प्रकुर्वंतिनियतंममतास्पदं॥३॥नहानिर्नव्ययक्रापिद्वविनाशोनिवस्तुनि॥तत्कालहानिमन्नं
गोपीनामद्भुतंमहत्॥४॥पुनःप्रपत्रंनियदाद्रव्यपात्रंतथाविधं॥ पूर्ववत्पूर्णमेवास्तिमुक्त
द्भुतंमहत्॥५॥यशोदागेहगमनंविनाकार्यंनिरादरं॥इत्यचौर्यमिषेणेवसहर्षागोपिकाय
युः॥६॥नयपात्रेपुनःपात्रेभुक्तंदधिपयःपुनः॥तथैवदृश्यतेतत्रनाचकिंचनः॥७॥सत्रनानियर्यास्त
त्रंमुखाद्भुतमतिस्फुटं॥चुरितंवास्थितंवापिसंपन्नायातिकर्हिचित्॥८॥नचौर्यंद्वित्रिस्तत्रास्तिके
वलंमनसोद्रुतिः॥नानाबलविनोदेनगोपीनांसमंततः॥९॥यदाकदाचिद्गोपीनांकिशोराकृ

वृ॰भा॰ ८५ तिरस्कृतं त्रुटितं वाञ्छितं वापि क्षयं नायाति कर्हिचित् ॥१०॥ प्रौढभावेन मत्कर्म कृतं सामनुवेद्य
तः ॥ वाल्यभावगतं तद्धि गोपिकाश्च वृतोत्सुकाः ॥११॥ वत्सानां वालवत्सानां निधनं मोचयाम्यु
हं ॥ स्नेहेन गवां पयः किं स्विदस्मत्र प्रतीयते ॥१२॥ दुहता पात्रपूर्णत्वं यथेच्छाप्रवृत्तिगाः ॥ पयःस्रो
त कदाचित्र वत्साः वत्सा किमासने ॥१३॥ इति रोषेण वत्सानां बंधनं मोचयाम्यहं ॥ ततो मत्पानि
वादेन मातृ गोप्यो वदंति हि ॥१४॥ मन्मुखादन्निर्यापि समागत गृहांगणे ॥ पृथक्पृथक्खलाः समा
गम्य नंदवेश्म नंदवेश्म दिने दिने ॥१५॥ योवत्यतिक्रमं दुग्धरोषबुधाक्रपात्रता ॥ दधिदुग्धघृ
तादीनां कुर्वतीनां च संचयं ॥१६॥ यथा कृपणाया वृथा कोपरि पमे न रोचते ॥ तस्मादिव्याम्य
हं गेहे गोपकैः ॥ सर्वानिंदैः सह ॥१७॥ गोपीनामेव चित्तस्य वृत्तिर्मय्येव संस्थिता ॥ चित्तवृत्ति रामः ८५
मय्येव सा मया बलतः कृता ॥१८॥ पवित्रार्पयितितामद्य मम चतुर्थात्मकं ॥ व्रजे बालच
रित्रेण सर्वं गिरिकामिकेवलं ॥१९॥ पूर्वं निवेदितं मह्यं तद्धलादपि केवलं ॥ सर्वानंदसाधवो

नक्रात्मनु रक्षामपि केवलं ॥२०॥ नक्रामद्यं मयच्छंति नक्रे मोदं दरात्मपि ॥ नक्रानामग्नमात्रं यदेहा
गारसुताद्दिकं ॥२१॥ पूर्वं निवेदितं मह्यं चौर्येणापि बलादपि ॥ मद्भेलाभावमत्तं तं न विदंते वस्
रयाः ॥ परोक्षवादवक्त्रर्वकर्म मेनारदाद्भुतं ॥ परोक्षवादविदो गोप्यः केवलं मत्परायणाः ॥ तद्वादमनु
वक्ष्येहं शृणु धावहितो मुने ॥२२॥ गेहे यासां न धेनूनां पयसामपि संक्षयः ॥ दधि गव्येक पार्य्य
न युक्ता किं ना पयंति मे ॥२३॥ इति संपदरवासां नवायं तिकदाचन ॥ शोकमोहेन नक्रानां ता
सामातं न नंकथं ॥२४॥ ज्ञानतोत्र परमानंदो व्रजे शाश्वत्तम वर्त्तते ॥ तदहं तत्प्रवक्ष्यामि मु
नेते मोरकारणं ॥२५॥ शिकिसंस्थित माल्याका दुग्धं दध्यादिकेवलं ॥ हर्तुं विशामि चेद्
देसखिभिःवानरैः सह ॥२६॥ मत्तुवैवर्त्तमानं यन्निरीक्ष्योल्लख लाहितेः ॥ विरचावि
धिमसंतं तदुक्तं नमजाम्यहं ॥२७॥ स्वामिनीचेद्गृहानंवैनंनवत्सपि केवलं ॥ समागत्य
कृतं दृष्ट्वा गृहस्याको ज्ञातेन दृशां ॥२८॥ हृष्या को ज्ञा गृहस्यानारीतिरेषी सनातनी ॥ व

वृ०मा० ८६ उक्तो यो मया यत्नो मत्कर्मकथनाविधिः ॥२९॥ केन मे पहृतं द्रव्यं दधिदुग्धादिकं सखि ॥
समीपस्थावदन्नेवं नंदपुत्रो गतोऽधुना ॥३०॥ आगत्य सखिभिः सार्द्धं वानरैरपि केवलं ॥
भुक्त्वा पीत्वा सखिभिश्च सर्वतः सखि निर्गतः ॥३१॥ वत्कुसमुद्भवा पित्वा पश्यंती केवलं
मुदितं सखि वत्कु सखि वाणीकथं प्रति ॥३२॥ इति सा वदती वार्त्तां समीपस्थां सखीं त
तः ॥ गृहीत्वा दर्शयामास गोपीनां निजमंदिरे ॥३३॥ यावद्विशति तद्गेहं श्रीकृष्णः सखिभि
ःसह ॥ तथैव कृतवान् तस्याः कर्म चात्यंतमद्भुतं ॥३४॥ पुनरागत्य सा तस्मिन् भुवने तं
त्वद्द्वने ॥ तथैवापहृतं द्रव्यं वीक्ष्य गोपी सुविस्मिता ॥३५॥ परस्केशेन क्रियंपतीहानि
रासीत्तथाधिका ॥ तस्मादाक्रोशनं श्वत्करागहृतं पयः ॥३६॥ साधुनैव गतो गेह राम: ८६
दृष्ट्वा द्रव्यं निरीक्षितुं ॥ ममैव द्रव्यमखिलं पीतं वापायितं वापापितं नु किं ॥३७॥ यास्यगेहा
तिवीक्षितं तु गृहांतरे ॥ तत्र शीघ्रं प्रविश्याहं भोजयाम्यत्रिगोघनं ॥३८॥ कुत्रापि दधियो

पात्राणि कुत्रापि पयसस्तथा ॥ कुत्रापि घृतपात्राणि रिक्तानि सकलाजाम्यहं ॥ गृहे गृहे समाक्रोशो
गोपस्त्रीभिः परस्परं ॥ कृत एवं विचार्यापि मात्रे वत्कुसमुद्यताः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ततो निजगृ
हतः सर्वयशोदायै निवेदितुं वीक्षितं मुखपद्मं मे कर्म चात्यंतमद्भुतं ॥ आगत्योचुर्यशोदायै
मत्कर्मबलसूचनं ॥ तदहं तं प्रवक्ष्यामि यथोक्तं गोपिकावचः ॥ गोप्य ऊचुः ॥ यशोदे वमद्दा
ग्रागेनंदयन्निवराननो ॥ शृणु पुत्रकृतं कर्म नास्त्यवकुमेव हि ॥४१॥ नवनीते हि सुरपंस
धुवसरिद्दर्शने ॥ न चैतत्सदृशं कर्म क्षमः कर्तुं न वै जनः ॥४२॥ प्रविशंतं न पश्यामः कदा
प्रविशति स्वयं ॥ प्रविश्य तु क्वदध्यादि भोजयन्नपि वानरान् ॥४३॥ रिक्तपात्राण्यपास्य
न्सौ याति निरंतरं ॥ दृश्यते नैव कुत्रापि पश्चात्सख्यो वदंति हि ॥४४॥ यत्र द्रव्यं न लभ्यते रोद
यित्वाथ बालकान् ॥ विधाय विपुलं क्रोशं याति शीघ्रमलक्षितः ॥४५॥ उपायान् रक्षितान् वे
त्ति चौर्यवृत्तेरशंकितः ॥ वीक्ष्य पीठाद्यै विरचय्य विधिं स्वयं ॥४६॥ आरुह्य गोपकस्या

बृ०मा०
८७

त्रेगतत्वानिद्रयनाजनं॥ विनज्ञवानरेभ्मोवासखिमःस्वयमत्रिचेत॥४७॥ नभुक्तिमुक्तिरा
कश्चित निचापात्रंभयात्तसो॥ यथाक्रोशानमत्तुत्तेकुर्मःसरसतिस्कुटं॥४८॥ स्त्रीघ्रवालन
नोर्मातः किमत्रेसंत्रविष्यतिनवदामिनपश्यामियशोदानपङ्कांकिता॥४९॥ गोपीनांवच
नंश्रुत्वामुनेमातानकिंवदेत॥ अधोदृष्ट्वाप्रपश्यामिपुनर्वाचंवदंतिते॥५०॥ नानाचि
त्रविचित्रेषुभुवनेषुनवात्मजः॥ करोतिमोहनारीनियेषुदृश्येनपश्यति॥५१॥ कुत्रचिद्दा
नीतिचरत्वागच्छतिवाक्वचयः॥ कुत्रचित्मुक्तकेशांश्चप्रेतम्भतगणानपि॥५२॥ दर्शयित्वा
त्वरयातिनानानीतावश्वतर्जयन॥ वानरानप्रेष्यवस्त्राणिसासफालयतिवाक्वचित॥
५३॥ एवंभवतुरुतेमातभ्रसहंतुनवात्मजः॥ किंकुर्मःकुत्रगच्छामोयशोदेतातुपात्तु रम:
ते॥५४॥ इतिश्रुत्वायजननीप्राहगोपीःसमंवचः॥ अहोद्यसत्तुनमद्यमेतासाकथनं ८७
ध्रुवं॥५५॥ कनीयानतिवालोसौवंकुंवेत्तिनकिंचन॥ पातिनीतोनवैदारेपरगेहातिनी

रुकः॥५६॥ पुरुषंतुगोपिकानीतंकुमारतरमात्मजं॥ किमितीहानिवारेणभवतीनांमनोरथःत्रांत
:केनत्रमेणाद्यपीवनाविश्वबुद्धयः॥ इयापूराप्रवादेनकोलाभश्चात्रदृश्यते॥५८॥ भवतीनांप्रसा
देनबालकःसममत्रनाम॥ नाशीर्भिरन्नितोहापनकरोतिकदाचन॥५९॥ नीतास्मिक्रोधवा
केश्चनायंकस्यापराधकृत॥ बालकोयंममप्राणःकिंवेत्तिव्रजयोषितः॥६०॥ इत्यावेयव
चोगोपीरुवाचतनयंप्रति॥ किंब्रुवंतिममप्राणगोपिकाहृतमन्मयाः॥६१॥ तदोवाचहरी
केशोमातरंमोहयन्वचः॥ कारणंतांश्चगृहमातश्चैतासांनविद्महं॥६२॥ वृथाजल्पंतिज
ननिमांगणेनवसश्रुतः॥ अहंबिभेमिनियतंवानरेभ्यःक्कसंगतः॥६३॥ त्वयैकस्मिन्दि
नेमातःवानराद्रीतिमर्पितः॥ ततआरभ्यकुर्वीतनगच्छामिगृहांतरात॥६४॥ अद्यैवतेस्तनं
पीतंनवोसंगगतोस्म्यहं॥ पितामेनालपत्रद्यगतोगोपप्रमंडले॥६५॥ सुखिनःसगृहेसर्वे
वसंतिनितरांव्रजे॥ एताब्रुवंतिसखिभिर्निविहःसदनेषपि॥६६॥ किंतमिथ्यावदंस्येताः

परकीयं न चास्मद्यं ॥ नवे त्ति किं प्रजल्पंति प्रलपंतं विचारयन् ॥६७॥ तदंगुलिमथास्पृश्य प्रप वृ०मा०
त्रपामिगतांतरेण गत्वाद्धरिर्यो मातस्तव शासामप्रजाम्यहं ॥६८॥ सखिनस्त्वतिबालास्ते स्व ८८
यं क्रीडंति निस्त्रपाः ॥ तेषु निसंतवद्वारे क्रीडामेवतन्निवृत्ता ॥६९॥ तास्मतु तव चस्तत्स्युत्रुसन
ननीतदा ॥ गोपिकानां सविनयं समाधानमथाकरोत् ॥७१॥ गोप्य एवं विधो बालो नवि
ष्यति यदा तदा ॥ नवतीनां वचः सत्यं भविष्यति न संशयः ॥७२॥ इति गोपस्त्रियं कृष्णवदनं
वीक्ष्य सुंदरं ॥ मात्रा निवेदितान्नं स्वगृहान्निर्ययुः ॥ हसंतः कथयंतश्च यशोदायाश्च
नाम्रतां ॥ केवलं कमनीयानि बालभावंगतान्यपि ॥७४॥ धन्यं जनुर्यशोदायाः किं ज्ञो रम
पि बालकः ॥ वेत्ति किं कारणं तत्र न विद्मस्तस्य चेष्टितं ॥७५॥ तस्य एवं वचनं गोप्य कथ रामः
मुक्तं सुतं प्रति ॥ अस्माकं महरि रंजिह्वानताल्लुमपि गच्छति ॥७६॥ अस्मात वाक्यं तु जानि ८८
मनुते सा न सत्यतां ॥ यशोदे किल किं कुर्मः भीतश्चेत्रागमिष्यति ॥७७॥ यस्या गेहे वि

त्रासे समाक्रोशतु निरंतरं ॥ समीपस्थास्तदास्त्रु चावेश्य पितास्यशांतुतं ॥७९॥ सरवायस्तेनियाश्री
घ्रं करिष्यंति पलायनं ॥ ततः श्वेकं गृहीष्यामो करिष्यामो मनोगतं ॥८०॥ नीत्वा यास्याम सदने
यशोदानंदयोर्वयं ॥ कथयिष्यमहे कर्म तदा सा किं वदिष्यति ॥८१॥ इदमेवमेव परमं त्रेक
पयित्वा गृहं गताः ॥ रात्रौ तदेव शायने स्वप्ने तत्र दभून्मुने ॥८२॥ काचिन्नंदति मामेक मा
लिंगयति चुंबति ॥ काचिन्नृपति मे कांतं मुखमसंतमद्भुतं ॥८३॥ काचिद्यशोदाभवनेव
दंती बालचापलं ॥ मननारदकाचिद्वै पान्यास्याप्ययसपि ॥८४॥ काचिदालोक्य हसति म
न्मुखं मदनाकुला ॥ एवं स्वप्ने गृहे गोप्यो रात्रौ पश्यति केवलं ॥८५॥ सुप्तानामपि गोपीना
मंतराय न वर्तते ॥ यथा जाग्रद्दशायां वै तथा स्वप्ने महत्सुखं ॥८६॥ व्यतीतायां तथा तस्यां
प्रातःकाले स्वयं प्रभुः ॥ सखीनां रूपसत्तानि दंवचनमब्रवीत् ॥८७॥ नो सखायः स्पृह्यु
ध्वं तत्त्वचस्तथ्यं ममाधुना ॥ गोपिका सदने घेवुगंतव्यं मधुनैव मे ॥८८॥ ताश्च कृतास्तदा

स्वयोवनाद्विशुद्धबुद्धयः ॥ समायांतु मया सार्द्धं नास्य यावचनं मम ॥ १० ॥ सखायस्तेव वचः श्रुत्वा स
मुत्सुकः सखिनं पुनः ॥ श्रीकृष्णमारव्ये मयोमध्ये तत्रत्र शृणु महामुने ॥ कृष्णकृष्ण सखायस्ते गोकु
मे वात्र केवलं वयं न जीतिसमपेतिह्यमः क्षणमात्रतः ॥ १२ ॥ तावत्ते संगिनो नन्दयावत्राप्य
ति गोपिगोपिकाः ॥ दृष्टा गोपी प्रयास्यामः पलाय्य निजमंदिरे ॥ १३ ॥ न पित्रोः प्रीतिरस्माकं सुयाह
नृत्वपिवर्त्तनो ॥ तवापराधसद्रने संतिसर्वे व्रजौकसः ॥ १४ ॥ अस्माकमपराधं वै नालुमा
त्रप्रतितिष्ठमाः ॥ तस्मादस्माकवदने सहचारिचमेवहि ॥ १५ ॥ नयकालेन वै क्वापि साहा
य्यमधुना न वेत्स्य ॥ वेकुलच्छअहन्निवर्त्तितदास्माभिरहो व्रजेः ॥ १६ ॥ इत्यत्ति प्रेमसगवान्
वे गोपानधोक्षजः ॥ जातं मया यदुक्तं वै काशक्तिर्नवनामिह ॥ १७ ॥ अहमेव वलं तु
ह्निरहमेव वलक्रिया ॥ अहं गमिष्यगोपीनां गृहेषु वविनिश्चितं ॥ १८ ॥ एष्यंति चेन्मयि
गते गोप्यो नेष्यंतु मा मनुत्रजो ॥ तदा त्मानो विमोध्यामि नवतो वद्ववानवो ॥ १९ ॥ वले रामः ८९

तुत्वरिताः सार्द्धं मया गोपीगृहेषु च ॥ यत्किंचिद्दयमात्रं तु भुक्त्वा भोक्ष्यामि वो धुना ॥ २० ॥ वर्त्तमाना
न वै नैव ग्रहलीयप्रसर्पति ॥ तत्र प्रविश्य भोक्तव्यमस्माभिः केवलं बुधाः ॥ २१ ॥ व्रजमध्ये चरिष्या
मवीस्पमाला गृहं गृहं ॥ विलोक्य सद्म निःशून्यं प्रवेक्ष्यामो निरंतरं ॥ २२ ॥ भवतामय वान्येषामात्मबुद्धि
र्विवर्जिता ॥ गृहं गृहं प्रविश्यास्तु भुक्त्वा भोजयामि वो धुना ॥ २३ ॥ एवं विचार्य कस्माश्चित्स विहाय ग
हांतरे ॥ गोपीगृहांतरादेत्य किमर्थमागतो भवान् ॥ २४ ॥ तदा दृंलर्जितस्तस्याः केवलं वचनं च्छला
त् ॥ आगमिता मोहिता नूनं नावोच वचनं मम ॥ २५ ॥ यथा कैतव मंत्रेण मोदयित्वाय मागतान् ॥ २६
कृतिते ष्यां सर्वस्वं प्रपूर्णं तो पिवरंति हि ॥ २६ ॥ तदृद्दिमोहिता गोपी मन्मुखाज्जासमंत्रतः ॥ पत्रपेत
पिनवोवाच न त्क्वापि त्वागता वयं ॥ २७ ॥ यदा रहोस्मि भुवने किमर्थमागतो भवान् ॥ मात्रा मत
रितारुहस्त्वासमयोविस्त्रं ॥ २८ ॥ क्रुधितोहं प्रदेयं ते मद्यं तो भ्रमयोधिकं ॥ सखायश्चागतानि
तं क्रुधार्त्तानित्रजाम्यहं सासस्मिवमत्त्वेवमोहिता नावदद्वचः ॥ उन्नायपात्रगंडूषं भुक्त्वा पीत्वा

गत्तावयं॥१०॥ मोहाकाप्ययेयसस्मारमयात्रकिमुष्ठितं॥ पद्मपमानादनंदवंकथमेवारिता
नते॥११॥ मुत्काप्पीत्वागताः सर्वे ग्रहात्मे बुद्धिमोहनं॥ कथमासीत्प्रपद्यपं साःगते घयकरा
मिकिं॥१२॥ पुनरेष्यतिचेत्तेवैकुरिष्येमनसीप्सितं॥ ततोहमन्मसहते प्रविष्टःसखिभिः
सह॥१३॥ यावद्दुत्तायतिष्कंनोकुमेवासमुद्यतः॥ तावत्सामागताहं गोपीद्वारमारुध्यसं
स्थिता॥१४॥ उवाचवचनंचास्मान्केयंगहमागताः॥ तदाहमप्येताविष्ठन्वंचन
वंचयन्नयुक्तिभिः॥१५॥ पित्रानंदेनमात्राचप्रेषितास्तवसद्मनि॥ मुनिरेकोम्हान
घसशिष्यैरागतोगृह॥१६॥ दध्यादिवापयोवापिसर्वे देहिचिरंस्थिता॥ तदर्थचेत्तवस्मृह
इत्यस्मानिनिवेदितं॥१७॥ नंदोपदिगृहं चित्तं सर्वेचेछतिचेदिह॥ नरस्वामीतितत्सर्वं देहे
कैतववंचिता॥१८॥ द्यर्थानीयाययुक्तं तत्रावदागतसाधुनः॥ द्वारदेशोकिमेतहेमुनि
रस्मीसयानुकिं॥१९॥ इत्यावेद्यततोगोपीवयंशीघ्रंपलायिता॥ तदातिरुषिताबालाविं

कुशस्वगृहंगता॥२०॥ पश्चाद्यकैतवोक्तोहंवंचिताबालकैः सह॥ आगच्छसदनेस्यःकथंमां
वंचयिष्यति॥२१॥ पूर्वस्मिन्दिवसेस्मानिर्विचारःपरमःकृतः॥ विस्मारितःसएवाद्यपद्मप
साःकिलबालकैः॥२२॥ गतंतत्रतमेवास्त किंकर्तव्यंमयाधुना॥ मतिरुन्मिग्नातेनरणा
समयेविगतेसति॥२३॥ एवंविवदमानासानिविष्टासादनेस्वपं॥ ततोहमन्मनवनेग
तोहंसखिभिःसह॥२४॥ यदिपश्यामिभुवनंस्वामिन्यारिक्तमद्भुतं॥ दधिदुग्धसमाकी
र्णनवनीतवयंमहत्॥२५॥ नानारसविशेषंचपक्वान्नंचसंगतं॥ विलोक्यसुन्दरंप्री
ताःसख्यायोमेनिरंतरं॥२६॥ निद्रितामंडलीवध्वाउपर्यकिलपसत्सयं॥ पलायनाय
नियतंदृष्ट्वाद्वारकपाटकं॥२७॥ बुबुधुस्तेमनोनीरंयावत्तावत्समागता॥ कपाटस्के
टनंत्वाहूत्वीस्वतदाब्रवीत्॥२८॥ रेरेकोस्तिगृहेमह्यंमध्येद्वारानिमुतं॥ मोचयायक
पारेहेनिविशामिगृहांतरे॥२९॥ यावद्वसतितावद्दैतुकेगोपैरनेकधा॥ सहजानामि

बृ॰मा॰ ९१ मोहेन दुस्साध्यामितमानसैः सहवासिना कृतं कर्म्मप्रियं वीक्ष्य सुरस्मितं ॥ गत्वाहं मोचया
मेवतूपर्य्यगमनेन वै ॥३१॥ पराहृत्य यदा यावत् तावद्दृष्टा पतिकेवलं ॥ तावन्मालयितास्
वे द्वारं मुक्त्वा मया सह ॥३२॥ दृष्ट्वा चुक्रोश सहसा नेदं धाऽदिद्व्यमद्भुतं ॥ नत्सितं तु विहि
तं वै नावशिष्टं तथा रवपि ॥३३॥ रे रे सखः समायांतु पश्यंतु मम मंदिरं ॥ पात्राण्यपि च यानि
रिक्तानि पक्वान्नाद्यखिलं गतं ॥३४॥ अद्यैव निर्गता गेहात्क्षणस्य विनाशितं ॥ दधिदु
ग्धघृतादिकं सर्वं संचितं द्रव्यमद्भुतं ॥३५॥ करोमि किं करिष्यामि सहनं तु न शक्यते ॥
गृहं गत्वा कदाचित्रो गमनं किं सदा स्थितिः ॥३६॥ यशोदा मनुते नैव बालको मम पुत्र
कः ॥ करोति विपुलं कर्म कृतं नो वा करिष्यति ॥३७॥ मुक्त्वा द्वारप्रदेशं वै निविष्टा भुव राम: ९१
नांतरे ॥ पुरः परिकपाटादौ बध्वा मुक्तं च सर्वशः ॥३८॥ पराहृत्य मा निर्गच्छामि यावत्ता
वत्पलायितः ॥ त्वरान्वितः कृतो द्वारं मुक्त्वा निरंतरं ॥३९॥ मया ज्ञातं गता गेहान्मु

क्त्वा द्वारप्रदेशतः ॥ समीपस्थाकृता रक्षा द्वारमावध्य मन्गृहं ॥४०॥ एवं द्वारप्रदेशे चेन्निवि
ष्टाम्यपि बालका ॥ गत्वा यशोदा मानीय दर्शयिष्यामि केवलं ॥४१॥ गते तु समये बुद्धि
र्न वसेवनन्यामिह ॥ एवं चेज्जायते बुद्धि कथं कार्यं प्रदीपते ॥४२॥ इत्येवं बहुधा वो
क्ता विरराम अथ खिन्नवत् ॥ ततो मम सदने यावत्प्रविशामि वराचितः ॥४३॥ गृहाभ्यं
तरतो गोपीनिसृता वेगवत्तरा ॥ तदा हृ मत्तुवं शृण्वं व्रजामः केवलं तदा ॥४४॥ सखा
स्माकं पलायैव निविष्टात्र वसत्प्रतिः ॥ त्वया सुगोपिकानेतुं मानयाम्ब व्रजांगणे ॥
४५॥ इत्येवं ताविता गोपी निविष्टा भुवनांतरे ॥ वीक्षितं बालकं यावत्तावत्सर्वैस्त्वरान्वितं
॥४६॥ इयमद्भुतं नीचावयं सर्वे पलायिता ॥ सा वीक्ष्य भुवनांतश्च ततः शीघ्रं समागता
॥४७॥ वीक्ष्य सर्वं कृतं इयं गोपैस्तत्र पलायितं ॥ चुक्रोश शाकिमन्त्रदृघ वै तवोक्ता ग्रस
स्तिता ॥४८॥ पुनश्चेद्दृश्यति गृहे तं रक्षुर्य्यामि नो गतां ॥ केन वाभ्रितमपत्रवचनं चावधी

वृ०मा० ९२ रितं॥४९॥एवमुक्त्वा च सा तत्र विरराम गृहं गता॥ अतोहं मम सदने निविष्टः सखिभिःसर्वतो
बोधमेवं गृहे गृहे॥ प्रविष्टे मयि देवर्षे गोप्यावृन्दाः समागताः॥५१॥ तामहं दृष्ट्वा मे सरत्वा प्रष्टा प्रलाप
नपरायणः॥ अहमेको वचस्ता निर्भर्त्सिताने वांतिकं प्रभु॥५२॥ कावात्रा किमनुष्ठेयं गतस्त्वं
तु पुनः पुनः॥ कथं याम्यसि नीतानांध ज्ञो ह्यायाः समंततः॥५३॥ सर्वे पराधास्तेहृष्ट्या युष्मे
त्र निःस्फुटं॥ अहो स्माकं वज्रे यातः सत्वात्तेप्रलापितः॥५४॥ एवं चेद्वचनं कुर्यात्पुनरे
ष्यामि न कश्चित्॥ तदा सज्जा मस्ता मघनान्यपास्याद्विपर्ययं॥५५॥ तदाहमब्रुवं स्तामो
न वश्नीतिर्न मेक्कचित्॥ क्वोऽत्र हं प्रविष्टश्चे सखिभिर्भुवनांतरे काह्ना निर्नीकृता ह्यस्मि
न्विनागेन भयं नवेत्॥ गताय ज्ञो हं किं स्यपवरिष्यपनिरंतरं॥५७॥ निरागसं न मे राम: ९२
माता कदापि त्राड्यत्स पितरो वाच सखी काचिन्नस्त्री मां क्रोधासंयुता॥५८॥ सुस्यां
तिष्ठ ध्रुमत्रैव यावत्रागाकुसमीहितं॥ अन्नाप्यपात्रान्नखिलैः नस्मतो ह्यागतोन्वेतः॥

॥५९॥ स्त्रियस्तति चलानं तं ग्रीष्मागमवेष्टितः॥ सत्यावस्थान मात्रेण सापराधो भविष्यति॥६
०॥ ऊचुरन्यागृहे स्माकमद्यैव मखिलं हृतं॥ नीतायामस्तु रागे हंपञ्जो दायानिरंतरं॥६१॥ एवं
विवदमानासु तासां मंडलमध्यगः॥ चिरं विभद्रपकस्याश्चिद्वार ज्ञात्वोटितां मया॥६२॥ न्नूत्को
फलमयोन्नं सा च प्राग्रन्द्रु वंगता॥ तावन्तत्लापितः ग्रीष्मलयं सोभुविस्थिता॥६३॥ कथं ग
तो हस्तगतः पुनरेष्यति न कश्चित्॥ धूर्तविद्याविदां बालः प्रौढः केवलमद्भुतं॥६४॥ कपारमु
द्गणं नैव पूर्वं ज्ञात्वा न वेष्टितः॥ गते काले पुनर्बुद्धिनृणां भवति निश्चितं॥६५॥ गतं तत्कृतमेवास्तु
पुनः कालो भविष्यति॥ इत्युक्त्वा स्वगृहं गोप्यो गताः सर्वाः सुविस्मिताः॥६६॥ एकस्मिन्दिव
से लिलाकृतामेते निवेदिता॥ दिनांतरगता लीला मद्रव्ययावद्दितो मुने॥६७॥ समुत्थाय ततः
प्रातर्मात्रे दत्वा मनः सुखं॥ चित्रे वाद्यनिस्वनैर्विचोभिवालचेष्टितैः॥६८॥ इत्यादिपुराणे
हरिनारदसंवादे चतुर्दशोऽध्यायः॥ ॥नारद उवाच॥ समाहूय सखीन्प्रातर्वनिरान्नखिल

नविपि॥ व्रजमध्येचरन्नेवपर्यटंतंतच्छृणुष्वमे॥९॥कस्मिंश्चित्गोपिकागेहेप्रविष्टोहंत्वराचि
तः॥ तत्रापश्यंदधिपात्राणिहेमान्येवसमुद्यतः॥२॥तावत्गतासमायातोचत्किमेतत्त्वत्कृतंकम
ति॥ कथमुन्नारितंपात्रंमध्येकरनिवेशनं॥३॥ततश्चाहमब्रवंगोपीधर्मःकलियुगेधुना॥ हृ
तंकिंविपरीतंतेगुणोस्तिनावधारितं॥४॥भ्रातास्तेमेसखास्तुनस्तुमाह्वयितुमागतः॥स
खायेघरदेशेवैसापितानियतामया॥५॥अहमेवपरापश्येतत्कृष्णस्थिकिंसंस्थितं॥पिपी
लिकाःप्रविस्मश्चतत्भक्तार्थंभाजनंगृह॥६॥तस्मात्पिपीलिकाबाह्येक्षेपणंक्रीडतेमया॥त
वन्नाताचवरप्रीत्साकथमनत्करोम्यहं॥७॥एवमुक्त्वाचिरंजीवपुनरुक्तंतयाममा॥वं
चिताकैतवोक्त्यामेसामेनेकृतमद्भुतं॥८॥ततोहमन्यसदनेगतोस्मिसखिभिःसह॥ववर्त्मा
नागृहेगोपीदृष्ट्वामामुच्छितात्वरा॥९॥किमिहागतोत्रसखिभिःसहनेममसुंदर॥उप
विश्यसर्णंवस्येयदुक्तंतयगोदया॥१०॥पश्चोदापाःप्रियागोपीतवोपर्यधिकारितः॥दि

तीयान्नगिनीतुमंतामहकपवदाम्यहं॥११॥इत्यावेदनमात्रेणगतासाभगिनीगृहे॥सानेतुमाचिरं
पावतततस्थ्यवरूतंमया॥१२॥अनुत्कारदत्वाचगोपेभोवानरेभ्यस्ततोव्रतः॥पलायिताग्रहान्त
स्माधावदायातिमानिनी॥१३॥आगत्यसदनेदृष्ट्वादधिगव्यंमृषाकृतं॥तावत्पश्चात्गृहेद्
शंमुक्तंमेसखिभिःसह॥१४॥अहोहंजानतिभ्रांताबुद्धिनासीन्ततामम॥कामद्यकथयेवा
र्तंममबुद्धिभ्रमोयतः॥१५॥एवमुक्त्वाचिरंगोपिकायास्तुगृहेस्थिता॥ततोन्यसदनेगत्वा
पतत्कृततन्मुनेशृणु॥१६॥कस्याश्चित्गोपिकायास्तुगृहेगोप्यःसमागतैः॥बद्धस्तत्र
प्रविष्टोहंकैतवोक्त्याप्रवंचितुं॥१७॥विहितामंगलेकालेगानवाद्यमहोत्सवे॥भ्रात्कार्य
प्रसंगेनवध्वागमनवाचने॥१८॥यावतगतोहंताःसर्वाउच्छिताःस्वरस्थानतः॥गोप्यःसमा
गतश्चोरःसखिभिःसदनेमम॥१९॥गानवाद्येततःकार्येगिर्त्तीमःसर्वतस्त्विमं॥वेष्टयि
त्वासखिभिर्द्वारंनारुध्यमंत्रितं॥२०॥तावदुक्तंवचोरम्यंमयोगोपिरत्तुनंमं॥हेगोप्यःश्रु

हृ॰मा॰ ९४ एतास्माकं वचनं ज्ञातमच्युते ॥२१॥ पित्रा संप्रेषिता यत्र भवितव्यमहोत्सवः ॥ मिलितां गोपिका
व धोमंत्र यंति व्रजांगणे ॥२२॥ आपूर्यं तत्र समागत्य शीघ्रं गच्छत माचिरं ॥ मंगलं कर्म कार्यं हि पश्चा
दागतके वलं ॥२३॥ श्रुत्वानंदवचस्तथ्यं यशोदायास्तया स्फुटं ॥ हर्षितान्वियतं प्राहुः सत्तमस्त्व
यवान्नतं ॥२४॥ अन्नतं न मयोक्तं वै तदिमे विदुरन्यकाः ॥ रुषाः सर्वे तयोचुस्तेन तस्मा गंतुमु
द्यताः ॥२५॥ विलंब्य कालमालोक्यास्यामो मृगहेनदा ॥ विनिर्गता यदा स्वयं न विघ्नति गृ
हाद्यदि ॥२६॥ वयपचिक्रान्निकं सर्वे प्रेषिता सुयशोदया ॥ शीघ्रं गच्छत इत्युक्त्वा चलिता नंदमंदि
रं ॥२७॥ विनिःसृता यदा बाधे दधिगव्यादिकं बहु ॥ गृहीत्वा निःसृतास्तासामग्रतो गोपदा
रकाः ॥२८॥ कृष्णः पश्चात् द्रवन्नेवं पलायनपरो ययौ ॥ इत्थमेवं चिताः सर्वाः पितुर्गेहेन कि राम: ९४
चन ॥२९॥ नाहृताः केनचित्तोपोगच्छता श्च गृहं प्रति ॥ अस्माभिश्च कृतं दुःखं दधिगव्या
दिकं महत् ॥३०॥ एतत्तनोक्ष्यामहे पूर्यं वंचनैः परिवंचिता ॥ इत्याक्रंदत्कृतवचो गोप्याः

प्रोचुर्बाले सुकिंकृतं ॥३१॥ नास्मद्यत्नप्रदं वेत्ति कांचिन्न गोपंगनाव्रजे ॥ अस्माकमंतरायो नृ
म्हतद्व्यं कृतं कथं ॥३२॥ एवा प्रमानानामेषाय नन्निर्दुःखिरो मतः ॥ स्वपक्षेपलगात्राणां
इति बुध्वा गृहं गताः ॥३३॥ आगतास्तत्गृहं गोप्यो दृष्ट्वा गव्यादिकं कृतं ॥ सपात्रमपिताः
प्रोचुर्गोप्यस्तत्र स्मरः ॥३४॥ अहो विचेष्टितं तस्य नंदपुत्रस्य कानन ॥ प्रोदानवे दितुआ
कान्नालितस्य यशोदया ॥३५॥ नयोर्हि दृष्ट समये जातोसौ बालकः प्रियः ॥ न ताडयति
नो वक्ति मत्तामपि नैति सा ॥३६॥ ब्रूते बालो न जानाति न किंचिन्न कुरुते सुतः ॥ व्रजाधि
रापपत्नी सास्ते हस्तकुं न शाकते ॥३७॥ पुनर्दत्तं पुनश्चिंतं पुनर्वृंदं पुनर्गृहं ॥ स्नेहेनैव विजा
यते परितः क्वचित् ॥३८॥ पुनर्गानि मयोचक्रुस्तत्र यत्नान्नवसुरा ॥ अह मम गृहे यातः स
खिभिः सह वानरैः ॥३९॥ स्नेहता गमपातगोप्योन याति कथयंति च ॥ यशोदा भवनेह
बहानि मेवान्नपद्यत ॥४०॥ प्रविश्य मयि सख्यायस्ते प्रविशति मया सह दयामि वेदहं ते

बुभुजंतिचात्रमद्भुतं॥४१॥वानरीनीतिमापन्नामयानिर्भयतांययुः॥यत्रतत्रसहैवैतेचरंति
प्रतिसद्मनि॥४२॥चित्रमेकमभूत्तगेहेकस्याश्चित्रितरंमुने॥निजासनेनिविष्टासुतगो
पिकाद्वारदेशतः॥४३॥दृष्टीनागमयेदेत्वात्तदाहमविशत्वरा॥सर्वास्तुद्विसंस्तांवेग
त्नंतुस्वरितादधि॥४४॥नेत्ररोधमहंकृत्वामायासेव्यपलायितः॥भवंतस्तेरिनापांतुनी
त्वागआदिकंबहु॥४५॥इत्यावेद्यत्वरातस्यापाणिस्मांपृष्टिनागतः॥अकस्मान्नेत्ररोधं
मेकृतंतावसलायिता॥४६॥कस्त्वंकस्त्वमितीछंसाकथयंतीसुविस्मिता॥तावन्नीता
गताःसर्वेकति—वस्त्रास्त्वांगणे॥४७॥कतिबालावसन्तात्रावस्थीप्रवराननै॥४८॥म
न्मात्रापूर्वमेवोक्तंवसंआस्वारयमारिषा॥सखिभिर्व्रजभस्मोत्वमहूरमिहनिसद्भाः॥४९॥
तस्मात्पृष्ठावसंसकतिसंतिप्रदर्शय॥बालकाःमेसखायःकेसमाकृपवरंगने॥
५०॥एतेसखायःसंजाताश्चान्यानन्वेषयाम्यहं॥बालकाःमेसखायःकेसमाकृपवरांग

वे॥५१॥यावत्कृताःसखायस्तेभुक्त्वापीत्वाभवंस्तदा॥यावदागमनंमह्यंदृष्ट्वामांतेपलायिता
॥५२॥वृंदावनेमयावस्त्राद्दृष्टापत्रगृहंत्वरा॥इत्युक्त्वाहंततःशीघ्रंपश्यतांश्चपलायितः॥५३॥
गृहमागत्यसापृष्टवत्सद्यमनमद्भुतंकृतं॥चक्रोशागतागेहाद्युक्त्वाइदमनुत्तमं॥५४॥अ
होयनंदतनयःकोजातस्सुखसागरः॥कथंप्रतारितागोप्यःश्चप्रधंचित्रमद्भुतां॥५५॥
अकस्मादागतोगेहसखिभिर्वानरैःसह॥मामुवाचकतेवस्त्राःकथिसंतिचबालकः॥
५६॥वस्त्रान्यालपितुंरात्र्याःपृष्ठामितांसहेतुकं॥५७॥मन्मात्रापूर्वमेवोक्तंवसांआ
रयमारिषा॥सखिभिर्व्रजभस्मोत्वमहूरमिहनिसद्भाः॥५८॥एवंविमोहितावाग्भिस्तयेवा
नुष्ठितमयापश्चात्कृतेमेसखिभिर्युक्तंइदमनुत्तमं॥५९॥एकस्यावचनंसखोपश्यतास्म
नुनहि॥मत्सहंकृतेघोषेगृहइवविनाशनं॥६०॥नवतीन्निधितंमौनंपश्यतोस्मपुनीनन्निः
गतंतत्कृतमेवास्तुनवक्तव्यंमयाधुना॥६१॥एतावदुक्त्वागोपीस्मोविररामायमानिनी॥स्व

वृं०मा० ९६

इंग विशत्सु सुरवीस्मरणं केतवं मम ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानस ततःपरं तदेभ्य
स्मिन्यत्कृतं चाद्भुतं मुने ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ६४ ॥ एकस्मिन्नुव
ने नूनं प्रविश्य सखिभिस्सह ॥ सुधामा नस्य गोपीनामुन्मार्यधिकाजनं ॥ ६५ ॥ कुंजानेष
य गोपेषु स्वप्ने प्रजल्पत्येव सा ॥ यथैवानुष्ठितं साक्षात्तत्स्वप्नेषु प्रदर्शितं ॥ ६६ ॥ कुजनिवा
लकामध्यं दधिमध्वादिकं बहु ॥ स्वप्ने तया मे नया मे वसनं गृहितं पासं सेवकतु ॥ ६७ ॥
पावस्व प्रदत्ता यांतु पत्न्यं तासां नवत्तदा ॥ इत्युक्तं सर्वं तु गत्वा दितं देवासी स्मसुप्ति
तामवलोकास्तु वयं सर्वे पलायिता ॥ समुप्ति नाततो गोपी ददृशा गत्वा हि किं गतं ॥ ६८ ॥ स्व
प्ने विलोकमाना हं स्वयं तिशयनायने ॥ उच्छानेपि नयैवैनदवलोकि तु मद्भुतं ॥ ६९ ॥ स
माहात्म्य सखीवृंदं गृहकर्मप्रदर्शितिसमयस्तस्य कदाचिन्नैव लप्स्यते ॥ ७० ॥ कस्माच्चित्के
न वोत्तैव वंचयित्वा हरत्स्वयं ॥ कुत्रचिद्भूमऽदये प्रविश्य हरति स्वयं ॥ ७१ ॥ अनेकपत्रवि

रामः ९६

चयैः प्रतारयति गोपिकाः ॥ कापि वेत्ति न तत्कर्म गोपिका केन वानुगं ॥ ७२ ॥ कंदमः कुत्र गच्छ
मो बालकेनाति मोहिताः ॥ दधि गव्यादिकं किंचित्रावशेषयति स्फुटं ॥ ७३ ॥ एवं विचरमाना
या मम गेहं गतो स्फुटं ॥ प्रविष्टा गोपिका काचित्पर्यंकासनमंडिता ॥ ७४ ॥ चातरं लालनीयं च
गायंति मत्कथां मुखात् ॥ मयात स्यामनोमोहमापादितमनंतरं ॥ ७५ ॥ मोहिताय समुत्थाय
मद्यसानमायपोतिष्ठ सने प्रादसखिभिः सह मानदा ॥ ७६ ॥ किमिच्छामि यदारण्यं किमर्थं
चागतो भवान् ॥ इति मे करणीयेयतत्करवाणि ह्यतंद्रिता ॥ ७७ ॥ तदाहमक्कवं तां तु तवस्त्र
दास्मि मागतः ॥ सर्वामेयो सुधा नास्ति नोकुमिच्छंति केवलं ॥ ७८ ॥ एतमादेच मवद्वयं मे स्वाद
चान्नमनुत्तमं ॥ ममापि चेत्तवस्त्र दातिसर्वं निवेदितुं ॥ ७९ ॥ तच्छ्रुत्वाति प्रहर्षेण समा
नीयाद्भुतं दधि ॥ अमृतं चापि दत्तावस्यरनुत्तमं ॥ ८० ॥ मुने प्रीति प्रदान प्रीतिरासी
दनुत्तमा ॥ मम केवल भावेन तो बितो पंतपानिह्नं ॥ ८१ ॥ इत्युक्त्वा दत्तवाच गोपेभ्यो वानरे

बृ० भा०
२७

न्मेपि केवलं॥ मत्तःकृपामहत्त्वजातं दुःखमात्रंतकं॥८३॥ योमामर्पयतिप्रीत्या स्वीयंतेनतत्क
र्थवसुजातंमाममनन्यगच्छतिनाशयाम्यखिलंततः॥८४॥यत्किंचिद्वसुमात्रंहिसर्वं
मत्तोनकिंचन॥मामनर्प्यतुयोभुंक्तेसत्तेनोविधिनाकृतं॥८५॥यातुगुप्तातिगृहेदवं
मत्तोभीतानिशंमुने॥द्रव्यस्यास्तुविनाशःस्यात्तस्यानाथच्छलेनवा॥८६॥संचितंतुविशे
कायनानंदायकरंचन॥संचितंनाशमायातिरत्नमानंसमृच्छति॥८७॥इतिसंशिस्य
नृघोषेपर्यटाम्निगृहंगृहं॥यान्निवर्त्तिगृहेःतस्याःप्रविश्यमहराम्यहं॥८८॥अस्मिन्व्रजे
स्नियत्किंचित्द्रव्यमात्रमनुत्तमं॥तत्सर्वंमामकीयंमेबलाद्धास्तेहतोपिवा॥८९॥गो
स्वामिनोजयेंत्तस्मान्प्रविश्यचगृहेगृहे॥गोपागावश्चवत्साश्चममैवानंदविग्रहं॥ रामः २७
९०॥व्रजेनगोपिकाभिन्नामत्तकाम्यनकेवलं॥गोपागावश्चवत्साश्चममैवानंदवि
ग्रहं॥९१॥येव्रजस्यानहोभिन्नान्मत्तःपश्यंतिकेनंच॥नतेषांमूढबुद्धीनांगतिर्नेहप

श्चच॥९२॥एवंव्रजविनोदेनचरन्नपिगृहेगृहे॥व्रजौकसोपरंसौख्यंददामिप्रतिवासरं॥९३॥
ततोमसरनेबालैर्वानिरीक्ष्यसप्तविंशं॥ध्यायंतंमांविलोक्यैवगोपिनीतुगृहेगृहे॥९४॥प्रति
ष्ठानेतुमेवस्तुसमाहृत्यव्रजस्त्रियः॥समागतास्ततोबद्धद्वारमारुध्यसंस्थिताः॥९५॥ताव
द्दुक्तंदधिपयःसर्वनिस्थापवानरैः॥विलोक्यसुनग्नांभीताःसर्वायस्तेपलायिताः॥९६॥अह
मेकस्थितस्तत्रवेष्टितस्ताभिरेवहि॥कीर्तिंतुनसत्त्वंसेववदंतिवचनान्यलं॥९७॥अहोहरि
नेरिन्नेचौर्यवृत्त्यातेवंचितावयं॥अद्यैपलब्धोबहुभिर्दिनैःकतिपयैरिह॥९८॥कथंतेगम
नेनूनंनविद्यतिविचार्यबहूनिचदिनान्येवसमागसगतःपुनः॥९९॥चौराणांसमया
संतिबहुशःसंमदंतिहि॥साधारैवैकसमयःकेवलंसर्वशोधकः॥१००॥तस्मैदृष्टविधा
स्यामःकेवलंतुमनोगतं॥त्वांगृहीत्वाविनेष्यामोयशोदानुवनेस्फुटं॥१॥बद्धैवंप्रज
ल्पसावेष्टयित्वातुसंस्थिताः॥दधिपात्रमपानिपरध्यापूर्वनिधानतः॥२॥वास्तमेदाम

ह०मा० ९८

योहं राशिप्रेनेव योदधिः ॥ लब्धमार्गो विनिर्गत्य मंडलात् संस्थितो ममः ॥३॥ मयोक्तं गोपिका
किं चिरं यूयुष्माकमागतः ॥ सफलो निःफलो वापि संस्थितः कथ्यतां तु वः ॥४॥ नाहं सर्वे पि
तः कैश्चिद्ह्लितिरेपि केवलं ॥ ध्यायद्भिर्यत्र नित्यं चैस्मरद्भिर्हृदि वराननाः ॥५॥ नवनीतानामि
ह प्रेमरत्नानाममस्थं रत्नला ॥ तथापि यत्नान्निर्वीक्ष्यास्तु कुरुध्वमविलंबितं ॥६॥ यथा मम गति
र्नैव कदाचित्कार्यते मया ॥ इत्याक्रोश्य चतुरधिकं गोप्यस्याः केवलं वचः ॥७॥ मामहो य
हगेयत्नाचास्तुत्तं हृदि नो धुना ॥ बहुधा निन्दतं हृष्यत्व मदेनाखिलमते ॥८॥ यदा सं
वेष्टिनोस्मान्निर्व्यपि रूपं तदा निशा ॥ तदारब्धं छलमापितत्वं च वृन्दा हरिर्योगतः ॥९॥ अके
न त्वं शिक्षितो नूनं नानायुक्तिप्रवर्तकः ॥ मत्समो न तले कश्चिन्न भूतो न भविष्यति ॥१०
॥ रवा यस्ते निया यांति न तिष्ठंति स्थलं क्वचित ॥ पलायनपराः सर्वे निरादाय इति त्वयि स्थि
ताः ॥११॥ त्वयैव न भयं कृत्सर्वे त्तेनेनापमानकं पितृमातापितो बालः करोति न च

राम: ९८

पंकचित् ॥१२॥ भयं करोति यः कश्चित् पितृमातृताडितः ॥ नवसेव किल भीत्या त्वां ताडयितुं
स्वये ॥१३॥ वात्सान्निक्रामिसायाव्रजयिरत्वात्मबुद्धयः ॥ न संस्मरः स्वदेहानाः किल चित्रमिवा
र्पिताः ॥१४॥ पुरा तु समरवायस्तेन संताबोधिताः किल गृहपापि रूपपात्राणि नीत्वा शीघ्रं
पलायितेषु सर्वेषु मयोक्तं संस्थिताः ॥ कथं गृहपात्राणि पापादाय सखायस्ते गता मम ॥१६
॥ संस्मृत्य त्वाविलोकास्तु गृहपालि सर्वपः ॥ हतान्याकुरुष्व सुचिरं मंत्रमेतन्मंत्रयताः ॥१७॥
प्रातर्यशोदाग्रायनेत्र जिष्णामस्तु केवलं ॥ कथयिष्यामहे नूनं पुत्रकर्माणि सर्वशः ॥१८॥ प्रति
वासरमागत्य करोमि किल कर्म यत् ॥ कथं स दामः सकलो दानिमात्सं तिर्को व्रजे ॥१९
॥ वसिष्यामो मनो गत्वा व्रजं गत्वा व्रजांगनाः ॥ नवारयति सा पुत्रमात्मस्नेहनियंत्रिताः
॥२०॥ आत्मवस्त्राणि सर्वेशां प्रीतिरेव त्वदं भवेत् अस्माकं किंचवसना महोनाररताक
यां ॥२१॥ इदमामंत्र्य सर्वास्ता गताः संस्वं गृहं पति ॥ निशायामपतिता यां प्रातरुत्थाय सर्व

कृ०मा० ९९

नः ॥२२॥ इत्यादिपुराणे हरिनारदसंवादे व्रजलीलायां पंचदशोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच
॥ प्रातरुत्थाय सर्वास्ता यशोदां विनिवेदितुं गताः कर्माणि मे विदन्नृषिसत्तम तत्वशः ॥१॥
सम्यक्चुर्मम कर्माणि यशोदां पुत्रवत्सलां ॥ गप्फः समं नानातास्ते वच एकमेव गदतो मुने ॥२॥ गोप्य
ऊचुः ॥ त्वं बालं व्रजमातर्यो गृहेणास्तु व्रजेश्वरि ॥ या सा मोसत्रवासा यं निरुपाधिपदं यतः ॥
३ ॥ वस्त्रं यत्र कुत्रापि सुस्तेन परिवर्तते ॥ मनो वृत्त न वस्थाना हासो नाद्यैः प्रज्ञास्यते ॥४॥
यद्येकस्मिन्दिने स्वास्य भवेन्न परिवेसना ॥ प्रसन्नं मनसः स्वास्थ्यं भवे चेद् इसतिः कथं ॥५॥
बालकोयं चिरंजीवी तिस्मं न वक्तुमामि निगतन्नस्ते स्वशान्त नं तस्तेन व्रजमाकृतं ॥६॥ पु
वयोरेव संसर्गक्रिया तं सुखमनुत्तमं ॥ अघवद्दत्त समये नाना हः सुतो भवेत ॥७॥ नाल
नीत्त यामानः कुरुतेन चिपपर्यं ॥ यथा चानियतं ताड्यो यद्यानीतिरतो भवेत ॥८॥ प्रात
कर्माणि मातस्त्वं खात्मजस्य कृतान्यपि ॥ मातरुत्थाय सखिभिर्वनिरै वा व्रजनन्दने ॥९॥

रामः ९९

स्वकस्माद्विज्ञातेस्माकं भुवने पुत्रवात्मजः ॥ गोपकैर्वानरैः सार्द्धं निःशंकः क्रिडयामिनि ॥१०॥
प्रविश्य दधि दुग्धादीन्यपाकृत्य सामुखयन्ततः ॥ भुनक्ति भोजयस्त तान्वानरादीन्नुतयात्मजः ॥११॥
स्ववशिहमया स्फोधत्व रागच्छतिनीतवत् ॥ पश्चादागस पश्यामः कृतं कर्मात्मजस्य ते ॥१२॥
विकुर्वत् बहुशश्चित्रं समाधिपनिशामतत् ॥ गतं तत्कृतमेवास्तु किं ब्रूमः इति निश्चिताः ॥१३॥ य
त्कुत्रगृहे याति केतवोऽन्यत्प्रवंचवंचयन् ॥ यथा कथं चित्रप्रलोबलाद् छिद्यमस्यति ॥१४॥
काचिद्वंचयते नूनं कैतवोक्तिभयन्ततः ॥ कस्याश्चिच्छून्यसदने प्रविश्य हरति स्फुटं ॥१५॥ वे
ष्टितोपि छलेनाशु प्रयाति किल बालकः ॥ बालान्त्रोदयतेकर्पि द्विकापिमेदनमत्रकं ॥१६॥ का
पि वाग्वक्रकथनं तथा तज्जन्यमर्मकं ॥ नम्रं कुरुते मातः कथं सोढुं प्रशक्नुमः ॥१७॥ दध्या
दयं मुखं वक्त्री यं कस्याश्चित्तेनयाः स्नपेत् ॥ कस्याश्चित्तत्रोदधि त्वेव दृग्मार्गपलायते ॥१८॥
भुक्त्वापीत्वा दधिपयः सखिभिर्वानरैः सह ॥ कांश्चित्तवर्त्ता छं तं कुर्वन्नीत्वा तत्र पलाय

ते॥१९॥सखीनाज्ञाप्य नेत्रैः सा किं ब्रमस्त्वं वरांगने॥ वयं त्वयि धियो जाताः गृहकर्मणि भामिनि॥२०॥
नकर्त्तुं शक्नुमस्तस्मात् व्रजस्त्यागो न विष्यति॥ स्वयमत्रियदा वाद्य काचिता मो न वेद्मि हि॥ ज्ञानि
य बालकान्स्मान्वानरान्भोजयस्वपि॥२१॥ एकस्मिन्दिवसे चेतस्मात्तदा श्रमो न किंचना
स्ति नेक कथं मातः सोऽस्थाद्दानि रुद्धता॥२२॥ वारयाद्य स्ववचनैस्त्वं उनेवा स्वपुत्रकं॥ त्वत्स्व
स्तन्मुखवाक्यानि पयानो वसतिर्भवेत्॥२३॥ व्रजवासः सुखायैव न तस्मात्मः कथं चन॥
तवपुत्रहृताचेन व्रजस्त्यागो न विष्यति॥२४॥ इत्याश्रुत्य वचो माता गोपीनां तिरस्याद्य मा॥ सु
न्मयं ति स्वाचेदं पुत्र किं कथयंतिताः॥२५॥ दध्यादिकं गृहे सर्वं वर्त्तते भ्रस्मात्सुतः॥ कथं प
रगृहे यासि मूर्या किं दीपते न तु॥२६॥ नवानां नियतानां हि धेनूनां निचयो गृहे॥ स्वदस्त्वं खि
लानूनं पुत्र ते पित्तसद्मनि॥२७॥ यद्यदिच्छसि पुत्र त्वं तत्तद्दास्यामि निरंतरं॥ कथं व्रजसि गो
पीनां गृहे द्य पित्तसद्मनि॥२८॥ बालकाः किं करिष्यंति वानरास्ते कथं प्रियाः॥ योः सार्द्धं पर

गेहे पुत्र जस्येव निरंतरं॥२९॥ तव वध्वो खिलो गोप्यो विविदंति वचांस्यपि॥ गरायंतिन वै किंचित्का
सहेत विनाश्रवात्॥३०॥ तवांगवत्रातः सर्वं सोऽढमिदमेव मे॥ यदि त्वं न व्रजस्येषां गृहे किंतु सहे
वचः॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा मम्पाश्रु हरिरब्रवीत्॥ मातरं पेक्षलैर्वाक्यैर्वाग्मी संमोहयन्निव॥३१॥
किमहं वर्णये मातः कथितुं नैव शक्यते॥ परं मत्स्वनरं कायमिधुगोपिकोक्तितः॥३२॥ रुषा
मालमवाप्येता यो वनाविष्टबुद्धयः॥ वदंति गारसादीनि संतस्मात्कं गृहे गृहे॥३३॥ क्रीडं
तं मा गृहद्वा रागृहित्वा पांति मंदिरे॥ यत्नवाचं वाचयंति तिष्ठंतं चापलयंति हि॥३५॥ मामु
च्चरंति नसस्वसताली मिरहोनिशं॥ न करोमि यदा मातस्ता उयंति वदंति च॥३६॥ स
खीनत्र समाहूय चिरं क्रीडयमंदिरे॥ गृही तावसनं मह्यं तदा दास्याम हे वयं॥३७॥ काचि
दंजनमाधाय नेत्रयोः परिगच्छति॥३८॥ काचित्ताडयतीमातर्गलस्फोटमाचरेत्॥ काचि
द्दति मामं वपीठमास्यमारिषा॥३९॥ काचित्पात्रं जलं काचित्कारयस्तति कर्मकं॥

ह० मा० १०१

॥३९॥ पिता मदापणानीश्च तथा माता महायच ॥ कथयंति मिलित्वा मारगव त्वात्णोम्य हं ॥४०
॥ काचिद्दन्मलिमाछित्वा पत्र पैव पर किंकिणीः ॥ गृहीत्वा न प्रयच्छति पुनर्मां प्रहसंति च ॥४
१॥ अन्यत्तु कृतं तया पीतं मम मे परि वदंति हि ॥ मया न भुज्यते किंचित् भुंजंति च मयि स्थि
ते ॥४२॥ पश्यतः कुर्वंति गोप्यस्तास्तदहं न ब्रुवे क्वचित् ॥ मिथ्याभिमानमानितः प्रजाः स्मृ
ति त्वां गणे ॥४३॥ मातस्त्वं वेत्ति मेकमच्चिन्तो गोप्यन किंचन ॥ क्षुधितास्तृषिता बालाः परगे
हमुपागताः ॥४४॥ अहं त्व पाकृदामात् भोजितो नैव वेश्मनि ॥ क्षणेक्षणेति पुत्रपतिपरगेहं
कथं व्रजेत ॥४५॥ इत्यावेदितमाकर्ण्य माता गोपिरयाब्रवीत् ॥ गोप्य अंत्मी पृक्क मालिक
यपंतिर्न्तकाश्चन ॥४६॥ परकीयानि कथितुं तयालज्ञानजायते ॥ बालको यंत रस्भुद्व
यथा गंगोदकस्फुटं ॥४७॥ परगेहं न यातेस्म क्वचित् निलुकरवसः ॥ न कर्तुमपि जाना

ति हृयं मिथ्योक्तयः स्फुटं ॥४८॥ क्षुधितास्तृषिता बालाः परगेहं प्रयांति हि ॥ नायं क्षुधातुरः क्वा

रामः १०१

पि तृषितोपि कदाचन ॥४९॥ पक्कान्न दधिगव्यानां पात्राण्यानियसर्वदा ॥ अनुव्रजाम्यहं नित्यं
षिबन्नक्षेति वासिनी ॥५०॥ कदाचिन्निबति प्रीत्या कदाचिन्न पिबत्यपि ॥ कदाचिद्दत्ति मक्षुस्ता
त्तातिबालः कदापि हि ॥५१॥ गोप्यः कुर्वेरिह प्राप्तो यवतीनां प्रसादतः ॥ वयापराधनीतिस्त्व
नास्मै देयाः कदाचन ॥५२॥ ऊर्ध्वासेन हरति पद्भिसा बालकोद्य सो ॥ मम प्राणप्रियो गो
प्यो नताऽयोयं वयामया ॥५३॥ यदिपश्यामि चक्षुर्भ्यां गोस्पृक्किलकेवलं ॥ तदायष्टिक
रांग्री हंतास्ये निशामत्र हि ॥५४॥ सरतापः संवहद्वो मम पुत्रस्य केवलं ॥ वहिष्यति पद्ग
नूनं ताडयिष्याम्यहं तदा ॥५५॥ यशोदयोक्तमाकर्ण्य सर्वे गोपिकाव्वचः ॥ यशोदे त्वं व्रजे
दुष्य पत्नि मुख्या व्रजेश्वरी ॥५६॥ मनुते बालवचनं नास्माकं वृद्धशालिनां ॥ यथा प्रियः पर
पुत्रं तथा तेन वयं प्रियाः ॥५७॥ व्रजेश्वरी परदृष्ट विनाशे च गमत्रपि ॥ तवैकस्मै न दिनेदु
पत्निदासो दासि चेह ॥५८॥ तदाप्सह नवत्निते प्रशंसामो मितस्फुटं ॥ यस्स दुःख तुतस्ये

ह०मा० वृथाडानाम्मस्य किंचन ॥५९॥ यद्यतेमुच्यतेमार्यश्रोस्माकमिहास्तिकः ॥ वयंमिथ्याभिवादिनोन्न
१०२ तुसुश्रोस्मतात्मकः ॥६०॥ चित्रमस्माकमेवैतत्वक्तुंकेनाभिशिक्षितः ॥ त्वमात्मजो हि जन्म
निसमयोन्निवदत्तसौ ॥६१॥ जिज्ञानतात्मुसद्भातिकुरोसतिमुहाद्भुतं ॥ तत्त्वमेवानुमत्र
षेसाधुमुष्णद्वांगने ॥६२॥ परमात्मीयपुत्रस्तुवयमेवान्ययोषितः ॥ आत्मीयेपरकीये
वातारतम्यंनगण्यते ॥६३॥ बालकोलालितः पूर्वंविद्यातोगच्छतिस्फुटं ॥ तस्मात्सहद्य
तुम्हं किंचिद्रागः करिष्यति ॥६४॥ लाडनेबहवोदोषास्ताडनेबहवोगुणाः ॥ लाडनेजा
यतेमूर्खस्ताडनेपंडितोभवेत् ॥६५॥ परंवद्धवयस्येजायतोयस्मात्त्वमात्मजः ॥ अतो
स्मिन्प्रीतिरधिकइतिविप्रोनिरंतरं ॥६६॥ यदुक्तमंबनेत्राम्यांपत्रपेपंचास्यमापिकाः राम: १०२
॥अपराधतदानन्तंताडयिष्येनिरंतरं ॥६७॥ रत्नविष्णामिचेदेवंतवपुत्रहतंमहत
कर्म ॥कालमवाप्यायतदावाकिंवदिष्यसि ॥६८॥ सरव्यश्चलंतुसम्यद्वंपश्योदामनसोगतिः ॥ता

ताताभिवृजसेयंगच्छिष्यतिहिकेवलं ॥६९॥ अद्याभिलालितोबालोनन्वाग्रपतिचात्मजं ॥ अस्मा
कंवलानंकार्यंकिमर्थममपार्यकी ॥७०॥ एवमुक्तातिमानेनगोप्यस्ताःस्वगृहंययुः ॥ पुनर्यश्रो
दातनयंशिक्षावाक्यमुवाचह ॥७१॥ वत्सशिक्षावचोमद्यंतावत्तमवधारय ॥ यावन्नंदोनमूल
यात्तवकिंचिद्विपर्ययं ॥७२॥ साधोस्तनूजानियतंपित्रोर्गालिप्रदानकाः ॥ नंदापयंतिकेभस्म
समुत्रास्तेनिरंतरं ॥७३॥ यस्याःकिंचितगृहाद्यातिसाक्रोशंमुतुतेनिशं ॥ किमयमेवंकर्तव्यं
पूर्णस्त्वंसर्वज्ञोनघ ॥७४॥ यत्किंचिद्गिवांछतितिनंतेनकदाचन ॥ लोकानांततयानूनंतत्तेप्राप्त
मवांछितं ॥७५॥ परिधानायवसांसिभूषणानिसुताधुना ॥ रुचिपूर्णान्ययथाधस्त्वभोजनंवाय
थारुचि ॥७६॥ सखिषुप्रीतिरधिकाचेत्तत्रैवानयाधुना ॥ वानरानपिसर्वांश्चतेमोदेयमवां
च्छितं ॥७७॥ पुत्राद्यानंतकइवंबत्रंतिपितवेश्मनि ॥ कृष्यपरगृहेवत्सगमनंतेनिजायते ॥७
८॥ परगेहगतिःपुत्रनैवेहेप्सायकेवलं ॥ यद्यपमत्तोदोषस्तथापिस्पष्टभातिस्फुटं ॥७९॥

स्नानाद्भूतानि गमनं परगेहे न राजते ॥ अतः पुत्र न याह्यापि नगं तव परार्थये ॥८०॥ इत्युवचो मा
तुरब्रवीत्करुणः कृष्णः ॥ यदि तेन प्रतीतिर्मे मातस्त्वं गोपबालकः ॥८१॥ स्पृशति मो उरेन किंचि
न्न स्वचारिणमाकुरु ॥ दृष्ट्वाप्यन्यानि तो वयं मन्नं तं नो दितसति ॥८२॥ एतासामपि कर्मा
णि कुप्यपिष्यंति केवलं ॥ मर्वानितरप्रीतिस्तव मातःस्फुटं मया ॥८३॥ ममतिसुकुमारत्वा
न्मस्येवं किल गोपिकाः ॥ स्वाभाविकात्मनो बुध्यामसक्तानत्यजंति मां ॥८४॥ यत्र कुत्रा
पि क्रीडितं विश्वमाम् मतिन्नसूता ॥ गरुडकर्मालिसंत्यजति स्वतिममसंनिधौ ॥८५॥ पश्चात्तु
संगमाधाय नपांतिसगरुडप्रतिः क्रीडितः सखिभिः सार्द्धं यये समांतजंतहि ॥८६॥ ज्ञानि
यद्वयपात्राणि स्वयमेव च गोपिकाः ॥ प्रयच्छंति विमस्तानो जयंति स्वभावतः ॥८७॥ पश्चात्तु
गृहं ततिवसनं मोचयामास तिरूहबूतः ॥ नीतास्ते निपलायंते तस्मादहमपुत्रः ॥८८॥ नद्यांतेषां
तु वसनं नदाः क्रोशंति बृहताः स्वहस्तेन विदंति हि ॥ पुनः प्रलापमानाश्च हिकं सप्रविलोका

ते ॥९०॥ प्रविशंति नियामातर्द्विश्वम्भत्रमं ॥ वारिता अपि नस्थंति प्रसारागच्छंति केवलं ॥९१॥
गृहे गृहे निगमनं तासां स्थितीवशात्तनवेत ॥ अतस्ते नाः समारूपशिक्षयास्तु निरंतरं ॥९२॥ ए
वं प्रशिक्षिताताः शिक्षां चेसद्दीप्यंति मे पिकाः ॥ अस्माकं नैव गमनं परगेहेन विद्यति ॥९३॥
इत्यावेद्य यशोदायै रूषितोहं तदा मुने ॥ पुनः प्राप्त गृहे तासामधिकं कर्तुमाविशं ॥९४॥
यत्र कुत्र गृहे विप्र बलहं मत्तचैरहं ॥ हरामि द्रव्यमतुलं न सजामि कथंचन ॥९५॥ कु
त्रचिद्भाजनापायं कुत्रचिद्वसनामलं ॥ स्कालयामि नतिष्ठामि व्रजमिव गृहंगृहं ॥९६॥
मत्क्रोशोबन्न्वायव्रजस्त्रीणां गृहे गृहे ॥ मत्तोगुप्यंति ताः काश्चित्क्रोधास्तासां भवेत्तु
किल ॥९७॥ काश्चि स्वरुध्यमां सर्वा विकुर्वंति निरंतरं ॥ छलेतास्तु विनिर्यामि बहिर्निर्गत्य के
वलं ॥९८॥ दृष्ट्वा कश्चिद्दनेगापी मोदापो बनगर्विता ॥ गृहीतुमत्तितो रुदः सखिभिरनिशं
मुने ॥९९॥ मया च धारितं दृढं न छद्म समयोधुना ॥ बलादेका तु विशिष्टा करशंखाबं

मंजीरे ॥१००॥ नयाम्यकरशंखांश्च सारंगारो निधाय च ॥ विक्रेतुंयज्ञोद्यायैचलितानंद
सद्मनि ॥१॥ अहं तत्र मृषाम्भक्ष्वैतस्याश्चतु गतःस्फुटं ॥ पूर्वंगतासाकथितुंपदुक्तं तन्निशम्य प
॥२॥ त्वंयज्ञोद्देपुत्र तत्र तं कस्मपिशेदमद्भुतं ॥ करशंखांश्च नयामेव स्त्रीणामास्फालितानपि ॥ अ
तस्म्हमुचेतस्याखेवलांत्सामिदमद्भुतं ॥ पूर्वं तु तस्यावचनान्मास्कफमहामुने ॥४॥ देवजेम्ब
शिमानस्तेशिशिक्षितःकथमात्मतः ॥ ममवासांसि शंखाश्च पुत्रेणाशिताः ॥५॥ अद्यमजेहम
गत्ससरिविनिर्वाननिशैःसह ॥ आस्योद्यमाजनान्मेवंवस्त्रशंखाविनाशिता ॥६॥ तदैवमंवि
लोकाहरूरंतमतिविस्मिताः ॥ किमियंवक्ति पुत्राद्यकथंरोषितमांवद ॥७॥ निशम्य मा
तरंप्रीतामुक्तवंवचतंमहत ॥ मातव्रजंतसखिभिरागतांचप्रधावती ॥ यातृहस्तेदेशाव
शातोविहस्येतांगतात्वरा ॥ शंखवस्त्रविनाशंतारमुविज्ञायकेवलं ॥८॥ मयैवोन्मावि
तामद्यमेवोचत्तेनिपातिता ॥ मयोक्तंगोगताहरंनिहतत्वांनमेहता ॥१०॥ वृथारबल

माधत्तुंनयोगासिवृशंगने ॥ नाहंगह्देगतस्तस्यानमगेहंवदाम्यहं ॥११॥ परकीयागृहंमातर्नविज्ञापि
करम्चनपरगेहेश्मवेशेनविनाहूतेनमेसति ॥१२॥ प्रयोजनंनमेकिंचिद्वर्त्तेजननिस्फुटं ॥ ए
तत्प्रयोजनंसर्वमनाहूतोनयाम्यहं ॥१३॥ कुतृविज्ञननिप्रान्ममश्रीमिनकथंचन ॥ तस्
मात्वाहरेर्वाक्यंजननीहृतमद्भुतं ॥ मेनेगोपीमृषावाचकेपंप्रहृतिराश्रिता ॥१४॥ नजानाम्य
तिचापल्याघोवनाजिनिवेशात्तात्वान्यामिताकेनवाबुद्धिर्वलानंचाप्यनुष्ठितं ॥१५॥ आगतस
द्गेनस्नेनंवनातंहमतेकथमातःप्रपास्त्रितुवनेनेदकुर्यामुतोमम ॥१६॥ एकःपुत्रोममैवाद्य
जातःकष्टेनकेवलं ॥ हृदयंनत्वाक्तागोप्योवैसंतिपुत्रागृहे ॥१७॥ नास्यैकस्यायमत्रैवसखिभि
:क्रियतेनवा ॥ मातरःसंतिनैवेषांममैवाप्रेमजल्पनं ॥१८॥ गच्छंतेषांतुमातृणामग्रतोज
ल्पनंकुरु ॥ वारपिष्यंतिताःपुत्रांस्ततोहमपितंस्फुटं ॥१९॥ इतिसाक्षेपवाक्यायाहृत्य
वंतंसुगोपिका ॥ मौनमाश्रित्यचलितात्वरिताखगृहंप्रयौ ॥२०॥ एवमेवचिरंक्रीडन्व्रज

बृ०भा०
१०५

मामेष्टयन्त्वं ॥ गोपीनां सुखगं तन्मार्ध्येनितरां मुने ॥२१॥ धर्मं जनुर्यशोद्यागो गोपीनामपि केवलं
॥ तासां भाग्यफलं ॥ वक्तुं मुने शक्तो न कश्चन ॥२२॥ नैतत् ब्रह्मादिभिर्देवैरनुभूतं तु कर्हिचित् ॥
यत्सुखं वृन्दावनस्त्रीभिरनुभूतमनेकधा ॥२३॥ यदि किल्बिषपातिकं यमानानमनुत्तमं तया
पि सुखं तां तु नैव पाप्महमपि स्फुटं ॥२४॥ गोपीनां गोपपुत्राणाम् मदधीनतां गतः ॥ नान्यस्य म
पि कस्यांतं भवेदिह मुने मम ॥२५॥ यत्किंचिद्देहगेहादि मियमर्पितमद्भुतं ॥ मयाप्येतेभ्य आ
यमर्पितो त्वानितरां ॥२६॥ इत्यादिपुराणे हरिनारदसंवादे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि चरित्रमतिपावनं ॥ यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यंते मलि
नो जनाः ॥१॥ मुने सद्भुतमेतन्मे आत्मीयेभ्यः ललनुग्रहः ॥ यथा कथंचित् द्रव्यप्रतां व्रज रामः
ता ॥२॥ परोक्षवादज्ञानेन शिलालोकेषु वर्तते ॥ आत्मीयानुग्रहस्तत्र आत्मनः संचयाक्ष १०५
यः ॥३॥ संचितं सुविधैः कैश्चमधुवत्तत्र पतिधनं ॥ प्राणैः सहायवानिन्नमिति शिक्षमतेस्फुटं ॥

॥४॥ ये मद्भक्ता विना मह्यमनर्पाद्यान मत्रवे ॥ कुर्वंति केवलं ते पाद्यान्तमुदाहृतं ॥५॥ व्रतं गो
हिभक्तानां जायते नात्र संशयः ॥ अनर्पितान्नमश्नीयात्र गतिः पारलौकिकी ॥६॥ जलौषधान्नमात्रं य
त्विना मय्यर्पणं बुधः ॥ न समश्नाति मद्भक्तो व्यतिचारन्नपारिहा ॥७॥ अभिचारं हि यो वेत्ति मद्भक्तेः
केवलं बुधः ॥ अस समर्पयन्नं भुंजीत भुक्त्वा यागस्करो मतः ॥८॥ इति व्रजौकसामेवमनुग्रहपरा
यणः ॥ प्रतिग्रहं प्रविप्राणां भोस्वामिभयमं रधि ॥९॥ एतत्ते कथितं विप्र संक्षेपेण मयान
घ ॥ विचित्रबालचरितं गोपिकानुग्रहात्मकं ॥१०॥ य एतच्छृणुयान्नित्यं श्रद्धया वहितः पु
मान् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो मुक्तो भवति निश्चितं ॥११॥ अन्यथाप्ययमस्मेषेत्र दर्पितो का चरि
तमद्भुतं ॥ एकदा मे जनन्या तु मारध्यं देवपूजितं ॥१२॥ आनीय विविधं द्रव्यमास्थाप्य कृपि
पुंगता ॥ हट्टनं दृष्टो गाहिपत्नीः कुलसुसंमता ॥१३॥ मया प्रश्नान्महद्द्वं स मारूयसखीनपि
॥ वानराननिलांश्चापि तेभोस्यारुचि ॥१४॥ परावृत्ता गता यावत्तावत्सर्वं सुधाल्लभि ॥ नु

क्वं विलोक्य जननी चुकोपाहाद्य किंन्वितं ॥१५॥ यस्मागे हे सुतः सम्यक्कृत्वा दृष्टः परमोद्यमी ॥ दे
वपूजा कथं तत्र जायते किल केवलं ॥१६॥ स त्वं मयाधुना सर्वदेवपूजादिकं खलु ॥ दिनेषती
नेषु समारब्धमिदं सुत ॥१७॥ स्थापयित्वागता कृत्वया पश्चाद्विनाशितं ॥ किं करोमि समे
ष्यति समाहूताः ॥ कुलस्त्रियः ॥१८॥ किं वदिष्यंति मामयं वदंतो किं करोम्यहं ॥ एवं वदता
मन्मनुः कुलवध्वः समागताः ॥१९॥ किमिति क्लिश्यसे देवि प्रब्रुवि रिदमाश्रुचा ॥ ततो वाचाथ
मे माता वेदायस्फुटकारिवे ॥२०॥ वचनं मत्सरा विहाय शृणु मे मुनिसत्तम ॥ समाहूयितु मेव
हं गताः पुमान पिब्धवं ॥२१॥ स्नात्वा पवित्रविधं कृत्वा देवपूजार्थमुद्यतैः ॥ पुरैवाखिलकर्माणि
तत्क्षणाया ति मे निद्रा ॥२२॥ हृता निखिलु गोपश्चमनोज्ञाहारादिदं मया ॥ कुलाचारप्रसंगेन
नस्यापाध्वनिरंतरं ॥२३॥ देवपूजां कुलाचारं कुर्वंत्या प्रीतिमानं ॥ इति वेदवि दांवा वचस्तेनेरं
मयष्टुत्थितं ॥२४॥ देवास्थापितं देवपुत्रेजा नेति विस्मिताः ॥ पुत्रस्ते स्ववरात्तगोपः किंचि

कत्तुं न शक्यते ॥२५॥ यावत्समाहूयितुं वै गताहं केवलं गृहात् ॥ तावद्देवांतरं दृष्ट्यमनेनैव
प्रणाशितं ॥२६॥ यथा सप्तनि पुत्रोपं जायते च पलायते त्तिरःकथं प्रमाणं वेत्तिहि ॥२७॥
किं करोमि क गच्छामि मम द्रोहोनायमर्भकः ॥ अन्यथा कुसुमास्त्रपुजयिष्ये न किंचन ॥२८॥
इति सासेपवचनैर्दूषितो देवद्विर्गतः ॥ मामाने तु मयो माता तथैवानुगतान्वता ॥२
९॥ मुने रोषोस्ति मे तत्र यत्रान्यसुरपूजनं ॥ व्यभिचारपरो धर्मो न मे तोषप्रकल्पते ॥३०
॥ यावन्मे पूजनं नास्ति ना वदेहोतमन्वेतं ॥ मयि प्रपूजिते विप्र सर्वदेवाः प्रपूजिताः ॥३१॥
देवास्त्वपि तरश्चैवतो प्रमायांति केवलं ॥ यथांगमूलमासिक्तं स्कंधपत्रादिपोषकं ॥३२
तथैवेज्या मुने मह्यं सर्वेषां परितोषकं ॥ इत्यनासिक्ते तरो मूले नाज्ञामेति तरुः स्फुटं ॥३३
मम भक्ता न ते भक्ता ये न्यदेवार्चने रताः ॥ यथा स्त्री कुलसंभूता नेदामुत्र गते गताः ॥
३४॥ देवांतरकथायावि प्रकिंवदामि तवायतः ॥ भवता गंतरप्रीतीति मे नास्ति तात्वि

ब्र०मा० की ॥३६॥ येन मम न क्लेस दृशोन्मे प्रियतमः क्वचित् ॥ मां न जंतो मम क्लेशं नेसं वैतृ सिच
१०७ रिराः ॥३७॥ येन मम क्लेशस्तस्याहं न क्लेशमि पुनि पुनः ॥ मक्तमक्ताभिधाम हंसर्वे जानं
ति पंडिताः ॥३८॥ इत्याज्ञायोयमाधुना जननीपरिमोहिता ॥ आगतमामनुमा हरण्डि
पामहांतरं ॥३९॥ नाहं गृहांतरं यामि सदेवृत्तं प्रियो धुना ॥ देवपूजा कृताया किंका
र्यमिगृहे सति ॥४०॥ अद्य दे सति ॥४१॥ अद्य देवार्थकं कर्म कृतं पित्र्यं किं न वृत्तं ॥ इ
ति सु अन्नचिन्तायामत्येन विरतिस्तवा ॥४२॥ मयि प्रेम कथं मातः क्षुधिते तृषिते कि
॥ हि वांतररतायास्तेनाहं गच्छे गृहांतरं ॥४३॥ इत्यावेद्य रुदंस्तत्र स्त्रस्ह मासं यदा मुने ॥
नीषयं नीतदोवाच वानरेणायमोमुने ॥४४॥ पुत्रेषमकंटः कोधीरुदंतमनुधावति राम: १०७
॥ आगत्य नियतं छिद्यात् कर्णौ शः कुलिकामपि ॥४५॥ अतस्त्वं सनियंतं विश्रामो
द्यस्व वेश्मसु ॥ इत्युक्ता यां मुने मध्यमातरि प्राह संततं ॥४६॥ रुदन्नेहास्य मे वाद्य

कथमासीत्त्वानघ ॥ तदाह मक्रं मातः कायमम्ब लोमगः ॥४७॥ अहं परेश्वरो धिक्षुस्तवपु
त्रतनुः स्फुटं ॥ न वेत्सि त्वं ममैश्वर्यं मायया मे विमोहिता ॥४८॥ तजामे मोहिनी मातर्मोहितं भुव
नत्रयं ॥ तामुल्लंघयितुं कोपि नेशो मत्सेवनं विना ॥४९॥ मत्सेवा भजनं यत्र मोहो मयान्ततः
॥ न वंधाय न पाताय केवलं सुखहेतवे ॥५०॥ नक्तानामपि पुत्राद्दिलक्षनं नाम संयुतं ॥
अतो मे मोहिताम्मा तामातर्न वेत्सि ममं वै नवं ॥५१॥ इत्याकृत्य तत्तां मातामामुवाचाथ
विस्मिता ॥ कदाहं वै नवं व स्वहस्ते हं नियतं तवकः ॥५२॥ तदा मयोक्तं हृत्स्थे ते दृग्विषेस
वै नवं ॥ मातर्गच्छाधुनागेहं नतां ओहं कदाचन ॥५३॥ इत्युक्त्वं गमथाधायगृहमागतमा
म पि ॥ विसस्मार गृहासक्ता मम वाक्यं महामुने ॥५४॥ तस्मिन् दिनेथातीते तु वालमारू
पखेलितुं ॥ वनं गतोहं सखिभिः कृतं तत्रैव दाम्यहं ॥५५॥ वलोतयामिरूपेण प्रेयमाण
वचोब्रवीत् ॥ अद्यैव विहरिष्यामो मदन्तपुच्छेन गोपकाः ॥५६॥ गोपैरुक्तं कृतं तु सो यो कुं

क्रोधमापन्नः ॥ बलः कृष्णमपोवाच कुरु युद्धं मया सह ॥ ५५ ॥ तदाहमकवं भ्रातस्त्वमेव हतरो
ग्रजः ॥ कथमत्र भवेद्योग्यं युद्धं कृतिविदूषितं ॥ ५६ ॥ तदाह बलभद्रो मां मम मे वेच्छा बलीयसी ॥
एवं मयोक्तं वै ह्यावयोरभवन्मृधः ॥ ५७ ॥ नानायुक्तविधानेन बलेनाहं जितः पुरा ॥ ततः स
र्वैः सखायो मे जहसुर्मामनीश्वरं ॥ ५८ ॥ कृष्णेनेयं वकीडा कृता नूनमावर्त्तेनैवेयनः ॥ बल
भद्रोपि बलिनावीरो नीलाम्बरो बली ॥ ५९ ॥ इत्येवं कथयंतस्ते जहसुर्मां पुनः पुनः तस
हमकवं गोपानक्रो ... निरन्तरिह ॥ ६० ॥ नञ्ञः खाः स्फुरितान्नूनं पुनर्युद्धं करोम्यहं ॥ ६१ ॥
बलभद्रः पुनः प्राह ... योद्धुमुत्सहे ॥ तदोपहसितो गोपैर्बलदेवाग्रकाकथा ॥ ६२ ॥
बलं हि बलितं तावद्यावत्कृष्णो बली नहि ॥ सर्वेषां बलानां नूनं स संकृष्णव चोनुविाह
३ ॥ बलभद्र कथं हरे स्थितोसि कुलनंदन ॥ श्रीकृष्णस्य बलं वीक्ष्य भीतोसीति किमद्भुतं
॥ ६४ ॥ पुनर्नकिंयित्रुं शक्तो भविष्यसि निरंतरं ॥ योस्त्रामिह रिसा सार्द्धमस्मान्निरवधारिन

॥ ६५ ॥ ज्ञात्वा चित्तं बलं वीक्ष्य निःसार्य वचनं मुखात् ॥ वृथा मानेन को लाभो याति सत्वं परोदयात् ॥ ६६ ॥
नायं बालतनुः कृष्णः पूतना नेन पातिता ॥ तृणावर्त्तो महावीरैः सः शाकटश्च हतो भुवि ॥ ६७ ॥ वृत्र
श्च बलिनां श्रेष्ठः पुनः पुंड्रः समागतः ॥ न चैव लाभं विनयं कृष्णाय कुरु केवलं ॥ ६८ ॥ एवं सर्वैरुप
हसितो बलभद्रो विचिंतः कुरुः ॥ मनसा धायसंरंभं कृष्णस्विद्रूभवोभवत् ॥ ६९ ॥ योद्धुं शक्तो स्म्यहं नैव
न किंचिद्वेषमाक्रयां ॥ यन्नाहायै निवेद्यास्तु ताडयिष्ये तया निशं ॥ ७० ॥ एवं संचितयानस्य
हासभञ्जागतस्सहि ॥ पन्नप तस्य समकृष्णमनंतं यमुनातटे ॥ ७१ ॥ तदैव बलभद्रोपि सम्मा
रूप सखीन पि ॥ दर्शयित्वा प्रचलितो जनन्यै कथितुं त्वरा ॥ ७२ ॥ विधाय सार्धं गोपानां अ
तरं निजगाद हि ॥ गत्वा शीघ्रमिदं विप्र तत्र सर्वं वदाम्यहं ॥ ७३ ॥ त्वं वा चजननि प्रेमणा वृद्दामी
हाद्भुतं नव ॥ खेलितुं तव पुत्रोहं गतो यमुनातटे ॥ ७४ ॥ मदं भक्षितवान्नूनं स गदो जाय
ते यतः ॥ तस्मान्नेकथितं मातर्यथा रुचि कुरुष्व वै ॥ ७५ ॥ इत्यावेद्य स्थितो यावद्बलभद्रो मम

वृ०मा०
१०९

ग्रजः॥ तावत्समागतः शीघ्रमहं मातुरथायतः॥७६॥ यशोदा तमुवाचेदं मुने क्रोधसमन्विता
॥ कथं मृदं नक्षितवान् रहो गताधुना सुत॥७७॥ मृदा संजायते रोगो महादेहविपर्ययः॥ मृद्भ
क्षणं विकाराय कथमेतत्कारिषीः॥७८॥ ततः एवं कथयति बलो भ्रातेतवाग्रजः॥ सखायोपि वृ
दं ते ते सर्वे मिथ्याभिशंसिनः॥७९॥ मातः किमस्ति यद्भुक्तं तन्नास्तीह धरातले॥ यदस्ति नाम भुक्त
मेवास्ति तन्मयि॥८०॥ इत्याज्ञाय मजानंतीमवोचमिदमद्भुतं॥ यदि सत्यं गिरस्ताहि समक्षं पश्य
मे मुखं॥८१॥ व्यादेहीति तयोक्तोहं तदेवाननमाततं॥ किं तवानालुलोकाम्बु माता स्येयज
गत्त्रयं॥८२॥ नृपाताल कुकुभ्व्योमज्योतिश्चक्रमथो गिरीन्॥ नदीन्दसमुद्रांश्च लोका
न्लोकाधिपांस्तथा॥८३॥ अनेकब्रांडकोटीश्च भुजंगाः स्त्वमेव च नंदमात्मानमंतश्चै
व्रजवासनानीडियालिचा॥८४॥ कालादीनपि लोकांश्चापि सर्वान्वीक्ष्य सुविस्मिता॥ वित
र्कयंती बहुधा किमेतदिति चाब्रवीत्॥८५॥ स्वप्नो वा बुद्धिमोहो वा दैवी माया नयासुरी॥ वि

रामः
१०९

चार्या मम कस्यापि चरमं परमाश्रिता॥८६॥ मायो मम महात्मजस्येदं विचेष्टितमथाद्भुतं॥ एवं सुवि
स्मिता नूनं नायं पुत्रः किमीश्वरः॥८७॥ अहो मे मोहतः सर्वमिदं कारस्य दंमयि॥ एतावत्कालपर्य
तमिति मे नक्षितवक्तु॥८८॥ व्रजो मे व्रजगोपाश्च गोप्यो गावो गृहादिकं॥ यन्माययात्मसातद्व
त्समेते सोयं ममाश्रयः॥८९॥ अधुना शरणं यातारं मामुद्धर जनार्दन॥ पुत्ररूपेण भगवान्नास्ते
त्वं जगदीश्वरः॥९०॥ त्वत्तो न किंचित्तत्भिन्नं हि दृश्यते सचराचरं॥ त्वयि सर्वमिदं भाति शुक्तौ
रजतमत्र वै॥९१॥ अभिज्ञानतया भिन्नं किंचिन्नात्र प्रतीयते॥ प्रतीयते यदा किंचिदाकाशकु
सुमोपमं॥९२॥ यथा मरीचितो याति मत्तांतिः प्रजायते॥ तथैवात्र कुबुधिनां विषये यर्थबु
द्धिता॥९३॥ विषयाः स्वप्नसंकाशा मनोरथमिवास्फुटाः॥ उभावेतौ भवन्रूपे तेतथा सर्वमिदं ज
गत्॥९४॥ वंध्यापुत्रमिवाहवैयौवनं कुसुमोपमं॥ तदिवं च वत्समापुंश्च सर्वं गतमिवस्फुटं
॥९५॥ संपदश्च विनाशं तास्सर्वे प्राणधनादयः॥ गंधर्वनगरप्रख्या जानन्को धृतिमाप्नुया

हृ०मा० त्॥९६॥ अजानेमहतीब्रह्मन्यया विस्मारितं जगत्॥ नपश्यतिजनोयस्मात्त्वामिश्वरमनन्यधीः॥
११० ९७॥ नवेत्तिकश्चनात्मानं त्वन्मायामोहितोजनः॥ अविवेकप्रनष्टाक्षोयथांधोदृश्यदर्शनं॥९
८॥ एवं विदितत्त्वायां मुनेमातरिमेस्फुटं॥ प्रसारितापुनर्मायापुत्रस्नेहमयीत्वया॥९९॥ विस
स्मारतदासर्वमपूर्वं तत्त्वबोधनं॥ पितृस्नस्तनंशीघ्रं त्वमेप्राणप्रियःसुतः॥१००॥ मयिप्र
सन्नेमतज्ज्ञानं दुर्घटं नतुकिंचिदि॥ पुत्रपुत्रेतियत्प्रेम दुर्लभं खलुमेयतः॥१॥ अतःप्रसा
रितामायापुत्रस्नेहमयीमया॥ यशोदायामतःसापि देवीमेस्नेहमाचरत्॥२॥ देवत्रयीव
क्तिसुबोधवाक्यैर्योगिनःसंपरिचिंतयंति॥ अनेकयज्ञैरमितोर्च्ययंति मातानुमेतंतनयं
ममागा॥३॥ पुत्रत्वबुध्यातितिलालयंती सुखान्नपानादिचयैरनेकैः॥ अत्यद्भुतंमोद रामः
मनेकधाःसालेभेद्भुतंनाग्यमतीवतस्याः॥४॥ यन्नेतिनेतीतिवदंतिवेदाःप्रयानियंत्येवृ ११०
सुयोमयुक्ताः॥ अत्रनेकधांगुणिनंवदंतिमन्त्रोमामेवपुत्रंमनुतेयशोदा॥५॥ नपुष्पमपुत्रो

नंतपोनिरुद्धैर्नदैवयूपारनयज्ञपूजैः॥ नदृश्यतेक्वापिकयंचनेतिसोहंहरिःपुत्रतनुश्चयस्याः
॥६॥ नेमंप्रसादं विधिनोपलब्धशिवेन देवेनप्रमेनवापि॥ यत्प्रेमदेवीजननीयशोदापुत्रात्मना
मेनिपतंमुनींद्र॥७॥ मद्दर्शनेनापिनमेप्रयोजनं प्रयोजनेचाद्भुतमेकमेव॥ वृंदावनस्याव
निरेणुसेवनेमद्भक्तमुख्याः परितोभजंति॥८॥ अतोभजंति॥९॥ अतोहमीवावनिरेणु
माधुरीमास्वाद्यमानंप्रतिमेमनोहृतं॥ अतोधिकान्नव्रजमंडलस्यनवर्णितुंशक्य
मितिप्रभावं॥१०॥ इत्यादिपुराणेहरिनारदसंवादेमंत्रलक्षणोनामसप्तदशोध्याय
॥ ॥ श्रीनारायणउवाच॥ अथान्यदपिवक्ष्यामितोकाचरितमद्भुतं॥ यस्यश्रवणमात्रेणमु
च्यतेसर्वतोभयात्॥१॥ मुनेमेमयिसमस्तानांसंपदांसमयेरतिः॥ द्योनोहर्षसमाप्रीति
विरलानांनवेद्मिह॥२॥ हानिकालेपरित्यज्यमामेवान्यत्रगच्छति॥ तस्यतेकालिकीहानि
र्जायतेनात्रसंशयः॥३॥ संपरित्यज्यःकश्चिदन्यार्थंप्रतिधावति॥ पूर्वापरौतयामध्ये

ह०मा०
१११

त्रिधाहानिर्निर्वेदकंवं ॥४॥ एतदर्थंचरितंमेमुनेह्यात्मतत्वप्रदर्शितं ॥ शृणुसावहितोनंतंवृक्षे
तेमत्किनावतः ॥५॥ एकदाप्रातरुत्थायपत्नीराजननीममा ॥ कर्मांतरेरताद्दासोनिर्ममंथ
स्वयंदधि ॥६॥ तत्रातिश्रमतुनेमातामथ्नतिदधिभाजनं ॥ गायंतिममकर्माणिपरिगीतानि
सूरिभिः ॥७॥ क्षौमंवासोनितंबेहानिविपुलेतरेबिभ्रतिसाविरेजेकांचीरम्यामपिचविभ्र
ती रत्नसौवर्णपुंजांबाहोःचामीकराद्यानवलयसुमुक्तानागान्रज्जुराकर्षणेनखिन्नंवक्र
कबरविगलन्मालतीनिर्ममंथ ॥८॥ गायंतीजन्मकर्माण्यखिलसुखमयान्यासमंताद
तोमेगव्यंदध्नोनवीनंप्रचुरममितसत्तत्तुनिःसारयंती ॥ मथ्नंतीसातिमप्राह्यतिश्रमज
निताम्बरन्नागतोस्मिमातर्मत्त्वंक्षुधिततनयस्यास्तुदेहिस्तनंस्वं ॥९॥ मंथानंततगृ — राम १११
हीत्वात्वरमतिमयिवितुंनैवशक्नायदान्तत्वान्मामंकमध्येचिरमथजननीसंनिनायाद
रीता ॥ युक्तंवस्त्रस्वकीयंह्यदमपिनिपिबंमोदमानोजनन्याः सामातामेमुखाब्जंप्रचुर

सुखमयंनेनपास्यापिबंती ॥१०॥ तस्मोरवंनोविरंचिगिरिशवरतनयाकांतसारखंडलोवोह्यात्मतत्त्वा
न्नकदाचिन्निखिलसुखवैरेर्यस्मुखंसापिलेभेसेवानोमेजयावाममसुखजननीमोहितासीदयेयं
दृष्ट्वाहराम्सुताप्रयस्यपयदधतीतप्यमानंनितांतं ॥११॥ चुक्रोशमुज्झित्वमानेपयसिचविक्रतिमा
मयोत्सृज्यशीघ्रंवेगेनागतेनस्यपयस्यनिखिलंकिंचिदुन्नायतेना ॥११॥ इत्थंमायामुने
मदीयालोकस्याप्यप्रणाशिनी ॥ ययाविमोहितंसर्वंजगत्भ्रमतिनिस्त्रपः ॥१२॥ नसकोस्तिय
श्रोत्रायानचहानिर्द्विजपुंगव ॥ नप्रयोस्तिप्रियंतस्याः प्रियंमत्तोनकिंचन ॥१३॥ लोकवृत्तिमु
यालोचयशिक्षयन्नखिलानिद्रलीलाप्रदर्शितान्नूनंपूर्णानांनास्त्यपूर्णता ॥१४॥ नबुद्धिमोह
मन्मात्तुनचक्रोधनतिमयिस्त्रवतारोहिलोकस्यक्षेमायममकेवलं ॥१५॥ इतोलोकमि
मंसर्वंशिक्षयन्निसमुत्थितं ॥ तद्वदामिसुरश्रेष्ठशृणुसावहितोधुना ॥१६॥ मांपरित्यज्य
मन्मानागतायावतत्वराचिता ॥ पयसःपररक्षार्थंदंभोभांडमयाहृतं ॥१७॥ पूर्वानिसं

द०भा०
११२

चितं किं चित्रवनीतादि नाशितं ॥ इत्येवालसितं लोके यो विवेकाववधारयेत् ॥ १८ ॥ विवेकरहि
तो मूर्खो दुःखमेवाभिपद्यते ॥ मामेवं यः परित्यज्य वस्तुनोऽर्थे विधावति ॥ १९ ॥ तस्य त्रैकालिकी
हानिर्भवित्येवान्यथा न हि ॥ अथ पयो विनश्यं च मथ्यद्धो विनाशनं ॥ २० ॥ अंते घृतादिकं सर्वं
गते हानिस्त्रिधाभवत् ॥ उत्तार्य सुस्तनं दुग्धं यावद्गा याति गोपिका ॥ २१ ॥ तावत्पूर्वं हरिस्तत्र क्रो
धेन स्फुरिताधरः ॥ अश्मना दधिभांडं हि भित्त्वाथ हमयाविशत् ॥ २२ ॥ गत्वा गेहांतरं पश्चादुलू
खलं समयाश्रितः ॥ उत्तार्य गव्यमात्मीयं संचितं बहुभिर्दिनैः ॥ २३ ॥ मर्कान्नाहूय तत्सर्वं दत्तं तेभ्यः
स्ववांछितं ॥ संचितं तु विनाशाय तद्भक्तानां च तद्वचः ॥ २४ ॥ येषामहं प्रतिदिनं शाता किं न पणं
भवेत् ॥ यत्राहं तत्र किं नास्ति भक्तो मे लपणः कथं ॥ २५ ॥ भवेदिह न मे प्रीत्यै संचयं तु विनश्वरं रामः
॥ यावन्मे भक्तो जिवेत मममपि त्येमहामतिः ॥ २६ ॥ दाता मोक्षस्य वेत्ति संजीवितं सफलं यतः ॥ ११२
समागता यशोदा जननी त्रपयप्रत्तमांडभेदनं ॥ २७ ॥ ना पश्यत्तत्र मां विद्वन्नाहं कुत्र गतो भवत् ॥

॥ २८ ॥ अहो तिर्चलगोत्रेण मम पुत्रेण कवलं ॥ नाशितं दधिभांडं ते तु कुत्र गतोऽभवत् ॥ २९ ॥ पश्यंती
यष्टिहस्ता च जननी बालकं हि मां ॥ गेहांतरं समागत्य ज्ञाने मे रूपतस्त्वरा ॥ ३० ॥ आगतां मे रमा लोक्य स
मुत्तीर्य पलायितः ॥ उलूखलाद्द्रुतं तावद्धावत्पश्च गोपिका ॥ ३१ ॥ गृहीतुमिच्छती मह्यं श्रमात्तान्विरि
रतरं ॥ न लेभे स्पृष्टमपि तु लंम मां पश्य मुनेत्तदा ॥ ३२ ॥ नेहं चिंतमयो बोध्ययोगिनो पिचिरं तन ॥
मसा धावमाना तेन यत्पुष्टमनिरंतरं ॥ ३३ ॥ अतिश्रमसमाक्रांतां मवलोक्याशु मातरं ॥ स्वयं संप
हयामास ह्यात्मानमतुलं तदा ॥ ३४ ॥ करे गृहीत्वा जननी त्रोषयं तन्निर्भ्रंमम ॥ यष्टिहस्ता उवा
चेदं वक्ष्लोकमनुष्ठितं ॥ ३५ ॥ स्फोटने दधिभांडस्य घातादेहरिष्यं पुनः ॥ अतितापनतो दुग्धं गतमु
सीत्पुरैव हि ॥ ३६ ॥ एवमाक्रुश्य सुचिरं क्रोधात्तद्बुद्धिविपर्ययं ॥ अनन्मातु मुने मह्यं निघ्नं क्रो
धो निरंतरां ॥ ३७ ॥ क्रोधाविष्टा निबद्धमामैच्छत्स्नानमोहिता ॥ उलूखलेन जननी रश्मीना दारमे
वमे ॥ ३८ ॥ बंधनं तस्य न भवति मुने प्रत्यपि रैयतः ॥ भवतः किल तो मह्यं न स्याता मीप्सितुं स्फुटं

कृ०मा० ९३ ॥३९॥ सर्वस्माद्वेष्टयितान्मे वेष्टनमत्र हि ॥ स्तनाद्यंतप्रभावेन बंधनेन कराचना ॥४०॥ यदाव
बंधनाभावो हि गुणो न मन्त्रतदा ॥ पुनरप्यात तथैवासीत्ततो मतसंदधेद्यतः ॥४१॥ तदपि द्व्यंगुलो
नं हि यद्यदग्रत्तबंधनं ॥ स्वगेहदामभिर्न्नैमासित्सर्वबद्ध न तत् ॥४२॥ बध्वातु पुलूषलेमातान्त
स्समाः श्रुत्स गोपिकाः ॥ समाजग्मुर्गृहाद्दीर्घग्रहीत्वा सनाचयाः ॥४३॥ प्रजलं स्मोति वद्धुधायुक्त
मेतद्गनुष्ठितं ॥ यज्ञो देवद्वज्ञोस्माकमनुवांछा प्रवर्त्तिता ॥४४॥ बध्वाति चैनं कोप्यत्र पताडा
बहुशोधुना ॥ तदाप्य संरलं तं हि गच्छत्येव निरंतरं ॥४५॥ विक्रुश्य बहुशोस्माभिस्तु मममुक्तं
पुनःपुनः ॥ पुत्रस्नेहवशान्मातः कदाचिन्नावधारितं ॥४६॥ आत्मद्रव्यविनाशेन क्रुधा
सीदन्मातुर्हेनेरे ॥ बालोयं मे न जानाति कयं न प्रोच्यते धुना ॥४७॥ परित्यज्य यशोदा तान्त्सक्र रामः ९३
वदन्तं ॥ मां ने गोपिकास वद्धिष्यकाधक याव दा ॥४८॥ गृहे गृहे रजनं पूर्वं यस्य हत्ताप्रता
रिता ॥ कथमद्य छलं हत्य यशोदाग्रे पलायितं ॥४९॥ अस्माभिरपितकर्मस्मत्ताशान्तम

द्धुतं ॥ बंधनार्थं समुद्युक्ता विव्रतीवसुशोभनं ॥५०॥ माचाप्रताडाः सुतरां स्वसत्तु स्तस्यैव शिक्षार्थं
मनन्यथैव किं वा लाभफलमस्ति गोप्यो प्रजल्पतीनामिह वो मयीति ॥५१॥ एकया रसनया हि जनोयं
याति बंधनपदं हि समस्तः ॥ नायमद्भुततनुर्व्रजवध्वः सर्वतो हि रसनाभिरवध्यः ॥५२॥ कोवान्मा
नेरसनाचयं मे मिलसनीस्यां परियुज्यमानं ॥ चित्रं किमस्मिस्तनये हि गोप्यो वान्येन केनापि
विमोहितां हं ॥५३॥ रसया चयमानीतमस्माभिरधुना किल ॥ पूर्वं कर्मविपाकोयमुदि
तस्ते निरंतरं ॥५४॥ एवं पुनर्न कर्त्तासि वदस्मौनमथो सज ॥ नात्र ते मौनसमयो जल्पनं
कुरु पूर्ववत् ॥५५॥ न जल्पसे किं त्वमिदानीं साधुस्थितो सि मात्रा ह्यतिताड्यमानः ॥ अ
स्माकमेवाश्रुछलमत्र सा पलाय्य निःसंमतिगम्यते त्वया ॥५७॥ किमद्य तिष्ठंतमपि साधुव
त्वं पलायप स्मात्र बलात् छलाद्धा ॥ पलायनं ते प्रकृतिः कथं गतानगोप एवात्र परं यशोदा
॥५८॥ अस्ये यशोदे तिचिलं वितोयं पलायितो वा भविता कदाचित् ॥ निबध्यतां दामभिरेवं

निरेव प्रतिग्रहा नातिनिरत्नमातः ॥ ५९ ॥ एवं निवेद्यास्य महोत्सवाज्ञाः ज्ञानीय दामानि महा
ति गोप्यः ॥ समर्पयंस्तः प्रहसंति किं स्वित्पुनः करिष्यन्ति हि चौर हर्ति ॥ ६० ॥ यद्यस्य कर्मातुल
मेव नूनं गोप्यः समं ताड्य खलु किं करोमि ॥ तद्बंधनं याति निवध्यमानो बालो यमस्यागमनस्य
तु लक्षः ॥ ६१ ॥ उवाच तस्मिन् समये हि गोप्यो मातास्वपुत्रं परिपाति हंति ॥ युष्माकमेवात्र
फलं न चित्कार्यं ततोहं प्रचरं करिष्ये ॥ ६२ ॥ एवं प्रभुत्वाव ध्नतीदामसंघैः ज्ञात्वा तत्र यं गु
लोनं प्रयाति ॥ नैतच्चित्रं विश्वरूपस्य विष्णोः ज्ञात्वैवं बंधमानेश्च मातृ ॥ ६३ ॥ वं धनेन दि
नाज्ञाकतदानी खेदपेदवसताहियशोदा ॥ किं बन्धनं दिवेयिपदेतद्धनं नवृतिनैव
कथंचित् ॥ ६४ ॥ एवमेव जननीश्रमयुक्तां मुक्तमान् मनुरेहहरिरात्मा ॥ वीक्ष्य तत्र करुणो निज
तंत्रः प्रेमदामवशगः स्वयमासीत् ॥ ६५ ॥ न बंधनं यपि केन चित्स्यान् मुरारिनाम्नः कल
नस्य विष्णोः ॥ आलापमत्रायनमेव चासीत् व्रजगोपीभुजकाष्टरूद्धतु ॥ ६६ ॥ उलूख

लेनाश्रु निवध्यमानदामोदरः कृजं किल विस्मृतासीत् ॥ ६७ ॥ गृहांतरे कर्मणि दत्तचित्ता पुनः तिसास्मार
निवध्यमानान् ॥ ६८ ॥ ततो निजं ग्मुर्जुवने तु गोप्यस्तथैव कार्यांतरकारिणो वै ॥ विमोहिता नामि
हका पसिकान्सस्मरस्ता जननी तथैव ॥ ६९ ॥ तदापि पश्य मुवनेश्वरोहं कुवेरपुत्रौ तववरणप
जातौ ॥ मुनेर्नतं क्रोधमतिः कदाचित्तु महायेवपरं तमस्ता ॥ ७० ॥ कुवेरपुत्रौ पितरं समुचतु
ः पूर्वं पितः कर्तुं नजावनार्थं ॥ पृष्ठेव नेनाश्रु फलं भवेद्धि १ रंच नौ सत्कृतिरेव शाप्यति ॥ ७१ ॥
तदा पिता ता विदमा दपुत्रौ प्रसेवनीयो भगवान्नीदे ॥ विष्णुः परात्मा निजनन्दवत्सलः स
ता नमपाश्रु नदातितु दः ॥ ७२ ॥ पुरे द पुत्रो ह्यखिलेस्तु शिष्टैरनीज्यमानो भगवाननीषां ॥
ददौ गतिं भागवती परात्मा नन्देम एवा हरिः परेषः ॥ ७३ ॥ इत्यादि हेत्वोधनदतनयौ प्रेमनन्नाभि
नस्तोल स्लं सर्वात्मनार्थनयनसुमनन्दानंदनीयमहद्भिः ॥ नाना पूजाप्रयोगैरखिलसुख
मयं वै शिषे वानतौ तो ॥ नूनं नकैः प्रनावं नहि तु विलयता याति कालांतरेपि ॥ ७४ ॥ कदाचिद

रु०मा० लकायां तावद्रमानावुभौ मुने ॥ एवं प्रयतां नैरगणं चरंतं मत्तचेष्टया ॥७३॥ कुचतुस्ततोकृतः स्थाना
११५ द्गतस्तेयकः प्रभुः ॥ सखसंभाषणेनाशु द्योगनवतिमानवः ॥७४॥ ह्रीः श्रीः कीर्तिः किलापाप
यातिनूनं तदैवहि ॥७५॥ नैरगणवचोश्रुत्वा त्वेष्टव वचरितं सुतौ ॥ यदुक्तं ॥ तछ्रुत्वा धाद्यवस्थे
नरगणोवचः ॥७६॥ शृणु तं कुवेरतनयो ममनाथः शिवः किल ॥ यस्य यं विश्वमखिलं ग्रसतो
हनिरंतरं ॥७७॥ वयं त सेवकानूनं वहः किलनिर्भयाः ॥ चरंतो नियतं नमोस्तदानंदमयाः
किल ॥७८॥ शास्तु तुष्यति विश्वेशो महादेवः स्वकेषु पि ॥ न कर्मवंधं मनुते वलवानीश्वरः
धेवा कथं ॥७९॥ इत्याहि विधिवैचान्तावचरितौ मुनि ॥ हरसेवां किलतस्य जंतुः प्रजातौ शिवसेव
कौ ॥८०॥ शाहोननं कुसंगेन नष्टो भवतिमानवः ॥ भक्तोपि नश्यते शीघ्रमितरे वाचक रामः
कथा ॥८१॥ ततस्तारम्भतो मत्तौ कुवेरतनयौ तु वि ॥ कुकर्मरत्यानितौ वै तौ चेरतुर्वं हि विवि ११५
नमातु ॥८२॥ एकदा शैलविपिने रम्ये मंदाकिनीजले ॥ स्त्रीजनै रत्नु गायद्भिः प्रियामत्तौ

विचेरतु ॥८३॥ स्त्रीणां संगाद्धि मत्तानां तत्त्वविस्मृतये भवेत् ॥ किंतु नमत्तदेहानां स्मृतश्चावित्र
मिरस्फुटं ॥८४॥ न विवासमात्मानमविदंतौ महाधमौ ॥ शिवसाननयंतौ तौ महाकालेगतौ भ
त ॥८५॥ पूर्वं नक्तिप्रभावेन विस्मोममहामुने ॥ योगानवेत्ता भवति महतां दर्शनं ध्रुवं ॥८
६॥ महद्दर्शनपाकेन पुतमं जनतत्सरः ॥ नैवेहि जनः सम्यक् नष्टायाति परं पदं ॥८७॥ त
दात्वं गतवानाशु तयोर्विक्रीडमानयोः ॥ यदृच्छया गतिर्वीक्ष्य कृपालोः करुणो मतः ॥८८॥
यदृक्त्वा वीक्ष्य नवतानयोर्गनिमधौ मुखौ ॥ स्मृर्यते मम मत्सर्वं मुने शृणु वदामि ते ॥८९॥ अहो
कुवेरतनयौ पूर्वं भक्तिपरायणौ ॥ हरेरताहे धुना किं त्वयैस्य सर्वो यतः स्फुटं ॥९०॥ सत्संगेन
श्रियाजुष्टेप्यपिनौ मदं तां गतौ ॥ कुसंगात्स्तु नष्टमती श्रीनरपगामिनी ॥९१॥ अ
होश्रीमदमाहात्म्यं किल बुद्धिविघातकं ॥ न पश्यति जनो नूनं स्वात्मानं तमसि स्थितं ॥९२॥
कुसंगदूषिता बुद्धिर्नैति सिद्धिमिह क्वचित् ॥ श्रियो विक्रियतामासः परलोकं तिवै ॥९३॥

दृ०भा० परलोकगतांचिंतांनकरोतिकदाचन॥ किंकरोतिकुलोमत्रोयद्यपश्यंगमोभवेत्॥८॥ एतौ
११६ कुवेरतयौमहद्धर्मपरायणौ॥ नियतौच्चश्वेतामाप्तौकुसंगफलतःपरं॥९॥ श्रीमदेतिप्रम
त्तानांनरानंनरकहेतुकः॥ येनरतानिहन्यंतेनिर्दयैरजितात्मभिः॥१०॥ खानपानपरंजन्म
भवायपरमत्रयेवै॥ विरंतिकेवलंत्वाणाम्रियामुत्तानिजापक्रा॥११॥ मन्यंतेदेहमात्मानंत्व
मिविद्वन्नस्माजितं॥ नतेहेतुपुष्यंतिश्रीमदांधानिरंतरं॥१२॥ नविदंत्यात्मदुःखानि
स्वभाविषुमहागतिं॥ अतोधिगिसससंगात्जीवितंश्रीमदोद्धवं॥१३॥ यदातदागमे
स्त्रीनिर्वस्त्रहानमनुष्ठितं॥ तदातयोनवसतःस्मृतिरासीत्प्रमादतः॥१४॥ तदातेत्वि
पाजातात्वयैवेदंविचिंतितं॥ अनयोर्मदमत्तंतद्हरिष्येहंप्रपन्नतः॥१५॥ श्रीकृष्णदर्शनंप्रिय राम०
स्मास्त्वयोर्नवतिध्रुवं॥ नैताद्दशीमतिर्न्नयोर्भवेदिहकथंचन॥१६॥ एवमत्रक्रियाकर्मम्मि ११६
तिंमुने॥ एतयोरुक्तमेतन्नेयातमाश्रुतरध्रुवं॥१७॥ परंमहावनेरम्येतीतेदिव्यशरच्छ

ते॥ श्रीकृष्णदर्शनंप्राप्यलप्स्यतोभक्तौनविप्रियाः॥५॥ तरूयोनौगतौनामतन्नामतत्कर्मविपर्ययं
नन्नविष्णुतौयोमातरूयोनिरयानयोः॥६॥ ऋतुधर्मसहैनत्वाद्वौपमनार्जुनौ॥ परोपका
रिणौवृक्षौसमासातामनिंदितौ॥७॥ एवमुक्त्वागतोभूयःसत्सलोकमनामयं॥ ततोमपातेव
चनंसत्यंकर्तुमनुष्ठितं॥८॥ उलूखलेनबद्धोहंजनन्याचयशोदया॥ संस्मृत्यवचनंतुभ्यं वि
कृष्योलूखलंगतः॥९॥ द्रुमयोरंतरान्नंदत्वोलूखलमाशुमे॥ रज्जोदाक्रिमयार्त्वातरू
चोन्मूलितौमया॥१०॥ ततोवभूवतुःकुद्धौकुवेरतनयौपुनः॥ दिव्यदेहधरौनंजातवे
दाविवाद्भुतौ॥११॥ बद्धांजलीविरजसाविदमूचतुरच्युतं॥ महिमेवानुभावेनमहत्ताद्भुत
तीतदा॥१२॥ नलकूवरमणिग्रीवावूचतुः॥ कृष्णकृष्णनमस्तुभ्यमाद्यस्त्वंपुरुषःपरः॥
त्वयासृष्टमिदंविश्वंविश्वमनुवेशाद्विभासते॥१३॥ त्वयेवांतेलयंयातसर्वंविश्वंसचरा
चरं॥ गुणैरात्मकृतैर्नूनंसृजस्यवसिसत्कुरु॥१४॥ अनेकांउपरमात्मानंतेमिग्नेरो

गिाप्रसर्पणं॥ वाता ध्वनिषु नियतं ब्रह्मांडे कसकाम्यया॥ १५॥ केचित् कलावतारोसे केचि
दंशास मुद्भवाः॥ कलांशानसमावेशान्मुक्तिरंशास्मता बुधैः॥ १६॥ ब्रह्मा धाम नवंश्चैव इंद्रा
द्यास्ते विभूतयः॥ क्रीडोपकरणान्यन्मे तत्तो भिन्नं न किंचन॥ १७॥ नारदाद्यनुग्रहात् ब्रह्म
न् जातं मे दर्शनं तव॥ अतस्त्वावामनि हते पादांबुजसमाश्रयो॥ १८॥ नजनं तु मे देवे
शा निजपादाब्जयोः किल॥ तद्धेतुकं कृपासिंधो शाप्यजन्म निजन्मनि॥ १९॥ वागस्तु
मे गुणकथाकथने पकर्णौ श्रीमत्कथाश्रवणसिंधुपरायणो च॥ हस्तौ हरेर्मंदिरमा
र्जनादिषु योमनस्ते पदयो रतस्यात्॥ २०॥ शिरो स्तु मे कृष्णजनप्रणामे दृष्टिः सतां द
र्शनलाबुपद्दी॥ भवत्त्वनूनामिदमेव देयं मतिः पुनस्तोघसतीपयानः॥ २१॥ एवं स्तुतः
श्री भगवानुवाच तातामामतीवास्तु वचोतिरम्यं॥ कुबेरपुत्रावधुनैव गच्छतं लोकस्व
कीयं मयि वा रतिः स्यात्॥ २२॥ येसंगिनो युवयोरेव नूनं तेषां भक्तिर्वांछिता हेतुकी स्यात्

॥ सत्संगो येकेवलं मुद्धिहेतुः स्युर्ह्येतेनो केभक्तिरूद्धर्ममेति॥ २३॥ हरतिदुःकृत चयमुत्तमां ग
तिमिवा तनुते निजवर्त्मनां॥ गृहविरागवशात् वशात्मनां जगति साधुसमागम दुर्लभः॥ २४॥ सं
तां संगाद् भवति विशुद्धा बुद्धिरेवास्तु विष्णौ भक्तिर्नूनं मुनीनाम रिबलपुण्यपाकोपयत्नैरलभ्या॥ शाम्यत
न्मोहे रेव की नरत्नेर्हं तोषंयामि प्रायशः कर्मपाकैः॥ नष्टप्रैवं पापसंघः पुराणेोजानामेवं मुक्तिर
स्ताम संस्था॥ २५॥ श्रुत्वा चैवं कृष्णवाक्यानि देवौ गत्वा कृष्णं चाज्ञया सं प्रयातौ॥ तावत् गोपे
हस्य योर्नादमिदं श्रुत्वा जग्मुर्यत्र कृष्णोतिबालः॥ २६॥ दृष्ट्वा तमोवृक्षराजौ प्रणष्टौ नीतौ केन प्रा
प्तौ नाशमत्र॥ बालाः कस्ताद्धिचितोयं समाधत्रानीतौ नामहेतुर्विचार्यः॥ २७॥ ततो नंदः समागत्य
मुक्त्वा वाग्मुलूखलात्॥ ज्ञानीयां कमयाचुंब्य वदनं मुदमाययौ॥ २८॥ गोपाः परस्परं प्रोचुरद्
तं किमभूदिदं॥ द्रुमयोः पतनं नूनमकस्मात्क थमत्र हि॥ २९॥ केपं मायान विप्रोत्र पातितौ
केन वा द्रुमौ॥ राक्षसेनाथ दैत्येन नत्वनयो यं महानद्भुत॥ ३०॥ बालकोसौ मत प्रायो जीविताद्

रितोधुना॥ नंदस्तेनाग्यपुंजेनपत्निजातःसुरेश्वरैः॥३१॥इतिमीमांसमानेषुगोपेषुततिविमोह
नात्॥समूचुर्बालकास्तत्रनंदादीन्मुग्धबुद्धयः॥३२॥नंदतेनतनयेनाद्यद्रुमावेतौनिपातितौ॥
उदूखलमथोरस्वामध्येवाद्रुष्यतोहतौ॥३३॥ताभ्यांविनिःसृतौदेवौकृष्णानुसदृशौतदासुस्तान
त्वासुतंतेद्यगतावाज्ञापितौत्वरा॥३४॥केचिन्नजगदुर्वाक्यंबालानोतेव्रजौकसः॥स्मृत्वापूर्वे
कृतंकेचित्कर्मसंदिग्धचेतसः॥३५॥नंदादयोयगोपालायशोदाद्याव्रजस्त्रियः॥हरिंकुत्रा
लिनंवीक्ष्यमोदंमापुरसीमकं॥३६॥नंदोमहामनास्तत्रद्विजानाहूयसत्वरं॥ददौदानान्यनेकानि
ब्राह्मणेभ्यःसमंततः॥३७॥यशोदापूर्ववत्मासरक्षाविधिमकारयीत्॥व्रजेमोदस्तिल
जकानामुनेमेवीक्षणादपि॥३८॥एतन्नैकथितंविप्रलोकाचरितमद्भुतं॥शृणुयाच्छ्रावयेद्यापस
विष्णोःपदवीमियात्॥३९॥इतिश्रीपुराणेहरिनारदसंवादेयमलार्जुनभंगोनामाष्टादशोध्या
यः॥१८॥श्रीभगवानुवाच॥अतःपरंप्रवक्ष्यामिलीलांभुवनपावनीं॥यस्याःश्रवणमात्रेणशु

द्धंतिमलिनोजनाः॥१॥एवमेववसन्नानंदंव्रजेनित्यंप्रमोदयन्॥व्रजौकसोमुनेश्चास्वादात्मानंदेन
केवलं॥२॥एवमुत्पातसंघांश्चज्ञात्वानयवहद्दने॥गोपानंदयःसर्वेव्रजकार्यममंत्रयन्॥३॥ज्ञा
यास्मिन्महोत्पाताबालापायपरायणाः॥बालकाप्राणरूपाश्चसर्वेषांनोव्रजौकसां॥४॥
पूतनाथतृणावर्त्तःशकटोयमलार्जुनौ॥एवमुत्पातसंघेभ्योबालकाःपरिरक्षिताः॥५॥अत्र
स्थितेनाद्यवान्येपिसमेष्यंतिहिकेवलं॥यावन्नापायमत्रेतिगच्छतामत्रमाचिरं॥६॥ततो
पनंदनामाहगोपोन्तानवयोधिकः॥गोपानाहमहाबुद्धिर्नंदमुख्यान्व्रजौकसः॥७॥उत्पा
ताःप्रभवंत्यत्रनिशिशोमहतोबालाभिघातोत्सुकाःकोवावेदकिमद्भुतंहिसततंसंयांतिनाशं
स्वतः॥ईशोरक्षतिनंदगोपतनयंपुण्यंतथावाहिनोयावन्नोवविहंसनंप्रतिजवेत्तावत्
व्रजामोन्यतः॥८॥वृंदारण्यमतीवगोकुलसुखापास्तेविहारेमहत्पानीयंतृणगह्वरंसुवि
मलंगोवर्द्धनाद्यावृतं॥गोपीनांनयनोत्सवंनिरुपमंपुण्यंदृशांमोदनंचेतःप्रीतिनिवेतावलं

तुराकरान्नद्यैव पुंक्ताचिरं॥९॥श्रुत्वा विप्रतिबुध्दयः प्रचलितुं पुंक्तारयोस्ते नरानारीगणसुहृ
द्बालवनिताः कृत्वाथ तत्सर्वशः॥गागायंति स नैकबालचरितान्याश्चर्यतुर्यस्वनं सं नृद्धाः प्र
यपुः शासनकरागोप्योगवां पालकः॥१०॥एकस्मिन्ननसि स्थिते मातरौ ज्ञाप्यितेकृत्वो संग
सुदेशा एव जगतां नाथौ स्वकौ बालकौ॥नाम्नाकृष्णबलौ प्रमोदमुचिते नानाकथाकी
र्त्तनैः स्थ एवं सुप्रपितन्मनोऽस्य वृगतं दृष्ट्वा सुतयोः॥११॥आगस्य व्रजवासिनस्तु वसतिं कृत्वा
रयेरात्मनस्ते लोकाइव दिव्य हं प्रमुदिता नित्यं वसंतिस्म ते॥गायंतश्च विलोललोचनमु
खपद्मं तरवात्मनः श्रीकृष्णस्य दिने दिनेनुगमनं वृंदावनांतः स्फुटं॥१२॥दृष्ट्वा नेत्रसुखा
करं सुविपिनं वृंदावनं भासुरं कालिंदीपुलिनानि शोल विशद गोवर्द्धनं चेप्सरैः॥आश्च
तकृष्णबलावुभौ प्रभु दितौ बालाकृती मत्तनृक्रीडितौ च नवानां सुनयनैः सम्यक् सुधापि
यते॥१३॥एकदा मातरमहमवोच ममतं वचः॥कृष्णो बांधवसकानंदश्चारपिष्येनिरं॥१४॥

सुखयोमेघ तिमोदाजातामातस्तु केवलं॥आत्मकर्मणि बाले शिक्षिसितायेनिरंतरं॥१५॥तेन
वृतितरां मोदाः कुशलाः केवलं भुवि जायंते नियतं मातरिति सत्यवती श्रुतिः॥१६॥वत्साबाले
रयोपालाः स्वकीयैरेव केवलं॥कथं परेभ्योदेयेति नीतिर्वा विनयं तथा॥१७॥स्वात्मकार्यस
मर्थानां पराणेक्षान जायते॥पद्यप्रतिसमर्थानां मिह कर्मात्मकं स्तुतं॥१८॥मातरा कृष्यवं
सर्वार्थतयावं शास्त्रियोपराः॥ज्योतिर्विदः समाहय पृच्छस्वस्वि संशुभं॥१९॥कस्मिन् दिने मु
हूर्त्ते मे वत्सपालश्चभाकरः॥तस्मिन् दिने त्वया मातकर्त्तव्यसुमहोत्सवः॥२०॥कृत्वा महो
त्सवं यस्तु पश्चात् कर्म करोति यः सफलं जायते तस्य कर्मसिद्धिरथोहितं॥२१॥मंगलेमंग
ले नैव महोत्सवसुकर्मणां॥सर्वेषामिदमेवात्र कर्त्तव्यं विधिरब्रवीत्॥२२॥महोत्सवं वि
ना मातः केवलं कर्मसिद्धये॥नम वसेवतत्सर्वमैंद्रजालिवत्स्फुरे॥२३॥मातः समीहा
पुत्राणां न विदायकि दाचनः॥पुत्रानुरागो मातृणां सुखये दनिशं भुवि॥२४॥पुत्रो हि

वृं॰मा॰
१२०

मातरं याचतनिशं वांछितं प्रति ॥ माता पुत्रमनोभीष्टं करोत्येव निरंतरं ॥२५॥ इत्याश्रुत्य व
चो मह्यं माता हर्षप्रपूरिता ॥ उवाच नैवीरपुत्र तेनइममस्ति हि ॥२६॥ इदमेवानुवांछासि त्वं
हतिः हि मे सुत ॥ कदाप्येतन्न योनूनं वत्सपालो भविष्यति ॥२७॥ तदाहं तत्तदुत्तावेन वि
ष्यति निरंतरं ॥ तदैवाश्रुत्य चैवोक्तं धर्मं जन्मसु नाद्य मे ॥२८॥ कथयित्वा तु मुद्रं नंदगो
मोहं प्रयास्यति ॥ श्रुत्वेदं वचनं रम्यं त्वन्मुखारविंदकेवलं ॥२९॥ एवमुक्त्वा ततो नंदं कथ
यामास मे वचः ॥ श्रुत्वा तदैवं गोपेंद्रो मुदितोन्निरंतरं ॥३०॥ प्रियं धर्मं च नुनं नमा क्वो
रनिशं वरे ॥ पुत्रोयं संमतो जातः केवलं वत्सपालने ॥३१॥ समाहूय आशु गोपी श्च गोपां
श्चान्नवरानने ॥ महोत्सवः प्रकर्तव्यः पुत्रकल्याणहेतवे ॥३३॥ स्वयं वक्तिगमिष्येहं व
त्ससंचारणाय हि ॥ महोत्सागमतीवाघ नाविरं च वरानने ॥३४॥ विप्रान् ब्रह्मविदः
शांतान् दृष्ट्वा शिवसमुत्तमं ॥ दत्वा दानामनंतानि प्रेम्णा गोयोवनेधुना ॥३५॥ सखिभिः

राम:
१२०

सहितो बालो वत्सपालनकारणात् ॥ वत्सान् पुरस्कृत्य यदा चलिष्यति वनं प्रति ॥३५॥ तदा मे ज
न्मसाफल्यं केवलं संभविष्यति ॥ महत्सुख्योदये नोक्तमात्मजेनाधुना प्रिये ॥३६॥ वत्सान् संपा
लयिष्यामि मातरं ज्ञापयाद्य मे ॥ सहमत्सुत्सुकः ॥ श्रोतुमिदमेव वरानने ॥३७॥ उत्संत्वा
रणायाशु घर्षयित्वा सुचंदनं ॥ विलिप्यांगे स्वबालस्य सखिभिः सह वत्सकैः ॥३८॥ प्रेषणीयः प्र
ंरम्ये श्रीमद्वृंदावने सदा ॥ शारदसंतो वर्तते शिशूनां सुखसंपदि ॥३९॥ यशोदा च समाहू
य कृष्णं पुत्रमुवाच ह ॥ ब्रूहि वत्साद्य पितरं त्वल्लिकाणोन वा पच ॥४०॥ तदा चोचमहं पित्रेनि
देशाम धुनावदा ॥ तल्लिकानां पितः शीघ्रं पालनार्थं व्रजाम्यहं ॥४१॥ सरता यः केवलं कृष्णः प्रेरयं
ति पुनः पुनः ॥ आरुह्येमाम तत्तात निदेशं देहि मे त्वरा ॥४२॥ त्वन्निदेशाद्धनं सर्वं भविष्यति न
संशयः ॥ पत्स्वेकः स्थविरो वित्तिनतत्रुणकोटयः ॥४३॥ वृद्धवाग्यमतं मे कुर्यात् द्वितिरेषास
नातनी ॥ आवानुजानीहि वत्सपालनवत्सरे ॥४४॥ इत्याश्रुत्य सपिता हृष्टो ब्राह्मणान् ब्रह्मव

बृ०मा० १२१ दिनः॥ समाहूयाथ संहृष्टः नंदो वचनमब्रवीत्॥४५॥ अहो ब्रह्मविदां श्रेष्ठाः पश्यंतु दिनमुत्तमं॥ मत्पु
त्रस्य समीहासीत् व्रजानां पालनाय हि॥४६॥ त्वाय पत्रिकां स्तेना मङ्गल्ये तु रोहिणी॥ जन्मनाम्ना
सविस्तुत्ख्या लिखित्वा विमर्शंति हि॥४७॥ कृष्णपादे तृतीये वै इति कर्णे निस्तापितं॥ जातोयं नंद तनय
स्तन्मे पुष्या निवेशितं॥४८॥ ज्योतिःशास्त्रोचितं मह्यं दिनमुत्तमघवै॥ पश्यंतु केवलं विप्राः पूय
त्रिंश्च वित्तमाः॥४९॥ जोषासीत्जाजलिर्नमित्रा द्वितीयो वै दशीर्षकः॥ असितो देवलश्चापि गर्ग
पुत्रो विधानवित्॥५०॥ अहलिर्गौतमश्चान्ये ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः॥ विचार्य माधवे मासि शु
क्लपक्षे शुभा तिथिः॥५१॥ तृतीया निश्चितं शुधा भौमवारान्विता स्फुटं॥ अश्विनीरुक्षसंयुक्तासि
द्धयोगसमान्विता॥५२॥ अस्यां तिथौ तेन यः सखिभिः सह गच्छे तु॥ वज्रसंचारणाय पुन रामः
रस्ति सया ब्रवीत्॥५३॥ नंदो गोरुत्समुदितः पूजयामास तान् द्विजान्॥ गोहिरण्यप्रदानैश्च पूजिता १२१
श्चाशिषो ददुः॥५४॥ दत्वाशिषस्ते स्वगृहं प्रपुरानंदसंयुताः॥ ततस्तु षष्ठे दिवसे जयान्ति तिथिरुत्त

मा॥५५॥ प्रातःकालेथ जननी समाहूय कुलांगनाः॥ गोपानाहूय तु नंदोपि चक्रे तत्र महोत्सवं॥
५६॥ पूर्ववत् ज्ञानविधिनिस्ततो बालान याकृयत्॥ अस्मै हतानयोः संगे दत्वा तांश्च पृथक् पृथ
क्॥५७॥ तमुवाच पिसामह्यं दत्वा वस्त्राण्यनेकशः॥ तिलकं नालिकेरं च सर्वेभ्यः प्रददौ पि
ता॥५८॥ न मे वियोगोत्र मुने सोढुं शक्यो महात्मभिः॥ अस्माकं चामी कथं कुर्यां भक्तोविरक्त
रिकं॥५९॥ उवाच बालाः शृणुत पश्य गमागत्य तत्कृचित्॥ सवितृ रेवं जनुवो व्रजानाहूय ज्ञानदेले
॥ कृष्णेन सहिता पूर्वं बलेनाय वनांतरे॥ क्रीडित्वाय चिरं नूनं मातुरस्तनगच्छति॥६१॥ तावद्व्रजा
न्पराह्वय समायांतु व्रजांतरा॥ दिनसप्तागेतु येचव्याव शिष्टे निरंतरं॥६२॥ एवमाविश्य नंदस्तु
मारणवानावयोरच॥ ब्रात्सेरोप्यचित्रमकरोत्तसा स्तनं चापि मस्तके॥६३॥ दत्वाशिषो यंत्रा
दापितत्स्वित्रमकारयीत्॥ गोपीभिः सहिता पुत्रबालकै विधिनेन यन्॥६४॥ मंगलैर्गी
तघोषैश्च वेदघोषैश्च शोभितं॥ अभिषेकमयाधाय व्याव योरनिशं तदा॥६५॥ पितरौ

वृं॰मा॰ १२३ मुरमापत्नौ प्रेषयामास तुर्वनं ॥ स च संनाप्य सबलं प्रयुज्याविततांशिषः ॥ ६६ ॥ ततो व्रजाव
पुरस्कृत्य स खिन्नं निर्वनमाविशं ॥ विप्रस्य विविधं विप्रयुक्तरायामि सद्मनि ॥ ६७ ॥ तां वित्तो
कात ततः स वै मोदमापुर्व्रजौकसः ॥ प्रत्यहं सुखपंक्त्याहं प्रविशामि व्रजं मुने ॥ ६८ ॥ माया
मे शिशिता पूर्वं रूपद्वयविधायिनी ॥ सनत्कुमाराच्च पितस्तं दुस्तं मावदाम्यतः ॥ ६९ ॥ मु
ने सत्यमिदं प्रोक्तं यतो भक्तस्ततोऽस्म्यहं ॥ द्वितीयं विपिने नित्यं वृंदारण्यान्निधेमहत् ॥ ७०
॥ स्वमत्र लीलां तनुयां यत्र कुत्र च सम्पदं ॥ एवमाबोधितो नंदो निदेशमतुलं ददौ ॥ ७१
तम्यथा पश्यमात्रं हि नमांत्यकं समुन्नदत ॥ ततो नित्यान्विधालीला घोषकांतारकुं
जनः ॥ ७२ ॥ एक एवाहमतुलो विनोदी क्रीडनेक्षमः ॥ एवं दिनानि कतिचित् गतीतानि राम: १२३
महामुने ॥ ७३ ॥ घटोदरः समुत्थाय अघासुर बकासुरौ ॥ आगस्य कंससदने सम्त्नुर
सुराधमं ॥ ७४ ॥ त्वया से प्रेषिता स्माकं भगिनी पूतना व्रजे ॥ बालकेन हतानूनं तव बका

सुरूपिणी ॥ बली पसी घोररूपा घटोदर खरांगना ॥ ७५ ॥ ग्रहमुच्छापयित्वा घ्रं मन्तुरिव योः ॥ नि भगिनी
श्चितो नः कथं कंस व्रजे वैरं विचिंतय ॥ ७६ ॥ नगरे नमता नूनं घ्रं पूतना नाम राक्षसी ॥ बालकेन
हता नूनं नरणां व त्तोपि निश्चितं ॥ ७७ ॥ यद्यस्मांस्त्वं प्रेषयसि तदा गच्छाम हे वयं ॥ अस्माकं च
नाद्यैव प्रेषयाद्य महीपते ॥ ७८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषामवोचदसुराधमः ॥ एकोऽस्ति मामके
नृपः केवलं बलवत्तरः ॥ ७९ ॥ मीलुकः कामरूपी च निहनिष्यति मा गणवान् ॥ व्रजौकसामपि
तथा निष्यति तानपि ॥ ८० ॥ समाहूय ततः प्रीह मीलुकं चासुराधमः ॥ भो मीलुक महाबुद्धे
शीघ्रं घोषमयो व्रज ॥ ८१ ॥ यत्र कुत्रापि वर्त्तंते बालका व्रजवासिनां निहंतव्यः केवलं तेह
प्रेतो वा बलेन वा ॥ ८२ ॥ मैत्री फलं प्रकर्त्तव्यं साधुनाते सुरोत्तम ॥ ग्रहाणवीर कं शीघ्रं वारि
घोषमितस्त्वरा ॥ ८३ ॥ मीलुको पि निशाम्यैवं पुनरायान्नराधमं ॥ मद्दीपापरिकं पते सुरेश
नु विमानवाः ॥ ८४ ॥ मयि यत्नमस्ती हत वदाम्यखिलं तव ॥ गजेंद्र शातसहस्राणामयिच

क्रिमेयि स्थिता ॥८७॥ कामरूपधरश्चाहं हृत्युयको द्विक रोम्यहं ॥ परमद्य मनो मनो मह्य मकस्मात्त्वी
त्तिमेस्त्रपि ॥ र्द्धा न जाने किमहं मस्तु वज्ञामेष्यामि केवलं ॥ एकदा मुनिना मह्यं मुक्तमार्गानुगामिना
॥८८॥ यद्गते मनसः कंपेन विनिरंतरं ॥ तद्गतेनियतं मस्तु रितत्स्म पतिमम ॥८९॥ कं साद्य
मुनिनोक्तत्वामीतिशविज्ञाते मयि ॥ यदुक्तं तेत्वया सर्वं कर्त्तव्यमधुनैव मे ॥९०॥ मा कार्षीरन्य
तेस्तु मीतिमत्र विचारिन् ॥ शीघ्रमागम्यतां तु मंदासेनोग मनुत्तम ॥९१॥ केनचिद्दातदोषेण
मनश्चाकंपतेतव ॥ त्रैलोक्येकोबलीयस्त्वांहतु मुसहतेनिज्ञ ॥९२॥ जगद्धेबीट कंकं सहस्त्ता
हेसोयमीलुकः ॥ चलितो वाल्लकानहंतु वज्रमेव महाबली ॥९३॥ चकंपे नस्तते देवा अमनः
कंपस्तथैव च ॥ सर्वं रूस्य रूरुः प्रागात मस्तु हतो नवद्रवः ॥९४॥ धूकाकश्च कुक्कुरैः स्वाणा राम: १२३
हसिणातस्तदा ॥ मृत्युमेवानुसुयंतः श्चद्ववन मस्तु हेतवः ॥९५॥ तयापितान्समुद्देन्न
गतो दैत्याधमो व्रजं ॥ वस्त्रवेषमयोन्स्त्वा वनमेवाविशत्तदा ॥९६॥ तस्मिन्वनेवसद्दम्भा

रयंतमयो द्विमं ॥ समां चंदद्रोभ्रसेषाविश्य वत्सरूपधृक् ॥९७॥ ज्ञात्वातमसुरं शीघ्रमवोचमहं
मग्रजं बलभद्र मासुरं द्दष्टुं वत्सरूपधरं त्वरा ॥९८॥ एवं निपातयिष्येहमधुनैव महामते ॥ इत्युक्त्वा
तात इवचलितो हंत्वराश्चितः ॥९९॥ तावत्प्रागस्त्वरा पश्चात्पादौ चैवासुरस्य हि गृहीत्वा चं
मयित्वा भुवि तो रुस्याग्रतो मया ॥१००॥ मां विलोक्याति मुदितो वत्सरूपी महासुरः ॥ मत्समीपे
समायाति द्दुनिष्कामी स चिंतयन् ॥१॥ अपतन्नगराजोन्मान पातयद्दनेकशः ॥ ततो जय जय
तुच्चै रूचुर्देवा दिवि विस्मिताः ॥२॥ ववृषुः सुमनांसि वत्सु विगोपैरभिष्टुताः ॥ मृते वत्सासुरेतु दे
वाः परमनिर्वृत्ताः ॥३॥ नारद उवाच ॥ ॥ जीलुको तिमहादुष्टः पापकर्मरतः सदा ॥ कथं सद्धा
ववसदयवावनगः कया ॥४॥ ततोप्यतिमहच्चित्रं तत्वैयैव निहतः स्फुटं ॥ किमद्दिहमितीवासीसु
त्पं करुणानिधे ॥५॥ प्राग्जवं वायसं न्नतं तन्मेवृद्दि जनार्दन ॥ ततोनाविदितं किंचिघतस्त्वं
परमेश्वरः ॥ द्वाकुत्राप्परिस्फुरणं कुत्रापिष्ठाप्रवर्त्तनं ॥ नहीश्वरस्तं तंकश्चिद्दपाकर्तुमलं नव

न्॥७॥श्रीब्रह्मउवाच॥मुनेत्वत्तोनमेकश्चित्प्रेमामृतविवर्द्धनः॥पदेपदेप्रश्नमिषात्कथामानंद
नोषिहि॥८॥अतस्तेहंप्रवक्ष्यामिनीलुकासुरसत्कृतैः॥कारणंपूर्वजन्मोत्थंश्रुतिस्मृतिपदोत्त
रं॥९॥काकजन्मांतरंप्राप्यभुक्तंवापायमद्भुतं॥नभक्तिबीजंभुक्त्वापिनाशमेतिकदाचन॥
॥१०॥पुराब्रह्मसांद्विजश्रेष्ठनाम्नासत्यव्रतोमहान्॥जितेंद्रियजितक्रोधोममभक्तिपरायणः॥
११॥निसंमत्कीर्तनकरोमत्कथाश्रवणोत्सुकः॥मद्याप्यनन्यभावेनभार्यातस्यसतीप्रिया॥१२॥स्व
गतानतिथीनोहानप्रेषयत्सपिशुजितान्॥ननिंदतिद्विजान्पापान्नस्तुवीतान्यकर्मिणः॥१
३॥निंदंस्यात्मानमसत्यंस्तुवीतिहरिसेवकान्॥नतरणंहंतिमनसाकामेषांव्रीहिकीकथा॥
१४॥एवंकालेगतवतिकुर्वतोभजनंमम॥प्रसहंभातिभावेनवभूवाघमिहक्वचित्॥१५
॥तदघंतेप्रवक्ष्यामिशृणुष्वैकाग्रमानसः॥भक्तिप्रेमवतःकिंचितभक्तिभावविदूषणं॥
१६॥एकदातनयोद्वाहेसमाजोभूतद्विजाधमैः॥बहिर्मुखैरंधदृग्भिःक्रूरकर्मपथगामिभिः॥१७

स्वनाप्याद्रियंतितेनूनंनायमन्तिविनार्पितं॥नांनःपिबंत्यापोपीतंजीवंतिनिस्त्रपाः॥१८॥बहिर्मुखा
न्ममभ्रांतिपिबंत्तोपियःक्वचित्॥देहांतेचासुरीयोनिमाप्नुयात्रात्रसंशयः॥१९॥भ्रांतिभ्रांतिवचो
निश्चयात्मित-द्विजाधमैः॥भोजनार्थंयुक्तिपरैस्तद्वदामिशृणुष्वतो॥२०॥नचोद्वाहेसमाचा
रोनशौचंनतपःक्रिया॥मंडपाद्भयसंत्राधःसदाश्रुद्धिःश्रुतेर्वचः॥२१॥अत्यप्रोवासुरापि
वापापस्त्रीस्पर्शनादपि॥नमंडपाधोदोषोस्तितस्मात्भुंक्ष्वद्विजोत्तम॥२२॥वयसंबंधिनःस
र्वेतवैदेववशाद्विह॥नभोक्तव्यंतुवक्तव्यंभुंक्ष्वविप्रवराधुना॥२३॥एवंविभ्रांतिमापन्नोभुक्तापि
त्वाधमैःसमं॥जगामसदनेक्रूतोद्वाहे॥सुतस्यहि॥२४॥इत्थंकर्मणिवृत्तेतुद्विजानांक्रूरकर्मि
णां॥केचिन्मिंदनंतेषांपापनिरात्मनांफलं॥२५॥निदायंदत्तचित्तस्यभक्तिर्नष्टानमोत्तमा॥कृतत्ता
ज्ञानभावेनपापिनांनिदनेच॥२६॥पापमेवफलंततस्माज्जातासन्निंदनेहरेः॥सततंनिंदासम
पापंनकृतंनभविष्यति॥२७॥तेनासुरींगतिंप्राप्तोभक्तिबीजान्मयाहृतः॥ममभक्तिसखिकृ

कृ०मा०
१२५

र्वकालकृतं नहि ॥२९॥ वत्सरूपेण वत्सानां मंडलांतर्गतो हितः ॥ मया कारेण हत्वा येन मतो मुक्तिम
वाप सः ॥३०॥ एतन्नैव वर्णितं विप्र नीलुकस्य महत्फलं ॥ प्राणं नैवेपि हतं नंतं सतां निरंकुशं कृत्वा
॥३१॥ नैतस्य मे महापापं तत्तद्यच साधुधे ॥ मत एवाम्यरणे तकंसो नीलुको विपिनांतरे ॥
हरिणा बालभावेन नाज्ञामानमिदं वचः ॥ कंसो विषादमगमत्माहूया यमंत्रिणः ॥ घोरा रव
कारि- समरं हरिं वचः ॥३२॥ नीलुको निःस्पोमयं कालकल्पेह तो ब्रजे ॥ स एव बालको नूनं
मकालो विनिर्मितः ॥३३॥ न बलेन छलेनापि परिकर्तुं न शक्यते ॥ विचारयंतु मिलिताः माम
का हितकारिणः ॥३४॥ तदा बकासुरो नाम्ना कंसमेवाब्रवीद्वचः ॥ कंस किं जीवितेनाद्य मगि
नी वापिता ॥३५॥ येन बालेन तं गत्वा द्रनिषे विनांतरं ॥ मिलित्वा सुसमग्रां तं तत्तो [illegible] वको रामः १२५
कः ॥३६॥ इत्युक्त्वा स गमच्छीघ्रं यमुनाकूलमद्भुतं ॥ बकरूपमयाधाय तु प्रविष्टोति साधुवत्
॥३७॥ यावद्वत्सासुरं हत्वा क्रीडित्वा विपिनांतरे ॥ यमुनागमने तावद्बको यमग्रतो गमः ॥३८॥

वत्सान् नहं पाययित्वा सर्वानपि ह्रिवंजलं ॥ पाययित्वापि वंस्तत्र विपविहस्त्तरेस्तु चौ ॥३९॥ हस्ताकये
रवमश्वासी सत्रूपतां त्रिदिवे वसां ॥ तदैवा संस विरवे मया कंठे ग्रिमु लव एां ॥४०॥ उत्थापयित्वा तत
कंठमस्य तीव्र तेजसा ॥ दह्यमानो महादेतो च ब्रह्मिय मां मुने ॥४१॥ पश्चात्तुं उद्दोन मंउं तु मम्पणे
तसत्वशेषं ह मेवत दास्पंतु तुंडतो निरपास्यं ॥४२॥ द्विधा वीरणावद्भिन्नः पपात तत्र यमुनातटे ॥ दिवौ
कसः प्रमुदिता हते तु हेवकासुरे ॥४३॥ ववृषुः कुसुमासारैस्तुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ॥ गोपाः समुत्थि
ताद्गृष्टाः कृष्णं मीलाभिरेमिरे ॥४४॥ एवं बकासुरं हत्वा पुनर्व्रजमयाबबौ ॥ गोपैः संस्तूयमान
स्य मुखयं श्व ब्रजोकसः ॥४५॥ नारद उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण कृपासिंधो बकस्याभूद्वदास्य किं ॥ पाक
स्तु नवाद्य कृतं यन्मु से ते निविरमं ॥४६॥ प्रसन्नस्क मतेः पापो मुरोयं साधुजीवणः ॥ यस्माद्य
कर्मणा नूनं नरकं तो नंहि किंचित् ॥४७॥ दुरापास्य गतिर्जाता मुनीनां राघसेविनां ॥ श्रीहरि
उवाच ॥ मुने मा गतिं त्रक्रो मैत्रा ब्राह्मणो ब्रह्म वित्तमः ॥४८॥ ज्ञातां नंद इति ख्यातः कांतिपुर निवासि

नं॥ सपत्नीकः प्रतिष्ठितं पुत्रश्चारुजनैः सह॥ ४९॥ भक्तिं प्रकुरुते विद्वन्स्मरन्मंत्रारगः स्मृतिगु
रोरधीत्य सच्छास्त्रं वक्ति भावतीकथा॥ ५०॥ यत्र संगा गुनाः सर्वे कांतीपुरतीपुरनिवासिनः॥ प
रंतक्ता सम भवन् सुश्रुद्धा भागवताः किल॥ ५१॥ एकदा समागहे विद्वन्स्वातिमहोत्सवः॥ कौतुका
धीसानुगच्छ कर्मगता नुधी॥ ५२॥ भक्तिं साधारणत्वेन वैतिकमाधिकं ततः॥ कंचित्कालमथा
विश्य पुनर्गंतु मथोद्यतः॥ गंतुकामं विलोक्याशु शातानंदेन पूजिताः॥ ५३॥ भगवद्योगसाम
ग्रीवस्तु भिन्नपिः स्मारस्य॥ पश्चाद्वेषं समर्यां धौवेलवान्समपूजयन्॥ तेनासुरीगतिं प्राप्तो
वैष्णवानां व्यतिक्रमात्॥ लोमाङ्यास्ते हारयो मे न च व्यतिक्रमे॥ ५५॥ करोति सततं तस्य
सुरीगतिरवै॥ खड्गधारव्रतं भक्तिप्रमिनार्दकेवलं॥ ५६॥ ज्ञात्वाज्ञात्वाचरन् लोके एकः ह
स्वपरायणः॥ योगिनो जन्मभिश्चैव परिपिसिद्धाति केवलं॥ ५७॥ मण्डकः किल चैकस्मिन्नवेस्मि
धातिनाम्यया॥ तस्मात् भक्तिः सदा कार्या चित्तेर निव्यचारिणी॥ ५८॥ चान्द्रात्र घासुरेणायमु

तो मे सोदरो हतः॥ चुकोप रुणनेत्रांतः करे राहन्म वै गिरः॥ ५९॥ केशानुत्साद्य शिरसो वस्त्राण्यपास्य
सह स सूनुः॥ हा दतो हा हतोस्मीति पुनः पुनरथाब्रवीत्॥ ६०॥ घटोदरेण सहितः कंसं गत्वेदमब्रवी
त्॥ कंस मे भगनी पूर्वं हताकस्मात्मना च ते॥ ६१॥ बालकेन प्रवसता व्रजे गोकुलसंहृते॥ पुन
र्वकारोन्यता हतो द्युयमनातटे॥ ६२॥ किं जीवितेन मे कार्यं धिग्मे बलमपार्थकं॥ यस्याग्रे सोद
रो न है मारणेनात्मतेजसा॥ ६३॥ अद्यैवाहं हजे गत्वा चाजगरं वपुः॥ योजनायामतः स्थित्वा
धत्वा चाग्रसिष्यामि गोवत्सान् शिशून्॥ ६४॥ सवत्सान् पूजयित्वाथ ग्रसिष्योहं व्रजौकसः॥ अ
नपायं व्रजं कृत्वा ह्यागमिष्ये तवांतिकं॥ ६५॥ इत्याश्रुत्य स वचः कंसोऽघासुरमथाब्रवीत्॥
अघासुर महाबाहो बलमेतादृशं तव॥ ६६॥ त्रैलोक्ये प्रतियोद्धा रे समे ष्यंतिय दृत्वया॥ तदा
परानवे यांति युध्यमानानि रंतरं॥ ६७॥ देवासुरमनुष्येषु प्रतियोद्धा न कश्चन॥ केवरा कास्तु
गोपालास्ते षां वै मारणवाश्चको॥ ६८॥ अघ तवस्मर्हे याहि परश्वोहं वै पुनः॥ विचार्य यस्याध

वृ॰मा॰
१२७

तत्कार्यं करिष्यामि ते निरंतरं ॥६९॥ मयाहूयाथ सर्वांश्च मंत्रिणश्चासुरोत्तमान् ॥ करिष्ये मंत्रमतुलं तैः
सार्द्धमनिशं तदा ॥७०॥ श्रुत्वा कंसमुखाद्वाक्यमघासुरस्तु गतो गृहं ॥ कंसोपि गृहमाविश्य महतीमार्त्ति
माविशत् ॥७१॥ इत्यादिपुराणे हरिनारदसंवादे बकासुरवधो नामैकोनविंशो ध्यायः ॥१९॥ ॥
श्रीनारद उवाच ॥ विसृज्याघासुरं कंसः स्वयं स्वगृहमाविशत् ॥ अघासुरोपि स्वगृहे विवेश
परिचिंतयन् ॥१॥ श्रुत्वापीत्यानिशायां तु किंचिन्निद्रावशं गतः ॥ तदापश्यत्स्वप्ने बकं
त्वागत्य समागतः ॥२॥ दृष्ट्वा बकमथोवाच श्रुतो मे त्वं मृतोधुना ॥ कथं पुनः सजीवोत्र समा
यातो वद शत्रु मे ॥३॥ बकासुरो वचः श्रुत्वा त्वघासुरमथाब्रवीत् ॥ पियेम तातस्ते मृताः इत्ये
वं कथयंतं च स्वप्ने जागरमाविशत् ॥ अघासुरो रुदंस्तत्र महाघासुर दारुणः हृत्स्नेन केवलं
॥४॥ चेरं ति तु विजीवं तो थमं ते पाजनुर्नवेत् ॥ उत्कर्मासु कर्मा च हत्वा हस्तं मतो मतः
॥५॥ परश्वो हि तवापीडं मम सुरेखन संज्ञापः ॥ न विष्यति हरेर्हस्तात् पुनर्नवे दर्शनं ॥६॥

राम:
१२७

इत्येवं कथयंतं च स्वप्ने जागरमाविशत् ॥ अघासुरो रुदंस्तत्र महाघासुरसोदरः ॥७॥ मां त्यक्त्वा घ बकौ
वीरो क्व गतोसि दुरो मम सम्प्रतं विसस्मार शोकतप्तोघासुरः ॥८॥ शोकतप्तात्मनां रत्नं तत्त्वज्ञान
स्य विस्मृतिः ॥ बकासुरवचः स्वप्ने विसस्मार स्वाघासुरः ॥९॥ एवं पूर्वदिनेतीते पुनः सुप्तोग्रिमे
ह्नि ॥ राज्ञो स्वप्ने शरीरं स्वमपश्यत्तैलमर्दितं ॥१०॥ पुनः किं वायवानश्यां गावज्ञातिलिंगातुरात्व
रा ॥ रुदंती तात तातेति त्वघासुरगलेक्षत ॥११॥ करसंतेमरणं पुत्र मत्वे विष्यति निरंतरं ॥ त्रज
बालस्वरूपेण त्वां हंता श्रुव नांतरे ॥१२॥ इत्याकुलपरुदंती सा चिरमंतर्हिता नवत् ॥ पुनर्जाया
दृश्या मातुः पुनः स्वप्नः स्वगांतरे ॥१३॥ पुनर्ददर्श ऊद्धः स्वप्ने जद्दास्याति प्रमादतः ॥ तदैवागत्य
मूर्धात्मा जलेनास्नानमाचरत् ॥१४॥ सागरे पतितः पश्चादुन्मज्जंश्च बुद्धुदापि पश्यंश्च चिरं
समुत्थायना पश्यत्सागरं जलं ॥१५॥ एवं दुःस्वप्नसंघानि दृष्ट्वा रात्राव घासुरः ॥ स्नात्वा प्रा
गतः कंसमुवाचेदं त्वरान्वितः ॥१६॥ परश्वो हि नियुक्तं ते मंत्रिभिः सार्द्ध माश्रुते विचार्य कथ

वृ०मा० किं करिष्यामि को विचारः कृतो वद ॥१८॥ कंसोपि तद्वचः श्रुत्वा तैर्वाहूय मंत्रिणः ॥ उवाच वचनं
१२९ मूढः स्मरण धृष्टं दानवोत्तमां ॥१९॥ व्रजे बालकरूपेण मम कालो विनिश्चितः ॥ यं यं प्रेष्यामि दैत्येशं
स समस्तमुपैत्यपि ॥२०॥ पूतनाय तृणावर्तो भिलुकश्च बकासुरः ॥ चत्वारो निहतास्तेन स घोरं
गंतुमिच्छति ॥२१॥ को विचारो घनव्रतानीणीय प्रवदंतु वः ॥ ततो चुर्दानवाः कंसं सर्वे ते तत्कुबु
द्धयः ॥२२॥ एवं चेत्तर्हि भोजेंद्र स्वधासुर समो न हि ॥ तत्तलेवाय पातालेद्दिती यूके श्विनं विना
॥२३॥ तं प्रेषयाशु भोजेंद्र नायं भीतोस्ति कर्हिचित् ॥ अमरसु रस्माद्धिनेतीति केतेमास्ते व्रजौक
सः ॥२४॥ यद्यप्यमृतपानेन स्वगरा त्रिदिवौकसः ॥ महतां दवानुबधं तेपुरे जीवस्वघासुरेः ॥२५॥
इति मंत्रिवरैः कं वै निशम्यासुर भूपः ॥ प्रेषयामास दुष्टं स्नातं स्मैसवीतकं ॥२६॥ चचा रामः
लस महाघोरो घोररूपेण केवलं ॥ चकंपे धरणी पश्चां देवास्ता सनु घनच्छदाः ॥२७॥ भीताः १२९
परस्परं प्रोचुः किं न विष्यति निलये ॥ मारयित्वा व्रजस्थांश्च कुधोष्यति चेद्दिहा ॥२८॥ तद

वयं नयास्याम इति भीतास्मतस्थिरे ॥ गच्छतस्तस्य सत्त्रिरसिगद्धः कश्चित्तसमाविज्ञात ॥२९॥ स्नद्दं
तस्मिन्दिने विप्रघ्रान स्रूखाय बालकान् ॥ समाहूय समस्तांश्च वेणुतीरेण सवृतिः ॥३०॥ मिलितो
श्च सखीन्स्वनं मंत्रमामं त्रितं मया ॥ अद्योह रतरं मागंगच्छामः प्रतिवासरं ॥३१॥ भोजनामंत्रमाता
यन्नायां न स्माक मन्त्रवै मातरश्च न्नमा त्वविनवंति प्रतिवासरं ॥३२॥ तस्मात्सर्वे भोजनार्थं च
वो घास्थाप्य केवलं गद्दी त्वात्मीयपात्राणि व्रजं तु विपिनांतरे ॥३३॥ गो आमस्तत्र नियतं यमुना
यास्तटेषु चौ ॥ इत्याश्रुत्य ततः सर्वे मात्रमृष्णः स्वलंकृताः ॥३४॥ आदाय भाजनान्याशु शिक्यस
स्थापितान्यपि स्वयं कृस्नस्य वत्सांश्च यासार्द्धं प्रतिष्ठिरे ॥३५॥ स्वरमप्यान्सुनिस्मृतः सखिभि
र्वत्सकैः सह ॥ बलनंदं विना विप्र खेलितुं विपिनांतरे ॥३६॥ क्रीडंतः सखिनः सर्वे मयासार्द्धं प्रत
स्थिरे ॥ प्रवरामिमुखं याक्रीडस्तु स्तामया ॥३७॥ विद्धायानि स्वधावंते गच्छंति चमरालकैः व
केरे ति विश्वासे वमोनमाश्विस केवलं ॥३८॥ बिल्वामलक संघे स्वक्षिपंतेव परस्परं ॥ मयि वं

दावनं पश्यस्य योधावं समामनु॥३९॥ अदृष्टपूर्वं महद्दूर्वमिति मा स्म ऽपरे मिरे॥ कदाचित्के किलि
नूनं वदंतिस्युत तारकाः॥४०॥ केचिद्भृंगैः प्रगायंति केकिलैः कलनिःस्वनाः॥ कोशावाजानया
नूपसमारांगंतिनैदुमान्॥४१॥ न सत्यमे प्रगायंति वादयंति करस्वनान्॥ वीणारवमयाश्च
स्म प्रवदंतितथैवते॥४२॥ उत्पन्नमनेकेऽरुष्टकेन्य मुनायाः पतमनुकदाचिन्न ध्वनीलाभिर्नेत्राघे
रनिशं मया॥४३॥ क्रीडंतीस्तेवयसांस्तेवनेशाकयोझिताः॥ एवं तस्मिन् वने गोपैर्यथा क्रीडसुमया
तदा॥४४॥ आजगाममहामायी कंसेनप्रहितोसुरः॥ अघइत्याह्वयास्माकं सुखं क्रीडस्स
रा स्समः॥४५॥ महासर्पवपुर्धृत्वा योजनायामतोपतत्॥ पथि यत्तु मम मार्गे च नानुरखम्परु
रोधरे॥४६॥ आस्तृतं मुखमप्येष्ठौ तं श्वासा दावाग्निसंनिभाः॥ अनेकसत्वदुर्गंधिनसितादृरतः
स्फुटं॥४७॥ समीक्ष्य मे निरोगोपाः क्रीडायतनकं बिलं॥ न तन्मावविदुः सर्वे इममयसोस्तु
काः॥४८॥ जातास्तेवतानवीक्ष्य गोपानूचे वचः स्फुटं॥ अहो मित्राणि वीक्षध्वमा विशाधं

त्र माद्दिह॥४९॥ नेदं क्रीडाबिलं भद्रा देहः सर्पशरीरभृत्॥ अस्मत्संग्रसनार्थाय बालतुंडेन वध्य
वे॥५०॥ अधरोष्ठप्रदेशोयं रविरश्मिरुणेनिशं॥ न भस्मेवारुणत्तरोऽत्तरोष्ठः प्रतीयते॥५१॥
इयं मायाग्रस्तमार्गेचवरसंप्रतिभातिमे॥ मुखमान्नातिहितमो बिलमेतद्धि निश्चितं॥५२॥
श्वासवन्नातिवातोयं खरदावाग्निसंनिभः॥ तस्योदरे सत्वराशेर्दुर्गंधेन समन्वितः॥५३॥
एवमेवावदं तेपामश्रुत्तेसखिनः स्फुटं॥ प्रसह्यमिदमपरामः कथंस्तावरखल्लितः॥ नायु
सर्पवपुः कृष्ण क्रीडाबिलमनुत्तमं॥ यदिष्यास्ति त्वपानाशमेषतोहृवकादिवता॥५४॥ केके
न नाशितानादुष्टस्त्वया चाघ बकारिणा॥ इत्याश्वासोस्ति नियतमस्माकं करुणानिधे॥५५॥
इत्यावेद्य ततः सर्वे मामाश्रुचदनांतरा॥ अघासुरस्य विविशुर्व्याप्यमानाः सवत्सकाः॥५६॥
तदा मयोक्तं किं कर्तव्यमिति मे तैश्च तैरिह॥ नादृष्टे चैतेषामलं मपिकृतात्मनां॥५७॥ अघासु
रेणावदनं विस्मारोणेनमुद्रितं॥ बकारेर्वेशानेनैव स्वकांतस्मरणेनवै॥५८॥ किंचिद्दिमरुय

बृ०मा० १३० मरणमघासुरस्यनिरंतरं॥सनामसानाशमितिमेज्ञात्वाविमेज्ञाविज्ञामहंतदा॥५९॥प्रविश्येम
यिदेवास्यमयाहादेनिचुकुक्षुः॥जठरंमुदेसनिचयाःक्षणमात्रमसत्तमाः॥६०॥प्रविष्टेनमया
तत्रपवनारोधनंकृतं॥साधमनंदेहेनवर्धमानेनसर्वतः॥६१॥निरुद्धःपवनस्तदेहांतरग
तःस्फुटं॥नशशाकतदादेहेसोनिःसारयितुमन्तिकान्॥६२॥सर्वतःपूर्वलोवायुःपूरयित्वासु
रांतरं॥मूर्द्धकरन्नमध्यात्मादेहमाम्मोध्यद्युविः॥६३॥मदंगनासागोपानामात्रीडननिवा
मवन्॥योजनायतदेहेवैनाकसासीज्ञतामणु॥६४॥तस्येवातुरमुखस्यमहद्दुखमुप
स्थितं॥अतिकष्टेनपवनोब्रह्मरंध्रमथाविशत्॥६५॥नाम्तत्रमार्गवितंतिमुपलेनेसमीर
णः॥नवयोःसहस्त्रःकश्चिद्बलीप्राणिहद्दश्यते॥६६॥अतोतिबलभावेननिताब्रह्मरंध्रा रामः १३०
द्विनिःसृतंमहज्ज्योतिरतिवातेनवैसह॥६७॥गत्वाशिक्षियत्स्थयोम्निपराहत्याविशन्म
यिविनिर्युपुरश्योवालातेनैवायसवस्सकाः॥६८॥वक्त्राद्देहंविनिर्गत्यवीक्षितामारणवाम

या॥मत्कृपयाश्रामतेनास्युमिचिताश्तेसमुत्थिताः॥६९॥अद्यनाभिद्धतेदेवैःपुष्पवृष्टिःप्रपातिता॥न
मोजयजयेत्युच्चैरूचुरानंदपूरिताः॥७०॥जगुर्गंधर्वपतयोननृतुश्चाप्सरोगणाः॥दुंदुभिर्मुनयोऽरु
शन्तुविणोपाश्वजर्दयुः॥७१॥मामालिंग्यततोबालामोदमापुर्निरं॥कोलाहलरवस्तत्रसत्यलो
कमथाप्यगान्॥७२॥निशाम्यविधिरागत्यद्दशोचाद्भुतंतदा॥अघासुरस्यमरणंसतामा
जीवनंमहत्॥७३॥वीक्ष्याद्भुतंकृतंकर्ममममविस्मयमापसः॥मनस्याचिंतयद्बालानहिचित्र
मिदंप्रभो॥७४॥समांसंरक्षणार्थायप्रसतामनयायच॥अवतीर्णोजगत्यर्थेभगवान्हर
रीश्वरः॥७५॥अघाद्याःकेवराकाश्चहननंताडांतकृत्प्रभुः॥परमेकोस्तिसंदेहःकथंत्रैप
गोकुलेवनत॥७६॥नाभोपयंवसुदेवस्यगरहेपूर्ववचोहरिः॥कथंत्रजातिराजस्यजन्मतस्य
ऽतिव्रमः॥७७॥गोकमालवकैःसाकंकथमीश्वरखेलनं॥पुनरीश्वरस्ताविपिकथंवृन्दा
निपालनं॥७८॥नहिमज्ञवराद्याद्यैःकृतंकर्मनचात्मकं॥वामनस्तुवलवेषेणवलेर्याचावि

वृं०मा० मोहनं ॥७९॥ नसिंहरामचंद्राभ्यामस्मकं ननृतं ह्यचित ॥ किमेतदस्मकं कर्मवस्सागोपालापालने
१३१ ॥८०॥ किंचित्कालमिहैवाहं स्थित्वावीक्षे समकौतकं ॥ दृष्टो वायकलांशो वा किंचित्रमिदम
ब्रवीत ॥८१॥ इतिसंचिंत्य हितेनान समितिस्थितः ॥ ततस्त्वाघासुरं हत्वा रक्षित्वा वत्सबा
लकान् ॥८२॥ हेम्स्त्व यस्यास्तदमद्भुतमद्भुतं मनोहारिसरोजगंधं ॥ स्वकेलिसंजन्मकुला
कुवालुकं शिलीमुखांगुंजितपक्षिरावं ॥८३॥ स्थानीयं यमुनातीरे निविष्टोहं तव गोपकैः
निरीक्ष्य पुलिनं रम्यं मानवानिदमब्रुवं ॥८४॥ प्रवाति वातस्त्रिविधोत्र नूनमत्रैव भोक्तव्य
मतो न वृद्धिः ॥ मयासहानंतविनोदगीतविनोदगीत प्रगायमानैरनिशं वयस्याः ॥ निशाम्य
कृष्णवचांसि सर्वे प्रहर्षवेगाकुलमानसास्ते ॥ भुक्त्वा यशोदाविकानिकलिंदपुत्र्यास्तीरे निवि रामः
ष्टा विपिने विरेजुः ॥८६॥ यथाब्जपत्रावृतकेशरस्थास्तथैव कृष्णः सखिभिर्वृतो बभौ १३१
॥ भोक्तुं निविष्टो यमुनातटेषु चैवां निरंतरं लंघितवेदनृभिः ॥८७॥ केचिद्दलैस्त्वम निरज्ज

लंघैस्तरोस्तथात्वग्निरयांकुरैश्च ॥ फलैश्च सख्यिः कृतभाजनास्ते मयैव साकं बुभुजुः समंतात् ॥
८८॥ मयाध्धृतो वेणुरथोदरांबरेस्थं गंचवेत्रं विनिधाय कक्षे वामे करे वै कमलं मनोज्ञं सुरेशाहंदमि
षतिप्रविष्टः ॥८९॥ अस्मामितेषामंतरदामितेमोहमथावशेषं ॥ अनेकनर्मोक्तिवचोभिराह
सनस्वयं तथानान्यरिहासपंक्त्वा ॥९०॥ तदेवसाम्यं कथयेमुनेय कुलानिमानादतलोकबुद्धेः
अस्मत्तयोगवर्गगणं जनानामहो ममेच्छा महती दुरत्यया ॥९१॥ आचारमानानि निविष्टचित्ताः
केचिन्नाः केचिन्नुंजति समयमिथ्या ॥ केचित्तथा कर्मफलाभिमानानि वेघदेवांतरतो वृत्तिः ॥९२
॥ वृंदावनेन्नर्चननविधया व्रजौकसो जीवसमानजीवाः ॥ न तत्र देवांतरसंप्रवेशो निरंतरंत्र
स्मयं समंतात् ॥९३॥ कलिंदपुत्र्याः पवनमंगनोजलं च बुभुजाः ॥ कृतयो मनुष्याः ॥ खगामृगा
श्चौषधयो न गाद्यास्ते ब्रह्मसेहा नदिनत्रभेदः ॥९४॥ अहोमुने मामवजानतामहं विकारस्था
रापरतात्मनोपरे ॥ अस्मैश्च मानस निःसहारमस्मा मिशोषान्नमयोरदामि ॥९५॥ एवंवि

वृ०मा० १३२ रीस्याच्च मवोन नोगतः किमेतदिसा दिवरत्न यासनृ॥ नायं प्रभुश्चेत्किमयं नु नक्ति बाला वृजो
षान्नमयो हरामि॥९६॥ यज्ञेषु नानामुखिसंनतेषु वेदोक्तमंत्रैरतिपावनेषु॥ धृतं त्वनैर्विप्र
वरैरयाहुतौवायीतिसोयं कथमेव मे मतिः॥९७॥ स्वर्घांसुरं तोद्यत्कृतो वलीप साद्य नेन
नूनं तु मयैव हृद्यः॥ विनेश्वरं कोनुकरोतिनमः प्रजापते भोजनकर्मणा पुनः॥९८॥ दृष्टो
न दृष्टं न श्रुतं न दृष्टं कमैश्यमप्यत्मतरं कदाचित॥ प्रकुर्वतामपरां मंधसा महोनचानिसम्य
गमजतामनीहं॥९९॥ कदाचिदीशोन भवेदिहा सर्वज्ञः कलानियतं प्रतीयते॥ ततोम्
याकिंत्वजकेलो नु नक्ति शेषान्न मिहैव दृश्यते॥१००॥ कथं त्ववशानजिवालयस्स सौवने
न्त्र गोपालसुतैः समेतः क्रीडाः स्वयं प्रभुश्चेत्किमितीवमस्य कं करोतिकि मचिमतीमहे मनः॥१॥ राम: १३२
पश्यामि गत्वा नु वितं तु मीशं मंशः स्वयं पूर्णतनुः कलावा चेदीश्वरः पूर्णतनुः कदाचिन्न
वक्ति मद्यंत्वतिलाघवं स्यात॥२॥ चिरं चिमत्त्रपाहरामि वत्सान्सखींस्तथा किंनु तदा

कर्त्ता॥ कदंतरं कस्यत नेयमत्र परं हरिश्चेत् समपेक्षितो नत्ता॥३॥ भुंजाने घयगोपेषु वत्साश्चतत्र वनं ग
ताः॥ तृणलोभेन देवर्षे लोभश्चैकान्तरायतः॥४॥ मासादिरमतापीठ मुक्त्वाहं वनमाविशं॥ स पालि
क वत्सश्चैको विविनत्नात्मवत्सकान्॥५॥ दृष्ट्वा क्रियं भेषु दरीषु सर्वतो यत्न ध्ववत्सो विधिमोहना
य पुनः पुनः शं विविरो वनांतरे विलोकाल्लिङ्ग विधिरत्र तो हरत॥६॥ वत्सांश्च पालानपमुनान्तदा दृ
नीत्वा नदादृश्यपदं प्रपेदे॥ स्ववधूवत्सः पुनरागतोहं नापश्यमेवान्न सरवीस्तटे वै॥७॥ अत्र पुनर्
बालकचेष्टयेहमानो विपिनेन्न मामिश्रहासरवायः सुबलार्जुनाद्या विहाय मां कुत्र गता
न्त्र वंतः॥८॥ विधिः परावृत्य स्यशृणोतिम द्वचः श्रुतानिजानाति न चेष्टरोया तदाहमस्यंत वि
लापमत्तु वं विमोहनाव येव विधेः प्रबोध्य॥१०॥ तदा विधात्तुर्वचने श्रुतं मे न नोगत
स्याम्ब वधारयाम्यु॥ मुनेवरामीति विचार्य देवो चिरं विबुद्धो दमनेन चेशः॥११॥ चेदीश्व
रोयं कथमद्य वक्ति विलापवाकां ह्ययवास्व वत्सान्॥ स सखीस्तथान्वेषयतीह किंचिदनांत

गं०मा० १३३

रेवेविनमहत्तं किं ॥३२॥ बभ्राम राधसनजामित्रकं तारदेशेयसखी न समस्ता न ॥ ज्ञातोयमद्वे
वमयाति बालो नश्वे चेश्वरो यं नियतं मनो मे ॥३३॥ कदाचिद्दालीयमदः सुगुप्तं मन्मोहनं नायेवक
रोतपैवं गनयौम्यरात्तां मिहचेह्नितं महत्त्वेस्कश्चिद्गुरासंवृतात्मा ॥३४॥ ततो द्यवझांश्वस
खीन्हंतरानदः मिसतेप्परिरक्षयामि ॥ पृष्ठासराहतसविशोकयिष्यमयि प्रयातेद्य नुकिं करिष्य
ति ॥३५॥ सर्वमुक्त्वा त्वरितः सलोकं जगाम धाता स सखः सवृक्षः ॥ ततो विचिंसाश्रुरुतं मया
यद्ग्रामि विभाद्य यथायति श्रृणु ॥१६॥ विधेः सकाशाद्य दिवसबालकान्नाछिद्य स्वयौवसमा
न यिष्ये ॥ तदाविरिंचेन निवेत्तुमोहः ॥ किलास्य मोदः कुरणीय एव ॥१७॥ यद्यप्यमौनेन ब्रजामि
गोकुलं तदैव तन्मात्र विषादमानः ॥ नंवत्सवत्सप रचयामि ताद्दृक्तान्वत्सान् स्तवीञ्चात्मत रामः १३३
नोः सकाशात् ॥१८॥ मुनेद्रमासं सकलस्वरूपमतो विचाय स्थितदैवकानने ॥ गोवत्सगोपा
लतनूजयहि विषादमृषाद्यस्तिलपयासित ॥१९॥ वयो गुणस्वाकृति तत्समा वक्रीडास्वचे

हाद्यनतिकमेण ॥ सर्वस्वरूपो ह्यनवं न चित्रं सर्वं जगद्विष्णुमयं श्रुतंगीः ॥२०॥ विशन्मत्तं तैवद
नावसानेवना व्रजं चाविशमेव पूर्ववत् ॥ घोषो कसानन्नमतिप्रसाक्षिर्मद्यात्मजे सर्वगृहे तदासी
त् ॥२१॥ यद्गगतोहं व्रजसन्निधो मुने मद्यवत्साः ॥ सखिनः समस्ताः निशोवितामेयतिगोहमा
विशकैपी गणाः समुमुदे तदैव ॥२२॥ साराविणीस्वास्त समुत्थितास्ताउद्दृह्य दोर्भिः परिरभ्य निर्भ
रं मुसाजातमना पुरतीव मोदं तन्मातरोनं दगरहासनेव ॥२३॥ सर्वासामेव गोपीनां प्रीतिरासी
द्गृहे गृहे ॥ स्वात्मजे घेवनियतं यथा मयिपुरा नवत् ॥२४॥ निःसीमवव्धेस्ते दवस्त्रामयिव्र
जौकसां ॥ सान्वर्णयितुं शक्ता मर्यवा पद्मसंभवः ॥२५॥ तदागतावुनगर्वेः सायंकाले त्व
रान्विता ॥ समुद्रं धायपुर्वत्सा श्रुत्वा मातृरवं विधिं ॥२६॥ लिहंतस्तान्त्ययोगावो गिलंतो
गानिसर्वशः ॥ रुजं सेवन जिह्वा निरतिस्नेहवसादपि ॥२७॥ तासामपि सुतावेशस्तासु
मे जात संगतिः ॥ नाप्ययाति कदाविद्वैतृप्त मेवनिरंगं ॥२८॥ एवं व्रजे वनेनन क्रीडन्पूर्ववद्ध

श्रिता॥ अतिस्नेहमपि विद्यामपि सर्वात्मजेऽकिल॥२९॥ को वृजः को विधिर्नूनं बलनंदो विमोहि
तः॥ न ज्ञाता वत्सस्यांते कथं विज्ञानवानिति॥३०॥ एकदा वत्सकैर्नूनं वत्सान्चारयितुं गतः॥
सखिभिः सहितः श्रीमान् चित्रमासीत्तदद्भुतं॥३१॥ वत्सानुपव्रजं गावश्चरंत्योऽद्रिगिरोः प
रि स्वात्मनो वत्सान्द्विपात्स्वि घृष्णु धर्षिता॥३२॥ हुंकारघोषसंघाश्च कथयंत्योऽभितः स्तदा॥
उदास्यपुच्छास्ताः शीघ्रं वार्यमाणाः स्वपालकैः॥३३॥ वत्सानुपागता गावः पाययामासु
रायथः॥ लिहंत्यश्च हुंकारा गा निरोधुं संवृत्तवत्सपाः॥३४॥ यद्यप्यसस्वाप्याहं तथापि प्रा
क्तनक्रियाः गोपास्ते रोधमायासमोऽलज्जोरुमन्यवः॥३५॥ निर्विस्मिता यमीमा जग्मुरस्मात्ते
दायमन्यवः॥ उदद्रघ्राया गिरिगास्ततोऽस्मान्परिरेभिरे॥३६॥ विमन्यवस्तदैवाति प्रेमसि
धुप्लुता इव॥ आनंदाश्रु विमुंचंतो न पश्येनं जिहुस्ततः॥३७॥ बलात्स्थिरं प्रचलिताः पश्यं
तस्तु पुनः पुनः॥ मुंचंतः प्रेमसलिलं तथा गावो वनांतरे॥३८॥ पंचषस्ववशिशासु त्रियामासु

श्वपरूपे॥ बलनंदस्तदावीक्ष्य किमद्भुतमथाब्रवीत्॥३९॥ नैते वत्साश्च बालाश्च किल गीर्वाणम्
र्त्तयः॥ एते षट्लौकिकस्नेहा गवामयत्न जौकसां॥४०॥ इयं दैवे कालिको ज्ञानं न विपद्येत कहि
त॥ मम नूनं मयामोहं चिंतके न ममोहितः॥४१॥ दैवी मा या सुरी वापि मा विमोहयितुं समा
नन्नवेत्का ततः कापि द्यारवंडानुजवात्मनः॥४२॥ मायो ममानुजस्येयं माया मे मोहकारिणी
॥ अतः पृच्छामि तं नूनं सर्वं वृत्तं वदिष्यति॥४३॥ इत्याह बलनंदोऽपि मामयो द्यांतरे वचः॥ कृ
ष्ण कृष्ण महामायिन् किमेतत्त्वयि वर्त्तते॥४४॥ विश्वात्मन्नखिलं किंचिद्राश्चर्यं नेत्रवाधुना
॥ अस्मा स्वाश्चर्यमनिर्ज्ञांकमनून्नं प्रतीयते॥४५॥ नाहं विमोहितः कापि केन चिन्मायया
धुना॥ जडीकृतस्त्वयाकृष्ण स्नेहमायाबलं तव॥४६॥ इत्याश्रुत तच्छ्रुत्वा हं बलनंदायका
रणं॥ सर्वं निर्तं तत्सर्वं ब्रह्मणा कृतमब्रुवं॥४७॥ ततस्त्वरिगते काले ह्यात्मलोकानुवर्त्तिनि॥
सस्मारभ्रु विधिस्तत्र हरिणा किं कृतं कियत्॥४८॥ यामिन्नूनमयो मर्त्यलोके ह्यस्याप्यहं स्तु

ह०मा०
१३५

नः॥बालत्वक्रीडयमयाहतेषपिहरिःस्वयं॥४९॥किंचकारानुपश्यामिगत्वाव्रजवनांतरे॥ईश्वरयोर्हि
तुरत्वंचैवबुद्धिलोकाते॥५०॥एवमाचिंतयद्देवोब्रह्मालस्त्रहितकृतांवरः॥आजगामांतरिक्षस्थःसो
पश्यत्सर्वविद्वने॥५१॥सवत्सबत्समनुष्येतं तं ससर्वंविपिनांतरे॥किमेतदितिसद्भुततत्तं मंकुतश्चैते
समागताः॥५२॥गोपवेषेणमंत्रोकेगतोहंमायिनांवरः॥आनीयाश्चाखिलांस्तेतान्बाला
न्वत्सान्स्तत्यावने॥५३॥सर्ववत्क्रीडयन्नास्तेनजानेत्रकिमद्भुतं॥अंतर्दृष्ट्यानुपश्यामिकिं
तत्रैवानुक्रमरते॥५४॥एतेचान्येयवातेवैपुनर्गत्वाविचारये॥गत्वासुप्तानयालोकपुन
र्विस्मयमाययौ॥५५॥आजगामत्वरातत्रगत्वापित्तापुनर्गतः॥सर्वान्यपश्यद्विविधाणर्दीन
वीस्तत्राग्रमस्तुनः॥५६॥तथैवालोक्यमामेवक्रीडंतंपूर्ववद्वने॥तत्रातिविस्मयाविष्ट
ःसस्रोकेनविराम्यहं॥५७॥मयाहृतावालतेवानूनंमेनेस्मरांत्रमः॥नचतेषामहंस्त्र
स्थानचैतेमेविनिर्मिताः॥५८॥अतोनूनंनजानामिसंज्ञायोमेमहानभूत॥किंकरोमिक्व

रामः
१३५

गच्छामिकिंपश्यामीश्केधवलं॥५९॥सपंचेटीश्वरोवालस्तदातीविद्धितेमयि॥इश्वरस्यापराधेनम
मापायोनविशति॥६०॥एवंसंचिंतमानेनेनमस्येवायवत्सलिणा॥दृष्ट्रोयाखिलान्वत्सपान्
गोपांश्चवृत्सरूपिणः॥६१॥श्यामावदातांश्चतुर्भुजांश्चपीतांबरेणवृतदेहतंत्न्वकिरीटके
यूरमणिरत्नैरालंकृतानंतगुणाकरांस्तो॥६२॥ततेश्चतुर्विंशतिभिःसमेतातत्कालस्वभाव
ज्ञायसिद्धविद्वैः॥पृथक्पृथक्ब्रह्मनवादिभिःस्ततानयोमजेशैरभिवंद्यपादान्॥६३॥
समीक्ष्यचैवंपरिमुह्यमानःसकंपयन्नात्मशिरस्तुरेवाः॥किमेतदद्भुतरूपवीक्षणांगक
थंमयागःकृतमस्यविष्णोः॥६४॥मदभ्रयाहंहगतिःसुविस्मृतामरालपृष्ठेनिपपातमू
र्च्छितःचिरंसमुत्थायपुनर्ददर्शतिथैववचैकंद्ममतंतथैव॥६५॥वत्सानसर्वांश्चापितितोति
नीतस्त्वरासमुत्तीर्यमरालपृष्टतः॥पपातकृष्णस्यचपादयोर्हरेर्विधिर्यथाडंडवदात्म
मुंचतां॥६६॥हृतापराधेनभियासकंपःपुनःपुनःसोभिननाम्यास्ते॥चिरंततोगद्गदयागि

बृ०मा० १३६ रागवल्लीद्विधिहरिरितं नियतं कृतांजलिः॥१७॥ ॥इत्यादिपुराणे हरिनारदसंवादे ब्रह्महरणं नामवि
शोऽध्यायः॥ ॥२०॥ब्रह्मोवाच॥ ॥नमामि कृष्णाय गवेशसूनवे वन्यालंकाराय चलांबराय
गुंजावतंसशिखिपिछलसन्मुखाय विन्यस्तवेणुकवलाब्जवरस्तु जेते॥१॥ विमोहितोऽह
तव मायया हरे विश्वामित्रं न च महत्स्तुतं कृतं॥ त्वयैव मेऽत्रातिरयातिरश्चिताविधेर्विधा
नाक्रमेणानविष्णो॥२॥गोपात्मजत्वं चरितैर्विडंबयन्निदं वनं तुकेयमुनारेते॥विलोकात्वे
वमनोत्रमं गतं शिशुत्वसंगाज्ञानकेनिकर्त्री॥३॥चिरान्मनो मे महिमानगोचरस्तवाखि
लेशस्यकथं गतिर्वै॥ ब्रह्मं धियाक्रांतविवेकविभ्रमाद्यथांधधीवर्त्तीनमाससां॥४॥जानाति
चेतको विद्दरवृत्तुमंतवाजयात्रात्मनास्त्वदेव॥ कश्चिन्नमस्वेवमनोऽस्याहृतोगेहे गते रामः
वासमरणंप्रविष्टं॥५॥ ब्रह्मं प्रजेशोनियतोनिमानी न वेद्मितत्वं परमेश्वराणां॥वेद्मीह १३६
चित्तेकपमागकर्त्तानवामिकिंवक्किसमुद्भवोऽशा॥६॥ अनंततलिंगैस्त्वमोक्तितायेत्रेम

तिघोरेत्वजया मवाध्धौ॥ नयांतिपारंकृपया विनातेब्रघाघप्रविघाविहितःस्तुतिर्वा॥७॥ब्र
विद्यपाकृद्यनिमज्जतांवै घोरे भवाब्धौ न विताच्च वाश्रयः॥ अतःपरेशा घगतोरणं ते कृता
पराधापितयेवरस्यः॥८॥ मातासुपुत्रस्य न वेत्ति दोषान् गुणांस्तथा पालयति स्वबुध्या
॥तथाद्यपाल्यः कृपयात्मबुध्याऽहं त्वदंगात्प्रभवोऽस्मि नाथ॥९॥ निरीक्षितं नार्यकृतं प्रभो
मेकर्मातिमृढस्य विवेकनगात॥ काहं वराको निखिले तेमहिम्ने प्रसाय नीडारमिवातिजः॥
१०॥समीक्षितुं वैस्समतीत्रबालि श्रेणन्नातिखद्योतइवारितेजये॥ योस्मोपितेजश्चिनिबा
ध्यतेजाः प्रहासमन्चेति निजाभिमानी॥११॥ वर्त्तमानमपि विश्वजंमहं नाशमेति नियमं म
हतीतरः॥ इत्युतीत्वमितिनैजमस्त्वकं तत्त्वसार्यपयसीवपयोस्मि॥१२॥ केसरीयद्विव
बलान्निमतिर्वै नाशमेति नियतं बलमाशु॥ सतियातिसहिसोऽऽशा इत्यननोः किं नयंतः
तिकिलांगसमूहं॥१३॥उडुगणोऽपि चकास्ति न यस्योयाबदेवविधुरश्मिद्युतिर्न॥उद्धितेरिति

बृ०ना० तन्नूनं विष्णुसेनो ऽसंघसहितो धिगन्तजः॥१४॥ तद्दत्तत्रिदिवेदेवसमूहे यावदेव मम भक्तिबृं
१३७ त॥ कूलशाक्तिरथवात वचेत्सात केव यंतुक तुदेवसमूहः॥१५॥ देवकार्यमनिकर्तुमधीशाके
वलं रिकमनीयतनुस्त्वं नंदगोपसदने वनमाली वत्सपालबलभद्रसमेतः॥१६॥ कोटिदिवेन्द्रिंदु
वेश्वरलीलामंडकोटिरचनापटुसक्तः॥ अहमितीवरवत्तुसत्तावित्तस्तिकायरथकतुतेमहि
माघः॥१७॥ ज्ञानयज्ञमुदपास्य नमंतस्त्वत्कथामखिलशुद्धिविधात्री॥ तच्च सन्मुखरिता
मिदंजीवते त्यातितरंतिभवाब्धिं॥१८॥ संति योगनितरावरवस्ते नैव याति तवपारमपा
रं॥ योगिनो हि वद्दिकृष्णकथायामासक्तगतयः परिमुक्ताः॥१९॥ अहं कृपामेवसमी
क्ष्मालसः समस्तसन्नात्मकृतं विपाकः॥ वाक्कायचित्ताद्दिभिरिस्कतार्थस्ते समुक्तः किल राम: १३७
जन्मसिंधोः॥२०॥ नक्तिस्तवे शत्रुनवे समर्थायास्तत्कथाश्रवणकीर्तनमंगलाद्याः॥ हृष्यात
पोयोगसमाधितीर्थदानाद्योनक्तिविवर्जिताश्चेत॥२१॥ अलंप्रयासेन तपोभिरुग्रैरलंक्रतु

शामिपूर्तैः समस्तैः॥ अलं वृथा योगगताष्टसाधनैरलं प्रभोतीर्थपरिभ्रमश्रमैः॥२२॥ श्रेयोभिरन्यैरलम
पनीहैर्भक्तिं विनाकस्य फलातिरिक्तैः॥ घोरे भवाब्धौ भ्रमतां मुरारे विनाकथां ते न हि पारपोतः
॥२३॥ अरंतुनीयान्नितपंतु ऽकरंतपोपकुर्वत्वविनिशातुदानं॥ तथैव योगान्नितराविशान्त्वदो
विना चरित्रेणतरंतिनांतकं॥२४॥ तव चरित्रमहोमनमद्भुतं पिवत से जना भुविनूनं॥ ते हि के
णविवरेरिहनक्कायांस पातव मुनिंमुनिसेवं॥२५॥ कादिरा इति वदंती मतं सद्धा हृदउसु
पकृत्स समेताः॥ भक्तिमेवउररीकृत देहाः केवलं पदमेवापुरकुंठं॥२६॥ जीवितं च धिगि
ति समरेखा येन भक्तिविमुखा विमुखा विचरंति॥ तस्मशाम सरद्गा किलपापामुक्तसंग
कृमयोभवितारः॥२७॥ नतिरपिचरणाज्जर जोनिसमिच्छतितपोनिरयाग्रैः॥ नानिका
मितमतीनंदपदेनैतिन्नमखिलेत्रापतिरत्वं॥२८॥ यज्ञयाटनिलएवसमंताद्दातिमत्सुर
खिलं प्रसतिरत्वं॥ विश्वमत्र समुदेति निरविवैधर्मराजनयदंडविधायी निर्जरेशाइद्दवषत्सनि

तासावृषिहेसमपितेतिकदाचित्॥कोपिनेशमतिगच्छतिविश्वोनेखिलात्मनिरेतमुमुक्षुः॥२९
॥कर्मपाशैरचिताःकिलजीवासंसरंसज्जनमुक्तिरपेक्ष्या॥त्वयसदाज्वपरिवेषणमंतर्वैर
ग्नाःस्वमतमेतदनीश॥३०॥हेमनीरनीचपेपरिधोनरवंदग्नाःकृतमपोक्तनिलेवा॥तस्क
सानुपरितापपरावितास्तुहिमेतिनकदाचिदनीश॥३१॥एवमेवभजनंत्वयांतरमंतः॥
किलमनोनुविकल्पितंमास्तुहिमेतिनकदाचिदनीशमत्रयत्रनिचयेरनिशंवेः॥३२॥
कारमत्रजलजालविधौतंविद्यमानमपिनाभ्रिकरंतत्॥मथ्यमानमनलप्रदृश्यतिप्र
मभक्तिवशगोनवेस्त्वं॥३३॥योषसर्वपेप्रयोगासमस्तान्नूनंसर्वेशमितायोगिनस्ते
॥शम्बहिप्योनक्तिमीशांतरेणजातकालविस्तरंमन्वितास्थ॥३४॥स्तोऽहरेमेस्वपदा रामः १३८
ज्वभक्तिर्निरंतरंविश्वजनेप्रदेया॥नचैककनम्नयपिमज्ञमीशजन्मयोजन्मनिजन्मनि
स्यात्॥३५॥नक्तिर्यदामेनियतंनविज्ञीतदात्वदंराविपिनंसुनिसं॥नचेत्तदात्वैवकृतोपधी

नांजन्मानुमेस्याःरितिचोपमिद्धा॥३६॥नवांछाम्यात्मलोकेक्वनवैकुंठगतिंक्वचित्॥नभूपाना
लाहिकंकिंचिद्देहिहंदावनेरतिः॥३७॥किंकरोतिगतंकालंपरिशोचामिकेवलं॥वृंदावनमहं
कृष्णेहंशूशंसंसयतेनिहां॥३८॥गुल्मोषधीकिरीटानांमध्येकिंवृचितोस्म्यहं॥तेषांधिग्जी
विश्योयेहंदाविपिताहरिः॥३९॥वर्त्ततेकेवलंविश्वोमाययेतेविमोहिता॥त्वपराधपरंमावि
चारयकेशव॥३९॥यस्मान्यशरणंनास्तियेनरक्षतिकश्चन॥कृतागास्त्वपियोदासकृजा
तिकरुणानिधे॥४०॥मातापरिविषंदद्यात्पिताविक्रयतेसुतं॥नपोहरतिसर्वस्वंकयाति
शरणंजनः॥४१॥स्वभावविहितोलोकोविद्यामदमूर्छितः॥प्रपन्नस्त्वमिदंसर्वंत्वय
माचरतेतथा॥४२॥यथाकश्चिज्जनोन्नतोनामयन्नात्मनस्ततुं॥चसुषाच्चामभाषेन
चुत्रमतिमतियते॥४३॥त्वदमितमयाबुद्धिर्यदाभवतिराजसी॥तदाविद्याभवत्यात्स्यक
रोसतिविपर्ययं॥४४॥एतदेविदितंवादःकिलसर्वत्रवर्त्तते॥यदाहंतत्रजीवोहंतत्राशोचेम्य

रं॰मा॰ १३९ ऽस्फुटं ॥४५॥ प्रतोद्य यं धिया नाथ सर्वमागः कृतं मया ॥ त्वया तथापि निःसाम्यमपि चिन्त्याप यद्वान्
ह्नि ॥४६॥ यस्य हस्त्वहस्तेन मत्त्वं वर्त्तते त्रिजगत्कृतं ॥ स सत्वजेय्य दृश्यो विपते देवजडो जतः ॥४७॥ गु
डीमुक्ताफ्चाकाशोस्त्रत्राधारेणमाणवः ॥ यदि सूत्रं सजेद्वालः कथं तस्य गतिर्भवेत् ॥४८॥
एवमेव समस्तानां सूत्रं कृष्ण कृपानिधे ॥ तव हस्ते सदैवास्ति तथा हं तेव शोस्थितः ॥४९॥
त्वहं ते परमो दासस्तु व ज्ञाक्ति कृतो विधिः स्वामिनः केवलं लज्जा ममस मानापनोदने ॥५०॥
त्र जैक सांजनो दृस्यं पद्मयनु चासरं ॥ मुस्वारविंदं ते कृष्ण ब्रह्मणोमाल वाहते ॥५१॥
स्वभावजनिता प्रीतिरेते षां केवलं विभोः ॥ कथमासीन्न ते दिद्यिकार णं करुणानिधे ॥५२॥
एको स्ति मम संदेहः किरताद्यत्र जैक सां मुक्तिस्तु दुर्लभा ते न तत्र जन्म प्रपुवंशातः ॥५३॥ स्व रामः १३९
स्वामिनो मला ज्ञाता ये भजंते निशं किल ॥ ते मोदेयं परं दास्ये इति वेद समं मते ॥५४॥ राग
द्वेषाद्य यस्त्वा वत्तु ध्यंते बालसंपदः ॥ कारणा रसमं स घोषा व त्कृन तेभुजः ॥५५॥ संन्यासि

नां वराकाणां न ते बालतनोरतिः ॥ निर्गुणोपासनं नूनं निराकारात्मकं क्वचित् ॥५६॥ न प्रशस्ति
निराकारेन ध्यानेन गुणाश्रुतिः ॥ यथैवाकाश कथनं न प्राप्तिर्न विलंबने ॥५७॥ अनेककोटि
टिकामंग मोहनं मोहनाकृते ॥ ये ते तनु श्रिता नूनं ते कृतार्था न संशयः ॥६०॥ न ब्रह्म दैवतं म
द्यं न मे सेव्यं कदाचन ॥ गोपस्त तो न वेदव्यं मुपास्यो नंदनंदनः ॥६१॥ एवमुक्त्वा न यद्द स्वान्
सरवीश्चापि त्वराचितः ॥ समागतो विधिस्तत्र मया तु येन चेतसा ॥६२॥ मुने सर्वमिदं कर्म
विधिनात्तु ष्ठितं च यत्तु ॥ तत्ते निवेदितं सर्वं पुनरायर्थ माम्रणु ॥६३॥ मम निवेदितो ब्रह्मा सस
लोक मगात्तदा ॥ संस्थाप्य पूर्ववद्वत्सान् बालकान्यमुनातटे ॥६४॥ ततो वत्सान्गरहीत्व
हमागतो यमुनातटे ॥ तुं जानामि मया भुक्तो यागतं ते ति रंहसा ॥६५॥ न भुक्तं किंचिदस्मा
भिर्यासमग्रहणमते ॥ वत्सां श्चाहरतो लब्धा त्वरायातो भवान् इति ॥६६॥ नातिचित्रमिदं विद्
न्मत्मायाकृतचेतसः ॥ किं किं न विस्मरंती ह सत्मामितं भुवनत्रयं ॥६७॥ तुं स्वेति तैः सर्वैस्तु तं

मेबालकैः सह ॥ ततो कुत्का पुनर्घोषं बालवेशैः सह गानिशं ॥ ६ ॥ यशोदानंदने प्रीतिर्यासीत तत्र व्र
जौकसः ॥ पूर्ववत्तन्ने सखायो मे ऽ कुरुर्घरंतो मुदः ॥ ६० ॥ अघनामा महामायी तत्सुखान्मोचिता
वयं ॥ ए तत्कौमारजं कर्म जगुः पौगंडके र्भकाः ॥ ७० ॥ ममम्मायाविनोदेयं नान्यास्वयं तु किंच
न ॥ मुनिं तच्च ते वाग्रुत्वया सर्वविदा किल ॥ ७१ ॥ स्तत प्रबस्वामिन त्सर्वयन्मयानुष्ठितं व्रजे ॥ ए
वं दिनेषु तितेषु मौंदोहं वयसान्वं ॥ ७२ ॥ सप्तमे हि प्रविष्टेवै मातरं चाहमब्रुवं ॥ त्वं वो चस्थ
एडु मेहाकां ख्वस्ते हा दिबुवे ॥ ७३ ॥ सखायो मे समीहंते सर्वे नेरूनविक्रमाः ॥ बहुदेवसहा
येन वने स्मिश्चारयामि गाः ॥ ७४ ॥ नाहं बिभेमि कस्मिंश्चिद्बलिनश्चानुगाम मा ॥ गाः प्रराव
र्त्तयितुं मामह मीशोनिरंतरं ॥ ७५ ॥ बलं न कौ हृलि म्नेतारक्तः केवलं वने ॥ सा मय्यभिवा
त्सित्सुर्नेपरप्रीतिमिवदापते ॥ ७६ ॥ तथापि परितोषार्थं किंचिद्दाधीनता भवेत ॥ आत्मवृत्ति
प्रज्ञासायेसर्वेषामिहजानतये ॥ ७७ ॥ यद्यप्यतिसमर्थानांन निदानोपिकीकिल ॥ निजकर्मा

णि बालत्वे शिक्षणीयास्तु पुत्रकाः ॥ ७८ ॥ वृद्धिश्च मातृपितृभिस्तत स्तेभ्य सुखं भवेत ॥ बांछास्तिम
हती मेद्य मात गोचारणाय हि ॥ ७९ ॥ मखायो बल भद्रोपि तथैवात्र समुत्सुकाः ॥ मातामनोर
था नु सर्वानिस्व पुत्राणामिहस्फुटं ॥ ८० ॥ पूरयेद्या पितान्नूनमिति लोकागतिर्ध्रुवं ॥ ८१ ॥ नीशाम्य
माता सुतवाक्यमद्भुतं जहर्षचित्तेनितरामुवाच ॥ संबोध्य मोना मान्पि प्रेमपूर्वकं हे तात वत्स
खिल जीव जीव ॥ ८२ ॥ धन्यास्मि नूनं मम भाग्यमद्भुतं त्वं हो न जाने सुरितं किमत्र ॥ पूर्वं सुतोस
तिरतीव दुर्लभाजातो यदीद्य निगुणाकरोयं ॥ ८३ ॥ बालोसि वत्सानितरां सखिते च बालागा
वोनिवार्याः किल काननेस्मिन ॥ बिभेमि गोकाचिदुपेत्य हत्यात्तदाहं मं धक्कमयाश्रयामि ॥
८४ ॥ त्वमेधनः जीवनमत्र वत्सप्राणाश्चयस्त्वं मम चक्षुरद्य ॥ स्वाश्रयाहं निवसामि गेहे त्वयावि
ना मे सहनं न देहः ॥ ८५ ॥ इति निर्भयविकलचित्ता मंबामबोचमवोचमद्भुतं विप्र ॥ जननीतिः का
यागमः सर्वानिवार्यामयैव ॥ ८६ ॥ यात्र विश्वासस्ते वावीक्ष्य समसं न जामि गाः ॥ स्तेद्य ॥ यद्यप्यघो

ह०मा० पंचेस्माः घोषात्त्रिसार्यपस्मात्‌हे॥८७॥ यायागावोघोषेमत्तागोस्तनवःकेचित्॥ तास्तेनूनंपास्सामयैव
१३१ नांतरेनूनं॥८८॥ इत्साश्रुत्सयशोदागत्वानंदंवृद्धामितेवाक्यंवलाञ्च्मयात्वंसार्द्धवक्ता पन्नः॥ किंव
दृगोपंनीत्वामामथसंगेनसवलंमाताब्रवीफेपेद्भं॥ ऽस्सानंदनिविष्टासानंदाश्रुविमुचतीनूनं
॥ गोपराजरजनीद्युतिधर्माय त्रस्तुरमवत्नवगेहे॥ किंब्रवीनियतंमृणुवत्सोसार्थकंजनुरसो
किलधन्ते॥८९॥ पूर्वंपुत्स्यनिचयेनकिलासोलधृत्पवसदनेद्युतिरमेवक्तिसर्वकुलमुख्य॥ मि
दंवैकंतनोतिनितरांपरमनो॥ ९०॥ इत्थमुक्तमवधार्यमनोज्ञेनायथासुतनिवेदितमाश्रु॥ गोप
राजइहमाहवचोवैपुत्रवत्सकयथाद्यकिमीहा॥ ९३॥ पुत्रजीवनमिहाद्यमनोज्ञंलोकसौरव्यम
तुलंकिललोके॥ यस्सकस्यचिदनीहमनीहेतपुत्रएवपित्तुरत्रसमंतात्॥ ९४॥ एवमत्रहिवसे रा०मः
जनुरावांकिंवदामिनिखिलंसफलंतत॥ त्वन्मुखोक्तिमवधारणमुच्चैरस्मनीहमिहनोविदि १३२
तंच॥ ९५॥ त्वंवदाश्रुकिमनीप्सितमत्रमानानाथनियतंवचनंतत॥ तत्करोमिनिखिलंकिलव

अनन्तुकिंतुनकरोमितवेष्टं॥ एवमुक्तमवधार्यपितुर्वैप्राञ्जुवंपितरमेवमनोज्ञे॥ तातगाश्च परि
पालयितुंमेइच्छनीहनितरांतुमनोद्य॥ ९७॥ सर्वानिस्तातसंपद्भिःपरिपूर्णोसिसर्वतः॥ मसा
श्चपालकाःसंतिचेन्नथामेमनोरथः॥ ९८॥ आद्यकर्मनिसामर्थ्यमधिकंराजतेतुवि॥ नलजा
लोकवारश्चनेहतत्कर्मनिंदितं॥ ९९॥ आत्मकर्मणिशिष्याश्चबालकाःपितृभिःसभिःहा॥ साधि
ष्यासुखयस्त्येपित्रोर्लोकगतिःस्फुटं॥ १००॥ सखायेमतिविज्ञासोऽसत्त्रघवनांतरे॥ गाःप्र
पालयितुंतातबलन्नङ्गेप्तितोमिहा॥ १॥ नत्नीतिर्वनजैःकाचिदद्यनंदममाधुना॥ बलमन्नोकसी
त्रानाकेवलंविप्रश्चनीलुकः॥ २॥ पुत्राणामीप्सितंनूनंकुर्वंतिपितरःकिल॥ इतोदेहिनिदेशं
नःकांताखेवारयामृगाः॥ ३॥ समाहूयाथविप्रर्षीनृद्धयदिनमुत्तमं॥ कस्मिन्दिनेप्रगंतव्य
नेगाःपालयायहि॥ ४॥ इत्साश्रुसातिहर्षेणपितानंदोमहामनः॥ समाहूयततोविप्रानुवाचव
चनंमहत्॥ ५॥ हेविप्राःकथयतद्यमुहूर्तंश्रेयसेतुनः॥ वनेगंतुमथोत्कंगोमत्सुतःप्रेयसापि

वृ॰मा॰ यः॥६॥ गोचारणाय सखिभिः सहितो नियाति कस्मिन् दिने निगमनं कथयन्तु विप्राः॥ शास्त्रोक्त
१५२ मेव नियतं परिशिष्टकर्मकार्यं समस्तमुनिवृंदनिवेदितं तत्॥७॥ विप्राः समूचुरसादरमुत्सति
न्नामुहूर्त्तमत्यद्भुतगोपराजं॥ ऊर्जानिधे मासि सिते सुपक्षे ८॥ शाष्टेये तु सुतवासरे शा स्ता
स्त्रुन्ते दिने न्वामृत सिद्धियोगे नंदात्मजोयसखिभिः समेतः॥ प्रयांतु कांरमयोनिजागाः संचारण
यन्नविता सतिमंगलं ते॥९॥ उमित्ययोतान् विधिवत्प्रपूज्य विप्रान् हिरण्येन धेनगोपः॥ विवे
शागेहं तु विसृज्य सर्वान्नकुंधंचकं गविनियोजइक्षः॥१०॥ ततः समारभ्य दिनानि विंशति ग
तानि यावत्तु नरागता हमी॥ प्रातः समुत्थाय समाहूय नन्दात्र दः सुहृद्बांधुपनंदमुख्यान्
॥११॥ स्वयं प्रयज्ञादपि विधूगणंतु रागहे समाहूय समेत तो व्रजे महोत्सवं कमतिदाकरा रामः
अतीवाहृष्टिगीता हि निरंतनिंदं॥१२॥ आनीय नाना नीकपात्रं संघान व्रजस्त्रियः कुसुमाग १५२
हीतमानसाः॥ पीतांबराणां निचयानि गोपास्तज्जनानासुमनांसि सर्वे॥ आनीयते चित्रम

योनिचक्रुर्महोत्सवं ते मुदिताश्च गोपाः॥१३॥ माता तु पूर्वं तिलकं चकार तथा पिता मे मुदितो बभूव॥
अनेकवेदोक्तवचोभिराद्विजाः समूचुरानंदमहोत्सवे ते॥१४॥ ददुश्च सत्याशिष एव विप्रास्त
थैव विद्योपचितान्महत्तयः॥ गोपाश्च दद्युः सुचिरं स्तदाशिषः किं विफलाः परेश्वरे॥१५॥ ततः
समाहूय सखीन् हंत्वरा श्रीराममुख्यानि खिलांश्च गोपान्॥ हूत्वाच गानं तान् विपिनाय गंतुं
न नो व्रजं केलिपरायणाश्च॥१६॥ वचांसि मिमान्याकथितानि ते मुने वदामि साक्षीर्वचनानि यानि
॥ गोचारणार्थं वनपानकाले श्रीसामधुक्तानि यशोदयेति॥१७॥ वत्साद्युते स्तु सुखदा तव मार्ग
न्मभिः प्रयांतु नाङ्गरिपवस्समनात्॥ जीव्यादपिण्डारदाशतं तु नश्याम पो मोतनु माश्च ये दा॥१८
॥ नवं तु सर्वेष्वनकाश्च पथि प्रदेशे घोराकुनाश्च नूनं॥ सखे तु राचानकरा वमस्तु तदैव सखे
नरमस्तु बझा॥१९॥ एराक संघास्त समाः प्रयांतु सखे तनं ते स्तनस्त चकाश्च भेरीमृदंगमडु
मर्द्यिशंखवीणामहावस्तेषु प्रयाकाले॥२०॥ वेदध्वनिर्मधुरमंगलगीतघोषो नवत्वयोने

वृ०मा०
१५३

श्रुतस्तु च कस्तु॥ संपूर्णकुंभेनोन्मुखंप्रयातुनारीसपुत्रापुरुषस्तथैकः॥२१॥ धौतांबरोवारजकः
सचित्रोविप्रस्तथैगौसस्रुतः प्रशस्ताः॥ स्ववामबाहुर्हि किलयोगिनीवारस्तथैतेष्ठनकारिणी
वा॥२२॥ मातातवाहंप्रवदामितुभ्यंहरेनगंतव्यमतःकदाचित्॥ गाःपालनीयाःकिलहरतश्च
सहृंडहस्तेनहितेद्यनाथं॥२३॥ वृंदावनेवाव्रजमध्यशेषहरन्नमौपरिरक्षणीयाः॥ पुनःसखी
नाहस्मह्येवपस्पासहैवगंतुंतव्यमतेननितं॥२४॥ नोकुंविधानादधिकोदनंचनानाविधंपक्व
मयैवदत्तंसा॥ हत्वायगोपेसवराननिष्टंसंप्रेषयामासवचनंयशोदा॥२५॥ ततःसरवाव्यस्व
लितामयैवबलेनसार्द्धंचवनंसमस्ताः॥ गाश्चायतःकृतसविहारसंघानकुर्वंतस्वोम्बुपरंप्रवि
ष्टाः॥२६॥ केचिद्गृगैःकोकिलैर्वनेहंतोनसंतोमेरवमग्नैर्नर्मयूरैः॥ हृष्टाविरणांहंतलैर्विवमासं रामः
योतंधावतेवहरंचकेचित्॥२७॥ साकंनेकेनीरमयाःसहरंनघानंनंनिःसरंसेवकेचित्॥२८ १५३
॥ केचिद्वासेत्तुमुध्वंघयंतःकेचिन्नेत्रावधनैःसंस्फुरंति॥ केचिद्वाहूनानिबध्यन्मंतःक्रीडं

तोम्मेकत्रिमेगोर्वृषेवा॥२९॥ कीव्रावालानुभिकर्षंतयारोहंतश्चतेद्रुमान॥ विकुर्वंतोपवदर्नैःक्री
डंतश्चारयंतिगाः॥३०॥ एवंवनेतिनिःशंकाक्रीडंतस्तुमयासह॥ मुमुचुरेकदासर्वेयतःसंप्रेरि
ताःकिल॥३१॥ कृष्णकृष्णमहाबाहोदेरामामितविक्रम॥ इहरमस्तिसुमहद्वनंतालानिसंकुलं
॥३२॥ तत्तुन्नमंसुरैःश्लाघ्यंदुःप्रवेशमपाकृतं॥ सुरमानुषजीवैघैःपक्षिनिश्चविवर्जितं॥३३॥
वसत्येकोमहादुष्टोधेनुकोजातिनिःसह॥ ऋषिरासीत्पुराशापात्संवेशोरासभोभवत्॥३४
फलान्यतिसुरम्याणिसुरनीणिसमंततः॥ येमःसमुत्थितोगंधएषवासात्तुतोस्फुरात्॥३५
॥ तत्फलाशानवांछास्तिपदतीनोजनार्दनः॥ आहालुवांश्चेह्यानिपुवयोर्वशागावयं॥३६
पुवांविनानुकोस्माकंवांछापूरयितुंक्षमः॥ सनावाच्यपिविश्वासस्त्वस्मास्वपितथैवते
॥३७॥ इतिश्रुत्वाभगवानदेवोसिवह्नेपुरानवं॥ यथारुचिकरुणाघ्नतेडसतकरोयतः
॥३८॥ इत्थमाश्रुसदेवविप्रेनराहरिप्रति॥ धेनुकःभाग्नवंज्ञात्वंसर्वज्ञाजगदीश्वरात्

वृ०मा० १६४

॥३९॥ श्रीनारद उवाच॥ कोयं ऋषिपुरा केन शापस्तत्रासुरोभवत्॥ खरस्त्रधरोऽद्य एतत्सर्वं वद
स्व मे॥४०॥ एवं पृष्टो वसिष्ठस्तु नारदाय विपृच्छते॥ ऋषिरानंदिनामाभूत् तत्सुतः साधुसत्तमः॥४१
॥ गंगाधर इत्याख्यातकाशीमध्यनिवासिनः॥ ततः स भगवद्भक्तिं करोति स्म निरंतरं॥४२॥ तस्मि
न्वंशेन कोप्यस्ति मम भक्तिकरो भवत्॥ विदुषः का दुराचारास्तेषां मुख्यो महाधमः॥४३॥ ऋ
षिरानंदिसंज्ञस्य मम भक्तिविदूषकः॥ एवं तत्कुलजाः सर्वे एकं गंगाधरं विना॥४४॥ कदंमिस
प्रभावेन महात्मा भवतो न्नमः॥ एकदानंददेवेन नं मगात्ति ऋषिरागतः॥४५॥ गंगाधरेण सूने
समानितो न मं अर्घ॥ आतिथ्यमकरोत्तस्य शूद्र यामम सेवकः॥४६॥ पितरौ न गृहस्तस्तौ
कापिनातौ महा... नामुक्तौ मनो समा पातौ मुनी विख्याति विस्मृतौ॥४७॥ आनंदिमृद्धबुद्धिश्च राम: १६४
लितो नूतं कुधातरा॥ स्महो पुत्र कृतं दुःखं कथं सो दापुनः पुनः॥४८॥ गृहवित्तदरो नूनं यावं
डीक मदूषकः॥ ज्ञानी या मुनौ जयते विना वा मति दूषितः॥४९॥ नो बलिर्वैष्णवे देवो वापि र

कर्मपरस्तु रवः॥ अस्मत्समर्पणं ततस्ते मोविहस्तोर्वैपयनेद्यसौ॥५०॥ को विष्णुस्तु पुरे योत्र विना वागार्चना
दिकं॥ पापीयान् अपमृत्स्माकं रिपुरूपो भवत्सुतः॥५१॥ एवं निर्भर्त्सितं पुत्रं वाग्वज्रं मुनयेब्रवीत्॥
धत्ताम्पृ पंकि मर्यं मत्पुत्र गेह मुपागताः॥५२॥ उदरं भरिरूपेण चरंतो वचपं तिनः॥ याही त्वं गृह
निष्क्रामि तु नष्टस्त्वं गमिष्यसि॥५३॥ मद्वंशे कोपि नैतादृक् जातस्तु कुलकज्जलः॥ भवद्विनीतो
तो नूनं पाखंडपथवर्त्तिनिः॥५४॥ एवं संनिर्भर्त्सितस्तत्र शागस्ति ऋषिसत्तमः॥ तं पुत्रश्चापकृ धावि
शोत्सानंदि मध मंत्रवरा॥५५॥ पादिपाद्य चिरं मद्गुरु रामनयो निधुः॥ सर्वं शः किल मद्दाम्नत्रयोन
विना गृहं तत्॥५६॥ वासरे शा मं ऊपितरं ब्रह्मदंडहननं किल॥ गंगाधरो तिमे धावी मुनिर्मादृग्रुरं जपत
॥५७॥ दासोस्मि भव न त्वां स्मि ममो परिरूपां कुरु॥ पितरं मे तु गरत्नौ यतात समपित्वरा॥५८॥ सा
धवः सुधियो लोके भवंते यतिदयालवः॥ पावयत्स्य स्वरं सेव पतितां स्वकृतागसः॥५९॥ इति गंगाध
रेनाथ प्रार्थितो न मुनिसत्तमः॥ कृपया परया प्राह गंगाधरमनुत्तमं॥६०॥ मत्पुरा मंडले नूनं विप्रि

नेतालसंज्ञके ॥ न्यविशत्तिनिवासोस्य सर्वं शस्यं किलोत्तमम् ॥६१॥ यशोदानंदनस्तत्र चारयन् गाः सह
अग्रजः सहायज्ञः खिन्निः सहितः क्रीडन् हनिष्यति न संशयः ॥६२॥ महासुरं धेनुकाख्यं सकलत्रं सबां
धवं ॥ ततो मुक्तिं प्रयास्यति वै कृष्णहस्तेन मा शुच ॥६३॥ इत्याश्रुत्य वचस्तस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् ॥ गंगा
धरोऽतिमेधावी मुदितोऽभून्निरंतरं ॥६४॥ पितुः संस्कृतिमाश्रुत्य मुनेर्वचनमुत्तमं ॥ मुनीनां योगि
नां वापि दुर्लभां मतिं हर्षितः ॥६५॥ एवं ते कथितं सर्वं यत्पृष्टोऽहं त्वया कृषे ॥ ततस्तस्य वधं वि
प्रसज्जातेरवधारय ॥६६॥ गोतीवी पांसुरेद्धेंद्रसखे खरखररूपदेंक ॥ फलानि तत्र नारीणां सु
गंधान्यपि सर्वतः ॥६७॥ कानिचित्त्रिपतंत्येव कानिचित्पतितान्यपि ॥ एषु वै सुरभीगंधो वि
प्रचीनः प्रसर्पति ॥६८॥ तानि नः कृष्ण रे हाति वांछासीन्महती ह्यहो ॥ राम रामेति भद्रं ते गम्यतां
यदि रोचते ॥६९॥ एवं सुहृद्वचः श्रुत्वा चेलतुस्तरितं प्रभु ॥ सखीनि धेनुनिसा कंचनं तालालि
संकुलं ॥७०॥ प्रविश्य तु बलस्तत्र बाहुभ्यां कंपयन् द्रुमान् ॥ फलानि पातयामास वारणेंद्र इवौजसा

॥७१॥ निशम्य पततां तारं फलानामसुराधमः ॥ अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं कंपयन्नपि ॥७२॥ इत्यस्त
त्थिरं भूतः संन्यस्य च पुनः पुनः ॥ प्रत्यक्पादाः समागम्य बलाय प्राक्षिपद्रुषा ॥७३॥ पराहत्य पुनर्धा
वन्नाजगाम बलांतिकं ॥ प्रसकृणाहावयासे भृङ्गं यावत्क्षिपति सोऽसुरः ॥७४॥ तावज्जग्राह
बलवान्बलभद्रो महायशाः ॥ भ्रामयित्वांतरिक्षे तं चिक्षेप तृणराजनि ॥७५॥ तेनाहतो महाता
लो वेपमानो बृहच्छिराः ॥ अन्यं तालं कंपयन्नन्यान्प्रपातोयसमूलकः ॥७६॥ धेनुकं निहतं वी
क्ष्य ज्ञातयो धेनुकस्य वै ॥ आजग्मुर्वेगवंतश्च त्वातु निर्विंशकारिणः ॥७७॥ कांश्चित्क्रमाद्
बलवान्बलभद्रो तया ग्रहं ॥ गृहीत पश्चाच्चारणान्दैत्यांश्चिक्षेप तत्स्वरा ॥७८॥ तालमूले
घातिमतांस्तत्र च न्यस्य कृष्णो निकृत्तः ॥ निर्भयं तालविपिनमभवत्किल नारद ॥७९॥ ततो मे पश्चाव
श्चरुः फलान्यपाहरन्मानवाः ॥ निर्भयास्तत्र पारम्य विशेषेव तु पक्षिणः ॥८०॥ हते धेनुक
नाम्नि गदेवाः परमं निर्वृताः ॥ ववृषुः सुमनांस्येव जगुर्गंधर्वकिंनराः ॥८१॥ निहत्य धेनुकं सा

ह०मा० १४६ यं पुनर्व्रज मया विज्ञं ॥ गोपैः संस्तूयमानोहं तु विदेवैस्तथा दिवि ॥ २५॥ इत्यादिपुराणे हरिनारदसंवा
दे एकविंशतिमोऽध्यायः ॥ २१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एकदा बलभद्रेण विना मन्ये मया विज्ञंग
गोपैर्गोभिः समं क्रीडन्नानाक्रीडाभिरेव च ॥ १॥ कालिंद्याह्रदमागम्य पपुर्दुष्टं जलं तदा ॥
गोपा निपेतुस्ते कालियेनाभिदूषितं ॥ २॥ विलोक्य मूर्छितान्लोकान्गाश्च तत्राहमेव तु ॥ दृ
ष्ट्यामृतवर्षिण्या स्वनाथान्समजीवयं ॥ ३॥ ते द्यतिस्मत यश्चासन्नतिविस्मितचेतसः ॥ ज्ञातवं
तो वयं कृष्ण दृष्ट्या जीवनमापिताः ॥ ४॥ इत परमहं विप्र स्रष्टुं कर्तुं हृतं मनः ॥ कालिंद्याह्रदस्थि
रं च दमयित्वा यं कालियं ॥ ५॥ नारद उवाच ॥ भगवन्कालियो नाम कोयं नागपतिर्जलेऽप
मुनायां निवसति कथमेतां गतिं गतः ॥ ६॥ पूर्वजन्मनि कश्चासीत्किं कृतं कर्म निंदितं ॥ येन स ह०मा० १४६
र्पगतिं प्राप्तः कथमत्र समागतः ॥ ७॥ एतत्सर्वं कृपासिंधो ब्रूहि मे परमेश्वर ॥ अहं ते परमोदा
सस्त्वमेनाथ परमो मतः ॥ ८॥ मुनेस्त्वं शृणु यथार्थं वै प्रवदामि तवानघ ॥ स्वर्लब्धतस्त्वद्यानि त्वमे

प्रियतमो यतः ॥ ९॥ पूर्वं गते कल्लौ राजा भास्कराख्योऽभवन्मुने ॥ बुधकोकोपनः कामी मागधः श्रु
तिदूषकः ॥ १०॥ आत्मानं मनुते मानी नमत्तो मोधिको भुवि ॥ वर्त्ततेव रति के स्मृतिमार्गविबोध
कः ॥ ११॥ तस्य राज्ये न कर्माणि प्रजा कर्तुं मुने किल ॥ शक्नुवंति नतद्वीसा त्वं ज्ञाकालो भवत्तदा
॥ १२॥ तस्यैव वर्त्तमानस्य महान्कालो सुगात्तदा ॥ एकदा द्विजये मृगे गतो बदरिकाश्रमे ॥
१३॥ पुष्पभद्रातटे विप्रान्दृष्ट्वा रूपं कुर्वतस्तपः ॥ निर्गतस्मृतिरागाणां स्वबलाद्विद्यानयत्क्रुधी
॥ १४॥ तेषां मध्ये तदा नेहि धत्वा तानि समयाब्रवीत् ॥ मुनिवेषेण एवं पाखंडपथमाश्रिताः ॥
१५॥ मत्तोऽन्यः को निषेद्धा भवं तं मा न गर्विताः ॥ मदाज्ञेनतपो यज्ञो धर्मो योगादयः क्वचित् ॥ १६॥
तस्मान्न वसोर्दंडोयं नित्यं मे यानवाहकाः ॥ भवंतु तावन्मे राजं मन्विदेशातिगाः कथं ॥ १७॥ ए
वं निशम्य कुपिता ऊचुरत्यंतमद्भुतं ॥ महाक्रोधाः स्थिता योनिं या स्य भ्रष्ट किल पापकृत् ॥ १८॥ सत
दैवापतत्तत्र विमान्मूर्छनावशात् ॥ महत्कपाग्निनादग्धो न स्मसादभवत्क्षणात् ॥ १९॥ ब्रह्म

वृ० मा० १५७ हंडा निर्वीर्यत्वादाश्रमस्याग्नितेजसः॥ जातोयं कश्यपऋषेः कद्रूगर्भसमुद्भवः॥२०॥ पूर्ववैरमनु
स्मृत्य विनतातनयेन हि॥ तद्वीपसागरे द्वीपं नाम्ना रमणकं किल॥२१॥ नवसन्न सर्वे द्वीपे स्तत्रापि
गरुडोगतः॥ भीतिःसन्नयेत्स्व बलिं दत्वोपपर्वणि॥२२॥ नागमेकं क्षिपं सेवकान्निश्चितं भक्ष्यमद्भोब
लि॥ वैरं नास्मर्षमाणस्तु चरं सेवावनिःश्रितः॥२३॥ कुत्रापिनिर्भयस्थानं लब्धेयं तेनदानिशं॥ गरुडेन
मपावैरमापाद्यमिहसर्वथा॥२४॥ एकदापपरिभ्रमन्नसौ वृंदावनमथागमत्॥ कुत्रापिनिर्भयं स्था
नयत्र तास्य गतिर्भवेद्धि॥२५॥ तं निर्वैरयमधं तं तत्र वादज्ञारांगतः॥ तदाब्रवीन्मुनिर्वृत्तं पुराद्भुत
मयाद्भुतं॥२६॥ यमुनायाविनिस्सतं मत्स्यमत्तुमयोद्यतः॥ मयानिवारितोप्यासु मत्स्यमेवाग्रसी
त्तदा॥२७॥ तदातिदुःखिताः मीनास्तद्ज्ञातीन्वलोक्यमेतकं वागृक्षमतुलं तन्निशामतेब्रुवे॥२ एमः
८॥ अत्र प्रविष्टप्रत्ययस्त्वं यं कंचनतयाश्रमसि॥ सद्यस्ते प्राणहानिःस्यादितिनीतोनवद्भुवं॥३०॥ १५७
इत्याश्रुत्य वचोऽहं कादवेयः पुनर्गतिं॥ द्वीपं रमणकं नाम गत्वा वैरमथास्थितः॥३१॥ स्व

बलिं न ददात्येव पुनः किं न हुतं त्वरा॥ गरुडो विस्मितः सर्पान् उवाच कबलिर्मम॥३२॥ सर्पाः समूचु
र्गरुडमस्मान्निदीयते बलिः॥ स्वकीयमन्नं दत्वा कालियो तिन संशयः॥३३॥ कालियोबलवत्तनम
स्मासु विनतासुत॥ त्वं बली बलवान् सोपि यथायुक्तं तथा कुरु॥३४॥ इत्याश्रुत्य चुकोपाशु वैन
तेयो महाबली॥ पूर्ववैरमनुस्मृत्य काद्रवेयमुपाद्रवत्॥३५॥ सोपि दृष्ट्वा तदुद्योगमभीतो ना
मसत्तमः॥ समाजगामाभिमुखो योद्धुमेव तदायुधः॥३६॥ उभयोरभवद्युद्धमत्यन्तमतिदारुणं॥
तुंडाघातेन गरुडो विजेतुं न शशाक ह॥३९॥ विषपाग्निनाभिततोग्निकाद्रवेयस्य पक्षिणः॥
न तस्याजाजिरं तन्न सर्वतो भिजिजिघ्रया॥४०॥ कालियोप्यरुणानन्दः फिरूत्सारयतितत्त्वचं
विषांगारवृष्ट्यास्त्रस्तवाह्नं पर्यपीडयत्॥४१॥ ततोतिकुपितस्तंतु पक्षेण निजघानह॥ हि
रण्यरोचिषानूनं सर्वेन किल नारदः॥४२॥ सुपर्णपक्षाभिहतः कालियोतीवविह्वलः॥ सौरा
सत्वप्रभावेन पलायनपरोभवत्॥४४॥ चिरं मयातदातेन दूषितायमुनानदी॥ तस्याविशुद्धि

गं॰मा॰
१३८

मेन्विष्ठन्प्रवेष्टुमुत्सुकोभवं ॥४५॥ सखिभिर्वायमा गोपैर्बद्धकांचीगुणोरुदे ॥ स्फोरकरती
लीलाम विचित्रां वारिणि स्फुरं ॥४६॥ प्रविष्टे मयि तद्वारि विदीर्णमभवत्तदा ॥ तरंगास्तत्पतितं धनुषांश
तमाययुः ॥४७॥ नात्र चित्रमिदं विप्र सत्त्वमधुना त्वया ॥ उत्तिष्ठोत मिदं सर्वं मयि तं तु परो यथा ॥४८
जलतारमया स्वसकालियः कुपितो गमत् ॥ संयोगेन समावृत्य स्थिमिमस्य यादृशात् ॥४९॥ मांग
मिष्यति न दृष्ट्वा गोपास्ते तिविसस्मिरे ॥ वीक्ष्यमाणास्तु गावश्च रुरुदंत इव तस्थिरे ॥५०॥ व्रजं गता
गोः काचिद्दैः दुःखार्त्ता क्लिष्टवध्वा नारुदंतस्म्लाणि मुंचंतिरव मुच्चैः प्रजल्पती ॥५१॥ दृष्ट्वा ता मूढ्चुरा
स्वयं किमत्र दृष्टुं नंद नेहः सस्य मारणाय समनोसा स्थ मितं तु नः ॥५२॥ इति गोपा मद्भिर्वित्रय
त्र हं त्रय रेवते ॥ परस्परमथा वोचन्नु वने दुःखं न विद्रामहे ॥५३॥ गोरियं वृक्षजातस्य समीपं त्रापसर्प
ति ॥ तस्कांतमागतावान्नस्त्री हस्ते किं विद्रामहे ॥५४॥ कृष्णोपि नेना त्रस्यति स्मरणमस्तानुरा
गवान् ॥ एतस्या मध्ये नंदनमात्र योरंतरं ततः ॥५५॥ इति मीमांसमाने षु गोपेषु व्रजवेऽपमनिगाह

रामः
१३८

त्तानी वात्र वन घोरे दुर्निमित्तानि पश्यति ॥५६॥ नराश्च जेम होसा ताडुमवं स्विविधामुने ॥ स्कंपश्चतया
कारोव्रजान्निपतनं स्यन्नत ॥५७॥ अंतरिक्षे तु दिग्दाहो भूकंपमास्तवानिति ॥ सव्यांगस्फुरणं स्त्रीणां
पुंसामपि न येन रं ॥५८॥ दुर्निमित्तान्तया वीक्ष्य विस्मितास्तेव्रजौकसः ॥ परस्परमथोचुर्वै किं स्यात् किं कु
शलं न हि ॥५९॥ विना रामेण गा नंदन वने चारयितुं गतः ॥ किंचिद्दृष्ट्वा महानंदो घोरमात्रां सतेकिल ॥
६०॥ इत्युक्त्वा मनसे सर्वे निर्जग्मुर्गोकुलात्त रा ॥ स्त्रा बालवृद्धवनिता सर्वेगपत्युदर्शनेयः ॥६१॥ गंवांपदे
र्विचिन्वंतो मस्ते दैरंतरां नरा ॥ मां मेव यमुनातीरमायुस्ते व्रजवासितः ॥६२॥ त्रा रादीक्ष्य सखीगाश्च
कें टं तस्थातिमूर्छितात् ॥ सर्पांगवेष्टितं यावै विस्वविस्मितचेतसः ॥६३॥ कथं त्र वेम घोषेशा विना
कृष्णव्रजौकसः ॥ यशोदा नयसेन स्त वीक्ष्यते य व्रजौकसः ॥६४॥ प्रवेष्टुमुद्यताम्नु वारयित्वा
जलांतरे ॥ तुल्यवयास्तु ता गोप्यो रुदंतश्चावतस्थिरे ॥६५॥ वीक्ष्यमाणाम्मुदं भ्राम न नंदशरणं
स्फुटं ॥ स्वदेय यशोदे ते पुत्र पुंजा द्विषाः दुराग्नाः ॥६६॥ त्रा धूनापि स्थ नंदनं नविष्णसाचिरं मुने

ग०भा०
१४०

सरांपद्मपजन्मैमातःश्रुत्वंनूनंनविषणि॥६७॥रुद्धंनिरीक्ष्यसकुलंनयविकलं॥तुरंगबधान्वरितं कलंगो
मेमनोधृतं॥६८॥मथ्यमानेनवपुषापीड्यमानोयकालियः॥नस्याजवेहनंमेगात्तस्याउन्मज्ज
मस्तकान्॥६९॥विषंगारान्नवितांनुचवस्वयमतिक्रुधा॥अनेकमस्तकःसर्पःकालमीस्व
योत्तमन्॥७०॥सहंतत्रानितःपद्मपत्रसमपंमुनिसत्तम॥चिरमासाद्यसमयंतत्रगोद्यमथा
रुचत॥७१॥सनारुदेमपितदाविदेवाःप्रहर्षिताः॥ववृषुःकुलमासाराननानाश्यनवार
यन्॥७२॥जगुर्गंधर्वपतयोननृतुश्चाप्सरोगणाः॥तदानत्समपारंधंमयातोडववर्त्मना॥७
३॥पार्ष्णिप्रहारैस्तत्रैव्यरिणान्प्यानप्यानमनर्तनं॥चिरंमायाकृतंतत्रकालियोन्वविमूर्छि
तः॥७४॥समीक्ष्यमूर्छितंकांतंसान्वकालियस्त्रियः॥समाजग्मुरथोनेमुर्नुविभ्रीकृत्यपाद रामः
योः॥७५॥बद्धांजलिपुटाःसर्वास्तुतिंचक्रुरतंद्रिताः॥स्वपुत्रान्प्राप्यतःकृत्वायाववुद्विव १४९
लोदयं॥७६॥नागपत्न्यऊचुः॥॥मायोदंडःकृतोविलोकतागसमितोधुना॥त्वमिन्नागा

धमेनासान्नमःप्रकृतिवर्त्मनि॥७७॥त्वमेवसर्वजगतांप्रभुर्नियोजकंपरं॥स्वभावहर्षिनान्त्वमेवा
वितुमर्हसि॥७८॥स्वामिसर्ववरितिविहितःपातिहसानतंद्रितः॥मापराधानपिविभोकृपालुस्त्व
मायतोमतः॥७९॥अजानतानेनपतिनातवागःप्रतिपादितं॥त्वयैवप्रेरितोजंतुःस्वस्वभाव
मनुव्रजेत्॥८०॥स्वभावोदुस्त्यजोनाथोन्नतानांपरमहृदः॥त्वत्कृपाबलमाश्रित्यवानिजं
जनः॥८१॥तस्मादस्माकमेवासोपतिप्राणप्रियोधुना॥कृपाकरुणासिंधोरस्माकीयस्त्वया
विनो॥८२॥स्त्रियःऊचुः॥आवयंतुमंप्रार्थयामःपुनःपुनः॥नमस्तेविश्वनाथायनमस्तेविश्वधारि
णो॥८३॥नमस्तेद्भुतमत्स्यायनमस्तेसूकरात्मने॥नमस्तेऋषिनाथायनारायणनमोस्तुते
॥८४॥कपिलायनमस्तुभ्यंदत्तात्रेयायतेनमः॥नमस्तेयज्ञरूपायनृसिंहवपुषेनमः॥८५॥
रामायचनमस्तुभ्यंनमस्तेकल्कमूर्तये॥नानाकृतावतारायतुभ्यंसर्वात्मनेनमः॥८६॥श्रीह
र्युवाच॥निस्तुतस्तैवप्रसन्नोन्तजुनार्दनः॥तस्माजनत्तनिंनंकालियस्यफणाहिषु॥८७॥सकाउन

द०मा० १३०

रहंतं तत्समो मं महद्द्रुतं ॥ यादृशीयाद्यविरंचेनेदीपं रमणकं किल ॥ ८ ॥ त्वयि स्थिते तेन वै गावः पिबं
ति यमुनाजलं ॥ गोपालाः पक्षिणश्चैव तस्माऽच्छाधुनैव हि ॥ ९ ॥ त्वद्विषाग्निमहातापात्पतंति
द्रुगा वने ॥ शुष्काः द्रुमाः प्रजायेन ॥ शुष्काः द्रुमाः प्रजायेतन्म्रियंते स्थिरजंगमाः ॥ १० ॥ नेदं जल
मिदं वाजइदं हं भवित्रुशाग ॥ स्तहति मृत्युरंन्नममतोपममहति ॥ ११ ॥ सकलत्रसुहृत्पुत्रो
गच्छ चाब्धेः स्थलं स्वशं ॥ इत्याज्ञप्तः प्रनीतो हिमामुवाच इदं पुनः ॥ १२ ॥ वैनतेयो रिपुर्मेद्यं य
द्भयाद्गतोस्म्यहं ॥ नाथ आमत्रिगरुडो यदि गंता मितस्तु नः ॥ १३ ॥ इत्यास्तु समयोक्तं तं प्रतीदं
महामुने ॥ त्रैलोक्ये कः समर्थोपि दृष्टुपादांकितं शिरः ॥ १४ ॥ यस्त्वां तिसमागच्छेत्पादृशीप्रे
ममाज्ञया ॥ इत्याज्ञप्तः स सर्पः सकलत्रैसुहृद्वृतः ॥ १५ ॥ ययौ परमणकं नाम द्वीपं सर्वतमद्भुनः
॥ त्यक्तसर्पसंघैश्च यमुना निर्विषाभवत् ॥ १६ ॥ प्रजिता नागपत्नीभिर्मानसैः — सुमाः हि
भिः ॥ तथैवाहं बहिर्विप्र त्रपितो निर्गतोस्म्यपि ॥ १७ ॥ ततः प्रमुदिता सर्वे घोषोकं समहामते

रामः १३०

॥ समालिंग्यांगसंगेन लेभिरे परमां मुदं ॥ ९८ ॥ यशोदा रोहिणी नंदो रामश्चालिंग्य निर्वृता ॥ भुक्त्वापी
त्वा पयस्तु पुष्पुः कालिंद्याः कूटकानने ॥ ९९ ॥ चिंतयंतो हुतं मध्ये कृष्णेनोद्वासितः फणी ॥ कथं ह
ष्णं वह्निःस्वकौमीश्वरं तत्पुरा ॥ १०० ॥ ततः सुप्तेषु सर्वेषु निशीथसमये व्रजे ॥ वह्निः सर्वतस्त
व्रसमरं ध्रुमुपचक्रमे ॥ १ ॥ ततस्तुद्धायसंत्रासादयमाना व्रजौकसः ॥ समूचुः कृष्ण कृष्णेति घोरे
वह्निः प्रसर्पति ॥ २ ॥ अवयं हि नाथकः सर्वे त्वन्नाथास्तत्परायणाः ॥ तवायं समनौन्नं नामो त्रातुमिहा
र्हसि ॥ ३ ॥ पूर्वं भगाक्षितः विघ्नाश्च येवाद्य विनाशय ॥ अघोरमग्निमसंतं नः कृपालुस्त्वं यतोम
तः ॥ ४ ॥ ये ये त्वत्पादशरणं प्रविष्टाः किल ते विभो ॥ रक्षिता घोरसंसाराद्दग्धेः किं ते परिश्रमः ॥
५ ॥ न जानीमस्त्वदीयानां कदमग्निः प्रसर्पति ॥ ६ ॥ ईशात्मेव नेससंमन्महे करुणानिधे ॥ त्व
वैश्वात्स्यो विशात्त्वत्परायनं निरंतरं ॥ ७ ॥ यदि वास्त्वदीयानां भवे वक्रेहरुपानिधे ॥ शरणाग
नरक्षा येह परं परमं न भवेत् ॥ ८ ॥ व्रजमेवत्परायनं तत्तदाधारैकजीवनं ॥ अधुनाति समाया

बृ॰ मा॰
११९

तिष्ठत्वानुरिवके नृप ॥१०॥ इत्याश्रुत्य वचस्तेषां कृपा न्यमहती मम ॥ मास्मपंकुरुतासीलिस्म मीलय
नसत्वरं ॥११॥ एवं निलितास्तेषु प्रेषिता शक्तिरुत्तमा ॥ साषिवत्रीभ्रमयंती चततो पश्यनम्रजौकशः
॥१२॥ त्वामेरम्नावमेष्वयंमेनिरेयनुतं तदा ॥ नायं गोपतनुर्बालिः कालः कलयतामिह ॥१२॥ ईश्वरा
नामप्यधीशोयं नंदमार्गांकुरःस्फुरं ॥ पश्नोरानुजेनबुजेशेन निरंतरं ॥१३॥ इत्येवं कृपयं तस्य
प्रातर्व्रजमयाययुः ॥ प्रविश्य विज्ञाय कीर्न्निजगोस्तोपिव्रजौकसः ॥१४॥ ॥ इत्यादिपुराणे हरिनार
दसंवादे कालीयकथने द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एकदा बलभद्रेण सार्द्धेव
मयाद्विज ॥ ग्रीष्मर्तौ विपिने रम्ये वसंतगुणलक्षिते ॥१॥ निर्झराणां वरैर्यत्र निर्वृत्ते मरुत्कः कि
न ॥ सहितां सरसां चैव ऊर्मिश्रीसीकरमालिना ॥२॥ कंजसल्लानां रेणूनां तत्र संचयहारिणा
॥ वातेनाभिनसं सेव्यासां करं तु प्रवर्षिली ॥३॥ नयत्र चंडांशुकरैरागहीनं तु वीरसः ॥ शाकांत
पुलिनैराढीनतमेव समंततः ॥४॥ झिल्लीमुखरवैरम्ये हंसपारावतस्वनैः सघनैस्तनुमैस्था

रामः
११९

नेग्रीष्मह त्रिकयं भवेत् ॥५॥ तत्र बालविनोदेन क्रीडनं क्रीयते मया ॥ प्रवेष्टुं नेव दैत्येन्द्रः प्रलंबः
समगात्तदा ॥६॥ महामायी गोपरूपो हंतुं मे वावयोः शठः ॥ तदभिप्रेतमालक्ष्य लीलार ध्वाति
नूतना ॥७॥ समाहूयाथ गोपालान वोचमहमद्भुतं हे गोप विहरिष्यामो द्वंद्वीभूय यथायथं ॥८॥
समापात्तु तया चोक्तेना प्रकाविरकर्मणि ॥ ये पराजयमापांति ते समारोपयंतु तान् ॥९॥ ज
यिनो हरदेशं तु धनुषोंशातमात्रकं ॥ एवमुक्तमयाश्रुत्य तथाचक्रुरनंदिता ॥१०॥ कृष्णसंघ
हितः केचित्सन् रामस्य चापरे ॥ वृहंतो वाह्यमानाश्च जग्मुर्हरिन्नमिकं ॥११॥ प्रलंबः सम
यं पश्यन्नेकांतगतिमात्मनः ॥ पुरं नलभत संघात्ततो हरजंतरंगताः ॥१३॥ श्रीभगवानुवाच
॥ अयोध्यायां पुरि पुरा ब्राह्मणो दिद्युशांति धार्मिकः ॥ देवब्राह्मणभक्तश्च वेदशास्त्रोक्तमार्गकृ
त् ॥१४॥ द्विजक्षिपरो नित्यं कुसीदेनोपजीवति ॥ स्वसंचयपरस्त्यावाना — गोपालसं
ज्ञितं ॥१५॥ प्रत्यहं कुरुते कल्पदेवं पेत्रमयोल्मुकः ॥ आगतानतिथीन्सर्वान्नेजयस्य
निंद्यसदा ॥१६॥ एवं गच्छति काले वै एकदागतवान्वने ॥ सर्वास्यां गिरिसंयुक्तान्ब्रह्मस्व

बृ०मा० न्तानचेनसः॥१७॥ स्वविक्रियानूर्ध्वरैतान्‌न्‌ हसद्भनगर्वितः॥ तद्विपाकवशात्कांश्चिद्वनितांय
१५२ ञ्चिचारिताः॥१८॥ वीक्ष्याश्रुमुमुहे कामबाणेनापीडितोऽप्यनन्तः॥ यतयाऽन्नजिघ्रया जन्ममसी
त्विरमनुष्ठितं॥१९॥ एकांतेकाननेतस्मिन्‌ संगः समभवत्तदा॥ तत्संगहर्षणेनैव त्वरपुबु
द्धिस्तदाऽभवत्‌॥१९॥ तन्मनस्यामनसां चामीवपेयमपिवित्तया॥ वित्तंप्रणाशितं तेन धर्ममा
र्गप्रणाशितः॥२०॥ एकदासाधुसदति गतो मन्त्रो महाधमः॥ कीर्त्तमानेमयितदा सांतरा
यूतमोऽभवत्‌॥२१॥ अनोराजो कुमारो वैसमाजेयमवृत्तदा॥ तद्भृत्यहंदधातेनमत्तुमा
त्तो महाशठः॥२२॥ तयोधामरणान्मृदःक्रमेणकुच्छितेनच॥ शासुरी गतिमापन्नमुक्ति
मार्गः पुरीबलात्‌॥२३॥ एवं पूर्वकृतं कर्म मुने प्रोक्तं मयानव॥ तत्तामत्तु मकारंचपदा
वडुपधाय्या॥२४॥ एकदाबलदेवस्य पश्चिया जायिनोऽभवत्‌॥ मल्लबोममपत्नीयः श्री रामः
दामसहसंगतः॥२५॥ स्वायंप्रोवाचहहहहस्तं श्रीदामानमाव्हा॥ अहं विजनम्यनं तत्र १५२
पतितेभीक्षितं विनो॥२६॥ मयैव प्रेरितो मृदो बलमाहुयसत्वरं॥ स्वांशुमारोपयन्तत्र वरहस्तत

गतः॥२७॥ नाघं वंचयितुं मूढो यवतेहलनः परं॥ तदात्मरूपमवधार्य कांतागमयाद्रुतः॥२८
॥ नदीस्वबलनद्धो पिऽषद्भस्तमनातदा॥ ससमारतं मेघ्यमतुलं वद्धशिरयाहनत्‌॥२९॥ शि
रस्याश्रुहतो नमोऽपपाता द्विजं रहसा॥ यथारेवास्तदुद्धीस्यत्राशासुः साधु साधिति॥
३०॥ हतेपापेप्रलंबाचे सरवायो मेतिहर्षिता॥ समालिंग्य बलं तत्रतयाहमपिकेवलं॥३१॥
सर्वेमुमुदिरेस्यंतं विविधुस्तत्सजोचिता॥ इषीकाटवी महारण्यं कंदंसोदावतर्षिताः॥३२॥ त
तःसरवायोमध्यानपाजनमातिचेतसविचित्यतामयामात्मुंजाटव्यामयाविशत्‌॥
३३॥ समेत्यगाः स्वस्तुचित्रापारगवर्त्तितमुस्तुकाः॥ यावत्तावन्महादावद्धिर्मन पानिलसंनि
नः॥३४॥ समुद्धित्रस्वतहिस्पुद्यहस्तास्थावरजंगमान्‌॥ विलेलिहानः क्रूरात्मा ज्वालामालि
ः सर्वतोदिशा॥३५॥ तत्र लोलेनपश्यावाव्य मचित्रामेमानुगाः॥ उन्नयोरतमात्रं हिवदि
ताप्रनिदर्शने॥३६॥ समीक्ष्य दह्यमानास्तेगावो गोपास्त्रयातुराः॥ मामचुः कृष्णकृष्णेतित्रा

वृ०ना०
१५३

द्विजाहिमहारनपात॥३७॥त्वयं घोरतमो वह्निस्तावकान्ग्रसते हि नः॥ त्वमेव सर्वतः कृष्ण नय
त्राता जनार्दन॥३८॥गावो गोपास्तदीयाश्च त्वद्दायत्ता निरंतरं त्वां परित्यज्य कुत्रापि न यामो
नयमद्भवे॥३९॥इति तेषां वचो नूनमवधार्य हरिः किल॥ जाता सा निमिलंतमां नेत्रेति
पुनः पुनः॥४०॥उक्ता निमीलिताक्षेषु नांडीरं चाश्रितास्तदा॥ तापदृश्यंत कृतं कर्म मेनिरे ह
रिणाद्भुतं॥४१॥वनेतस्मिन्स्थितः कश्चित्पुरा दैत्यो महाधमः॥ परतोपत्रिरूपेण प्राड
र्तितो वनांतरे॥४२॥अकस्माद्धरिचक्रेण प्रीतात्मा पोमतो नवत्॥ ततो ग्निमुक्तिर्व कृ
ष्णनाम्नाद्वैत्याग्निसंज्ञितः॥४४॥साय मावृत्य गा गोपानत्तितो व्रजमाविशत्॥ गोपैः प्रगी
तं मत्कर्म व्रजेचाग्निविमोचनं॥४५॥प्रलंबो तमतो गीतं समोद्दं निशि लालितः पिन्नामामे
वतस्यां तु मुनेद्भुतमनःस्थणु॥४६॥ततः प्रावर्त्तत प्रावृड् नानारसत्व प्रमोदिनी॥ सौदामिनी
मितस्तत्र वतरिस्तु चकासिरे॥४७॥नदंतो पि घनास्तो पानामामुंचनन्तु विसर्वतः दिविनो दुग

रामः
१५३

णा यत्र नरद्रूपनेयजंतु निःकिल॥४८॥आसन परिधपोयत्र विस्फुर्जितननस्थलं॥ न चंद्रमा
नुदृश्येते याजानेन मनुः॥४९॥नासमानास्तुरवद्योतः कलौ पाखंडिनो यथा॥ नुन्नेको मलु
कलाणामुक्रमः प्रतिवासरः॥५०॥यथा गुरुवचोस्तु शिष्यबोधो दिने दिने॥ पाखंडकर्म
मार्गेषु रागैः कर्मफलं ह्यथा॥५१॥यथा जांगलस्त्वत्र प्रक्रवं तापिनाम्बुवन॥ यमांश्चवंति निव्या
त्रपुमवंतो पि मानवाः॥५२॥पाखंडिनस्ते विजेया धर्ममार्गपुराप्यपि॥ धर्मो मद्भक्ति मन्नं नवि
हद्विरत्नि नः स्मृतः॥५३॥मद्भक्तिराधावरणसेवया सानिरंतरं॥ अन्यथा विविधोपायै न
क्तिर्मे दुर्लभा मुने॥५५॥सततं समं पुनः समस्मिन्निमे परमं मतं॥ पुनः श्रीराधिकापादप
ज्ञसेवा सुरवात्र रा॥५६॥तत्र न तसेविना मत्रपत्तो हंतमु पाल्पहं॥ तस्तु डनद्यः पयंत्यक्ता
त्रासमन्नुन्यथा गास्त्तदा॥५७॥पयोद्रिपः परः कश्चिद् ध्यावितनमधमेतः॥ नुनुवनन्त्वपुश्री
वहस्तिताहस्तितलैः॥५८॥इंद्र गोपार्श्यो रक्ता छन्नाकेम्हित्तनमंडिताः॥ दिव्यत्री चकरवैः

बृ०भा०
१३५

शश्वत्तद्घोषनिस्वनसंततम् ॥ ५९ ॥ एवं भावविधवंतं सा मन्निनो विपिनांतरे ॥ स्थितो वनस्पतिक्कोडे
गुडायां चाभिवर्षति ॥ ६० ॥ सखिभिः सहितोऽनंतमहमेवं वनांतरे ॥ गावो मे मंदगामिन्योऽहं सर्व
स्मेत्रवस्थिताः ॥ ६१ ॥ वदंस्तुद्वैः सखायो मे कोलाहलरवस्तदा ॥ अनेकलीलानिचयान् कुर्मस्त
त्र वनांतरे ॥ ६२ ॥ निवृत्ता यांत यावृत्ते मविदूरजलसंनिधौ ॥ भुंक्ष्महे इम सुसानंदमेव प्रावि
रुतामवत् ॥ ६३ ॥ प्रावृत्तायशारद्यन्ताम्व ठ्ठवपरुषानिलाः ॥ निरंजाना मया त्वत्तिः सुरस्वा
सीदनुत्तमा ॥ ६४ ॥ यथा सत्संगसंबंधाद्भक्तिर्मय्येव जायते ॥ कोकोऽठस्तु गतो यस्मां यथा
भक्तिर्हरेद्घं ॥ ६५ ॥ जलचारिणस्तत्तु यं गुरुवं धूनकादिकं ॥ तथा दस्कृतज्ञानवलं भक्ति
ग्राहस्य गंध्यघं ॥ ६६ ॥ भुवः पंकं गतप्रायं वनस्थ कैशसंचयं ॥ यथा भक्तिर्हरेन्नित्रं द्वारद
त्तौ निरंतरं ॥ ६७ ॥ जलानां मलमाकृत्य विरेजे यसा शरतु ॥ भक्तिर्यथा मासि नश्च कामादि
मलनाशनं ॥ ६८ ॥ उत्तमरश्मिकरैराप्तुम्नु घमल्लससरः पयः ॥ न शोकसौ न विंदंति यथा

रामः
१३५

धुः स्वकुरंगिनः ॥ ६९ ॥ रराजोडुगणोऽस्यं मे कांतिशीतलरश्मिभिः यथा कृशेऽघवाद्यैश्च न कदंबे
रहं नु वि ॥ ७० ॥ सेनाम हतो ऽगोपाद्यासीत्सक्तान् संनवैः ॥ यथा भक्तिप्रवाहेश्च तक्कानामि
ह हृश्यते ॥ ७१ ॥ एतस्मिन्नेव विपिने क्रीडनं तव दास्महं ॥ यत्र यत्र मरः श्रेष्ठ तत्र तत्रोपवेशनं
॥ ७२ ॥ उपविश्य सखिभिः कृत्वा नुविभ्रमाम्यहं स्वसौ पक्करंगे शश्रुपराह स्वाखिलं ॥
७३ ॥ करोमि सखिभिः शाकं मं चालिशालिकं चिरं ॥ शिखीनां नर्तनं वीक्ष्य नतमा पादयामहं
॥ ७४ ॥ गावः पुष्पप्रयोगेण पतिनं तु गतानपि नादयंति यथा भक्तिः कृतान्नु गतान्यपि ॥ ७५ ॥
एवं शारदिका क्रीडा चिरं चेलुर्धतो मया ॥ विस्मे मोहनरावे रामो दितास्त्व गजंगमाः ॥ ७६ ॥
पूर्ववाला नुकरणात्ताहृष्टानेन वर्त्तते ॥ इदानीं वेणुशब्दं प्रसिद्धो नद्विमोहकः ॥ ७७ ॥
वेति ब्रह्मसुखं विद्या रसिकाम सुरतमुच्यते ॥ तावद्वेणुतमोपस्मादेणुरिसाभिधीयते ॥
७८ ॥ तद्वेणुस्वनमाकर्ण्य गोप्यो व्रजगताः किल ॥ वल्गयन्त्यो मिथः प्रोचुस्त तेऽहं कथयं मु

वृं०मा० ने॥७९॥गोप्यऊचुः॥धन्येयंमुरलीगोप्योमरामालोलचेतसा॥सर्वमोहंमुरलीकर्षतीमनः॥८०॥त्व
१३५ नयाचरितंनूनंतपःपरमदारुणं॥पूर्वंसुभगकाननेवुधःसरवद्भिःप्रतापनेः॥८१॥प्रतापादस्तुष्टि
म्रालिहृतात्वंगगतान्मापि॥कोवेदविपिनेकाल्तंकिंपत्नीतमयानया॥८२॥तपसादुःकरेण
पिपेनतुष्टस्त्रिलोककृत॥मधुमुंजमयान्नंसाधरान्नविमुंचति॥८३॥पिबत्यचोहंनोभाग्य
मधरामृतमादरात॥अस्माभिरल्पपुण्याभिर्नैतत्कृतमपीयते॥८४॥अत्माधुर्यकंपना
सर्वेषांसाप्रियाभवत॥यदारवोस्याजायंतेतदासर्वजनःप्रियः॥८५॥यन्मुरवान्मधुरंवा
कांश्रवंतेह्यमृतोपमं॥साप्रियास्यव्रजपतेःपुत्रस्यकिलगोपिकाः॥८६॥इयंमेकाकिनी
तुक्केरहःकृष्णाधरंमधु॥संस्करसद्वाक्यांपाधेस्तोतोविनंदनंदना॥८७॥नाम्नेयंमुरलीस्या रामः
तारेवतालिंगवास्फुट॥स्वातंत्र्यात्सुखमापन्नोवेणुरिसंनिधीयते॥८८॥धन्यावनेः १३५
खगमृगाःसदायावलोकं॥पश्यंतिकृष्णवदनंनयनैरनीशं॥धन्याःपुलिंद्यउरुगायपदा

ब्जगंधमारोपयंत्युरमिकस्यगतेसमंतात॥८९॥धन्यादुमास्तेमुरलीनिनादंनिशम्यसानंदमधु
स्रवंति॥अस्मत्कुलेहृष्टमुखारविंदमधुद्रुतोयंतनयःप्रजात॥९०॥धन्याद्रुहिस्तःपयसानितुष्टा
पासामवगुर्वनजस्यनूनं॥तामाततुल्याःकमलाकरेश्वप्रकारकृपैःपुलकाचितास्ता॥९१॥
धन्याःस्मगावोविपिनेव्रजंतिसहैवकृष्णेनवयंनिबद्धाः॥व्रजेत्यपुण्याःकिलसुंदपत्याधि
जीवितंपत्पतयोनभक्ताः॥९२॥एवंसमग्राःपरिचित्यतंयंत्योव्रजस्त्रियःकृष्णविषिक्तचित्ता
॥सनर्दकाःकेवलमाधुरात्मन्यथोहरेरन्यविमतीवदुःकरं॥९३॥यांकस्यकास्ताःश्रुतिमंत्रमू
र्तयोजातास्तेवकृष्णापरिणद्वविन्ना॥तासांकृपापूर्वविरंचिसृष्टेव्रतामुनेमेष्वगुवर्ग
पामिता॥९४॥पुराकदाचिद्विधिराद्यपुत्रोनंगुंमहाभागवतंस्वपुत्रंमनोज्ञवत्तंह्यधमातिपा
वनंधर्मपवज्ञस्यपरलोकदायिनं॥९५॥षड्विंदसाहस्रमयोमितत्संतपःपुरापुत्रधृतात्म
नामे॥व्रजस्त्रियांपादरजोनिषेकंसमापकामःकिलतन्नलब्धं॥९६॥नगुरुवाच॥पित

र०भा
१३६

स्त्वमीशोऽजगतो विधाता सर्वैः प्रजेशै रसितः स दृष्टः ॥ अन्ये तु मांसः किल विश्वसृष्टाः कथं स्त्रियां
यादृशो जोनिलापुः ॥ ९६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ब्रह्मन् स्त्रियः पुत्र मनुस्त्रियश्च नूनं स्तुतिनामपि मर्त्यस्त्वः ॥
नाहं शिवा वाक् मनाक् कृता चित्तसमाश्च ताभिः कुत एव चाम्नं ॥ ९७ ॥ नगुरुवाच ॥ अत्रापि संदे
हततिः प्रवृत्ता कथं तु वेदपुरः पार्श्वियस्य ॥ आसन्नयोब्रह्म द्विविधः समस्तं संदेहसीमानमपाकु
रुष्व ॥ ९८ ॥ विधिरुवाच ॥ यदाजगत् सर्वमिदं प्रलीनमव्यक्तवस्तु न भितस्तदैव ॥ न सन्न चासन्न
पि किंचिदेव शिरस्सु यं स्त्री नगवान् पेकः ॥ ९९ ॥ तदा स मीसात्म निम्नमद्भुतं प्राग्वीजकर्म
प्रचुरं न मुक्तं ॥ यथा जलं वै पयसि प्रलीनं पृथक् प्रकर्तुं सम एव हंसः ॥ १०० ॥ तथा समुद्बोधपि
तुं मुरारिर्जगत्प्रलीनं प्रथयन् नामनः ॥ समः किल त्रैजगतामधिश्वरस्तत्समे द्वभगवच्चतुर्भ राम:
॥ १ ॥ नदेव नत्त्व सविनिः सृताः पृथग्विराजत्तमीशापरमं तु वेश्च नानाविधैर्वाक्यचयैरमीष १३६
वरवल्लीधृंविदिमाहत्तरः ॥ २ ॥ ततोऽनुवंत्तेस्तुतयः परेशं विभोनविद्मः किल तत्त्वरूपं ॥ कु

त्रास्ति ते भोगवतो विरामं गायन्त एवाखिल गुणसमूहं वा ॥ ३ ॥ न वस्तु बुद्धिर्न विरामपारं यत्ते तित्त्रेनीव
चः प्रधानं ॥ खगप्रवृत्तेवतुरवेतयानः कयं प्रयत्ज्ञामि निजस्वरूपं ॥ ४ ॥ वरमेतनमनीष मधो
त्सजप्रचुरमात्मलतु निजमद्भुतं ॥ दर्शयाशु भजनं सुमंगलं कुर्वते स्मि वसतिः किल विष्णुः
॥ ५ ॥ इत्थं स्तुतः [illegible] धाय स्तुतीनामामानो विलजनाद्भुतलोकं ॥ मायुरे खलु विलोकनयोग्यम
इलेवनमद्भुतं [illegible] कं ॥ ६ ॥ वृंदावनं कानन चित्रवैभवदर्शयामास हरिः परात्मा ॥ तत्रैव गो
पीगणमंडलस्थमात्मानमेवाशु किशोरमूर्त्तिः ॥ ७ ॥ गोवर्द्धनं पर्वतराजमद्भुतं सरिद्वरं श्री
यमुनां न येवा ॥ प्रद्यास्तपानीयमरं विलोकितं सु घोतिसर्वे मलिनो जनायतः ॥ ८ ॥ स्तुतिन
यावा च पुनः स विष्णुर्वेदाः प्रदृष्टोमम लोकबोधः ॥ नातः परो स्मेस्त त नुः किमीशावृत्तो ध्यम
दैवदत्तामिनंद्नं ॥ ९ ॥ ततोऽनुवंत्तं स्तुतयो तिहृष्टास्तु स्तास्मतत्त्व जनितोविभोद्या ॥ कोटीदुला
नृदयतोविशिष्टं कंदर्पकोटिप्रतिमं किलांगं ॥ १० ॥ विलोकनो कामदहमनंतः स्त्रीसावमा

बृ॰मा॰ १३७

पद्मजामितुल्यं॥ १ ईश्वरं नोऽनिमतं मे देहि प्रपालयात्मोत्कमधोक्षजाद्य॥ ११॥ प्रोवाच विष्णुः
पुनरेव वेदान्देहांते कामरवलु दुर्लभं कृतः॥ परं मया वो ह्यस्तु मो द्वितीयं स्तमेन विष्णुस निशंव
चो मे॥ १२॥ आगा॥ मिनिद्र स्तुत्ल सदिक मं लिप्रवर्त्तमाने मम शक्तिसंघे॥ सा रस्वतं कल्पमवा
प्य घोषे गोषोत्सवि युत तोऽहमपि पिब्र जिष्ये॥ १३॥ प्रेमसीम प्रणयपत्न हमात्मा रामएव कि
ल रास समाजे॥ केलि कोटि निरयो नवतीनां सौख्यमुत्तमतमं परिहास्ये॥ १४॥ एवमुक्त्वा
हरिस्तास्तु तत्रैवांतर्दधे किल॥ ततो व्रजस्त्रियो वेदान्स्त्रियो व्रजयोषितः॥ १५॥ सर्व मु
क्तं नगोस्तु मर्मितिं संवांछितं रजः व्रजस्त्री च रमानाहं दुर्लभं योगिनामपि॥ १६॥ इत्यादि
पुराणे बृहद्वनमाहात्म्ये हरिनारदसंवादे त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ श्री नारद उवाच॥
इति हृत्वं पुरा प्रोक्तं श्रुतं मे मुनिसत्तमः॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यथा मे तु ष्टितं व्रजे॥ १॥ ह
मंते प्रथमे मासि घोषगोपकुमारिकाः॥ कात्यायनीमथानर्चुर्हविष्यान्नाशना किल॥ २॥

राम: १३७

मामेव पतिमिच्छंत्यनानाटौकनिकादिभिः॥ प्रसहं यमुनातीरे कृत्वा मृन्निर्मितां तां॥ ३॥ समर्चनं
प्रकुर्वंति मामेवानुस्मरंत्यपि॥ इति कामनया विप्र सुप्रसन्न प्रार्थयं त्यपि॥ ४॥ हे शैलपुत्रि मा
न स्वं कुरु चाच्छन्नयोरथं॥ नंदगोपसुतं जंमे पतिमेकं कुरु तेन मः॥ ५॥ प्रत्येकं प्रार्थयं त्येवं पू
जयंति विधानतः॥ तासां प्रेमनं गोत्रमयिका मस्त्तरायनः॥ ६॥ पानीयहारिणीयद्वतं स्वो
ष्यकरोमनः॥ सत्काक राम्पयं वापि कुर्वंति विधानया॥ ७॥ तं यैवतासां तेन माविष्टं मपिव
र्त्तिनि॥ मुने न पूजाकरणेऽभिचारः किलान्मतः॥ ८॥ मतरुच्छायगोत्रे स्वैर हृष्यात्मोत्स
गतः॥ वध्वाकरपुत्र घानिगायं त्यो मां सरिज्जुले॥ ९॥ प्रत्यहं मातृ रुत्कंगपुक्तो गोपकुमा
रिका॥ स्तुत्वा वस्त्राणि तत्तीरे विहरंति पुनः पुनः॥ १०॥ परस्परं प्रकायंति जलसेचनकर्म
भिः॥ मामेव सुचिरं क्रीडापुनर्देवीसमर्चनं॥ ११॥ कुर्वंति प्रत्यहं चैवं मासमेकमथागमत्
॥ मासांते दिवसे नं नं कस्मिंश्चित्तातरुछितं॥ १२॥ सर्वा नाह तं यत्स्तिस्न तत्रैव गतवा ह

ह०मा०
१५८

न॥वरंदातुंमयागोप्योवस्त्राण्यपहृतानिमुमुक्षवः॥१३॥बलदेवेनसार्द्धंहिबलात्गृह्यहृतंमया॥बलदेवो
गतोदूरंक्रीडनात्मसंभ्रमात्॥१४॥सखिभिःकिलपश्चान्मेहृतंयत्तन्निबुध्यतां॥जलंप्रविश्यास्मा
भिर्वाश्वविबुध्यता॥१॥श्रीगात्मयवस्त्राणिनिक्षिप्तानिविजक्रिरे॥१५॥तदावस्त्राण्यपा
हायनीमारुह्यवागा॥दृश्यगोपकुमार्यस्त्रिवस्त्राण्यात्मकृतानिच॥१६॥सर्वाविसस्मिरे
नूनमित्युक्तोचुःपर॥सख्यःकिंकौतुकंकर्मकृतमेतेनकेवलं॥१७॥नहृतंनकरिष्यंतिके
चनामेनुविस्फुरे॥वयं॥जलेमयाजीनविक्लवचेतसः॥१८॥वस्त्राणादयचास्माकंनंद
गोपसुतोगृह॥विभिःसहितोनियमाद्यदतिस्फुरे॥१९॥किंब्रमःकुत्रगच्छामोविवस्त्रा
वनिताधुना॥विज्ञिं्दुजलान्तःशाकुमानकिलाधुना॥२०॥मातरःपितरश्चसुताकर्मेदं
गदितिजनैः॥किंवदिष्यंतिनोनूनंनोत्तरंस्मरतिस्फुटं॥२१॥ज्ञात्वापितिजलेदेहंत्यामस्मा
मजलेवयं॥मधयामः॥कथंपितुसरवायस्तद्वेर्याहिता॥२२॥इत्यास्तुतंवचस्तासामन्व

राम:
१५८

वोचयथाद्भुतं॥सखागसस्ववासांसिगृहीध्वमचिरंकिल॥२३॥नवयंपरवस्त्राणिपरिहर्तुंसमुत्सु
का॥नवर्त्तनंममोहन्निमित्तंकुमरेवयं॥२४॥लोकवेदविधिर्नूनंममपयदिकारणं॥तमनुप्र
वर्त्ततेसर्वेजगतिजंतवः॥२५॥मत्तोमलोकलज्जाचेद्भुर्नयंनभवेत्तकचित्॥लोकलज्जानमत्ते
णोजोकोवेदेनवर्त्तते॥२६॥वेदोक्तंविधिनंहितंकर्मसमुद्दिष्टंसदैवहि॥नविधिर्दृष्टलोकेषुलो
कप्रीतिकरंमतं॥२७॥नमप्रीतिकरंगोप्यलोकवेदपथानुगं॥समुल्लंघ्यकृतंकर्ममत्प्रीयलोक
वेदयोः॥२८॥कोहंसर्वेषुभूतेषुवर्त्तेनामत्कादृगचना॥तस्मात्किंगोप्यमस्तीहसर्वांगकरणंमहः
॥२९॥मत्सन्नाकारणंजंतोरगचेष्टाप्रवर्त्तते॥यत्रनास्तिदितंनास्तिविचारयतयोषितः॥३०॥त
स्मात्सागसवस्त्राणिगृह्णीध्वमधुनेवहि॥मयानैवहास्यामिनिर्वंधोयंहृतोमया॥३१॥गो
पकुमार्यऊचुः॥वेदस्तवाज्ञाविष्यशाकथमुल्लंघयामहे॥वेदोक्तोविहितोधर्मोनगर्ह्यसर्वजं
तुषु॥३२॥लोकलज्जावरालोकेनानयोत्रविराजते॥व्रजनाथस्यसाधोस्त्वंतनयःसाधुसंम

बृ०ना०
१३०

तः॥३३॥ नासाधुकर्त्तुं योग्योस्ति स्तुतिस्ते वर्त्तते व्रजे॥ यशोदा जननीस्माकं ध्यस्तेजनकः किल॥३४॥ व्र
नयेक मणिप्रोद्दोयाति सर्वत्र लाघवं॥ लाघवत्वं तु लक्ष्म्यैव त्वानामिद्य जायते॥३५॥ व्रजौकसां
प्रियस्त्वं तु नूनमुच्चेतकमणिः॥ वयं पशत्मजाः सर्वा रवेलितुं रनमागताः॥३६॥ जलेम यास्तया
नग्रा देहि वासांसि वे प्रिय॥ मातरः पितरोस्माकं श्रुत्वा यास्यंति कोपतां॥३७॥ दासो वयं न
विष्णामो प्रदिव स्त्राणि दास्यति॥ त्वमेवाद्य विज्ञोस्माकं लज्जा पातापि संमतः॥३८॥ इत्याश्रुत्य
मयोक्तं तु पुनर्वचनमुत्तमं॥ दास्यं यदि भवेत्सोमे मयोक्तं कुरुताधुना॥३९॥ अत्रागत्य पृथ
क्पृथक्का वस्त्राण्याश्वाहरताधुना॥ वेदा प्रवदंति रक्तानां तयात्रिगुणात्मनां॥४०॥ गुणोपाधि
परं धर्मं ब्रुवते नात्र संशयः॥ यावद्गुणोपाधिपरास्तावद्भक्ता न मे क्वचित्॥४१॥ भक्तो मे त्रि
गुणातीतान देहि स समासतः॥ नाहं लोकस्वरूपोस्मि प्राकृतोन्यो यथा भवेत्॥४२॥ भवतीनां
प्रियः स्वात्मा देहवान्नति दुर्लभः॥ न मे जन्म कुलं कांतानमे विग्रहधारणं॥४३॥ अत्र तु मद्दया प्रा

रामः
१३०

कं स्ववती र्गोवरांगनाः॥ वाद्यामंतरहंते स्तु स्र्देमि प्रकाशः॥४४॥ तस्मादंगांतरायोत्र कर्त्तव्यो
नोन कर्हिचित्॥ यद्यापि प्रफले प्रीतिर्न तीयातिवर्त्तते॥४५॥ दाता भोक्ता न मत्तोन्यो वर्त्तते भुवि
कश्चन॥ यदर्थं पूजनं गोप्यः कृतं गौर्याः किलाधुना॥४६॥ तत्कुरुध्वं महाय त्वं तु हेम प्राप्यते फलं
॥ त्वन्मया फलकांक्षेति न सिध्यति न विध्यंति॥४७॥ इत्सा वेदितमस्माभिः कुरुताभिरुचिर्यथा॥
एवमावेदितं तस्य श्रुत्वा गोपकुमारिका॥४८॥ पुनरूचुरयो तत्त्वं विहाय वचनं महत्॥ लोकि
की गतिमाश्रित्य मलोकरंजनकारणात्॥४९॥ मानयं तो हृयाकृष्ण व्रजेस्मा व्रजे ध्यासिमानदः॥
देहि वस्त्राणि चास्माकं शीतर्त्ता तावलं किमः॥५०॥ सरवाय पद्मानिः परमं हसिष्यंति व्रजांगणाः॥ नेह
गोपगते लज्जा नन्नवंते तवाधुना॥५१॥ यत्किंचित्कर्त्तुमुचितं कुमरस्वास्तिद्भं वयं॥ एतत्कृतं ते
कुर्माद्य लज्जेचेत कथयामहे॥५२॥ न हात योनवेदा श्रुतनयस्य फलं किं ज॥ एवं प्रोदात्रि रक्तं त
श्रुत्वा प्रोक्तं पुनर्मया॥५३॥ एतदर्थं हि नो जन्म जातमत्र व्रजावला॥ निहनिष्यामि सर्वांश्च

बृ०मा० कंसादपि विनिश्चितं ॥५४॥ नयमन्वपि चैवास्ति मम गोपकुमारिका ॥ तस्माद्गगतस्त्वासां सिग्
१६० ह्रीं धर्मविचारितं ॥५५॥ इत्युक्तास्ता विनिःसृत्य जलाद्वीग्रमयत्नतः ॥ पालिस्मामाहृतं यानि
कृत्वा गोपकुमारिका ॥५६॥ नारदं वसनान्येव पुनः रुक्तं वचः परं ॥ अंतरायाय हरणं विधि
लोकं प्रकिला ॥५७॥ नवतीभिः कृतस्सर्वंगतमासीन्निरंतरं ॥ स्त्रिया नयाजले नैव भूविशांति
कदाचन ॥५८॥ व्रतस्याः केवलं कांता जायते स्वरेतनं ॥ वरुणो लोकपाळोस्ति जले ह्योवि
हितो बुधैः ॥५९॥ स्त्री वापि पुरुषो वापि नग्नो न प्रविशेज्जले ॥ रूपं माकुरुताशंकात्वं तत्त्वं
गमितोधुना ॥६०॥ अपराधमपोहार्यमां नमस्कुरुतारिवलाः ॥ बधाकरपुरा वेवमूर्ध्याधाय
विनिश्चितं ॥६१॥ इत्युक्तास्तास्तथैवाशु चक्रु व्रजकुमारिकाः ॥ श्रद्धभावानुभावेन प्रस रामः
न्नो हं तदा मुने ॥६२॥ वस्त्राण्यथाददुः सर्वाः परिधाय पितस्थिरे ॥ वीक्ष्य तौ वदनं मुहुर्नचे १६०
लुस्थाति लज्जिता ॥६३॥ सुस्मिताः प्रेममया स्वमत्क यासाम ताचिता ॥ ततो मया कृवच

नं निशामय महामुने ॥६४॥ भवतीभिः प्रसादो मे तेनाहं परितोषितः ॥ लोकवेदयथातीतमापादि
तमयोद्भुतं ॥६५॥ भवतीभिर्मयि प्रेम मद्युपलब्धो निरंतरं ॥ याता बलाव्रजं नूनं मयेमा रंस्यत स्व
क्षपाः ॥६६॥ वनेस्मिन्न रसिधाघोरासक्रीडाविलासतः ॥ सिद्धा यूयं न मे दोषः हृष्टे वालोकनं
कृतं ॥६७॥ भवतीति पुनः प्रेम कृतमासीन्निरंतरं ॥ इत्युक्तास्तास्तु कृष्णेन वरं लब्ध्वा गृहं गताः ॥६
॥ ततोहं यमुनातीरे भ्राम्येयं व्रजबालकैः ॥ वीक्ष्यन् दुमांस्तांस्तु परोपकृतिहेतुतः ॥६९॥ कृपाले
ष्टोद्रुमा धन्या येषां जीवपरार्थकः ॥ विमाहिमसमस्ते स्म इति महामुने ॥७०॥ कालिंद्याः कूलमा
साद्य कृष्णस्सुखाधनेहितः ॥ त्वरितं निसृतं गेहाद्गृहीत्वा च भाजनं ॥७१॥ त्वयैव कथितं कृ
ष्ण बलं त्वय मुना तटे ॥ अतोतिपीडयत्स्माक्तछांतिकर्तुमर्हय ॥७२॥ श्रुत्वा वामहर्षत्माकं
नान्यावेवाधिपालको ॥ व्रजेश्वराधिपयोमर्द्यं त्वया पूर्वं प्रयोषितः ॥७३॥ अद्य धुनास्तु धाम हा
कृष्ण बाधने स्मान्निरंतरं ॥ इत्याश्रुतं वचस्तेषामाधाय चिरिचिरं मया ॥७४॥ अनुग्रहाय

सर्वासां विप्रस्त्रीणां मयाज्ञ्वं ॥ हे गोपाः कुरुत प्रियं वचनं नोऽद्य सर्वथा ॥७५॥ इतो विहरे यजनं विप्रा
णामस्तिकामिकं ॥ सत्रमत्र कुतं शास्त्र चतुर्ति स्वर्गकं ॥७६॥ व्रतिसंभारसारैश्च ततस्त्वाशिर्मिरञ्चितं ॥
तत्र गतो हनं गोपा याचता स्मान्विसर्जितं ॥७७॥ कीर्तयंतो ग्रजस्याग्रु मम नाम च निश्चितं ॥ इ
त्याज्ञप्तास्ततो पायं यज्ञ वरं गता स्वरा ॥७८॥ विप्रेभ्योऽथ नमस्कृत्य दंडवत्तोऽभ्युत्थितः ॥ स्थिता
चलिपुटाः सर्वे वचांस्यविनयेन तु ॥७९॥ हे भूसुराम महाभागा भवंतो ब्रह्मवित्तमाः ॥ वेदशास्त्र
विदः सर्वे परकार्यपरायणाः ॥८०॥ वरं गोपालतनया स्वागता भवतां गृहान् ॥ राम कृष्णावि
तो हरेतामांसं प्रेषिता वयं ॥८१॥ बुभुक्षितामन्नार्थं दद्ध्वमविलंबितं ॥ सानुगाभ्याय दि
श्रद्धया पूजनीयं च वयं जनाः ॥८२॥ बहुधा कथनेनैव तच्छ्रुत्वा श्रुतिरब्रवीत् ॥ एवमुक्ता तु
न श्रोक्ताचिरमास्थुते रुत्सुकाः ॥८३॥ पश्यंति वेदवाक्यानि पठित्वा दाःसंति चोदनं ॥ इत्यादा
यावस्माणास्ते रिवारूढ मयाभवत् ॥८४॥ न स्तु नास्ति वचनेस्तु किंचिन्नोचुर्यदंतदा ॥ प

पराहस्त निराशास्ते चिरंस्थित्वा तथा गता ॥८५॥ राम कृष्णाववोचेतु वैत्राधूर्णाधर्मकारणं ॥ सु
नेकर्माधबुद्धीनां बोधः कापि न जायते ॥८६॥ ज्ञानाभिमानघनानां हि कामक्रोधौ परं मतौ ॥ नाव
रंति निजं श्रेयः केवलं न हबुद्धयः ॥८७॥ कुलज्ञानाभिमानेन तमो यांति निरंतरं ॥ ब्राह्मणा नास्व
भाव श्वतबर्लोत्तम महर्षयः ॥८८॥ मम या बलात्त्वं न मुह्यंति कर्मवित्र्मसु धर्ममार्गगतात्मानः केवलं
कामुकामुने ॥८९॥ वेदं तिचारका भूढाः स्वात्मानं पातयंति ते ॥ यदि ब्रवीषि साधूनां गोपानाम
वलोकनात् ॥९०॥ कथं बुद्धिर्न संजाता हृति मा विस्मयं कुरु ॥ ज्ञमतेनगरे ह्रिस मात्मीयं वलम
चरेत् ॥९१॥ तथा कर्मांधबुद्धीनां न बोधो जायते क्वचित् ॥ केचिद्ब्रह्मकुले जाता राक्षसा ज्ञान
वंति हि ॥९२॥ यथा कथंचिन्मे विप्रजनं वारयंति हि ॥९३॥ ब्राह्मणा विमुखा लोके न शक्ता बो
धितुं भुवि ॥ ये प्रबोधपरा विप्रास्ते मान्निसंनमाम्यहं ॥९४॥ वेदवादरता मूढा रूक्षाग वल्मिके
गिरे ॥ कर्मास्तिनेधेन ते मंदा नो तत्त्वार्थि हबुद्धयः ॥९५॥ अतस्ते कर्मणामूढाः कथं श्रवंति

वृ०मा०
१६२

सद्वचः॥ ततो मया पुनर्गोपी नुक्तं हि तत्तमं वचः॥९६॥ दृश्यते लौकिकी वार्त्ता ग्रामे वो च मि दृष्टमद्भुतं॥
हे गोपाः किल मामद्य मातर्नां लालयंति भुवि॥९७॥ या चकानामियं रीतिः किल सर्वत्र वर्त्तते॥ मानापमानौ नियतं यांति यांचापरायणाः॥९८॥ कुत्रापि विमुखा लोका उदरंभरयो भुवि॥ जातीनिध
मर्म्मूलं हि स्विंत्ता न वंचिता॥१००॥ कुत्र चिद्भक्तमुख्याश्च वसंति किल रत्तलेः॥ परोपकृतिनः॥ त्वां
तान्नानि य्यहृत बुद्धिगाः॥१॥ पुरुषा वा स्त्रियो वापि धर्माधर्मपरायणाः॥ धर्मो मद्भक्तिकृतः श्रेष्ठः
सर्वश्रुतिपरो मतः॥२॥ तेषां स्त्रियः सदाचारा मम धर्मपरायणाः॥ देहेन गृहवासिन्यो देहधा
रणा मयि स्थिराः॥३॥ पूर्वं तीसां परा भक्तिरासीनो संतव द्वयात्॥ सौरं ने षिमुरमस्य पत्न्यो धर्मप
रायणाः॥४॥ रघुराज्ञः सुतानं गंगातटनिवासिनः॥ प्राप्य प्रिया प्राः सौमित्रिला रूपमद्भुतदर्शि
नाः॥५॥ पंचाद्गाद्विप्रयत्नास्तु महायोगारताः किल॥ मुनौ विरक्तिमापन्नौ विरहानवनक्लिष्टः
॥६॥ यमुनायां तपस्तानि स्तं तं दुःकरमन्यतः॥ सोरनिस्तु पदं प्रात्तस्तास्तु जाता द्विजान्वये॥७॥

राम:
१६२

माथुरे परिनीताश्च विप्रपत्न्यो भवंस्ततः॥ पूर्वमभ्यचिंतनात्तेन मद्यभक्तिपरायणाः॥८॥ तांस्तंतिका
ममंतं वायायसमाना निरंतरं॥ यदि श्रीप्यं तिकृष्णोत्र यमुनाकुलमागतः॥९॥ स्वयं भिक्षार्त्तसंघानि
समेष्यंतिन संशयः॥ या ता धुनैवचाव धं विप्रपत्नी निरंतरं॥१०॥ नैते विप्रा विप्रपत्न्यो मम भक्ति
परायणाः॥ न विषादो त्र वक्तविता युष्माकं नापमानताः॥११॥ इत्याज्ञप्तास्तनो गोपाः पत्नीशाला
मध्योत्सुकाः॥ जग्मुर्दृष्ट्वा समासीनानेमुर्विनयसंगताः॥१२॥ गायंती कृष्णकर्माणि गुंफतीदाम
संचयान्॥ पुनः पक्कान्नकर्माणिनो गार्थमद्यमेव च॥१३॥ नाम्यत्क मैंडियैः कर्म नाम्य वाकूवच
नेन हि॥ मनसा चिंतनं नाम त्रित्रितयमपि संगतं॥१४॥ विप्रस्त्रीणां परा भक्ति वीक्ष्य गोपात्म
जाः किल॥ मुदिता दंडवद्भूमौ प्रणेमुः प्रणयान्विताः॥१५॥ विप्रस्त्रीभिस्ततः प्रोक्तुः प्रबद्धकर
संपुटाः॥ नमो वा द्विजपत्नीभ्यो निबोधत वचांसि नः॥१६॥ वयं गोपालतनयाश्चाहकृष्णसानुगाः
किल॥ गाश्चारयंश्च विपिने कालिंदीकूलमागताः॥१७॥ रामकृष्णो समासातेनानुजाकुलका

ह०मा०
१४३

मने॥ वुत्सितैव पंचापि तास्मामाप्रेषितावयं॥१८॥ आतिथ्यसेविनो नूनं नात:परमयोत्तम:॥ग्र
ष्ठामायिन:सर्वैस्त्रीषु नस्मचरंतिकिं॥१९॥ विज्वरा:परमोधर्म:कर्तव्य:स्त्रीभिरेवच॥ आतिथ्यंपरमो
धर्म:सेवनीय:प्रयत्नत:॥२०॥ विष्णुभक्तास्तुतियय:पूज्योस्तैलोकवर्त्तिभि:॥ अन्येस्वार्थपरा:सर्वेत
इस्तरयोनिभि:॥२१॥ विष्णुभक्तोग्रहेयेषां मालामुद्रांकित:किल॥ प्रविष्टासघरं दानियत्नायं तेग्र
हा त्वरा॥२२॥ इति संप्रार्थिता:प्रोचुर्विप्रपत्न्य:परस्परं॥ अहो भाग्यमहो भाग्यमस्माकमिह के
वलं॥२३॥ नेत्राणां फलमालंब्य दृष्टाकृष्णप्रियायत:त्वरा वलंतु हे सख्यनीत्वा नानान्नभोजनं
॥२४॥ पक्वान्नपचयात्मास्तु भक्ष्यभोज्यादिकंत्वरा:॥ रामकृष्णौ निजप्राणौ समायातौ विहरत:
॥२५॥ पतयो नो महामूढा रूढा:कर्मभ्रागाकिलन्॥ तामुत्संघ्य मर्गिण्या:कृष्णपादाब्जसंनिधौ
॥२६॥ हरिं विना नपतय:पुत्रावा भ्रातरस्तथा॥ मातर:पितर:केचित्नात्मीया प्रभवंतिहि
॥२७॥ किं नो लोकेन भोगेन पतिभ्रातृसुतादिभि:॥ विश्रमानृसुहृद्भिश्च प्रतीक्षणविनश्वरै:॥२

राम:
१४३

॥ इत्यावेद्य मिथ:सर्वाविप्रपत्न्यस्त्वरान्विता:॥ चतुर्विधान्नमादाय भाजनैर्जग्मुरातुरा:॥२९॥ कृष्णो
स्मि क्वकृष्णो स्मि निगदंत्यो विनिस्मृता:॥ वारिताअपिविप्रैश्च पतिभ्रातृसुतादिभि:॥३०॥ यासांर
तिर्मयिप्राप्ता जातास्तामेवावहे वहि:॥ नामेवरक्का:कामयन्न भवंति कदाचन॥३१॥ पराहृत्यागता:
सर्वावितपोदम व्रतय:॥ यज्ञ:संभारस्नी ताम्रउ छि ह्य स्प भिचारत:॥३२॥ एकांतिनोग्रहेनूनं
तदासंतउया महे॥ इति निश्चित्य सविप्रास्ते कुर्वन्नकर्मानिचात्मन:॥३३॥ विप्रयत्नस्त्वरायाज्ञा
ममांतिध्रत भाजना:॥ गोपालसूनव:सर्वेयाचितुंयेगतुस्वलु॥३४॥ तासामनुसमायाता स्तु
धाक्रांतस्त्रबुद्धय:॥ एकाद्विजांगनारुद्धा भृत्रैनाकार्यवेदिना॥३५॥ पतिनांतगतिगेहं व्याकु
लात्मामहामति:॥ दीर्घश्रवणसंविष्टं मनोमय्यर्प्यभास्करं॥ तीव्रांतरायसंदिग्धपापपुजावला
करा॥ ध्यात्वाचिरं मां समवाप्निसौरव्य युंजेन न षोखिलपुन्यबंध:॥ तदेव देयभजहोग रहंत
रे माप्ताउरेवा धतस्थिर देहा॥३६॥ अतःपरं विप्रवंधु:समायात्यममांतिक:॥ आराद्दृष्ट्वा

बृ०मा० १५४

सीतं मामेवातिमनोहरं ॥४०॥ विचरेतं रवेः पुत्र्यास्तीरं मालावकैः सह ॥ स्वरूपं वर्णयेतु भ्रमं मुनेश्या
हृद्गामद्भुतं ॥४१॥ विलोकितं विप्रपत्नी मनोज्ञं सुखाकरं ॥ रूपमं चामीकरप्रख्यं पीतांबरमनो
हरं ॥४२॥ वैजयंत्या मालया चक्राचलचरणं वरं ॥ शिखिपिछावतंसं च नटवेषमथाद्भुतं ॥४३
॥ नूतनतां समाधाय वीजमूलं सुखाकरं ॥ इतरेणज्वकमलं धुन्वानमतिशोभनं ॥४४॥ धातुचि
त्रविचित्रांगं प्रवालवल्लपाद्भुतं ॥ अनर्घ्यभूषणैः कांतं मनोनयनवर्द्धनं ॥४५॥ मंदस्मितेन नेत्राभ्यां
वीक्षमाणं निजाहृतो ॥ श्रीरामानुवपश्चौजस्थितत्रिगहृतं सखीनृपतिः ॥४६॥ इति मामवलो
क्यास्तुप्रहृष्टकरसंपुटाः ॥ तस्थुर्ममाग्रतः सर्वा धिला पात्रालिसर्वशः ॥४७॥ तादृशूंतिकमा
यातात्त्वा ब्रुवंवचनोपमं ॥ धन्याव्रजस्त्रियो यूयं स्वागतं नन्दनमस्तुवः ॥४८॥ नवं तः किल सर्वा
पायितोघ्रमयिसंगताः ॥ लोकवेद गतीस्त्यक्त्वा समायाता ममंतिकं ॥४९॥ प्रीतिरेव प्रकु
र्वंतिमयिसंहृत्तयोनिशं ॥ भवतीनाहृतं कर्ममसिमतो पायकेवलं ॥५०॥ किंवर्णये भवेत्या

राम: १५४

तेमहिमात्ममरविलोत्तमं ॥ हृतं यद्भवतीभिश्च उपकर्तुं न शक्यते ॥५१॥ इदानीं स्वगृहान्यात पतयो
वोद्विजातयः ॥ स्वसत्रं ते करिष्यंति भवतीभिर्निरंतरं ॥५२॥ श्रवणान्मेदर्शनाद्धानिमनानमयि
वोयथा भवन्न तथा सन्निकर्षेणकेवलं ॥५३॥ इत्याश्रुतनतः प्रोचुर्विप्रपत्न्यः प्रियाममा ॥ देहसूत
त्यतिज्ञासिन मे नक्कः प्रणम्यति ॥५४॥ इति पालय ज्ञानमीयं वचः परममंगलं ॥ क्वयाम्हः शरणंना
स्ति त्वत्पदांबुजमंतरा ॥५५॥ यद्दिसिंधुगता नद्यः पुनरायांति केवलं ॥ तदा वयं गृहे यामस्त्वां स
क्त्वा सुखसागरं ॥५६॥ यान्विहाय यागतः कृत्स्त्र वायमाणान नादृतात् ॥ ते गतं नातिगृह्णंतितम
साविष्टचेतसः ॥५७॥ यदि नित्याभवेयुस्ते नदायामस्तुतान्नृपति ॥ स्वप्नोपमाः प्रदृश्यंते पश
पत्यादयाः किलः ॥५८॥ काप्रीतिरित रैः सार्द्धं प्रतिसरणविनश्वरैः ॥ शोकमोहमकरैर्श्चेव स्वात्मघा
तफलं यतः ॥५९॥ क्रमिविडुभस्मसंज्ञं तुच्छं ते कयमतः सुखं ॥ विषयाश्चाहि भोगाश्च मंगमहा तमफल्गु
किंसा ॥६०॥ दुर्लभं मानुषं जन्मतत्राप्यध्रुवमध्रुवमर्थदं ॥ प्राप्य ते भजनं तत्त्वा कथं यामो गृहांतरं

॥६२॥ यथाचकोरोमूढात्मामुक्ताफलमपास्यवै॥ अंगारान्गिलतेप्रीतातथाविषयजंसुविगास्य
इत्साश्रुतंमयावाक्यंविप्रस्त्रीणांयथार्थतः॥ पुनश्चाश्रुवमसंतंभावगर्वितमद्भुतं॥६३॥ यानुना
द्यसपूर्वंदिमसमीपमथागता॥ तेषुष्माकंगृहीष्यंतिस्सताद्दरपुरायणाः॥६४॥ विप्राद्दयो
षराकाःकेयद्भिन्नत्साद्दयःसुराः॥ नवेयस्तेकथंनूनंमऋक्तानाद्दरेस्समा॥६५॥ नविषंतिपरं
भक्ताःपतयोवोद्विजातयः॥ मत्तूपावलतःशम्बद्दनुग्रहपरोद्दयाः॥६६॥ सस्संगवसतिनू
नंमसमीपमिवात्मनः॥ सस्संगान्मयिभावःस्यन्नांतरायःस्वणकचित्॥६७॥ साध्वेवास्मा
धनंवापिसस्संगानाम्नएवच॥ यतस्संतांप्रसंगेनमयिभक्तिःप्रजायते॥६८॥ पतयोवस्स
तांश्रेष्ठा—विष्यतिनसंशयः॥ ममानुग्रहतेश्रेष्ठायुष्माकंदर्शनाद्दनु॥६९॥ इत्सावेदित्तु
माकल्पजिकषुविप्रयोषितः॥ पतीनांभक्तिभावेनद्दष्टुमुत्कंठताद्दरेः॥७०॥ यद्दिनोपतयो
विघ्नंद्दष्टुमुत्कंठतागृहं॥ भक्ताःसुनैवबंधनं॥ गृहेषाविषतांवापिअस्माकमिहजायते

॥७१॥ तेषामनुग्रहार्थायश्रीकृष्णःप्रीततयेपुनः॥ विष्णोःगरीयसीचेच्छागमिष्यामोगृहांतरं॥
७२॥ इत्सवधार्यमतंताःकिलसंप्रार्थ्यभोजनं॥ कुरुषाद्यसखिभिःकृष्णस्वहस्तेभोजन
मापाद्दयामोत्र॥७३॥ स्वहस्तेभोजयामासुःश्रीकृष्णसखिभिसह॥ बलदेवंतथैवाशु
चतुर्धान्नचयैस्तदा॥७४॥ प्रीतस्तदंतंवुभुजेभगवान्हरीरीश्वरः॥ तच्छेषंभोजयद्भु
क्त्वात्मशेषमतःपरं॥७५॥ तांश्चापिमनशोषेतुउत्क्वाप्राप्यपुनःपुनःसमाजगामुद्द
प्रश्वाकृताःपतिभिस्तदा॥७६॥ दृष्ट्वागतप्रांश्चात्मानब्राह्मणास्तेव्यगर्हयन्॥ धिग्जन्मनो
कुलंधिग्वेधिकत्वंयाज्ञिक्षता॥७७॥ धिगस्माकंवृथाचारेविमुखायेत्वधोक्षजे॥ अन्य
मद्दितयंपुष्टंतयोर्ईमद्यनुष्टितः॥७८॥ वृथागतोयमस्माकंभक्तिर्नास्तिकिलाधुना॥ सर्व
धर्मविहीनाश्चआचारवयवर्जिताः॥७९॥ स्त्रियोजातानिंदिताश्चतथाप्येतन्महोदया
॥ भक्तिभावसमारूढाहरेगोपालरूपिणः॥८०॥ वयंकर्मसुमग्नाश्चकृष्णभक्तिपराङ्मुखाः

वृं०मा० शुद्धिंगताह्यमनसोगतिंनःपारलौकिकी॥८४॥धन्याःस्त्रियोपिलोकेस्मिन्मच्छुभक्तिपरायणाः॥धि
१४६ क्पुमांसोविमूढात्माह्यहृष्टभक्तिपराङ्मुखाः॥८५॥विदंतोह्यंननावेनमूढैगोपानिराकृताः॥तत्राम
यापूर्णकामस्यसखायोत्रसमागताः॥८६॥याचितुंकथमेवंवैवयंमायाविडंबिताः॥मोनमाश्रि
त्यकुटिलानोत्तरंमोचुरातुराः॥८७॥यत्पादपंकजंलक्ष्मीस्त्यजत्येवनवैस्वयं॥सनोत्रह्याचक्रो
न्मौअहोमायाविडंबनं॥८८॥अंधबुद्धिभिरस्माभिर्नज्ञातःपरमेश्वरः॥मोहितामाययाविष्णोः
किंकुर्मःकर्मबुद्धया॥८९॥इतिस्वाध्यमनुस्मृत्यपरितप्ताद्विजोत्तमाः॥हृद्युक्तंविताद्धापिकंसा
द्भीतानचाचलत्॥९०॥गृहेएवस्थिताविप्रापत्नीर्निर्ममियाज्जगत्॥तेषांमध्यधिकाचासी
द्भक्तिरव्यभिचारिणी॥९१॥अहंतपातरत्नानिमुक्त्वाव्रजमयाविशं॥सायाकेगाःपदाब्रस राम:
गोपीनांमोदमावहन्॥९२॥इतितेवर्णिताविप्रप्रत्यात्मनश्चरितंमया॥अन्यत्कृतंप्रवक्ष्या १४६
मिश्रृणुष्वावहितोमुने॥९३॥इत्यादिपुराणेवृंदावनमाहात्म्येहरिनारदसंवादेचतुर्विं

शोध्यायः॥२४॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥अहोमायामुनेमह्यंदुरत्ययात्मपौरुषं॥मत्कृतास्वबलावि
द्याविद्यमानेनमोहिनी॥१॥येषांगृहेनिविष्टोयंपुत्ररूपेणमानदः॥नंदादीनांतुतेष्वेवंपूजयत्सम
देवतः॥२॥नविदंतिपरंतत्त्वंमायामोहितचेतसः॥पूजयत्समदेवादीन्ननायाग्नपग्नानुयात्स
दाकदाप्रातरुत्थायउद्यक्तास्तेव्रजौकसः॥इंद्रयागायमहान्संभ्रुसंभारसंततिः॥४॥इत
स्ततस्तान्त्वमतोवीक्ष्याहमन्नुधवंवचः॥पितःकिमस्तिकार्यंवोयागेयंतस्यहेतवे॥५॥सुरे
ज्यार्यंवेत्तुकामःकिंनिःकामाकरणंनुकिं॥परंपरावृत्तिर्हिकृषीवलनियामकं॥६॥किंकरो
त्यपिवृत्तिंचरविर्वर्षतिनोसुरः॥रवेनामिसुरेज्योपिकालाधीनःसएवहि॥७॥कःकालःकु
रुणासिंधोगुणएवानपिकेगुणः॥रजःसत्त्वतमोरूपस्तेषुवर्षतिकेगुणाः॥८॥रजसोमघवते
मेघोवर्षत्यन्नंउनिसवतिः॥वर्ततिकिंतयायास्तेसुरेज्योमेघनायकः॥९॥ज्ञायमितेनदेवाना
मैश्वर्यंकिंहयासुतः॥ईश्वरस्त्वेकएवास्तिसोनिर्वेद्यसुरेश्वरैः॥१०॥तातमायाविमूढानांतज्ञ

वृ॰मा॰ नंदुर्घटं खलु ॥ अहं विस्मितस्तथाहि त्वं नो गुरुः परमो हितः ॥११॥ यथा देवा मनुष्याश्च सरीसृपमृगादयः
१६७ कर्मतंत्रा नतेसेआन विशेषोस्ति कश्चित ॥१२॥ एको विशेष एवास्ति यतो वृत्तिः सदैव हि ॥ तस्य
ज्ञाविहिता वेदेस्मन्यथानुवृत्याद्व्ययः ॥१३॥ वृत्याश्रयो न कर्त्तव्यः सद्भिरेवात्र निश्चितं ॥ अस्माकं ब्रा
ह्मणाः पूज्याः गावो वृंदावनं गिरिः ॥१४॥ कोन्यो देवो वराकोस्ति यो नि पूज्यो भवेदिह ॥ तस्मादेतस्
मौरैरपराद्दितमहोत्सवाः ॥१५॥ नानापाकविधानेन भोजयंतु द्विजोत्तमाः ॥ गिरिबलिमाधस्व
गवां भोगाननुत्तमान् ॥१६॥ दत्वा भुक्तामहोत्साहाः कुरुताम प्रदक्षिणां ॥ सलंकृतां तुलि
गाः सस्त्रीकाः सात्मजाः किल ॥१७॥ धनं तु निश्चितं तां गाश्च कृत्वा तन्नाम तत्स्फुटं ॥ एवं
वित्तव्ययेतात सा फल सर्वं निरंतरं ॥१८॥ देवांतरं कृता पूजायाति सर्वं वृथाधुना ॥ एतन्नि राम:
शम्यमेव वाक्यं मुदितो नंदपिता मम ॥१९॥ सर्वे गोपाः प्रमुदितास्तथा चत्वरं तंदिताः ॥ आनीयं १६७
द्रस्य संभारान् यज्ञार्थं च यथाकरोत् ॥२०॥ नंदगोपो महाभक्तः कार्तिके मासि नारद ॥ कृत्वाप

सेदर्शतिथौ हुत्वा मितु गिरौ शुचिः ॥२१॥ तस्मिन्दिने स्वयं भुक्त्वा हसेव सेयदीपकान् ॥ धृत्वानि
शायां कोटीश्च सुवस्त्रमणिभूषिताः ॥२२॥ प्रातर्नमस्कृता पूजा स्नान कृत्यमथाकरोत् ॥ निमंत्रि
तास्तु सर्वे ते पुनर्गुरुमपूजयत् ॥२३॥ प्रदक्षिणायासमये स्वरूपी गिरिरब्रवीत् ॥ पूजा वो मे गृ
हीतास्तु प्रसन्नो हं तु गोपिकाः ॥२४॥ इत्थमेव मयैवोक्तं गिरिरूपेण गोपकान् ॥ विश्वासार्थाय स
र्वेषां नियमं तीव्र गोकसः ॥२५॥ पुनर्मयोक्तं गोपानां वजेयः कदाचन ॥ प्रसत्रं पूजनीयश्च
गिरा दृश्योय सेसदा ॥२६॥ यो न पूजयते यज्ञे समाचार्यो विनश्यति ॥ हंति श्रेयांसि सर्वाणि
ह्यवज्ञातो मयाद्ययं ॥२७॥ इत्यानंदपरा गोपाः कृत्वा पूजा प्रदक्षिणां ॥ सस्त्रीका विविशुः स
र्वे व्रजं गोकुलमंडितं ॥२७॥ इत्थं निशाम्य देवेन्द्रः स्वात्मपूजाभिघातनं ॥ चुकोप प्रदहन् इव
समाहूय सतोयदान् ॥२८॥ आवर्त्त द्रोणसावर्त्त पुष्कराख्यान् महाघनान् ॥ मुक्त्वा निर्बंधं
नैतेषां वाक्यं चाहेशमानुत ॥२९॥ अहो धनमदांधानां गोपानां काननौकसां ॥ कृतं कर्म नि

ब्रं०मा० १५८

यज्ञं तु मनुजा विहिता न्नगेः ॥३०॥ मत्तो विभं ते लोके ग्राहैस्सदानवदानवाः ॥ सर्वे बलिं प्रयच्छंति विहि
तो गोपकैर्बलिः ॥३१॥ कृष्णमूर्त्तिमयाश्रित्य चक्रुर्मे हेलनं गताः ॥ पद्यस्तु तत्क्षणं नूनं यांतु शीघ्रं व्रजे
घनाः ॥३२॥ गत्वा तत्रानिलः शम्य तत्पातयंतु श्जलोपलान् ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्युक्तास्तडिद्भिस्स्तनयित्नु
भिः ॥३३॥ नाशयंतु पशून्सद्य गोपान् गोपीश्च बालकान् व्रजौकसो भिपश्यंतु मत्स्नाजानं गजं फलं ॥
३४॥ उपकर्त्तुं न चेष्टं क्वा विकर्तुं प्रबलाव यं ॥ अहमप्यागमिष्यामि नव तो नु गजास्थितः ॥३५॥
एवमज्ञापिता मेघास्त राजन्ग्मुर्व्रजोपरि ॥ ववृषुर्जलधाराभिः स्थूलाः स्थूलाभिरुल्वणा ॥३६॥
मरुद्गणैरतिस्वनीषयं तस्तडिद्भिर्येः ॥ जलौघैः प्लाव्यमानास्तैर्न ह्ययत तो व्रता ॥३७॥ गोपा गो
पश्च गोवश्च शीतार्तास्तु चकंपिरे ॥ शिरः सुतांस्तु कायेन पिधाय पतस्थिरे ॥३८॥ हा हंहं पश्चा
मि किं कुर्युरापत्काले व्रजौकसः ॥ दैवेन हरारंरण्यातिन मवलधारणात् ॥३९॥ सरणमात्र
मत्र तकस्तत तस्ते मे व्रजौकसः ॥ मामेव शरणं जग्मुर्हि हा हाचुस्ते भयपीडिताः ॥४०॥ त्वमेवा

रामः १५८

रणमस्माकमापत्का जनार्दन ॥ त्वन्नाथानां कृपासिंधो दुःखं नाभिनवेदिह ॥४१॥ एवं विवदमानं
तु गोकुलं वीक्ष्य सर्वतः महती करुणा जाना तदैव कृतवानिदं ॥४२॥ इंद्रोयं मूढबुद्धिश्च मद्यंमन्त्रे
मवैस यं ॥ इतिह दृष्ट्वा भिघातायवर्षस पि व्रजौकसां ॥४३॥ वारयाम्यथ जीमूताभिंद्र वा पातया
म्यहं ॥ एवं ज्ञास्यति सर्वे ज्ञो मामकानां व्रजौकसः ॥४४॥ तस्मात्तथा करोम्यद्य सुरेशमदनाशनं
॥ यथा कोपि नवेत्सेव गापंतिकवयः कृतं ॥४५॥ एवं विचिंत्य शैलेशं दृष्ट्वा म्मस्य हंत्तरा ॥ सशै
लकिलउमस्ससांतरा योब मवहा ॥४६॥ मत्करास्त्र निपातेन गिरिर्गोवर्द्धनस्तदा ॥ बभूवोत्म
न्नांतरिक्षे च रा उपि ॥४७॥ नक्रानां मोदमं स संसे मपात त्व करांगुलिः ॥ नियोजितातिशोभा यैवा
मह स्तस्य केवलं ॥४८॥ हसिलेनायमुरलीधत्ताइं तस्थिवानिति ॥ घोषौकसो वो च मह त्वा
यं कुरुताधुना ॥४९॥ त्राणम त्र कृतं गोपा विशाध्वं गत्नमा गिरेः ॥ वातवृष्टिभयेनालं गोप्यो गावः
स वत्सकाः ॥५०॥ इत्थोवेरनमात्रेण विविशुस्ते व्रजौकसो ॥ गिरेर्गर्त्तिमियास्म सवीर्यो पर्यथ वि

कृ॰मा॰ स्मिता॥५१॥ बालकोयं नंरसुतो रक्ताचैव निपतेद्गिरिः॥ इति मिताम्नवोचैवं नृप ते गिरिराडयं॥५२॥ मघ
१५९ स्तात्को शितिरियो न पतंति करात्वनः॥ निःशंका निर्विशाधुनो गिरिंत्रासि गोधनाः॥५३॥ एवं धृतो
गिरिवरो मया नारदशंकितः॥ दिनेषु सप्तसु प्राज्ज्वलितो स्मिन्न केवलं॥५४॥ वीक्ष्य माणा सुखं
मद्धनं नरहस्मति मन्वगुः॥ व्रजौकसो महात्मानो ममानंदेन निर्वृताः॥५५॥ सुरद्वृथयासुखापेक्षा
हित्वा ते व्रजवासिनः॥ वीक्ष्यंतो तिसुखा विहाय नयनैर्मे मुखांबुजं॥५६॥ विमोयाजलदाश्चा
सेनन्त्रयाकुलितचेतसः॥ विमदाववृषुर्पासर्वेविनवुःश्रुनवचसः॥५७॥ दृष्ट्वा मे घानगतज
लानतिक्षीणान्विचेतसः॥ मघवा वारयामास क्षीणत्वाद्योघनात्॥५८॥ मरुतश्चापि
सर्वांश्च मघवानीतिमाविशत्॥ ज्ञात्वो महैश्वरेनाप्यवैरमापादितं किल॥५९॥ कंपयामिश्रा रामः
रणं यास्यविज्ञाता घद्दतो मम॥ गावः प्रियाय तस्त्स्यकामधेनुं व्रजामहे॥६०॥ तामग्रविधा १५९
याम्भुवृतो मन्माय्यिषेजनार्दनं॥ एवं निश्चित्य मघवा धेनुलोकमयागमत॥६१॥ योवद

तोयगं नेतुमारब्धं यद्इति स्फुटं॥ तावद्व्रजौकसः सर्वे मिश्रुवंवचनोत्तमं॥६२॥ निर्यातिस्मजनत्रासं गतो
जीमतमंडलः॥ निम्नगास्तुच्छुरप्रायामहें द्रोपिगतोरिवं॥६३॥ इत्साम्यास्तित चित्तास्ते निर्ययुर्व्रज
वासिनः॥ सव्रजाः सोपकरणाः सगावश्च वशाने हूराने:॥६४॥ ततो गिरिस्स्वत्तत्रयथासीत् तथैव
वतस्थितः॥ ततो निर्गत्य ते सर्वे विस्मितास्ते व्रजौकसः॥६५॥ मामालिंगितवंतश्च प्रहृष्टाः प्रह
ष्टांघ्रिपः किल॥ चिरंजीवेति चाह्न॥६६॥ ततः समाययौ धेनुः सुरेशः प्राप्ति[illegible]किल॥ हुताप
राधो निपपातायगजाज्जुविं॥६७॥ पादयोरंतिमे विप्र बद्धकरसंपुटः॥ उत्थायोत्थाय पतति ना
गताश्चानिलज्जितः॥६८॥ कृत्वागतः कामधेनुं दृष्ट्वा तिविशंकितः॥ शादरेतत्वहासोस्मिन
जानेन ववेनवं॥६९॥ सुरेशाड्सदंमानात्तष्टवु ड्रिरतोस्म्यहं॥ नवेश्वर्यमदान्मूढेन न चेशोहंध
धीरहं॥७०॥ ज्ञजाजवनिकाक्रांता वयं लोके ह्यमानिनः॥ इंद्र श्रीमत्प्रनमत पोनविदाममहर
स्तव॥७१॥ यद्यप्यागत्तो ननं वयंहरुसद्द कृपानिधे॥ अपराध सहारोनाम स्त्वत्तः कंशरणं व्रजेम

वृं०मा०
११०

त्वद्दत्तमेवेदं परमेश्वरं तु स्वद्देतवप्रतापासुरराजदत्तंदं॥ त्वमेव चेन्द्रामयसीहमायया न हाहमन्मात्म
यमाश्रयामिकं॥७३॥ त्वमेव एकः किल मानुषाकृतो ऽसि वैमि मूढः सुरलोकसंपदा॥ अज्ञानतो मेस
मन्तव्य आगमः कृपाविधेयायसतो मदीयः॥७४॥ मा मान रसेश्रु तमात्मनस्त्वद्विलोकात्तु द्विज्ञवि
सारस्त्रमं॥ सूनोस्तदारस्यतिका नृता हरी याव्रज्व सातिपरात्मजं तु वि॥७५॥ हरे हरे सर्वमि
दं जगन्मणिस्त्वदैव सत्त्रेण च बद्धं त्वं स्वरूपं तु स्वत्व हीन प तती हन्तलेन चार्पितं तेतु त्रिलोकात
त्र॥७७॥ यथा दारुमयी योषित्र्तत्तेकुहकेच्छया॥ कुहकेन परित्यक्ता तथा सर्वमिदं पतेत्॥
७८॥ अतः स्वमस्व मे नाथ सर्वमागः कृपानिधे॥ अहं ते शरणं प्राप्तो यथा रुचि तथा कुरु॥७९॥
इति वाक्यैः प्रसन्नो ऽरूमन्नवं तत्क्षणं मुने॥ धेनुमीमिदमाद्यायत धुंवेत्तं निज्ञामय॥८०॥ धर्मा
हं करुणासिंधो मद्वंशोपरिते कृपा॥ जाताद्यरसितो वंशाकुपितादेवराजतः॥८१॥ अस्मा
कं इंयाय यज्ञस्वमिंद्रोणकेशव॥ अनेन विषमेनैव प्रकृत्यात्मस्वरूपया॥८२॥ इंद्रमघान्निषेध्या

रामः
११०

मस्वामिदैवरूपाकरः॥ ततः स्वपयया धुनुरिन्द्रो गां गोरदकेन च॥८३॥ रेरवतकरेणैव समानीतेन के
वलं॥ अभिषिच्याद्गनो विप्रमपिगोविंदनामचूः॥८४॥ कृतवंतौ तदा ज्ञ मौ प्रयातौ स्वगृहं प्रति॥ ततो
तिविस्मितान् गोपान् गोपान् गोपान् गोपान्ने दमवच मब्रवीत्॥८५॥ मा विस्मयं भोकुरुत धुनैव ज्ञा
श्वर्यकमस्व स्तिवैतु गोपाः॥ नायं मनुष्यः किल ईश्वरोयं जगाद इत्थं मुनिरेवगर्गः॥८६॥ यस्येच्छया
विश्वलयोऽवस्थितिः प्रवर्तते देवनतिर्यगादिषु॥ स एव विश्वेश्वर एव पुत्रो न चास्य कमस्ति ति
चित्रमस्ति॥८७॥ स एव मे सन्निपुत्र रूपः अस्ते स्वच्छकामत कमकिन्तो॥ यद्भक्तिभावेन तरंति दु
स्तरं भवार्णवं वैकवयोजमेव॥८८॥ एवं वचोभिः प्रतिबोधितास्ते गोपास्तु नंदेन समं ति दुस्तरं
भवार्णवं वैकवयोजसेवमंततश्च॥ विदाकमस्ति ति चित्रमेतज्ञमाद मयि प्रस्विकं मनो वै॥ त
तः कदाचिन्मम वासरे व्रतं चकार नंदो किल गोपराजः॥ रात्रौ तथा जागरणं हरेः स्मृतिं पामार्द्धो
षेउदकं प्रविष्टः॥९०॥ वरुणदूतो ऽसतयानो रुदयं द्वादशि तितिः॥ तस्माधितं निशायां वे उदके

द्वा०मा० प्रविवेशोह ॥९१॥ एकादश्यां परित्यज्य द्वादशीं यो व्रतं चरेत् ॥ तस्य पापस्य वदनं नाव लोका महत्तमैः ॥
१३१ ९२॥ उपोष्यैकादशीं सा सा तु द्वादशी फलमुच्यते ॥ द्वादशीं पोषयन्नेव स पुमान्न फलं व्रजेत् ॥९३॥
मूलमंतकतिपिक लौकेवलं कुसुमं एकादशी कृतिः ॥ द्वादशी फलवद्धोक्ता तातैः सर्वदा तिविद्धि
षैः प्रतिपाल्या ॥९४॥ द्वादशीमपि सेवता जनैः केवलं फलवलाप्तिहेतुः ॥ पंच पर्वसु परान्न माति
थिर्न्निम विबुधैः प्रसिद्धः ॥९५॥ पद्यपमाः तिथयः संति सुयोगा तिथावनालोके ॥ तदपि नषो
डशाकलयातुलयाः द्वादश्याः संयासनेकस्याः ॥९६॥ संक्रांतिसदृश्यतिपातमानेव रिप्रवेशाः
किंचकोरपस्य ॥ खेपरागव दुशोन चतुस्राः श्रीद्वादशीतात कलाश्चतां न्यात् ॥९७॥ एवं विचार्या
खिलगोपराजस्तत्सारणीं देवशमति विवेश ॥ जले निशापात रुणोदयात्सु राजले शन्तोय राम:
नपतस्य गेहं ॥ हृतं विलोक्याथ पितरं च गोपाः श्रीकृष्णमेत्येति रिचुक्रुशुस्ते ॥ नदः पितातेनाग १३१
वरुजलात गतो न नृपस्तु समाजगाम ॥९९॥ निशम्य गोपोक्तिमथाब्रुवं सामाचैरनरः

पुनरानयिष्ये ॥ ततो जलांतर्गतिवान् हं तरापुरीं जलेशस्य महत्तरस्य ॥१००॥ स्मारासमुद्दी
स्ससमुत्थितो नु दधाकरो मे यतत्स्मवोचत् ॥ अहो जनुर्मे सफलं समग्रं जातं यतो मे स्व
पथः प्रतीतः ॥ अहो जनुर्मे सफलं समग्रं जातं यतो मे स्वपथः प्रतीतः ॥१॥ सर्वेश्वरः कृष्ण तनुः प
रात्मा स्वयं कृपालुः कृपणानुकंपी ॥ समागतः पद्मनिसद्मधन्यं ममाद्य धर्मं नयनेतिधन्ये
॥२॥ अहोप्यलोकीमपरां करोमि नसोमहान्नतमोपराधी ॥ अज्ञानभावात् प्रकृतः पिता
ते स्समस्वविश्वरमेघमद्य ॥३॥ पिता तवायं किलनाम्य पुंजो यस्मात्मजत्वं भुवनेश्वरस्य ॥
ममानिनायं जनकः प्रयोगाज्ञमागतस्त्वं च समभेषं ॥४॥ अनेकवादैः परितोषमारात्सु
कृज्यनाना विधवे जलेशः ॥ समर्पतातं प्रननाम पादयोः किरीटयुक्तेन समस्तकेन ॥५॥ व
ज्ञां विधायाम्बुजलेशमेव तातं गृहीत्वा पुनरागतोहं ॥ ततः पिता मे महदद्भुतं व्रजेजगाद
गोपेम्स समुत्सुकस्य ॥६॥ विश्रामतेनं रमुखाद्व्रजौकसः समुत्सुकामेव सतिं प्रगंतुं ॥क

वृं०मा० १९२ हाविरस्मानपिद्रास्यस्सकलोकवैकुंठाख्यततोनिकामं ॥७॥ इहेतिमायामहतीजनेषुविमो
हयंतीनविन्नेतिकेचित् ॥ व्रजौकसोनोहमवाप्यलोकंवैकुंठमात्रंतुपरिचिंतयंती ॥८॥ वैकुं
ठलोकाःखलुकोऽस्यमध्येहवंतिनैवानुलितुंकदाचित् ॥ व्रजौकसांज्ञानेनविप्रनास
मस्तेश्वरएवसक्तः ॥९॥ यावद्व्रलोकोऽप्यनुभूयतेवैतावद्विरागोनभवेत्कदाचित् ॥ इद्द
मिवैकुंठगतिंव्रजौकसःपश्चादहरुचापुनरागमयिष्यूः ॥१०॥ इत्थंनिशायांव्रजवासिनो
हवैकुंठलोकंप्रतिनीतवान्वै ॥ तेवीक्ष्यहराहरवित्नेश्वरंमांपुनर्व्रजंसंस्मरुरुत्सवाश्च
॥११॥ सोहंहरिस्तत्रसखाप्रतीतिघेलीचयैःसर्वएवनित्यं ॥ एतेनसंक्रीडनमद्भुतंनो
तेवैसमाराञ्जियनंस्थितास्म ॥१२॥ पितानपुत्रंपरिलालयेदसौमातायशोदानसुतंप्रप रामः
ति ॥ गावश्चनैवागतएवविस्मृतासखीन्नकृष्णःसहगच्छतीति ॥१३॥ गोप्यःकिलानेन १९२
विहारमुद्यतातवैवनेतत्कुसुमाकरंच ॥ नचात्रमानोस्तनयातदानिनमकंदास्तेहरिव

ध्यावे ॥१४॥ स्वयंप्रभुर्दूरतएवसेव्योवयंतुमत्ताइवहरतस्थिता ॥ कथंवलामोत्रविकुंठवासे
पुनर्व्रजेंदेहिजगन्निवास ॥१५॥ तदैवमेनारदघोषवासिनोमयाप्रणीताःपुनरेवघोषं ॥ मद्भ
क्तःवांछाकिलनिष्फलानभवेत्कदाचिन्ममनावभावात् ॥१६॥ एवंकिलासन्नपरांजनाना
मीहाफलानैवकदाचिदेव ॥ यद्यत्फलंवांछतिमेजनस्तुददामितत्तन्नियतंमुनेंद्र ॥१७॥ इ
त्यादिपुराणेवृंदावनमाहात्म्येहरिनारदसंवादेपंचविंशोऽध्यायः ॥ ॥ गोपाःपुनर्व्रजंप्राप्य
हर्षमापुरमंतकं ॥ नत्वामाकृष्णमनसोगोप्यश्चापितिमुदंगताः ॥१॥ श्रीनारदउवाच ॥ यदस्व
पावरोदन्नोगोपपुत्रीस्यएवच ॥ व्रजंतामुव्रजंवापिमयेमारंस्यथस्वपाः ॥२॥ कास्यपास्तेफ
यंक्रीडतानिरयाश्रितादिनो ॥ नित्यक्रीडाप्रभुतासस्तनभ्यक्ताव्रदरूपाकरः ॥३॥ कथंगो
पकुमार्यश्चिवनेतेतिसमागताः ॥ चिरमारसमाजेषुसख्युस्त्रीणांविनिर्गमि ॥४॥ विनोते
ज्ञाक्तिरखुलायद्यत्कन्नुंसमीहते ॥ करोतिसकलंविष्णोनोतिचित्रमिदंमम ॥५॥ साहमलतुसु

वृ०मा० केवलनन्तवलीलाकथारसं ॥ श्रोतु[illegible]मेकामितः कृष्णकृपया ब्रूहि विभ्वराट् ॥ ६॥ रहो विनोदश्रव
१३३ णाभिसरा सोऽस्त्रवादपि ॥ मनोमे [illegible]मिपत्तं नरपतिहर्षान्वितः ॥७॥ ऽसतो ब्रूहि कृपासिंधो
रासलीलामयात्मनः ॥ विस्तरेण मनो मह्यं स्वं तो नैव तृप्यति ॥८॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मु
ने वृंदावने रम्ये प्रविष्टोऽहं यदा निशि ॥ तदा स्मृतं कुमारीणां वरदानमनुत्तमं ॥९॥ मया विचा
रितं किं चित्पितरौ मातरः किल ॥ तासां प्रवरोधकाः गेहे वनमागवनं कथं ॥१०॥ भवो गे
न हमस्मीति तथा ज्ञा[illegible]गाश्रये ॥ वारणाय प्रवृत्तानां दर्शयामि गृहं गमे ॥११॥ पित
रौ मे यदा सुप्तं दृष्टा ता[illegible] स्थितं ॥ पर्यंके दर्शयाम्यद्य मोहशक्तिमुपाश्रितः ॥१२॥ यथा
केचिन्न जानंति मच्छ्री[illegible]वेपि नांतरे ॥ तथाहं प्यकरोद्यत्रंतु मुक्तं ततोऽभव ॥१३॥ तदैवो राम:
डुगलो हास्तमत्यीसे द्युतोऽभवत् ॥ संपूर्णमंडलो भो[illegible] प्राग्दिशं प्रतिमंडयन् ॥१४॥ ख १३३
डुयन्नखिलांस्तासां चर्षणीनामयामितः ॥ नचाग्रतो नपृष्ठोपिनत्तो न नविष्यति ॥१५॥ तम

[illegible] ॥ मरम[illegible]तमंडलं ॥ कानचकमलानलकांतंकुकुमारुण
वलोकास्वगंकरपंक्ति[illegible] रणितं च घोषवध्ववसुता उरहारी ॥ नामकंचनसंस
मिवातिमनोज्ञं ॥१६॥ [illegible] तु ॥१७॥ खगमृगाकर्षदृष्टी दृष्ट्वसवाह्निनिचयथेनि
[illegible]नंतं [illegible] मममवेणुरवाद्वै ॥१८॥ ब्रह्मसौख्यमतुलं नक
माकु [illegible] ॥ मा ब्रूवं द्विजनिबोध विदेतु ॥२१॥ नक्कें वृंदनजनेष्टमनोहं
॥ सर्वतोन्निरससंघमतस्तद्दातुमेव मुरलीगतमासीत् ॥२२॥
घन्नीहृहितघ्वतीर्य निषेवणोऽन्नमरतो धमातिर्केकमलि
यातिस्वयंनुछनां श्रुत्वानंमपिहृतारतमतुलंवेणोर्मुनि
नियमेनोपीह गोपीघ्नतायांगोभ्योनितपोभि बुवनेय
मेव प्राणेंद्रिया संस्मृतिर्श्रीसीहेणुरवेण घ्

वृ॰मा॰ कोप्यलन्तवलीलाकथारसं॥श्रोह्[illegible]कामितः[illegible]गाधं[illegible]गानारमरि[illegible]तरहारि
१९३ रणाविस्तरात्सोऽप्यवारपि॥मनोमे [illegible] [illegible]सोकस[illegible]नेरविक
रासलीलामयात्मनः॥विस्तरेण[illegible]पि[illegible]तविज्ञा[illegible]पुरानि[illegible]
नेहंरावनेरम्येप्रविष्टोहंयद[illegible]वित[illegible]कुव[illegible]पु
रितंकिंचितपितरोमातरः[illegible]पकिलैकोनोजपतनियतस्पर्शी
नहमस्मीतितयाज्ञा[illegible]पुरवारा[illegible]पूर्वं[illegible]लान[illegible]मो
[illegible]यदासुसंसर्गता[illegible]तिलोकवि[illegible]सुकमनोग
तद[illegible]जा[illegible]बेपिन[illegible]विताधियामविकार[illegible]नभेधर रुम॰ १३४
पता[illegible]निवा[illegible]कृ[illegible]तिनादि[illegible]रातेवंरावन[illegible]हाता[illegible]नारदसंवादे
षष्ट्रि[illegible]॥श्रीरामस्य[illegible]अनुगेनव[illegible]॥रामस्य[illegible]॥ ॥

४॥।